

TANULMÁNYOK

Vertrag gegen Gesetz und Lehre

From Traditional Ethics and Family Values
to Postmodern Phenomena

A kora újkori magyar és lengyel–litván rendi
országgyűlés összetétele

Magyar-román kiadatási tárgyalások és eljárások
háborús bűnösök ügyeiben a II. világháború után

Az állatok magánjogi státusza – Történeti
és összehasonlító jogi vizsgálat

At the Junction of War and Peace – On Some
Legal-Military Dilemmas of the End of the
Polish-Soviet War (1920–1921)

Jogbiztonság elvének előképei a Mózesi Törvényben

A közszolgálati jog kodifikációja mint az állami
válságkezelés eszköze

MŰHELYTANULMÁNYOK

A soproni hospesek jogállása és helye a határőrzési
feladatokat ellátó nyugat-magyarországi
hospesközösségek között a 13. században

Az angolszász trónöröklés és Hódító Vilmos trónigénye

AD HOC

“The Honor of Justice and Humanity” – Thoughts
on the Responsibility of Scientists in Connection
with the Portrait Volumes I–IV of Members of the
Hungarian Academy of Sciences

The Past and Present of the Mongolian Academy of Sciences

2026 / 1

TRADITIONAL LAW AND LEGAL EFFECTIVENESS

A Study of Traditional Mongol Law in Europe

Trials of (Alleged) Terrorists by Military Tribunals:
Effective or Not?

The Rise and Essence Form of Contract for Evidentiary
Purposes in the French Code civil and Its
Effective Use on Polish Territories in the 19th
and 20th Centuries

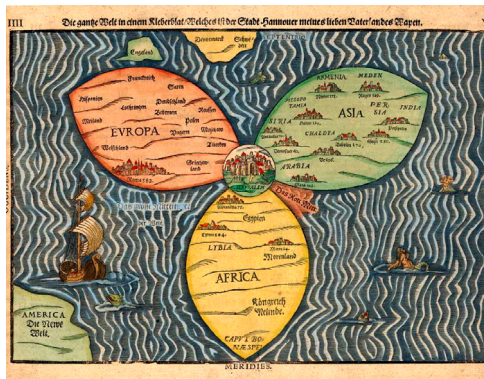
Ibn Khaldun, a 14th-century Moorish Maliki School
Judge, and his Natural Law Monetary Theory

Tribal Traditions and Shariah in the Legal Folklore of
the Music at the Digo Tribe in Africa

The Legal Status of Traditional Law in Mongolian
Legal System

The Custom of the Sworn Brotherhoodship among the
Eurasian Nomadic Peoples and the Mongols

A Mongol Moment in Islamic Jurisprudence: Did Ibn
Taymiyya Excommunicate Errant Muslim Rulers
for Failing to Implement Sharia?

Δίκη

A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata

Traditional Law and Legal Effectiveness

Δίκη

A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata

**Traditional Law
and Legal Effectiveness**

2026 / 1

Δίκη

A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata

SZERKESZTŐK:

HERGER Cs. Eszter

SCHWEITZER Gábor (1964-2026)

Kiadói szerkesztő: SZILNER György

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

ANTAL Tamás (Szeged) – BARNA Attila (Győr) – BÉLI Gábor (Pécs) – DZIADZIO, Andrzej (Krakkó) –
FALUS Orsolya (Dunaujváros/Pécs) – HALÁSZ Iván (Budapest/Kassa) – KÉPES György (Budapest) –
KORSÓSNÉ Delacasse Krisztina (Pécs) – KREŠIĆ, Mirela (Zágráb) – LEHOTAY Veronika (Miskolc) –
MEMIŠEVIĆ, Ehlimana (Szarajevó) – NGUYEN THI MY, Linh (Cần Thơ) – SCHUMANN, Eva (Göttingen) –
SZABÓ Béla (Debrecen) – SZABÓ István (Budapest) – SZENTE Zoltán (Budapest) –
STEPPAN, Markus (Graz) – STIPTA István (Budapest) – TAUCHEN, Jaromír (Brünn)

OLVASÓSZERKESZTŐ:

NIKLAJ Patrícia Dominika

TÖRDELŐ:

DARABONT Gergő

KIADÓ: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
7622 Pécs 48-as tér 1.

FELELŐS KIADÓ: MOHAY Ágoston Csanád dékán

ISSN 2631-1232 DOI: 10.15170/DIKE.2026.10.01.

A CÍMLAPON: *Heinrich Bünting*: Die gantze Welt in einem Kleberblat /
Welches ist der Stadt Hannover meines lieben Vaterlandes Wapen. Magdeburg 1581
(forrás: <https://commons.wikimedia.org>)

Δίκη (díké) = szokás, jog, igazságosság, szóbeli közzvadás, perbeszéd, ítélet, büntetés

Jelen művet, illetve részleteit tilos a kiadó írásbeli engedélye
nélkül közölni, sokszorosítani vagy adatrendszerben bármilyen formában tárolni.

Megjelent a Novissima Kiadó Bt. gondozásában 2026-ban.

Felelős kiadó: Zarnóczki Attila, a Novissima Kiadó Bt. ügyvezetője.

Nyomda és kötészet: Vareg Hungary Kft.
www.vareg.hu • Felelős vezető: Egyed Márton

Novissima

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BRAUNEDER, Wilhelm: Vertrag gegen Gesetz und Lehre	9
HUYNH THI TRUC, Giang – NGUYEN THI MY, Linh: From Traditional Ethics and Family Values to Postmodern Phenomena: The Evolution of Legislative Thinking on Children's Privacy in the Context of Digital Transformation in Vietnam.....	17
KÉPES György: A kora újkori magyar és lengyel–litván rendi országgyűlés összetétele	33
KOVÁCS Szabolcs: Magyar-román kiadási tárgyalások és eljárások háborús bűnösök ügyeiben a II. világháború után	57
LÉNÁRDNÉ Maletics Borbála: Az állatok magánjogi státusza – Történeti és összehasonlító jogi vizsgálat	73
MAŁECKI, Marian: At the Junction of War and Peace – On Some Legal-Military Dilemmas of the End of the Polish-Soviet War (1920–1921)	91
MÉSZÁROS István László: A jogbiztonság elvének előképei a Mózesi Törvényben	103
SALLAI Balázs: A közszolgálati jog kodifikációja mint az állami válságkezelés eszköze: a német történeti példa.....	125

TRADITIONAL LAW AND LEGAL EFFECTIVENESS: CONFERENCE ON THE HUNGARIAN SCIENCE FESTIVAL OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES (15 NOVEMBER 2024, PÉCS – ULANBAATAR)

BAYANBAATAR, Batbayar – ENKHEE, Tuulaikhuu: A Study of Traditional Mongol Law in Europe	137
BORCH, Fred: Trials of (Alleged) Terrorists by Military Tribunals: Effective or Not?	145
DZIADZIO, Andrzej: The Rise and Essence Form of Contract for Evidentiary Purposes in the French Code civil and Its Effective Use on Polish Territories in the 19 th and 20 th Centuries	153
FALUS Orsolya – TUNÇ, Bilal: Ibn Khaldun, a 14 th -century Moorish Maliki School Judge, and his Natural Law Monetary Theory.....	161
KANYAR Adrienn: Tribal Traditions and Shariah in the Legal Folklore of the Music at the Digo Tribe in Africa	173
KUUKHLEE, Odontuya: The Legal Status of Traditional Law in Mongolian Legal System.....	187
OBRUSÁNSZKY Borbála: The Custom of the Sworn Brotherhoodship among the Eurasian Nomadic Peoples and the Mongols.....	201
SURJÁNYI Dávid: A Mongol Moment in Islamic Jurisprudence: Did Ibn Taymiyya Excommunicate Errant Muslim Rulers for Failing to Implement Sharia?	219

MŰHELYTANULMÁNYOK

BORSODI-NAGY Barnabás: A soproni hospesek jogállása és helye a határőrzési feladatokat ellátó nyugat-magyarországi hospesközösségek között a 13. században	235
RÓZSA Csongor Ernő: Az angolszász trónöröklés és Hódító Vilmos trónigénye.....	249

AD HOC

HERGER Cs. Eszter: “The Honor of Justice and Humanity” – Thoughts on the Responsibility of Scientists in Connection with the Portrait Volumes I–IV of Members of the Hungarian Academy of Sciences	261
FALUS Orsolya – KHATANZORIG, Munkhbayar: The Past and Present of the Mongolian Academy of Sciences.....	267

Vertrag gegen Gesetz und Lehre

Contract against Law and Doctrine

From the Middle Ages up to the 19th century Private Law (Civil Law) was dominated by different types of treaties and last wills – not by consuetudinary law or by statutory law. Roman Law (Gemeines Recht on the continent) was mostly not regarded as legal regulations but as a matter of opinions in the theoretical framework of legal scholars all over Europe. Because of this character, “Roman Law“ was not to be followed strictly, was discussed, even denied. Therefore the legal practice in everyday life – manifested in treaties, last wills and in different registers – followed by theoretical reflections about that together with the since 1500 increasingly referred to statutory laws enacted by the outspreading modern statehood stood against “Roman Law“ (Gemeines Recht). Private autonomy (Privatautonomie) prevailed.

Keywords: *history of private law, prevailing of treaties, Roman Law as doctrine, not law, history of treaties: a methodological necessity*

1. Die Forschungssituation

In den Einzel- wie in den Gesamtdarstellungen der Geschichte des Privatrechts blieb und bleibt das Vertragsrecht stark unterbelichtet, obwohl das Rechtsgeschäft, besonders der Vertrag, den Kern des Privatrechts darstellt. Ausnahmen bilden die Arbeiten von *Hans Lentze* zum mittelalterlichen Testamentsrecht in Wien aus den Jahren 1952 und 1953 sowie vor allem die von *Heinrich Demelius* zu vielfältigen privatrechtlichen Aspekten von Wien und anderen niederösterreichischen Städten sowie von Grundherrschaften vom Mittelalter bis in die Neuzeit.¹ Diese an historischen Rechtsstatsachen orientierten Untersuchungen beruhen vor allem auf intensiver Benutzung von Archivalien wie vor allem von einzelnen Vertragsurkunden und von Rechtsgeschäftsbüchern, in diesem Fall der Auswertung der Eintragungen in Testamentsbücher und in die verschiedenen Arten von Grundbüchern, weiters etwa auch in der Heranziehung von Formularbüchern und von Mustersammlungen für Rechtsgeschäfte. Vor allem das Heranziehen von Archivalien stellt sichtlich eine Hürde besonders für jüngere Forscher dar, für sie weiters die altertümliche Sprache und die oft abkürzende Schreibweise besonders des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Arbeiten wie die von *Lentze* und von *Demelius* fanden daher so gut wie keine Nachfolger.² In der *Geschichte des Erbrechts in Österreich* des Romanisten *Gunther Wesener* von 1957 findet sich zwar ein Ab-

* ORCID ID: 0009-0002-5934-6447.

1 LENTZE, Das Wiener Testamentsrecht des Mittelalters I 98 ff., LENTZE, Das Wiener Testamentsrecht des Mittelalters II 159 ff.; u. a. DEMELIUS, Eheliches Güterrecht im spätmittelalterlichen Wien; DEMELIUS, Aus dem Stadtbuch von Mautern an der Donau.

2 BRAUNEDER, Die Entwicklung des Ehegüterrechts in Österreich.

schnitt über die Rechtspraxis, doch wird nicht diese beschrieben, sondern jene Regeln erläutert, die dafür die Gesetze enthalten. Die Namensergänzung des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte in Frankfurt am Main durch den Zusatz „und für Rechtstheorie“ macht nicht nur die Betonung der letzteren deutlich, sondern damit auch die Abkehr von der Geschichte der Rechtspraxis mit ihrer notwendigen Heranziehung des genannten archivalischen Materials.

Gerade die mittelalterliche Privatrechtsforschung folgt zum Teil zwingend einer besonderen Quellenlage. Mangels des erst die Neuzeit zunehmend prägenden Gesetzesrechts und der damit einhergehenden wissenschaftlichen Literatur ist der Rechtshistoriker insbesondere für das Privatrecht des Mittelalters auf andere Quellen verwiesen: vor allem auf Urkunden und Eintragungen in Rechtsgeschäftsbücher. Sie ist daher aus diesem Grund auch Rechtstatsachenforschung. Denn mittelalterliche Rechtsbücher wie etwa der Sachsenspiegel um 1220, die mittelalterlichen Landrechtsbücher wie beispielsweise der Steiermark des 14. Jahrhunderts und die Stadtrechtsbücher wie unter anderem für Wien um 1250 regeln meist nur punktuell Teile komplexer Rechtsinstitute. Diese erschließen sich erst in einer Gesamtverwertung aller die Rechtsgewohnheiten betreffenden, sich eventuell ergänzender Quellen³, darunter vor allem auch jene der Rechtstatsachen. Daraus ergibt sich eine Sicht auf die Rechtspraxis nahezu von selbst: Privatrechtsgeschichte ist zwingend Rechtstatsachengeschichte, jedenfalls für das Mittelalter. In der Neuzeit tritt zu ihr die Gesetzgebungs- und die Wissenschaftsgeschichte hinzu – aber deswegen wird jene nicht obsolet. Wird jene in der rechtshistorischen Betrachtung verdrängt – wie vielfach der Fall –, ist dies eine methodische Beschränkung. In Hinblick auf das tatsächliche Rechtsleben wird sie zu einem methodischen Fehler. Er kann, wie zu zeigen sein wird, zu historisch unrichtigen Ergebnissen führen, denn Gesetzgebung und Wissenschaft müssen mit der Praxis keineswegs übereinstimmen. Begnügt sich die rechtshistorische Forschung mit der Geschichte von Gesetzgebung und Wissenschaft und vernachlässigt etwa die Vertragspraxis, dann wird die Rechtssituation unvollständig erfasst und insgesamt möglicherweise falsch dargestellt.

Dies zeigt die gleichfalls reichlich bescheidene Rechtstatsachenforschung zum modernen Privatrecht.⁴ Ihr widmete sich ab 1911 das *Institut für angewandtes Recht* von Professor *Hans Sperl* an der Rechts- und staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Die umfangreiche Sammlung ist mittlerweile Rechtsgeschichte geworden und findet sich daher am Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte dieser Fakultät. Ein wohl ähnliches *Institut für lebendes Recht* hatte Professor *Eugen Ehrlich* an der ehemals österreichischen Rechtsfakultät zu Czernowitz (heute Ukraine) begründet, das zufolge der Wirren nach zwei Weltkriegen als verschollen gelten muss.

2. Einzelne Beispiele

2.1. Vertragsrecht gegen Gewohnheitsrecht

Das ursprünglich strikte Erbrecht nur unter Blutsverwandten schloss insbesondere den Ehegatten von der Erbfolge nach seinem verstorbenen Ehepartner aus. Als Begründung hieß es ausdrücklich bis in die Neuzeit, der eine Ehegatte sei gegenüber dem anderen „*kein freund des geblüts*“ (kein Blutsverwandter).⁵ Dies wirkte insofern lange nach, als beispielsweise das ABGB dem überlebenden Ehegatten nach dem vorverstorbenen seinen Erbteil nur zum Fruchtgenuss

3 Beispiel bei BRAUNEDER, Europäische Privatrechtsgeschichte 177–178; Stadt- bzw. Landrechte Wien – Steiermark – (Nieder-)Österreich.

4 Siehe z.B. FEDYNSKYJ, Rechtstatsachen auf dem Gebiet des Erbrechts im Gerichtssprengel Innsbruck.

5 BRAUNEDER, Europäische Privatrechtsgeschichte 34–35.

überließ. Dies änderte sich erst mit der großen Erneuerung des ABGB durch die sogenannten Teilnovellen von 1914 bis 1916: Nun erhielt der überlebende Ehegatte seine Erbquote zu Eigentum.⁶ Dennoch sehen wir bereits im Mittelalter, dass Ehegatten einander in der Regel beerben. Letztwillige Verfügungen, sogenannte „Geschäfte“ (von „verschaffen“ = vermachen), verteilen in der Regel den Nachlass unter den Blutsverwandten und auch dem Ehegatten als Erben sowie allenfalls noch anderen Personen als Vermächtnisnehmern.⁷ Allerdings wurde die Ehegattin vor allem ehedüterrechtlich von ihrem Ehegatten bedacht, sei es mit einem Leibgedinge oder mit einer der Widerlegung (Widerlage) als Vermehrung des Heiratsgutes seitens ihrer Eltern (Heimsteuer).⁸ Zu dieser vertraglichen Absicherung trat aber meist auch der erbrechtliche Anspruch.

Weiters stimmten besonders ab dem Spätmittelalter im Erbrecht Gewohnheitsrecht und Rechtspraxis in einem gewichtigen Fall nicht überein, was nun auch den Gesetzgeber zum Eingreifen veranlasste.⁹ Während über „Kaufgut“, das ist entgeltlich oder unentgeltlich erworbenes Vermögen frei verfügt werden konnte, war dies bei „Erbgut“ nicht der Fall. Dieses von Blutsverwandten ererbte Vermögen sollte kraft Gewohnheitsrecht sich weiter unter diesen vererben beziehungsweise nur mit ihrer Zustimmung an andere Personen gelangen – dazu zählte auch der Ehegatte.¹⁰ Dies konnte auf mehrere Arten geschehen wie insbesondere durch die Bildung von Gütergemeinschaften unter Ehegatten. Dadurch fiel das gemeinsame Vermögen an den überlebenden Ehegatten und nicht an die Blutsverwandten, besonders nicht an die Kinder. Die mittelalterlichen Grundbücher zeigen aber just das Gegenteil durch die – selbst von der Stadtbehörde vorgenommene – Eintragung von Miteigentum der Ehegatten. Erbgut ging so den Erben verloren. Dies geschah auch durch das Recht des Beisitzes, kraft dem der überlebende Ehegatte am Vermögen des verstorbenen ein Nutzungsrecht erhielt, die Kinder nur ein Anwartschaftsrecht. Das führte in der tatsächlichen Praxis allerdings dazu, dass dieses nicht beachtet wurde. Die ersten Gesetzgebungsakte des Privatrechts betrafen daher den wichtigen Bereich des Erbrechts. Beispielsweise verboten Gesetze des Herzogs von Österreich als Stadtherrn von Wien mehrfach wie insbesondere 1349 und abermals 1381 Verfügung über Erbgüter – sie zeitigten aber „keine Spur einer Anwendung“ (Demelius). Die Vertragspraxis erwies sich stärker als das Gesetzesrecht. 1420/21 kam es schließlich auch für Wien zum gesetzlichen Verbot des Beisitzes, das allerdings befolgt wurde. Dies lag wohl daran, dass einerseits der Erbgüter-Gedanke im Erlöschen war und Erbgut bereits wie Kaufgut behandelt wurde, während andererseits den Beisitz vertragliche Vorkehrungen des Ehedüterrechts überflüssig machten.

2.2. Vertrag gegen Lehre und Gesetz

Lag in diesen Fällen ein Widerspruch zwischen Vertragspraxis und dem noch neuartigen Gesetzesrecht vor, so zeigt sich ein solcher zwischen ihr und der wissenschaftlichen Lehre deutlich im Fall der stillschweigenden Pfandrechte des Gemeinen Rechts. Es fanden nämlich keineswegs alle

6 BRAUNEDER, Europäische Privatrechtsgeschichte 150–151.

7 BRAUNEDER, Europäische Privatrechtsgeschichte 192; zum „Geschäft“ BRAUNEDER – JARITZ, Die Wiener Stadtbücher 17–18.

8 BRAUNEDER, Die Entwicklung des Ehedüterrechts in Österreich 65 ff., 75 ff.

9 BRAUNEDER, Europäische Privatrechtsgeschichte 60 ff., 185–186, 198 ff.

10 DEMELIUS, Eheliches Güterrecht im spätmittelalterlichen Wien 18; BRAUNEDER, Europäische Privatrechtsgeschichte 28–29.

Eingang in das heimische Recht.¹¹ Selbst gemeinrechtlich geschulte Juristen wie beispielsweise in Österreich Bernhard Walther im 16. Jahrhundert und *Nikolaus Beckmann* im 17. Jahrhundert¹² erwähnen nur drei Fälle stillschweigender Pfandrechte, nämlich zugunsten des Fiskus, des Mündels und der Ehegattin. Noch ablehnender zeigte sich die Rechtspraxis. Im Vordergrund steht die *hypotheca tacita* der Ehegattin für ihre ehedüterrechtlichen Forderungen am Vermögen des Ehegatten. In entsprechenden Prozessen wird es in Wien ab 1487 mehrfach behauptet.¹³ Die Herkunft ist klar: Von einem der Parteienvertreter wissen wir, dass er *Doctor iuris* war und mehrere gemeinrechtliche Werke besaß, die er zum Teil auch im Prozess zitierte. Gerichtlich war diese *hypotheca tacita* 1555 in Wien ausdrücklich anerkannt worden, aber noch lange nicht an anderen Gerichten. Der erwähnte *Beckmann* lehnte sie 1688 noch zum Teil ab. In Eheverträgen finden sich daher weiterhin entsprechende Pfandrechtsbestellungen, nehmen aber ab. Das ABGB von 1811 kennt sie allerdings nicht (§ 1245). Auch die *hypotheca tacita* zugunsten des Mündels am Vermögen des Vormunds setzte sich nur allmählich durch. Sie wird wohl erst ab 1599 in der Gerichtspraxis anerkannt und schließlich in der Vormundschaftsordnung für Österreich unter der Enns 1669 als gesetzliches Pfandrecht geregelt. Andere stillschweigende Pfänder wie insbesondere des Staates am Vermögen von Amtsträgern für ihre Amtstätigkeiten werden stets abgelehnt. Die gemeinrechtliche Lehre hat sich also insgesamt nur sehr punktuell durchgesetzt und wurde schließlich im wichtigsten Bereich, dem Ehedüterrecht, beendet.

Eine besonders auffallende Negierung von Gemeinem Recht und von diesem folgenden Gesetzesrecht zeigt sich im Land Salzburg.¹⁴ Hier entstanden wie in anderen deutschen Territorien im 16. Jahrhundert eine Reihe der damals gängigen Gesetzestexte wie 1524 eine Stadt- und Polizeiordnung für die Stadt Salzburg, 1526 eine Landesordnung für das Land Salzburg und 1565 ein regionales Landrecht für das Landgericht Rauris, aber weiters auch 1550 ein Formularbuch im Landgericht Glan mit dem Anspruch „im Stift Salzburg, Land zu Bayrn und Oesterreich gebreichig“ zu sein und im Gericht Golling 1582 ein Rechtsbuch unter Verwendung zahlreicher zeitgenössischer deutscher Land- und Stadtrechte, auch der Reichspolizeiordnung 1577 und des Gemeinen Rechts.¹⁵ Dieses wie viele der zeitgenössischen Gesetze anderer Territorien waren nachweislich bekannt. Das Rauriser Landrecht 1565 enthält signifikant ein Verbot der allgemeinen Gütergemeinschaft, „*Renndlensheirat*“ (von zusammenfließen) genannt. Spuren Gemeinen Rechts finden wir in seinem örtlichen Umkreis mehrmals in Verträgen. In der wissenschaftlichen Literatur dieser Zeit wird auch in Bezug auf das Land Salzburg das gemeinrechtliche Verbot der ehelichen Gütergemeinschaft festgehalten. Tatsächlich entspricht aber die ehedüterrechtliche Vertragspraxis keineswegs dem Gemeinen Recht und dem Rauriser Landrecht 1565.¹⁶ Gerade aus der Herrschaft Rauris zeugen vielerlei Verträge, dass die Ehegattin in Gütergemeinschaft leben und diese vereinbaren. Das erwähnte Formularbuch von 1550 enthält ausdrücklich auch für das Land Salzburg für die „*Renndlensheirat*“ entsprechende Vertragsmuster. In einem heißt es ausdrücklich: Die Ehegattin „*wollen auch beder seits den gemainen geschribnen rechtn, denen söllh heirat in renndlens weiß hässig oder widerwertig sein möchte, hierinn aus warem wissen renuncirt*“

11 BRAUNEDER, „Stillschweigende Hypotheken“ im *Ius Romano-Germanicum* 315 ff.

12 WESENER, *Juristen in Österreich* 39–40, 49 ff.

13 MAYER-MALY, *Ein Wiener Ehegutsprozeß aus der Rezeptionszeit* 39 ff.

14 Im Überblick siehe: BRAUNEDER, *Frühneuzeitliches Recht im Rauriser Alpental* 418 ff.

15 BRAUNEDER, *Frühneuzeitliches Recht im Rauriser Alpental* 420.

16 BRAUNEDER, *Frühneuzeitliches Recht im Rauriser Alpental* 428 ff.

haben [...] und uns bederseits alain dieser wilkür benüegen lassen“! Das Verbot der ehelichen Gütergemeinschaft im Gemeinen Recht ist also einerseits wohlbekannt. Andererseits wird es aber ausdrücklich als nicht geltend erklärt und dem Vertrag der Vorzug gegeben.

2.3. Vertrag gegen Kodifikation

Auch einer naturrechtlichen Kodifikation wie dem ABGB von 1811 vermochte Vertragsrecht zu widerstehen. In der Zeit sowohl vor wie nach dessen Inkrafttretens scheinen Eheverträge (Ehepakte) durch die Terminologie „Heiratsgut“ und „Widerlage“ dem ABGB zu entsprechen. Diese beiden Leistungen stellen hier den Kern der Gütertrennung (§ 1237) des Heiratsgabensystems dar.¹⁷ Nach § 1218 ABGB ist Heiratsgut Vermögen, das der Mann von der Frau erhält, Widerlage jenes, das dieser „zur Vermehrung des Heiratsgutes aussetzt“ (§ 1230). Dazu können noch weitere Leistungen hinzutreten wie etwa von der Mannesseite der „Witwengehalt“, eine Rente (§ 1242). In der Praxis finden sich jedoch zahlreiche Verträge, die mit Heiratsgut und Widerlage das Einbringen der Frau bzw. des Mannes in eine allgemeine Gütergemeinschaft bezeichnen¹⁸ zufolge der zentralen Vertragsbestimmung, es „errichten beide Teile eine allgemeine Gütergemeinschaft, so daß jenes Vermögen, welches beide Teile gegenwärtig besitzen und während der Ehe erben, erwerben oder sonst auf eine andere Art an sich bringen, ein gemeinschaftliches Gut sein solle“. Derartige Vertragsformulierungen waren der zeitgenössischen Wissenschaft durchaus bekannt und sie hat sich damit auch auseinandergesetzt. Dazu wurden mehrere Meinungen vertreten. Nach einer käme es auf die Reihung im Vertragstext an: Stünde die Heiratsgut-Widerlegung-Anordnung vor der Gütergemeinschaftvereinbarung, dann hebe diese die erstere auf; sei die Reihenfolge umgekehrt, gelte die Heiratsgut-Widerlage-Bestellung im Sinne des ABGB und es entstehe keine Gütergemeinschaft. Eine andere Ansicht stufte Heiratsgut und Widerlage als Vorbehaltsgut neben der Gütergemeinschaft ein. Durchgesetzt hatte sich schließlich die dritte Meinung, Heiratsgut und Widerlage seien nicht im Sinne des ABGB zu verstehen, sondern bloß Bezeichnungen für das in die Gütergemeinschaft eingebrachte Vermögen, zumal sie in vielen Verträgen bei sonst gleichem Wortlaut auch fehlten.

Einen tatsächlichen Widerspruch bereits zum Teil-ABGB 1786 (*Josefinisches Gesetzbuch*) und sodann zum ABGB (§ 1259) stellte die Vereinbarung der Einkindschaft dar.¹⁹ Es war dies die Vereinbarung im Falle einer Wiederverheiratung verwitweter Personen, die Kinder aus der ersten Ehe seien rechtlich so zu behandeln als wären sie Kinder aus der nun geschlossenen Ehe. Derartige Einkindschaftsverträge hatte bereits das Teil-ABGB 1786 verboten und dann auch das ABGB. Tatsächlich aber finden sie sich weiterhin in Rechtsgeschäften und sogar als Vertragsmuster in Formularbüchern.

Ein weiterer Widerspruch zum ABGB entstand durch dessen falsche Auslegung bald nach seinem Inkrafttreten mit dem Verständnis, es regle primär eine Gütergemeinschaft „auf den Todesfall“ und nicht bereits unter Lebenden.²⁰ Dies bedeutet, dass die Vereinbarung einer Gütergemeinschaft bei aufrechter Ehe keine Wirkungen erzeugt, die Ehegatten also in Gütertrennung leben, aber im Falle des Vortodes eines von ihnen die beiden Vermögen zu einem Gemeinschaftsvermögen zusammengefasst und so aufgeteilt werden, dass dem überlebenden Ehegatten die

17 BRAUNEDER, Die Entwicklung des Ehegüterrechts in Österreich 76 ff.

18 BRAUNEDER, Normenautorität und grundherrschaftliche Vertragspraxis 109 ff.

19 BRAUNEDER, Europäische Privatrechtsgeschichte 120–121.

20 BRAUNEDER, Privatrechtsfortbildung durch Juristenrecht in Exegetik und Pandektistik in Österreich 62 ff.

Hälfte gebührt und die andere in den Nachlass fällt – selbst wenn der Überlebende wesentlich mehr oder auch wesentlich weniger eingebracht hat. Die Wissenschaft hat dazu auch eine – kuriose – Begründung erfunden: Ob sich eine Ehe bis zum Tod bewährt habe, das könne erst bei diesem festgestellt werden: *nullum matrimonium ante mortem probatum*.²¹ Tatsächlich entsprach die Gütergemeinschaft auf den Todesfall nicht der Praxis. Gütergemeinschaftsverträge wollten stets schon bei aufrechter Ehe Wirkungen erzeugen mit der Folge, dass Gemeinschaftsvermögen entsteht über das nur beide Gatten gemeinsam verfügen können. Vor allem im bäuerlichen Bereich dominierte schon zur Zeit des ABGB der Ehegattenhof im Miteigentum beider Ehegatten. Um aber diese Wirkungen schon bei aufrechter Ehe herzustellen bedurfte es nun der ausdrücklichen Erklärung derselben, sonst wäre nur eine Gütergemeinschaft auf den Todesfall entstanden. Die Ansicht, das ABGB regle primär diese Art der Gütergemeinschaft beruhte aber auf einer isolierten Auslegung von § 1234 („... *in der Regel nur auf den Todesfall verstanden* ...“) unter Missachtung von § 1236 (unter Lebenden Recht „*auf die Substanz des Gutes*“) und vor allem, dass zu den Gütergemeinschaftsbestimmungen nicht nur solche des (28.) Ehepakt-Hauptstücks zählen, sondern auch die des vorausgehenden (27.) ausdrücklich über die „*Gemeinschaft der Güter*“.

3. Eine Umkehr: Gesetz gegen Vertrag

Gleichfalls einer Fehlinterpretation, nämlich der Pandektistik nach 1850, ist der Umstand zuzuschreiben, dass aus vertragsergänzendem Recht ein gesetzlicher Güterstand konstruiert wurde.²² Bereits dieser Terminus war dem ABGB unbekannt gewesen, zumal das Ehegüterrecht-Hauptstück „*Von den Ehe-Pacten*“ (§§ 1217 ff.) sich nur auf solche bezog, also auf Vertragsrecht. § 1217 enthielt ein Inhaltsverzeichnis der Ehepakte beginnend mit „*Heiratsgut*“ und endend mit „*Witwengehalt*“, an fünfter Stelle stand hier „*Verwaltung und Fruchtnießung*“. Jeweils mit einer Nummer, beginnend mit „*1) Heiratsgut*“, folgten dann die Detailregelungen, darunter „*5) Verwaltung und Nutznießung*“ (§§ 1237 ff.). Diese setzte also auch einen Ehepakt voraus. Die Auslegung ab etwa 1850 aber sah im Sinne der nunmehrigen Lehre hier den gesetzlichen Güterstand der Verwaltungsgemeinschaft geregelt: Vertragsregeln wurden zu Gesetzesrecht. Die tiefgreifende Novellierung im Zuge der Familienrechtsreform von 1978 änderte nun auch die Überschrift zu § 1237 in „*Gesetzlicher ehelicher Güterstand*“! Als naturrechtlichem Gesetzbuch hatte das ABGB dem Vertrag in der Regel den Vorzug gegeben. Schlossen die Ehegatten keinen Ehepakt, so änderte sich an ihren Vermögensverhältnissen nichts: Sie lebten wie Unverheiratete weiterhin in Gütertrennung ohne gegenseitige Ansprüche. Die „*Erfindung*“ der Verwaltungsgemeinschaft kraft eben beschriebener Auslegung änderte dies. Signifikant ist auch, dass das ABGB das Erbrecht primär auf den „*Willen des Erblassers*“ und erst subsidiär „*auf das Gesetz*“ gründet und daher zuerst das rechtsgeschäftliche Erbrecht regelt (§§ 552 ff.) und erst danach Regeln „*der gesetzlichen Erbfolge*“ enthält (§§ 727 ff.).

21 U. a. GSCNITZER, Österreichisches Familienrecht 75.

22 BRAUNDER, Privatrechtsfortbildung durch Juristenrecht in Exegetik und Pandektistik in Österreich 62 ff.

Literatur

- BRAUNEDER, Wilhelm: Die Entwicklung des Ehegüterrechts in Österreich. Ein Beitrag zur Dogmengeschichte und Rechtstatsachenforschung. Salzburg – München 1973
- BRAUNEDER, Wilhelm: Europäische Privatrechtsgeschichte. Wien 2014
- BRAUNEDER, Wilhelm – JARITZ, Gerhard (Hg.): Die Wiener Stadtbücher 1395–1430, Bd. I. Wien – Köln 1989
- BRAUNEDER, Wilhelm: Privatrechtsfortbildung durch Juristenrecht in Exegetik und Pandektistik in Österreich. ZNR 5/1983, 22–43.
- BRAUNEDER, Wilhelm: Frühneuzeitliches Recht im Rauriser Alpenal. „Europäisches Privatrecht“ im 16. Jahrhundert. ZNR 24/2002, 3–18.
- BRAUNEDER, Wilhelm: „Stillschweigende Hypotheken“ im Ius Romano-Germanicum. In: BRAUNEDER, Wilhelm: Studien II: Entwicklung des Privatrechts. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Wien 1994, 315–327.
- BRAUNEDER, Wilhelm: Normenautorität und grundherrschaftliche Vertragspraxis. In: BRAUNEDER, Wilhelm: Studien II: Entwicklung des Privatrechts. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Wien 1994, 109–120.
- DEMELIUS, Heinrich: Aus dem Stadtbuch von Mautern an der Donau. Wien 1972
- DEMELIUS, Heinrich: Eheliches Güterrecht im spätmittelalterlichen Wien. Wien 1970
- FEDYNSKYJ, Jurij: Rechtstatsachen auf dem Gebiet des Erbrechts im Gerichtssprengel Innsbruck. Innsbruck 1969
- GSCNITZER, Franz: Österreichisches Familienrecht. Wien 1979²
- LENTZE, Hans: Das Wiener Testamentsrecht des Mittelalters I. ZRG/GA 69/1952, 98–154.
- LENTZE, Hans: Das Wiener Testamentsrecht des Mittelalters II. ZRG/GA 70/1953, 159–229.
- MAYER-MALY, Theodor: Ein Wiener Ehegutsprozeß aus der Rezeptionszeit. Jahrb. Geschichte Wiens 11/1954, 39–52.
- WESENER, Gunter: Juristen in Österreich. Wien 1987

HUYNH THI TRUC, Giang
PhD, Deputy Head of the Department of Judicial Law
Can Tho University, Vietnam*

DOI: 10.15170/DIKE.2026.10.01.02

NGUYEN THI MY, Linh
PhD, Director of the Center for Comparative Law
Can Tho University, Vietnam**

From Traditional Ethics and Family Values to Postmodern Phenomena: The Evolution of Legislative Thinking on Children’s Privacy in the Context of Digital Transformation in Vietnam

This article explores the evolution of Vietnamese legislative thinking on children’s privacy rights, tracing a shift from a traditional framework rooted in family ethics and social norms towards legal responses to postmodern dynamics in the digital environment. In contemporary digital contexts, children are increasingly datafied, governed by algorithmic systems, and influenced by artificial intelligence. The article develops a historical analytical framework by examining the emergence of children’s rights protection in international human rights instruments and analysing the processes through which these standards have been internalised in Vietnamese law. From a legal-historical perspective, it identifies three stages in the development of legislative thinking on children’s privacy rights and exposes persistent limitations, notably the predominance of ex post regulatory responses and the absence of effective technological risk-management mechanisms. On this basis, the article proposes directions for legislative reform aimed at strengthening a child-centred approach that is responsive to the structural challenges of the digital environment.

Keywords: *children’s privacy rights, legislative thinking, personal data protection*

1. Protecting children’s rights in Vietnam: from historical foundations to digital-era challenges

The protection of children’s privacy is not a natural or inherent legal given, but rather the outcome of a gradual historical development in international human rights thinking. A foundational milestone in this process is the 1989 United Nations Convention on the Rights of the Child (CRC), which for the first time recognised children as independent subjects of rights, possessing their own dignity, interests, and distinct needs for protection.¹ On the basis of Article 16 of the CRC, children’s privacy may be understood as the right to control access to, and the use of, information relating to them, encompassing personal space, private life, and personal data, as well as the safeguarding of their dignity and honour.² This approach laid the groundwork for a

1 WARREN – BRANDEIS, *The Right to Privacy* 193; PALMER, *Three Milestones in the History of Privacy* 67.

2 HUYNH, *Protecting children’s rights: A comparative analysis between Vietnam and the legal models of the European Union and Hungary* 113.

framework of children's rights protection centred on human dignity and the State's protective responsibility, developed largely in a pre-technological context and relying predominantly on passive protective mechanisms rather than proactive tools of technological risk governance.

Vietnam was among the earliest countries to ratify the Convention on the Rights of the Child and has progressively incorporated its normative standards into the domestic legal system. During the pre-digital transformation and early digitalisation phases, Vietnamese legislative thinking on children's privacy largely mirrored the logic of the CRC within a traditional social framework, in which children were primarily situated within family and community relationships, as analysed in previous scholarship by *Huynh Thi Truc Giang*.³ In this period, children's privacy was predominantly understood as a moral value and a personal right, closely associated with the protection of private life, honour, and dignity in physical spaces and direct social interactions.⁴ This approach is reflected in constitutional provisions, civil law, and the Law on Children, which emphasise the protective responsibilities of the family, the State, and society, while paying limited attention to data governance mechanisms or the management of technological risks.

As children's living environments increasingly extend into digital spaces, frameworks for the protection of children's rights that are grounded in traditional social assumptions, particularly the centrality of the family and the moral supervision exercised by parents, have become insufficient to guarantee children's privacy in practice. Empirical studies indicate that parents may themselves constitute common sources of privacy infringement through excessive sharing on social media, thereby generating enduring digital footprints beyond children's effective control. At the same time, existing legal frameworks remain largely oriented towards addressing violations with manifest and tangible consequences, while failing to respond adequately to the structural exploitation of children's data in digital environments.⁵

Against this backdrop, General Comment No. 25 of the United Nations Committee⁶ on the Rights of the Child marked a significant shift in the conceptualisation of children's rights protection by affirming, for the first time, States' obligations to ensure the full and effective implementation of the CRC in the digital environment.⁷ The General Comment broadened the scope of children's privacy to encompass data processing, algorithmic systems, and automated decision-making, and called for a transition from an *ex post*, consequence-based approach towards proactive technological risk governance.⁸ Under this framework, children's privacy is no longer conceived as a merely defensive right, but as a structural right intrinsically linked to children's autonomy and their holistic development within digital society.

3 HUYNH, Protecting children's rights: A comparative analysis between Vietnam and the legal models of the European Union and Hungary 118.

4 Some scholars conceptualise children's privacy as an integral component of human rights, grounded in the principles of human dignity and individual autonomy as articulated in international human rights instruments. This approach emphasises that children's privacy is not merely a derivative moral interest, but a rights-based entitlement warranting autonomous legal protection. See: PHAM – PHAN, Enhancing the Legal Framework for Protecting the Privacy Rights of Children.

5 HUYNH, Safeguarding the Privacy Rights of Children on Social Media Platforms 103.

6 United Nations Committee on The Rights of The Child, General Comment No. 25 on children's rights in relation to the digital environment.

7 SYLWANDER – LIVINGSTONE, The impact of General Comment No. 25 in the Uncrc review process.

8 AYALEW – VERDOODT – LIEVENS, General Comment No. 25 on children's rights in relation to the digital environment: Implications for children's right to privacy and data protection in Africa.

Vietnam has continued to adopt and internalise this expanded framework for the protection of children's rights amid the acceleration of national digital transformation, as data increasingly constitutes the infrastructure of state governance and social life. The establishment of a national population database, the widespread implementation of personal identification systems⁹, and the expansion of online public services¹⁰ have fundamentally reshaped both the scope and intensity of children's data presence in digital environments. At the same time, the digitalisation of education has generated electronic learning records and platform-based learning systems¹¹, resulting in the large-scale interconnection and utilisation of children's data.

Despite notable progress in strengthening the legal protection of children's personal data and privacy through the incorporation of international standards, Vietnamese law continues to exhibit a degree of legislative lag, particularly in the transition from ethics- and procedure-based models of protection towards frameworks grounded in technological risk management. While a growing body of domestic and international scholarship has examined the limitations of legal protections for children's privacy in both physical and digital contexts¹², much of this literature remains focused on doctrinal analysis or policy effectiveness. Such approaches, though necessary, are insufficient to account for the systemic shortcomings of the existing legal framework. The persistence of regulatory gaps in the face of technological risks reflects not merely a deficit of legal provisions, but deeper constraints in legislative conceptions of privacy, data, and childhood.

Accordingly, an approach grounded in legislative thinking provides a useful analytical lens. In this article, legislative thinking is understood as the constellation of foundational viewpoints, value choices, and models of risk perception that have guided the process of law-making in each historical period. This understanding rests on the premise that legislative activity is not a mere aggregation of discrete decisions, but operates within a relatively stable cognitive framework¹³; at the same time, it reflects a broader socio-cultural system of thought that extends beyond the technical craft of drafting normative legal texts.¹⁴ In this sense, legislative thinking also expresses the manner in which the state identifies and responds to risks within specific historical contexts.¹⁵ It helps elucidate the underlying concepts, perspectives, and policy orientations that have shaped law-making processes across different historical periods. Rather than focusing solely on the substantive content of legal regulation, this approach seeks to explain why legal norms have been formulated in particular ways and to uncover the assumptions that have guided legislative choices. Such an inquiry is essential to

-
- 9 Pursuant to Decision No. 06/QĐ-TTg on the development and application of population data, electronic identification, and electronic authentication, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Cong-nghe-thong-tin/Quy-yeu-dinh-06-QĐ-TTg-2022-De-an-phan-trien-ung-dung-du-lieu-ve-dan-cu-2022-2025-499726.aspx?dll=true>.
 - 10 Pursuant to Resolution No. 17/NQ-CP on key tasks and solutions for the development of e-Government, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Cong-nghe-thong-tin/Nghi-quyet-17-NQ-CP-2019-nhiem-vu-giai-phap-trong-tam-phan-trien-Chinh-phu-dien-tu-408619.aspx>.
 - 11 Pursuant to Decision No. 131/QĐ-TTg on the Digital Transformation Programme in Education and Training, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Cong-nghe-thong-tin/Quy-yeu-dinh-131-QĐ-TTg-2022-Tang-cuong-ung-dung-cong-nghe-thong-tin-trong-giao-duc-501823.aspx>.
 - 12 NGUYEN – DANG – BUI, Vietnamese Law Regulations Compared to Data Protection 283; HUYNH, Safeguarding the Privacy Rights of Children 103; BYRNE – KARDEFELT – WINTHER – LIVINGSTONE – STOILOVA, Global Kids Online.
 - 13 HALL, Policy Paradigms, Social Learning and the State.
 - 14 SILBEY, After Legal Consciousness.
 - 15 LUHMANN, Risk: A Sociological Theory.

identifying the structural origins of legislative delays and institutional bottlenecks in the protection of children's rights in the face of challenges posed by the digital environment. On this basis, the following section of the article examines the evolution of Vietnamese legislative thinking on children's privacy rights through three representative stages of development, thereby clarifying the law's achievements, limitations, and ongoing challenges in the digital age.

2. The transformation of legislative thinking on children's right to privacy

The development of legislative thinking in Vietnam with respect to privacy rights, particularly children's privacy and personal data protection, has undergone a profound and dynamic evolution. This transformation extends beyond changes in legal terminology and statutory expression, reflecting a deeper shift in the State's normative understanding: from traditional ethical and family-centred conceptions of privacy, to a human rights-based approach, and more recently to a paradigm of digital data governance.

2.1. Pre-digital era: children's privacy as a moral–family value

In the pre-digital transformation period, legislative thinking in Vietnam concerning privacy rights, including children's privacy, was primarily grounded in traditional ethics and family values. This orientation is evident in the 1946¹⁶, 1959¹⁷, and 1980¹⁸ Constitutions, where privacy was framed through the protection of material and relational aspects of family life, such as the inviolability of the home and the confidentiality of correspondence and communications. This approach aligns with a broader historical pattern identified in comparative legal scholarship, according to which early legal systems tended to conceptualise privacy as the protection of family life, residence, and private communications, as reflected in international human rights instruments and common law traditions on privacy. Under this ethical and order-based understanding, privacy was secured largely through social norms and moral expectations within the family and community, rather than through robust legal or institutional mechanisms. Within such a framework, children were not recognised as a distinct rights-bearing group, but were subsumed within the general legal categories of citizens or individuals.

Building on this constitutional foundation, Vietnamese civil law during this period approached the right to privacy primarily through the notion of personal secrets, reflecting a relatively narrow conception of the scope of the right. Article 34(1) of the 1995 Civil Code recognised the

16 Article 11 of the 1946 Constitution provides that “*the home and correspondence of Vietnamese citizens shall not be unlawfully violated*”, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-1946-Viet-Nam-Dan-Chu-Cong-Hoa-36134.aspx>.

17 Article 28 of the 1959 Constitution stipulates that “*the law guarantees the inviolability of citizens' homes in the Democratic Republic of Viet Nam, and ensures the confidentiality of correspondence*”, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-1959-Viet-Nam-Dan-Chu-Cong-Hoa-36855.aspx>.

18 Article 71 of the 1980 Constitution provides that “*citizens enjoy the right to the inviolability of their domicile. No one may arbitrarily enter another person's home without that person's consent, except in cases permitted by law. Searches of a domicile must be conducted by representatives of competent State authorities in accordance with the law. The confidentiality of correspondence, telephone communications, and telegrams is guaranteed*”, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-1980-Cong-hoa-Xa-hoi-Chu-Nghia-Viet-Nam-36948.aspx>.

protection of personal secrets as a personal right of individuals, thereby establishing an initial legal basis for the formal acknowledgment of privacy in Vietnam.¹⁹ This approach and its limited scope were subsequently maintained in the Article 38(1) of 2005 Civil Code.²⁰ The continued use of the term personal secrets in both codes indicates that legal protection remained largely confined to information and documents regarded as confidential according to prevailing social norms, rather than extending to the broader dimensions of private life, personal living space, or aspects of individual autonomy that may not be inherently secret yet still warrant respect. Notably, this framework displayed little awareness of the distinctive vulnerabilities and needs of children in relation to information and data – an issue that would only become salient with the onset of large-scale digitalisation in Vietnam.

In the context of rapid technological innovation and deepening international integration, Vietnamese legislative thinking has undergone a discernible shift, moving from implicit forms of privacy protection towards the explicit recognition of privacy as an individual and human right.

2.2. Early digital era: from implicit protection to explicit legal recognition

A decisive turning point occurred with the adoption of the 2013 Constitution, in which Article 21²¹, for the first time, articulated a comprehensive framework for the protection of privacy. This provision extended constitutional protection beyond physical domains to encompass mental life, personal and family secrets, and multiple forms of private communication. The shift from safeguarding tangible assets, such as the home and correspondence, to protecting the content of private life and individuals' mental space marked a significant expansion of the right to privacy, while simultaneously affirming its close relationship with personal dignity, honour, and reputation. Notably, the inclusion of other forms of private communication reflects a forward-looking constitutional awareness of the evolution of information and communication technologies, thereby laying a constitutional foundation for privacy protection in the digital environment.

This development was further consolidated in the 2015 Civil Code, which represents a significant advancement in the structuring of personal rights under Vietnamese law. In contrast to earlier legislation, Article 38²² markedly broadened the scope of protection by moving from the

19 Article 34(1) of the 1995 Civil Code provides that “*the right to respect for an individual’s private life shall be recognised and protected by law*”, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Quy-en-dan-su/Bo-luat-Dan-su-1995-44-L-CTN-39391.aspx>.

20 Article 38(1) of the 2005 Civil Code provides that “*the right to the privacy of an individual shall be respected and protected by law*”, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Quy-en-dan-su/Bo-luat-Dan-su-2005-33-2005-QH11-2463.aspx>.

21 Article 21 of the 2013 Constitution provides as follows: “*(1) Everyone has the right to the inviolability of private life, personal secrets, and family secrets, and has the right to protect his or her honour and reputation. Information relating to private life, personal secrets, and family secrets shall be safeguarded by law; (2) Everyone has the right to the confidentiality of correspondence, telephone communications, telegrams, and other forms of private information exchange. No one may unlawfully open, monitor, seize, or otherwise interfere with another person’s correspondence, telephone communications, telegrams, or other forms of private information exchange*”, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-nam-2013-215627.aspx>.

22 Article 38 of the 2015 Civil Code provides that: “*(1) Private life, personal secrets, and family secrets are inviolable and shall be protected by law; (2) The collection, storage, use, or disclosure of information relating to an individual’s private life or personal secrets requires that individual’s consent; the collection, storage, use, or disclosure of information relating to family secrets requires the consent of the family*”.

notion of secrets of private life to the more comprehensive formulation of private life, personal secrets, and family secrets. This shift reflects a more nuanced understanding of the multidimensional nature of private life and underscores the importance of protecting individuals' control over information within civil and commercial relationships. Notably, the 2015 Civil Code was the first to recognise the principle of confidentiality of private information between contracting parties, signalling a transition from a purely defensive conception of privacy towards one that also regulates conduct within economic and social transactions. These developments draw on international legal experience while responding to the internal demands of Vietnamese society amid rapid and widespread technological change.

Building on this legal foundation, the 2016 Law on Children marked a fundamental shift in Vietnamese legislative thinking by, for the first time, treating children's private life as an independent category requiring a higher level of protection than that afforded to adults. Article 21²³ of this code affirms children's inviolable rights to privacy, personal secrets, and family secrets, while simultaneously introducing a dual-consent requirement for the disclosure or publication of children's information and images. The Law also enshrines the principle of the best interests of the child as a guiding standard for all related decisions and interventions. Subsequent implementing instruments, particularly Decree No. 56/2017/ND-CP²⁴, significantly clarified the scope of children's private life by enumerating categories of protected information, including personal identification data, health and education records, and sensitive information relating to violence, abuse, or legal violations. The Decree further imposes legal obligations on agencies and organisations concerning confidentiality, purpose limitation, and the adoption of technical measures to prevent data breaches. These protections were further strengthened by Decree No. 130/2021/ND-CP²⁵, which specifies acts constituting violations and prescribes concrete sanctions, thereby affirming that infringements of children's privacy are no longer viewed merely as moral transgressions but as serious legal violations subject to strict enforcement.

members concerned, unless otherwise provided by law; (3) An individual's correspondence, telephone communications, telegrams, electronic databases, and other forms of private information exchange shall be safeguarded in terms of security and confidentiality. The opening, monitoring, or seizure of correspondence, telephone communications, telegrams, electronic databases, or other forms of private information exchange of another person may only be carried out in cases prescribed by law; (4) Parties to a contract shall not disclose information relating to each other's private life, personal secrets, or family secrets that they have become aware of in the course of the formation or performance of the contract, unless otherwise agreed", <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Quyen-dan-su/Bo-luat-dan-su-2015-296215.aspx>.

- 23 Article 21 of the 2016 Law on Children provides as follows: "(1) Children enjoy the inviolable right to privacy, including personal privacy and family secrets, in accordance with the best interests of the child; (2) Children are protected by law in respect of their honour, dignity and reputation, as well as the confidentiality of correspondence, telephone communications, telegrams, and other forms of private information exchange; they are also safeguarded against any unlawful interference with their private information", <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Giao-duc/Luat-tre-em-2016-303313.aspx>.
- 24 Decree No. 56/2017/ND-CP, issued on 9 May 2017, provides detailed guidance for the implementation of the 2016 Law on Children, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Van-hoa-Xa-hoi/Nghi-dinh-56-2017-ND-CP-huong-dan-Luat-tre-em-340397.aspx>.
- 25 Decree No. 130/2021/ND-CP, issued on 30 December 2021, regulates administrative sanctions for violations in the fields of social assistance, social protection, and child welfare, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Vi-pham-hanh-chinh/Nghi-dinh-130-2021-ND-CP-xu-phat-vi-pham-hanh-chinh-bao-tro-xa-hoi-va-tre-em-499523.aspx>.

Overall, the period from 2013 to 2016 marked a profound transformation in Vietnam's legislative thinking, characterised by a shift from locating privacy within a traditional ethical framework to formally recognising and codifying privacy – particularly children's privacy – as an integral component of the human rights system. This transition laid a critical foundation for Vietnamese law to enter the era of digital data governance, in which privacy is understood not merely as a right to be respected in principle, but as one that must be actively safeguarded through proactive, modern mechanisms of information control and personal data protection.

2.3. Digital transformation era: children's privacy as digital data protection

As data has become a central resource in economic and social life, Vietnamese legislative thinking has entered a new phase in which children's privacy rights are increasingly conceptualised as a form of personal data protection within the digital environment. This shift in legislative thinking is clearly reflected in a range of key national legal instruments adopted during Vietnam's digital transformation period.

Decree No. 13/2023/ND-CP²⁶, for the first time, introduced a legally binding definition of personal data and drew a distinction between basic and sensitive data, thereby laying the conceptual groundwork for recognising children's data as a specific category requiring enhanced protection mechanisms. Subsequently, the 2025 Law on Personal Data Protection²⁷ marked a significant advancement at the statutory level by affirming the intrinsic link between personal data and the right to privacy, and by positioning data protection as the most effective means of safeguarding that right in a context where individual identities are increasingly constituted through digital footprints. The Law establishes a comprehensive framework of data subject rights, including consent, withdrawal of consent, access, and erasure, while strictly prohibiting the purchase, sale, or unlawful disclosure of personal data. It also introduces a notable shift in enforcement by providing for administrative fines of up to 5 per cent of annual revenue for violations involving cross-border data transfers. These provisions compel enterprises to make substantive investments in data governance, although their implementation may give rise to regulatory overlap with sector-specific regimes, such as those governing information technology, telecommunications, and healthcare.

Overall, the digital transformation period represents a critical turning point in Vietnam's legislative thinking on children's privacy rights, as these rights have been reconceptualised as a core component of personal data protection, particularly with respect to children's sensitive data. Legislative protection has shifted from a predominantly ethics-based model towards an integrated framework combining legal, technical, and data governance mechanisms. Within this framework, children are increasingly recognised as a high-risk data group, necessitating stricter, more transparent, and more robust standards of control and accountability. As a result, children's privacy rights no longer operate as a stand-alone legal entitlement but have become a central pillar of the national data governance architecture.

26 Decree No. 13/2023/ND-CP, issued on 17 April 2023, regulates the protection of personal data, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Cong-nghe-thong-tin/Nghi-dinh-13-2023-ND-CP-bao-ve-du-lieu-ca-nhan-465185.aspx>.

27 Law No. 91/2025/QH15, adopted on 26 June 2025, governs the protection of personal data and entered into force on 1 January 2026, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Luat-Bao-ve-du-lieu-ca-nhan-2025-so-91-2025-QH15-625628.aspx>.

3. Gaps in contemporary legislative thinking that undermine the protection of children's privacy in the digital age

Although Vietnam has achieved notable institutional progress through the adoption of the 2025 Law on Personal Data Protection and its accession to the Hanoi Convention²⁸ in the same year, thereby strengthening the legal framework for data protection and the prevention of cybercrime in general, and for children in particular, practical implementation reveals that legislative thinking continues to lag behind the pace of technological development. In particular, existing legal approaches have yet to engage systematically with concrete technical solutions capable of addressing the operational realities of data-driven and AI-enabled environments.

First, legislative thinking continues to place disproportionate emphasis on ex post responses to harm rather than on proactive risk management at the technology design stage. Existing regulations are largely structured to sanction violations after they have occurred, such as the unlawful disclosure of private information or defamation, rather than to require digital platforms to prevent privacy risks from the outset. A salient example can be found in free educational gaming applications, which are able to collect data on children's reaction times and behavioural patterns in order to optimise user-retention algorithms. Empirical studies demonstrate that children in digital environments are increasingly datafied and rendered as algorithmic subjects, whose interactions and habitual behaviours are continuously monitored and exploited to shape platform architectures in the interests of powerful commercial actors.²⁹ Although such practices may not entail the external disclosure of information and therefore often fall outside the scope of existing privacy rules, they nonetheless involve the intensive commercial exploitation of children's behavioural data. Current legal frameworks remain insufficient to compel service providers to implement default no-tracking or privacy-by-design settings at the product development stage, thereby leaving children structurally exposed to algorithmic practices that capitalise on their behavioural data.

Second, regulatory thinking remains overly reliant on formal administrative procedures, often at the expense of empowering individuals through effective technical control mechanisms. Although the enactment of the 2025 Law on Personal Data Protection, particularly its requirement for parental consent, represents a commendable legislative initiative, this approach continues to rest on an unrealistic assumption: that complex technical challenges can be adequately addressed through relatively simple procedural or documentary requirements.

28 The Hanoi Convention, the commonly used name for the United Nations Convention on Countering Cybercrime, was adopted by the United Nations General Assembly on 24 December 2024 and opened for signature in Hanoi on 25 October 2025, with the participation of 72 signatory States. The Convention aims to prevent and combat high-technology crime, particularly transnational cybercrime, <https://baochinhphu.vn/tong-quan-cong-uoc-ha-noi-noi-dung-chinh-cau-truc-va-pham-vi-ap-dung-102251025173814819.htm>.

29 LIVINGSTONE – THIRD, Children and young people's rights in the digital age: An emerging agenda 655.

This mismatch is evident in at least three respects. First, at the level of enforcement, digital platforms typically adopt only rudimentary technical solutions³⁰, most commonly a confirmation dialogue stating ‘I am a parent and I agree.’ While such mechanisms may formally satisfy statutory consent requirements, they are functionally ineffective in practice³¹, as children can readily self-confirm consent without parental knowledge or involvement.³² As a result, legal safeguards are inadvertently reduced to a purely formal, checkbox-based procedure. Second, in terms of regulatory instruments, existing legislation lacks binding requirements for minimum technical standards. In particular, it does not mandate the adoption of robust authentication or verification tools, such as age-appropriate identity verification technologies, secondary device authentication involving parents, or easily accessible mechanisms for data erasure. It is precisely this absence of enforceable technical safeguards that renders legally mandated parental consent largely ineffective in practice, undermining its capacity to provide meaningful protection for children in digital environments.

Moreover, legislative thinking grounded primarily in the parental consent model is increasingly ill-suited to digital environments characterised by the emergence of so-called algorithmic parenting. As noted by *Lin* and *Wu* (2024)³³, recommendation systems and hyper-nudge technologies are progressively displacing traditional parental roles by shaping children’s behaviour, attention, and decision-making, thereby establishing a de facto guardianship relationship between digital platforms and children. In this context, parents often lack both the awareness and the technical capacity to counteract the subtle and continuous influence exerted by algorithmic systems. Consequently, consent-based regulatory approaches risk becoming largely ineffective unless they are complemented by direct regulatory intervention in algorithm design and deployment from the outset.

The limitations of this predominantly managerial approach are clearly illustrated by empirical data from the 2023 Child Online Safety Index (COSI)³⁴, a global metric designed to assess the effectiveness of child protection mechanisms across nations.³⁵ COSI evaluates national performance not merely based on the existence of laws, but through a holistic assessment of six critical stakeholders: (1) Children’s cyber competencies; (2) Family support and guidance; (3) Digital citizenship education in schools; (4) The accountability of Ict companies; (5) Government policies; and (6) Technological infrastructure.

Comparative data reveals a significant disparity in outcomes. While jurisdictions that have successfully integrated strict technical standards with models of social co-governance– most notably China and Singapore–achieved the highest tier of online safety (Rank A, or Level 4/4), Vietnam remained at a moderate level (Rank B, or Level 3/4). Notably, China achieved maximum scores across relevant indicators, reflecting the effectiveness of a strategy that combines legal mandates with rigorous technical enforcement. This gap suggests that, notwithstanding considerable efforts to develop legal frameworks, prevailing legislative thinking in Vietnam has yet to foster a sufficiently robust and coherent protective ecosystem. The current reliance on administrative compliance has failed to generate the synergistic impact seen in neighbouring jurisdictions, where responsibility is more effectively distributed across the six pillars of the digital safety ecosystem (Figure 1).

30 MASSA [et al.], Digital technologies and knowledge processes 2.

31 OECD, The Digital Transformation of Smes 17.

32 HSU – CHEN, Analyzing the mechanisms by which digital platforms 2.

33 WU – LIN, Algorithmic Regulation for the Protection of Children 8.

34 Dq Institute, Impact Measure 2023.

35 NIYU – PURBA, E-Safety 130.

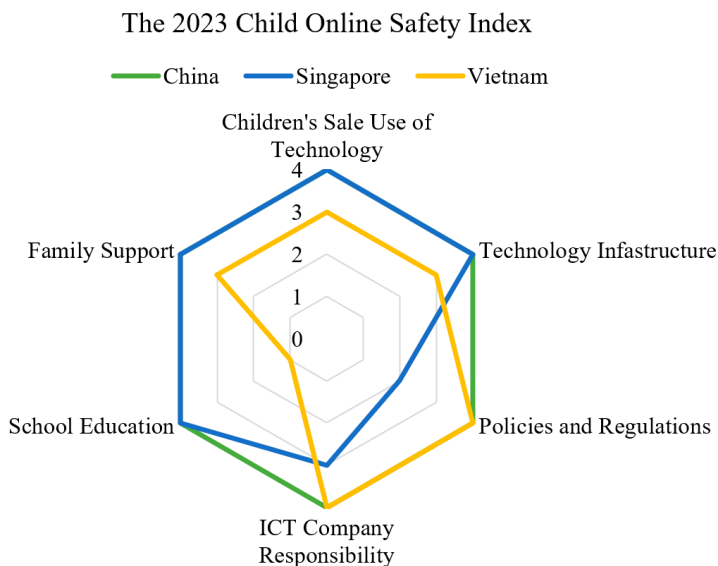

Figure 1: The 2023 Child Online Safety Index (COSI) comparison. Vietnam (Rank B) lags behind Singapore and China (Rank A) in overall safety scores. Source: DQ Institute³⁶

Third, insufficient awareness of emerging forms of high-technology abuse has left existing legal frameworks ill-equipped to address non-traditional risks to children. The rapid proliferation of deepfake technologies provides a particularly stark illustration. Empirical research indicates that approximately 96 per cent of online deepfake content involves non-consensual pornographic material, and that in South Korea alone, nearly 200 cases in 2024 directly targeted school-aged children.³⁷ By contrast, Vietnamese law currently lacks specific provisions to define, prevent, or sanction such conduct, instead relying on general rules relating to the protection of honour and dignity. This legislative approach fails to recognise that the extraction of children’s facial images from ordinary photographs and their use in the creation of sexually explicit deepfake content constitutes not merely an affront to reputation, but a distinct form of digital sexual abuse. The absence of a tailored legal response creates a significant regulatory blind spot, exposing children to heightened risks of cyber-enabled exploitation and abuse.

Fourth, legislative thinking remains largely confined to territorial notions of state authority and geographical jurisdiction, rather than adapting flexibly to the realities of cross-border data flows. Although Vietnam’s accession to the Hanoi Convention in 2025³⁸ represented an important diplomatic and institutional milestone, this framework is primarily effective within the sphere of criminal justice and serious offences, leaving substantial regulatory gaps in relation to administrative and civil violations such as online bullying and privacy infringements. A particularly pressing challenge arises from the fact that, even where legislation requires cross-border digital platforms to locate servers within Vietnam in the name of data sovereignty, effective control over encrypted data and content moderation remains embedded within the internal governance structures of parent

³⁶ Dq Institute, Impact Measure 2023.

³⁷ NGUYEN – LE – PHAN, Vietnamese law on personal data protection 137.

³⁸ Vietnam Government Portal, Overview of the Hanoi Convention.

companies based abroad. This limits the capacity of domestic authorities to intervene promptly to remove harmful content. Moreover, delays inherent in mutual legal assistance procedures – despite the existence of 24/7 contact mechanisms – are fundamentally mismatched with the rapid circulation of harmful digital material.³⁹ While a single abusive video may irreparably damage a child's reputation within hours, legal processes may require weeks to initiate a response. Digital platforms frequently invoke conflicts between data-sharing obligations and the stringent privacy laws of host jurisdictions to justify non-cooperation or delay, thereby exposing the limitations of territorially based governance in the face of a globalised digital environment.

Fifth, legislative thinking continues to exhibit a tendency to treat children as a homogeneous category, rather than differentiating levels of protection according to age-related⁴⁰ psychophysiological development.⁴¹ A significant limitation lies in the prevailing approach of grouping all children under a single age threshold – commonly under 16 – thereby applying uniform protection mechanisms without adequately accounting for their distinct privacy needs. For instance, a 15-year-old seeking confidential online psychological counselling may encounter substantial barriers if legal rules rigidly impose parental consent and supervision across all digital services. This absence of stratified, child-sensitive regulatory thinking results in one-size-fits-all rules that simultaneously fail to provide sufficient safeguards for younger children while unnecessarily restricting older children's autonomy, access to information, and legitimate expectations of private space essential to their independent development.

Accordingly, while the enactment of the 2025 Law on Personal Data Protection constitutes a necessary institutional foundation, it is not, in itself, sufficient to ensure effective protection of children in the digital age. Achieving this objective requires a more profound shift in legislative thinking – from reliance on administrative and procedural control towards a risk-based regulatory approach grounded in enforceable technical standards and substantive, multi-stakeholder cooperation.

4. Proposed directions for legal reform to strengthen children's right to privacy in the digital age

Confronted with systemic challenges in both legislative thinking and the practical protection of children's privacy, Vietnam requires a fundamental reorientation of its lawmaking strategy. Rather than confining itself to the enactment of prohibitive norms, the law must assume a constructive role in shaping a safe digital ecosystem in which children's rights are secured through the combined deployment of legal instruments and technological solutions. Drawing on international experience and an assessment of domestic conditions, this article advances four principal groups of reform proposals. First, legislative thinking should be reoriented towards a child-centred, design-based regulatory model. This represents the most fundamental response to the structural drivers of excessive data collection. Rather than relying primarily on ex post consent mechanisms, the law should internalise privacy protection at the design stage and establish privacy-by-default as a mandatory standard for all digital products and services likely to be accessed by children. Digital platforms should therefore be under a legal obligation to apply the highest level of protection to accounts identified as belonging to children from the moment of activation, irrespective of parental consent, which in practice often operates as a purely formal safeguard. In concrete terms, the Law

39 ROMERO MORENO, *Generative AI and deepfakes* 297.

40 WEITHORN, *A constitutional jurisprudence of children's vulnerability* 194.

41 STEINBERG – ICENOGLE, *Using developmental science to distinguish adolescents and adults* 33.

on Personal Data Protection and its implementing instruments should prohibit default location tracking, behavioural data collection, and targeted advertising for users under the age of sixteen. Data-sharing functions should be disabled by default and activated only through informed and proactive intervention by a guardian. Comparative experience offers clear guidance in this respect. The United Kingdom's Age-Appropriate Design Code (the Children's Code), widely regarded as a global benchmark, requires online services, such as social media platforms, games, and applications, to configure the highest privacy settings by default for child users.⁴² Features including geolocation and profiling must be switched off unless a compelling justification exists and active steps are taken to enable them.⁴³ In parallel, mandatory child-focused data protection impact assessments should be imposed on large technology companies prior to the deployment of new products or services, in order to identify and mitigate risks at the earliest, conceptual stage of technological development.⁴⁴

Second, a co-governance framework grounded in a gatekeeper principle should be established. To move beyond the limitations of a purely administrative and state-centric regulatory mindset, Vietnam can draw valuable lessons from models of social co-governance adopted in jurisdictions such as China and Singapore, where responsibility for protecting children in digital environments is shared among the State, digital service providers, and society at large. In particular, for cross-border platforms that control vast volumes of children's data, regulatory thinking should shift from a logic of limited or conditional liability towards a gatekeeper model imposing a duty of maximum effort. Under this approach, digital platforms would bear clearly defined obligations not only to remove harmful content upon notification, but also to proactively assess, prevent, and mitigate risks arising from addictive algorithmic design and the commercial exploitation of children's data. To ensure accountability, platforms should be required to publish regular, transparent reports detailing their data processing practices relating to children and the effectiveness of the protective measures they have implemented. At the same time, serious infringements involving children's data should attract sanctions calculated as a proportion of global turnover, thereby replacing fixed administrative fines that are insufficient to deter violations by large technology corporations.

Revenue-based and progressive penalty regimes designed to generate genuine deterrent effects on large technology corporations have been adopted across several major jurisdictions, including Vietnam, China, and the European Union. In Vietnam, Clause 4 of Article 8 of the 2025 Law on Personal Data Protection represents a significant enforcement innovation by providing for administrative fines of up to 5 per cent of revenue for serious violations, notably those involving unlawful cross-border data transfers. In China, the Regulations on the Protection of Minors in Cyberspace, enacted in 2023, authorise penalties of up to RMB 1 million or, where illicit gains exceed that threshold, up to ten times the amount of illegal profit.⁴⁵ At the European level, the General Data Protection Regulation (GDPR)⁴⁶ stands as a pioneering regulatory framework, establishing stringent, turnover-based sanctions aimed at safeguarding personal data and compelling corporate compliance with demanding data processing standards.⁴⁷

42 ELVY, Age-Appropriate Design Code Mandates 1030.

43 WU – LIN, Algorithmic Regulation for the Protection of Children 5.

44 GRACE – ABEL – SALEN, Child-Centered Design in the Digital World 293.

45 LIZA – TIANYUN, China Releases Regulation on the Protection of Children.

46 This European Union regulation, in force since 2018, safeguards the privacy and personal data of EU citizens and requires organisations to comply with stringent rules on data security and data processing.

47 NGUYEN – LE – PHAN, Vietnamese law on personal data protection 135.

Third, the construction and legal recognition of digital literacy as a protected right are of critical importance. Acknowledging that technical safeguards alone cannot address all risks, equipping children and parents with a form of digital immunity represents the most sustainable long-term strategy. Legislative thinking should therefore treat digital literacy not merely as a promotional or awareness-raising initiative, but as a mandatory and enforceable component of the national education framework. Core competencies relating to data privacy, the identification of online fraud and manipulation, and practical self-protection skills should be systematically integrated into the formal curriculum from primary education onwards. In parallel, targeted programmes should be developed to enhance parents' digital capacity, enabling them to function as an effective first line of defence for their children rather than relying exclusively on platform-provided control tools. Over time, a digitally literate society can generate bottom-up regulatory pressure, compelling businesses to comply with higher ethical and legal standards in the processing of children's data.

A prominent illustration of this approach can be found in Finland, which is widely regarded as one of the most successful countries in addressing misinformation and digital risks through education. Within the Finnish legal and policy framework, media literacy is recognised as a core civic competence. Digital and media literacy education is legally embedded and mandatorily integrated into the national curriculum from early childhood and primary education onwards. Rather than being taught as a stand-alone subject, these competencies are systematically incorporated across disciplines, including mathematics (for example, understanding how statistical data may be manipulated), art (analysing the alteration and manipulation of images), and history (examining the mechanisms and historical patterns of misinformation). This cross-curricular approach enables children to develop the capacity to identify deepfake content, digital fraud, and other forms of online manipulation organically⁴⁸, reducing reliance on constant technical intervention.⁴⁹

Fourth, strengthening digital justice mechanisms and advancing substantive international cooperation are essential to addressing the challenges posed by territorial boundaries in the digital environment. To overcome jurisdictional constraints, Vietnam should maximise the potential of the Hanoi Convention and existing mutual legal assistance arrangements by establishing transnational rapid-response channels dedicated to the protection of children online. This approach would benefit from the creation of a specialised national authority or focal point for child online safety, vested with sufficient legal powers to require the prompt removal of content infringing children's privacy rights without resorting to protracted judicial procedures. Such an authority could also act on behalf of Vietnamese children in lodging complaints and pursuing compensation claims against cross-border digital platforms. In parallel, the development of bilateral and multilateral agreements on data sharing, as well as the mutual recognition of administrative sanctions in the field of data protection, is crucial to ensuring that violations of children's rights do not escape accountability through jurisdictional loopholes.

A leading example of such an institutional model is Australia's eSafety Commissioner⁵⁰, the world's first specialised government authority dedicated to online safety. Established with extensive statutory powers, the eSafety Commissioner is authorised to require digital platforms to remove cyberbullying material or abusive imagery involving children within a strict 24-hour timeframe.⁵¹ In cases of non-compliance, the agency may impose substantial administrative

48 HORN – VEERMANS, *Critical thinking efficacy and transfer skills* 31.

49 DU, *Finland teaches how to fight fake news from kindergarten*.

50 Australian Government, *Australia eSafety Women Program 2021*.

51 MARTIN, *Online safety regulation* 29.

penalties of up to Aud 600.000 per violation⁵² and, where necessary, order the restriction or suspension of access to non-compliant services within Australian territory. This enforcement model demonstrates how a specialised, well-empowered regulatory body can deliver rapid and effective protection for children's rights in digital environments.

Enhancing the legal framework requires more than incremental amendments to statutory language; it calls for a fundamental transformation in governance thinking. By integrating hard regulatory and technical measures – such as privacy by design and by default – with softer, socially embedded approaches, including comprehensive digital literacy education, and coupling these with flexible yet robust enforcement mechanisms, Vietnam can construct a resilient legal architecture capable of protecting future generations from the pervasive data-driven dynamics of the digital age.

5. Conclusion

Children's privacy in the digital age can no longer be understood solely as a matter of social ethics or the protection of personal honour; it has evolved into a complex challenge of data governance shaped by technological infrastructures, algorithmic systems, and platform power. Through an analysis of the evolution of legislative thinking in Vietnam, this article demonstrates that the legal protection of children's privacy follows a clear trajectory of normative awareness – from family-based moral values, to the recognition of privacy as an individual and human right, and ultimately to its reconceptualisation as the right to personal data protection in digital environments. This progression reflects the State's sustained efforts to adapt legal frameworks to the realities of digital transformation, while underscoring the increasingly central role of data in constituting children's identities and private lives. However, the article also demonstrates that institutional advancements have not been fully matched by corresponding innovation in legislative thinking. The continued reliance on ex post regulatory responses, formalistic consent procedures, and the absence of mandatory technical safeguards at the design stage have significantly undermined the practical effectiveness of children's privacy protection. In the face of emerging threats such as behavioural data exploitation, algorithmic manipulation, and the growing prevalence of deepfake technologies, this approach reveals its increasingly outdated character when measured against the operational realities of contemporary digital environments.

On the basis of these analyses, this article argues that strengthening the legal protection of children's privacy in the digital age cannot be achieved merely through the incremental addition of regulatory provisions. Rather, it requires a fundamental transformation in legislative thinking. The law must assume a constructive role by obliging technology actors to identify and manage risks at the design stage, while simultaneously integrating enforceable technical standards, co-governance mechanisms, and enhanced digital literacy for both children and families. Only through such a paradigm shift can children's privacy be protected in a genuinely proactive, effective, and sustainable manner in the face of the increasingly complex challenges posed by data-driven technologies and artificial intelligence.

52 HOLLINGWORTH, X/Twitter fined over \$600,000.

Sources and literature

- Australian government: Australia eSafety Women Program 2021, <https://www.pmc.gov.au/sites/default/files/submissions/submission-95-australias-esafety-commissioner.pdf> (12. 12. 2021)
- AYALEW, Y. E. – VERDOODT, V. – LIEVENS, E.: General Comment No. 25 on children's rights in relation to the digital environment: Implications for children's right to privacy and data protection in Africa. *Human Rights Law Review* 2024, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngae018> (01. 01. 2026)
- BYRNE, Jasmina – KARDEFELT – WINTHER, Daniel – LIVINGSTONE, Sonia – STOILOVA, Mariya: Global kids online: research synthesis 2015–2016. UNICEF – London School of Economics and Political Science 2016
- Dq Institute: Impact Measure (COSI) 2023, <https://www.dqinstitute.org/impact-measure/> (12. 10. 2023)
- DU, Lam: Finland teaches how to fight fake news from kindergarten. *Vietnamnet* 2023, <https://vietnamnet.vn/phan-lan-day-chong-tin-gia-tu-mau-giao-i5013144.html> (01. 01. 2026)
- DUNG, T. T. T. – DUONG, V.N.: Policy recommendations for enhancing children's personal data protection: A case study in Vietnam. *Environment* 2025, 8–9.
- ELVY, Stacy-Ann: Age-Appropriate Design Code Mandates. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, Vol. 45/2024, 953–1054.
- GRACE, Thomas D. – ABEL, Christie – SALEN, Katie: Child-Centered Design in the Digital World: Investigating the Implications of the Age-Appropriate Design Code for Interactive Digital Media. In: *Interaction Design and Children*. New York 2023, 289–297.
- HALL, Peter A.: Policy paradigms, social learning and the state: The case of economic policymaking in Britain. *Comparative Politics* (3) Vol. 25/1993, 275–296.
- HOLLINGWORTH, David: X/Twitter fined over \$600,000 by Australia's eSafety Commissioner. *Cyber Daily* 2023, <https://www.cyberdaily.au/culture/9680-x-twitter-fined-over-600-000-by-australia-s-esafety-commissioner> (01. 01. 2026)
- HORN, Shane – VEERMANS, Koen: Critical thinking efficacy and transfer skills defend against 'fake news' at an international school in Finland. *Journal of Research in International Education*, No. 1/2019, 31.
- HSU, Pi-Chun – CHEN, Ru-Si: Analyzing the mechanisms by which digital platforms influence family-school partnerships among parents of young children. *Sustainability*, Vol. 15/2023, 16708.
- HUYNH THI TRUC, Giang: Safeguarding the Privacy Rights of Children on Social Media Platforms. *Jura* No. 4/2023, 103–120.
- International Commission of Jurists: The right of privacy and rights of the personality. *International Commission of Jurists Review*, No. 1/1967, 9–27.
- LIVINGSTONE, Sonia – STOILOVA, Mariya – NANDAGIRI, Ranjana: Children's Data and Privacy Online: Growing Up in a Digital Age (Evidence Review). London School of Economics and Political Science, London 2019, https://eprints.lse.ac.uk/101283/1/Livingstone_childrens_data_and_privacy_online_evidence_review_published.pdf (07. 12. 2025)
- LIVINGSTONE, Sonia – THIRD, Amanda: Children and young people's rights in the digital age: An emerging agenda. *New media & society*, 2017, 19:5: 657–670.
- LIZA, Mark – TIANYUN: China Releases Regulation on the Protection of Children in Cyberspace. *Haynes Boone* 2024, <https://www.haynesboone.com/news/alerts/china-releases-regulation-on-the-protection-of-children-in-cyberspace> (12. 12. 2025)
- LUHMANN, Niklas: *Risk: A sociological theory*. London – New York 2017
- MARTIN, Noelle: Online safety regulation of deepfake abuse: a case study on Australia's eSafety Commissioner. *Griffith Law Review*, No. 1/2025, 29.

- MASSA, Silvia [et al.]: Digital technologies and knowledge processes: new emerging strategies in international business. A systematic literature review. *Journal of Knowledge Management*, Vol. 27/2023, 330–387.
- NGUYEN THI TRUC, Mai – LE MINH, Hai – PHAN KHANH, Chi.: Vietnamese law on personal data protection in the digital age under the impact of deepfake technology. *Law and Practice Journal*, Vol. 60/2024, 135.
- NGUYEN VU TRAM, Anh – DANG THI THUY, An – BUI THI CAM, Tu: Vietnamese Law Regulations Compared to Data Protection and Privacy Acts in Other Countries. In: *The International Conference on Economics, Law and Government 2024*, 283.
- NIYU, Niyu – PURBA, Herman: E-Safety: Keamanan Di Dunia Maya Bagi Pendidik Dan Anak Didik. *Prosiding Konferensi Nasional Pengabdian Kepada Masyarakat Dan Corporate Social Responsibility*, Vol. 4/2021, 729–737.
- OECD: *The Digital Transformation of SMEs. OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship*. Paris 2021
- PALMER, Vernon Valentine: Three milestones in the history of privacy in the United States. *Journal of Civil Law Studies*, No. 1/2011, 149–178.
- PHẠM, Thị Duyên Thảo – PHAN, Thị Lan Phương. “Hoàn thiện pháp luật về bảo vệ quyền riêng tư của trẻ em”, <http://www.lapphap.vn/Pages/tintuc/tinchitiet.aspx?tintucid=210643> (07. 12. 2025)
- ROMERO MORENO, Felipe: Generative AI and deepfakes: a human rights approach to tackling harmful content. *International Review of Law, Computers & Technology*, (3) Vol. 38/2024, 297–326.
- SILBEY, Susan S.: After legal consciousness. *Annual Review of Law and Social Science*, No. 1/2005, 323–368.
- SONI, Nibtin: Digital Footprints of the Young: Privacy Concerns and Awareness among Teen Social Media Users. *ResearchGate 2024*, https://www.researchgate.net/publication/387476950_Digital_footprints_of_the_young_privacy_concerns_and_awareness_among_teen_social_media_users (07. 12. 2025)
- STEINBERG, Laurence – ICENOGLE, Grace: Using developmental science to distinguish adolescents and adults under the law. *Annual Review of Developmental Psychology*, 2019, 1.1: 21–40.
- SYLWANDER, K. R. – LIVINGSTONE, S.: The impact of General Comment No. 25 in the Uncrc review process. *Digital Futures for Children*, London School of Economics and Political Science 2025
- United Nations: *E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government*. United Nations Department of Economic and Social Affairs. New York 2022, <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2022> (07. 12. 2025)
- Vietnam Government Portal: Overview of the Hanoi Convention: Main contents, structure and scope of application, <https://baochinhphu.vn/tong-quan-cong-uoc-ha-noi-noi-dung-chinh-cau-truc-Ava-pham-vi-ap-dung-102251025173814819.htm> (07. 12. 2025)
- WARREN, Samuel D. – BRANDEIS, Louis D.: The right to privacy. *Harvard Law Review*, Vol. 5/1890, 193–220.
- WEITHORN, Lois A: A constitutional jurisprudence of children’s vulnerability. *Hastings LJ*, 2017, 69: 179.
- WU, Hong – LIN, Huanming: Algorithmic Regulation for the Protection of Children. *Ssrn 2024*

A kora újkori magyar és lengyel–litván rendi országgyűlés összetétele

The Composition of the Early Modern Hungarian and Polish-Lithuanian Diet

The emergence of both the Polish and Hungarian bicameral assemblies were the result of a de-facto merger of the larger (or full) royal council and the assemblies of the nobility that had gradually become representative. In Poland, the simultaneous but physically separate sitting of the two houses, the Senate and the House of Envoys, can be observed from the mid-15th century and has been considered permanent since the Diet of Piotrków of 1493. In Hungary, the same changes (the formation of the upper and lower chambers) occurred a hundred years later and were finally enshrined in Act I (after the coronation) of 1608. However, it can also be observed that, despite their many similarities, the parliaments of the two Eastern Central European countries followed different paths of development. The most striking difference – apart from the federal character of the post-1569 Polish-Lithuanian joint Sejm – was that while the Polish-Lithuanian Diets were attended exclusively or almost exclusively by the nobility, the Hungarian Diets were open to other social classes as well, albeit with a much smaller representation than that of the nobility.

Keywords: Diet, early modern Hungary, nobility, parliaments, parliamentarism, Polish-Lithuanian Commonwealth, representative assemblies

A lengyel és a magyar kétkamarás országgyűlés egyaránt a nagyobb (vagy teljes) királyi tanács és a tömegesből képviselativé vált gyűlések *de facto* összeolvadásából jött létre, nagyon hasonlóan, mint ahogy az 1295-ben Angliában, I. Edvárd akaratából történt. Lengyelországban a két ház, a szenátus (*senat*) és a követek háza (*izba poselska*) egyidejű, de fizikailag elkülönült ülésezése a 15. század közepétől (1468)¹ figyelhető meg, és az 1493. január–márciusi piotrkóvi országgyűlés óta tekinthető állandónak.² Mint ismeretes, Magyarországon ugyanezek a változások (a „főpap, báró és mágnás urak gyűlése”, azaz a főrendi tábla, illetve „az országlakók testülete”, tehát az alsótábla kialakulása) száz évvel később következtek be, és véglegesen az 1608. évi (koronázás utáni) 1. tc.-ben kerültek rögzítésre. Azt is megfigyelhetjük ugyanakkor, hogy a két kelet-közép-európai ország parlamentje a sok hasonlóság ellenére is egymástól eltérő fejlődési utat írt le.

1 URUSZCZAK, Parliamentary representatives 101. és 105.

2 Lásd például: GÓRSKI, The Origins 134.; KALLAS, Historia Ustroju 137.; MACIEJEWSKI, Historia ustroju 52.; RZEGOCKI, Polish Constitutional 116.; URUSZCZAK, La Diète Generale 5.

A rendi képviseleti alsóház vonatkozásában Magyarországon is a köznemesség vált meghatározóvá, de míg nálunk azért, ha korlátozottan is, de egyéb társadalmi csoportok képvisellete is megmaradt, a lengyel (1569-től lengyel–litván) parlament képviselőházát monopolizálta a *szlachta*, kizorítva onnan minden más rendet.³ A felsőtáblák kapcsán is van egy lényeges különbség: míg a *sejm* esetében mindvégig méltóságokhoz és hivatalokhoz kötődött a „szenátorság”, Magyarországon fokozatosan az örökletes, azaz születési joggal járó meghívás vált domináns elemmé. A kiegyezést követően többek között azért sem volt már sokáig halogatható a főrendiházi reform, mert az örökös jogú tagok létszáma kezelhetetlen méretet öltött. Miközben 1608-ban a főpap, báró és mágnás urak gyűlése mindössze 67 tagból állt,⁴ akik valóban kényelmesen elfértek egy „táblánál” (asztalnál),⁵ az 1884–1887. évi országgyűlés 802 tagú (!) főrendi „táblájának” már 668 olyan főnemes (herceg, gróf, báró)⁶ volt tagja, akik egyébként semmilyen, főrendiházi tagságra feljogosító tisztséget nem viseltek.⁷ (A mágnások már a 17. századi országgyűléseken sem az asztalt körbeülve, hanem kétoldalt, emelvényen, két sorban foglaltak helyet.)⁸

1. A magyar főrendi tábla és a lengyel–litván szenátus

Az 1608. évi (k.u.) 1. tc. meglehetősen szűkszavúan fogalmazott, hiszen nem új jogrendet alkotott, hanem a régit kívánta – a királyi szabad kinevezési jog kizárásával – megszilárdítani. Háromféle felsőházi tagságot ismert: a főpapokét (*praelati*), bárókét (*barones*) és mágnásokét (*magnates*). Utóbbi kettőt nem magyarázta meg, csak az elsőt részletezte, de még azt sem teljes egyértelműséggel. A 4. § szerint elvileg csak azok a püspökök lettek volna tagjai a felsőtáblának, akiknek „*saját püspöki joghatóságuk alatt, prépostjukkal együtt káptalanuk avagy székhelyük van*”. Ez a két (esztergomi és kalocsai) érseket és tizennégy püspököt jelentette volna.⁹ Rajtuk kívül azonban megjelent a 17–18. századi diéták felsőtábláin a pálos generális (a törvény 7. §-a elmulasztotta megjelölni, hogy hol kellene szavaznia),¹⁰ a pannonhalmi főapát (jogértelmezési problémák miatt),¹¹ emellett az 1625:61. tc. alapján a zágrábi nagyprépost mint vránai perjel,¹² az 1715:73. tc. alapján a premontrei helynök,¹³ 1790-től a görögkatolikus, 1792 után pedig a görögkeleti (ortodox) püspökök is.¹⁴ A *Szijártó M. István* által közölt adatok, valamint az 1790. és 1792. évi országgyűlé-

3 A követek háza a nemesi rend képvisellete (reprezentacja stanu szlacheckiego) – írja *Tadeusz Maciejewski*. MACIEJEWSKI, *Historia ustroju* 52. Lásd még: KALLAS, *Historia Ustroju* 139.

4 BÉRENGER – KECSKEMÉTI, *Országgyűlés* 53.; SZALAI, *Főrendiházi reform* 1296.

5 Ülésrendjüket lásd: KÉRÉSZY, *Rendi országgyűléseink* 28.

6 A „báró” itt nem a *barones* csoportjához tartozást jelentette, hanem adományozott főnemesi címet, amit latinul *liberi barones*-nek („szabad urak”, németül: *Freiherren*) neveztek. Ők a grófi és hercegi címeket viselőkkel együtt az örökös főrendek (*magnates*) csoportjához tartoztak, lásd: HAJNÓCZY, *De Comitibus Regni* 47.

7 VÖRÖS, *A főrendiház* 399.

8 KÉRÉSZY, *Rendi országgyűléseink* 28.

9 FAZEKAS, *Országgyűlés* 278.

10 SZIJÁRTÓ, *A Diéta* 420.

11 SZIJÁRTÓ, *A Diéta* 416.

12 SZIJÁRTÓ, *A Diéta* 417.

13 SZIJÁRTÓ, *A Diéta* 418.

14 FORGÓ, *Görög szertartású* 42.; SZABÓ, *Fejezetek* 92–93.

sek lajstromai alapján nem kevesebb mint 41 olyan főpapi méltóságot találunk, akiket a felsőtáblán vehetünk számításba.¹⁵

A *barones* fogalma az országos és udvari méltóságok viselőit takarta. Ezek listája is tekintélyes, és persze ez sem volt állandó. Ide tartozott mindenekelőtt a négy országos főméltóság: az egyúttal a felsőtábla elnöki címét is viselő nádorispán (*comes palatinus*), az országbíró (*iudex curiae regiae*), a horvát bán (*banus Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*) és a tárnokmester (*magister tavernicorum regalium*). A bárók közé sorolták az udvari méltóságokat is: ilyen volt a főlovásznok-mester (*magister agazonum*), a főétekgfogó-mester (*magister dapiferorum*), a főajtónálló-mester (*magister janitorum*), a főpohárnok-mester (*magister pincernarum*), a főudvarmester (*magister curiae regiae*) és a főkamrás-mester (*magister cubiculariorum regalium*).¹⁶ A magyar nyelvű naplók és lajstromok főpalotamestert is említenek, de ez a főkamrásnak feleltethető meg.¹⁷ Méltóságánál fogva volt továbbá a felsőtábla tagja a pozsonyi gróf (*comes Posoniensis*), a két koronaőr (*custodes sacrae coronae*), a 18. század végétől (az 1765:6. tc. alapján) a nemesi testőrkapitány (*capitaneus turmae praetoriae nobilium*),¹⁸ az 1807:4. tc. értelmében pedig Fiume kormányzója is.

A 17. századi országgyűlések felsőtábláin még részt vettek a köznemes királyi tanácsosok (*consiliarii nobiles*) is, akiket az 1687:10. tc. külön említ, a főrendek ülési sorrendjét tartalmazó felsorolás végén. Velük azonban a 18. században már nem találkozunk, figyelemmel a királyi tanács mint intézmény 1608 utáni elsorvadására, amit a Helytartótanács 1723. évi felállítására tett véglegessé, amint arra *Hajnóczy József* is rámutatott a diétáról szóló híres tanulmányában.¹⁹ Az 1625:61. tc. értelmében Dalmácia, Horvátország és Szlavónia országgyűlése, a szábor (*sabor*) által a magyar országgyűlésekre szokás szerint küldött legalább három követ közül (legalább) kettő az alsótáblán, egy pedig a felsőtáblán képviselte a horvát rendeket.²⁰ Nagyon érdekes a főispánok jelenléte is. Egyrészt a prelátsusok és bárók egy része hivatalánál fogva egy-egy vármegye „örökös” (*perpetuus*), de nem örökletes (*hereditarius*) főispánja is volt, másrészt a *comesi* tisztség is főúri hivatalnak számított, így a főispánok *ex officio* is tagjai lettek a felsőtáblának.²¹

Az 1687:10. tc. szerint a főrendek precedenciája a következő volt: a négy országos főméltóság foglalt először helyet, utánuk az udvari méltóságok következtek kinevezésük sorrendjében, majd a pozsonyi gróf és a két koronaőr, ezután az örökletes főispánok, őket követve a többi (kinevezett) főispán, végül a királyi tanács nemes tagjai.²² Mint láttuk, a 18. században utóbbiak már nem voltak jelen, bekerült viszont a nemesi testőrkapitány, mégpedig precedenciában a koronaőrök elé. Ha megnézzük az 1792. évi diéta lajstromát, 30 főpap mellett – a nádorral együtt – 11

15 Ezek: az esztergomi és kalocsai érsek; a besztercebányai, bosznia–szerémi, csanádi, egri, erdélyi, győri, nagyvárad, nyitrai, pécsi, rozsnyói, szepesi, székesfehérvári, szombathelyi, váci, veszprémi, zágrábi és zenggi (megyés) püspökök; a munkácsi, nagyvárad és körösi görögkatolikus püspökök; az almiai, ansáriai, arbai, bácsi, biduai, drivesti, kathárai, korcolai, makáriai, noviai, pristiniai, skutari, szardiai, tinnini és vegliai (választott illetve címzetes) püspökök; a pálos generális, a szentmártoni főpap, a zágrábi nagyprépost és a premontrei helynök – a szerző megj.

16 SZIJÁRTÓ, A Diéta 424.

17 VAJNÁGI, A magyar rendek 217. (33. lábjegyzet).

18 HAJNÓCZY, De Comitibus Regni 46–47.; SZIJÁRTÓ, A Diéta 48.

19 HAJNÓCZY, De Comitibus Regni 45–46.; SZIJÁRTÓ, A Diéta 427.

20 SZIJÁRTÓ, A Diéta 429.

21 SZIJÁRTÓ, A Diéta 426.

22 SZIJÁRTÓ, A Diéta 426.

zászlósurat (országos és udvari méltóságot), 2 koronaórt, 5 egyéb méltóságot nem viselő örökletes főispánt, továbbá 29 egyéb főispánt számolhatunk össze.²³ *Tatjana Guszarova* kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy az 1622. évi pozsonyi országgyűlésen még csak 17 főpap, 7 báró és 8 királyi tanácsos urat regisztráltak (utóbbiakat a mágnások között felsorolva).²⁴ A méltóságon alapuló felsőtábla-beli tagság – legfőképpen a főispánok számát, de az udvari kinevezéseket is tekintve – az ország oszmán hódoltság alóli felszabadulását követően indult növekedésnek.

Ennél is szembetűnőbb a harmadik főrendi elem, a *magnates* létszámának dinamikus emelkedése, ami – mint látni fogjuk – a lengyel parlamenttörténetben ismeretlen jelenség. Magyarországon ugyanis a 16. század végétől az országgyűlésekre való személyes meghívás joga a főnemesi címeikkel együtt öröklődött.²⁵ Ők voltak – *Szijártó M. István* szavaival – „*a tituláris arisztokrácia nem hivatalviselő tagjai*”, latin kifejezéssel: *magnates de familiis extra officio*.²⁶ *Szente Zoltán* szerint a 17. század közepén ez a főnemesi réteg kb. ötven családot foglalt magában.²⁷ Az 1622. évi diéta *elenchusában* 67 olyan mágnás nevét olvashatjuk, akik sem tisztséggel, sem tanácsosi kinevezéssel nem rendelkeztek.²⁸ Ehhez képest kell értékelni a már említett 1884. évi adatot (668 mágnás), de köztes állapotként említhetjük összehasonlításképpen az 1792. évi lajstromot is, amely 133 személyes meghívó alapján megjelent mágnást sorol fel, amit nyugodtan kiegészíthetünk a jelen nem lévő főrendek követeiről készült jegyzékben szereplő világi főnemesek közül a férfiakkal, hiszen ha ők is eljöttek volna, szintén a felsőtáblán kaptak volna helyet. Ez további 112 fő.²⁹ Míg tehát az egyházi és világi méltóságok betöltőinek száma két-, két és félszeresére nőtt a vizsgált időszakban, a mágnásoké a 18. század végére megnégyszereződött, 1884-re pedig megtízszereződött.

Ehhez képest a lengyel országgyűlés 16. századtól szenátusnak (*senat*) nevezett felsőházának taglétszáma lényegében állandónak mondható. Itt egyetlen jelentősebb ugrás következett csak be: amikor 1569-ben a *sejm* – a lublini unióra vonatkozó rendelkezések szerint – lengyel–litván közös parlamentté alakult át.³⁰ Eddig a változásig 81–95 között mozgott a szenátorok száma. Az 1493. évi (első) felsőháznak 81,³¹ az 1505. évi radomi *sejm* felsőházának 87 tagja volt, míg az 1529. évi *sejmn*ek már 92,³² az 1553–1569 közöttieknek 95 szenátor volt a tagja.³³ 1569-ben, a Litvániával létrejött szorosabb közjogi kapcsolat (realunió) miatt a felsőházi tagok száma 140-re növekedett,³⁴ majd 1569–1793 között is megfigyelhető volt némi bővülés, de a szenátus létszáma

23 Naponként-való VIII–X.

24 GUSZAROVA, A 17. századi 105.

25 SCHILLER, Az örökös főnemesiség 194.

26 SZIJÁRTÓ, A Diéta 48.

27 SZENTE, A parlamentek 257.

28 GUSZAROVA, A 17. századi 95.

29 Lásd: Naponként-való XIX–XXII.

30 STONE, The Polish–Lithuanian 62.; WANDYCZ, A szabadság 61.

31 JĘDRUCH, Constitutions 103. (20. táblázat).

32 KALLAS, Historia Ustroju 139.

33 JĘDRUCH, Constitutions 57. és 103. (9. és 20. táblázat).

34 BARDACH, Sejm 43.; DAVIES, Lengyelország 269.; FINER, History of Government 1047.; HALÁSZ, Az államszervezet 45.; KALLAS, Historia Ustroju 139.; MACIEJEWSKI, Historia ustroju 53.; MIKULSKI, Senat 116.; RUSSOCKI, De l'accord commun 9.; RZEGOCKI, Polish Constitutional 118.; STONE, The Polish–Lithuanian 179.

az alsóházét soha nem érte el. IV. *Ulászló* uralkodása (1632–1648) alatt 149–150,³⁵ a *Wettin*-házból származó II. (*Erős*) és III. (*Szász*) *Ágost* királyok idején 163 főből³⁶ állt a lengyel–litván felsőház.

A magyar diéta főrendi táblájának létszámával szembeni jelentős különbség egyértelműen abból adódik, hogy Lengyelország (és 1569-től Litvánia) esetében mindig pontosan meg volt határozva, hogy mely tisztségek eredményeztek szenátusi tagságot, utóbbi pedig mindig az adott méltósághoz kötődött és önmagában (címként) sosem vált örökletessé. Ahogy *Ring Éva* fogalmaz: „a szenátusnak nem voltak olyan tagjai, akik örökletes jogon kerültek volna be a testületbe, ezért a lengyel ’felsőtábla’ semmiképpen sem volt ’főrendi háznak’ nevezhető”.³⁷

1493–1569 között a korábbi lengyel királyi tanács (*rada królewska*) tagjait hívták meg személyesen az országgyűlésekre. Ez a katolikus érsekekből és püspökökből, valamint a legmagasabb rangú központi (országos és udvari) illetve helyi (vajdasági és megyei) méltóságokból állt. A szenátus elnöke hivatalánál fogva Lengyelország mindenkori primása, a gnieźnói érsek volt (ez 1569 után sem változott). A gnieźnói érsek hasonló funkciót töltött be a lengyel–litván államban, mint Magyarországon a nádor: ő volt a király általános helyettese (a király halála után *interrex*), és az uralkodó halála esetén neki kellett gondoskodnia az új király megválasztásának lebonyolításáról.³⁸ Rajta kívül az 1493-ban kialakult felsőház tagja lett még a lwówi (lemergi) érsek, valamint hét további lengyelországi püspök is.³⁹ Utóbbiak közül a krakkói volt a legtekintélyesebb: az ülésrend tekintetében konfliktust jelenthetett a gnieźnói és lwówi érsekekkel, amikor a krakkói püspök bíborosi rangot is viselt. Az 1566. évi lublini *sejm* névjegyzékében ugyanakkor csupán hat főpapot – a gnieźnói primás-érseket és öt püspököt – találunk.⁴⁰

Az országos (korona-) illetve udvari méltóságok (*dygnitarze koronni*, *dygnitarze nadworni*) közé tartozott a kancellár és az alkancellár, a Korona nagymarsallja és az udvari marsall, valamint a koronakincstartó és az udvari kincstartó, mely hivatalok előzményeit krakkói tartományi közigazgatásban találhatjuk meg.⁴¹ Az 1566. évi névjegyzékben is hat főméltóság szerepel, de a lista két érdekességet is tartogat számunkra. Egyrészt kiderül belőle, hogy a Korona nagymarsallja, *Jan Firlej* lublini vajda, *Stanisław Wolski* udvari marsall pedig sandomierzi kastellán is volt egyben, ami (mint látni fogjuk, egy harmadik „álláshalmazóval”, *Stanisław Sobek* koronakincstartóval együtt) az *incompatibilitas* tilalmába látszik ütközni. A másik furcsaság, hogy hatodikként a sorban – tulajdonképpen a szenátorok közül már a 16. század közepére kiesett udvari kincstartó⁴² helyén – egy kancelláriai főhivatalnokot, a koronareferendáriust (*referendarz koronny*) tüntették fel,⁴³ holott ez nem volt szenátori rangú méltóság.

Az egyházi és világi főméltóságok mellett a lengyel felsőház tagjainak nagyobb részét a vajdák és kastellánok tették ki. A vajdaságok (*województwa*) eredendően olyan nagyobb egységek voltak, amelyek területén a késő középkorban *Piast*-részfejedelemségek álltak fenn. Ezek mellett

35 BARDACH, *Sejm* 43.; JĘDRUCH, *Constitutions* 57. és 103. (9. és 20. táblázat). 1638-ban a szmolenszki püspök csatlakozásával növekedett 150-re a létszám – a szerző megj.

36 GEBEI, *Az erdélyi fejedelmek* 14. (25. lábjegyzet).

37 RING, *A sejm* 202.

38 RING, *A sejm* 202.

39 HALÁSZ, *Az államszervezet* 46.

40 *Diariusz Sejmu* (1566) 75.

41 KALLAS, *Historia Ustroju* 113.; MACIEJEWSKI, *Historia ustroju* 27.

42 MACIEJEWSKI, *Historia ustroju* 53.

43 *Diariusz Sejmu* (1566) 75.

a később megszerzett területek jó részét is vajdaságokba szervezték. A korábbi *Piast*-részállamok fejedelmeinek a magyar nádori tisztséghez hasonló feladatkört ellátó helyettesét hívták *palatinus*-nak, ennek lengyel megfelelője a *wojewoda*, aki a lengyel államegység helyreállítását követően e területek vezetője maradt.⁴⁴ A vajdaságokat járásokra (*powiat*) osztották, voltak azonban olyan területek is, amelyek kívül estek a vajdasági közigazgatáson. Ezek a hagyományos megye (*ziemia*, szó szerint: föld, vidék) nevet tartották meg.⁴⁵ A megyék és járások élén kastellánok (*kasztelan*) álltak. A vajdaságok szenátorai a vajdák és a kastellánok, a megyéké a kastellánok voltak.⁴⁶

1493-ban 8 főpap, 5 országos (világi) méltóság, 13 vajda, 16 nagyobb és 39 kisebb kastellán (összesen 55 várnagy) volt az ekkor 81 tagú szenátus tagja. Mint láttuk, 1564-re a létszám 95-re emelkedett: 9 főpap, 5 országos főtisztviselő, 15 vajda, 17 nagyobb és 49 kisebb kastellán (összesen 66 várnagy) részvételével.⁴⁷ A 15 vajda a három kis-lengyelországi (Krakkó és Sandomierz, majd 1505-től Lublin is), négy nagy-lengyelországi (Poznań, Kalisz, Sieradz, Łęczyca), két kujáviai (Brześć-Kujávia és Inowrocław), valamint a három keleti szláv (Ruténia és Podólia 1434-től, Belz 1462-től) és az 1494–1529 között megszervezett három mazóviai vajdaságból (elsőként Płock és Rawa, majd 1529-től a szűkebben vett Mazóvia is) érkezett. A kastellánok száma 1505 (a lublini vajdaság megszervezése) után 65-re,⁴⁸ 1529 (Mazóvia teljes inkorporációja) után 67-re⁴⁹ növekedett, később eggyel csökkent.

Az 1566. évi *sejm* névjegyzékében is 15 *palatinus* nevét olvashatjuk, *Jan Firlej* lublini vajdát is beleértve, akinek a neve már az országos méltóságok között is szerepelt.⁵⁰ Mellettük csupán 9 nagyobb és 26 kisebb kastellán (*kasztelanowie więksi*, *kasztelanowie mniejsi*) neve olvasható a listában. A nagykastellánok között ott van a már említett Wolski udvari marsall, a kisebbek között pedig – harmadik „álláshalmozóként” – *Sobek* koronakincstartó is. A krakkói kastellánt a püspökök után, a vajdák előtt vették névjegyzékbe, mint első világi szenátort, az ülésrendnek megfelelően.⁵¹ Vele együtt tehát összesen 36 várnagy volt jelen az 1566. évi *sejm* ülésén.⁵² (17 kisebb és 49 nagyobb, azaz összesen 66 kastellánnak kellett volna ekkor megjelennie.)⁵³

Mint már utaltunk rá, 1569-ben, a közös lengyel–litván országgyűlés létrejöttével a szenátorok száma közel másfélszeresére nőtt. Az országos és udvari főméltóságokat ekkor már „minisztereknek” nevezték, és bár már korábban kiesett közülük az udvari kincstartó, a megmaradt öt miniszteri tisztség megkettőződött. Ennek megfelelően tíz miniszter lett tagja az 1569 utáni szenátusnak: a Korona és Litvánia nagymarsallja (*wielki marszałek koronny*, *wielki marszałek litewski*), a királyi (korábbi udvari) és a fejedelmi (azaz litvániai) marsall (*marszałek królewski* és *marszałek książęcy*), a Korona és Litvánia nagykancellárja (*wielki kanclerz koronny*, *wielki kanclerz*

44 HÜPPE, A lengyel alkotmány 63.

45 HÜPPE, A lengyel alkotmány 64.; MACIEJEWSKI, Historia ustroju 28.; RING, Lengyelországot 142–143.

46 KONECZNY, Dzieje administracji 101.

47 JĘDRUCH, Constitutions 103. (20. táblázat). *Jędruch* négy országos és udvari méltóságot jelöl csak táblázatának 1493-ra vonatkozó oszlopában, de az udvari marsall kihagyása valószínűleg abból adódhat, hogy ez a hivatal talán épp nem volt betöltve, mivel e tisztség viselője egyébként mindig szenátor (korábban tanácsstag) volt. Lásd: MACIEJEWSKI, Historia ustroju 53.

48 BARDACH, Sejm 27.

49 MIKULSKI, Senat 116.

50 Diariusz Sejmu (1566) 75.

51 BARDACH, Sejm 27.

52 A teljes névsort lásd: Diariusz Sejmu (1566) 75–76.

53 MIKULSKI, Senat 116.

litewski), a Korona és Litvánia alkancellárja (*podkanclerz koronny, podkanclerz litewski*), valamint a Korona és Litvánia kincstartója (*podskarbi koronny, podskarbi litewski*).⁵⁴ A hetmanok (katonai főparancsnokok, akik a hadsereget vezették 1503 után és fontos jogköreik voltak a katonai bírásokban, sőt jogalkotásban is)⁵⁵ 1768-ig nem váltak miniszteri tisztséggé.⁵⁶

Az uniós országgyűlés 1569. évi kialakulásával a szenátushoz hat, a Litván Nagyfejedelemség területén működő katolikus püspök csatlakozott (köztük a vilnusi), akikkel a felsőházi főpapi méltóságok száma 9-ről 15 főre emelkedett. 1593-tól a lengyel–litván felsőház a livóniai püspökkel egészült ki, a 16–17. század fordulóján tehát a szenátusban megjelent főpapok száma pontosan megfelelt az 1608. évi állapot szerinti magyar prelátusi létszámnak (16). Tudjuk azonban, hogy az idő előrehaladtával – a címzetes püspökök és más egyházi méltóságok bevonása miatt – a magyar főrendi tábla egyházi tagjainak száma ehhez képest megkétszereződött, miközben a lengyel–litván prelátusok száma 1638, a szmolenszki püspök mint 17. főpap csatlakozása után már nem változott.⁵⁷

1569-ben értelemszerűen nemcsak az országos (világi) és egyházi, hanem a helyi méltóságok köre is bővült. 16 új vajdaság jelent meg: a három litvániai (Vilnius, Trakai, Brzesz Litewsk), az 1569 után is Litvániánál maradt hat fehéroroszországi (Polock, Vityebszk, Minszk, Mścislaw, Navahrudak és Szmolenszk), a Litvániától ekkor a Koronához átcsatolt⁵⁸ négy ukrainai (Podlasie, Volhínia, Braclaw és Kijev), valamint az 1569. évi inkorporációtól szintén Lengyelország (azaz a Korona) részeként figyelembe vett három „királyi poroszországi” (Pomeránia, Chełmno, Malbork) vajdaság.⁵⁹ Ennek megfelelően 1569-től már 31 vajda ült a szenátusban, mégpedig karosszékekben, kétoldalt. A kastellánok (1569-ben már 83) a terem két szélén ültek, a krakói, vilnusi és trakai-i várnagyokat kivéve, akik a vajdák között foglaltak helyet. A vajdák között ült a žemaitijai *starosta generalny* is, a trakai-i kastellán oldalán.⁶⁰ Žemaitija (lengyelül: Żmudz) a történelmi Litvánia egyik fele volt (Aukštaitija mellett), amely 1413-ban, amikor a fent említett három litvániai vajdaságot megalakították, önálló püspökséget kapott, de a világi közigazgatási átszervezésből kimaradt,⁶¹ és sajátos különállásában („fejedelemség”) az 1560-as évek közigazgatási reformja sem hozott változást.⁶²

54 MACIEJEWSKI, *Historia ustroju* 53.; WANDYCZ, *A szabadság* 62.

55 URUSZCZAK, *Historia państwa* 160.

56 MACIEJEWSKI, *Historia ustroju* 53. 1768-tól a négy hetman és a két udvari kincstartó is miniszternek számított, azaz 16-ra növekedett az országos és udvari méltóságok száma a szenátusban, lásd: MIKULSKI, *Senat* 117.

57 MIKULSKI, *Senat* 116–117.

58 Lásd: BARDACH, *Sejm* 38.; MACIEJEWSKI, *Historia ustroju* 58.

59 BARDACH, *Sejm* 26. és 38.

60 CHODZKO, *La Pologne* 108.; DAVIES, *Lengyelország* 269.; MIKULSKI, *Senat* 117.

61 BOJTÁR, *Litván kalauz* 30.; KONECZNY, *Dzieje administracji* 101.

62 STONE, *The Polish–Lithuanian* 61.

Ha egy 1700 körüli állapotot nézünk, az említett livóniai és szmolenszki püspökök megjelenésével a prelátusok száma 15-ről 17-re emelkedett, ott volt továbbá két új vajdaság, Czernihów (1635-től) és Inflanty (1677-től)⁶³ *palatinusa*, azaz már 33 vajda ült a királyi trónus két oldalán elhelyezett karosszékekben.⁶⁴ A kastellánok száma is kettővel emelkedett, mivel a vajdákkal együtt Czernihów és Inflanty várnagya is szenátor lett. A szenátus összlétszáma tehát a 17–18. század fordulóján 146 fő volt, amihez képest változást (kis mértékű bővülést) csak az 1760-as, 70-es évek hoztak, a már említett hat új miniszter (1768-tól), valamint egy új vajda (Gniezno, 1768-tól) és öt új kiskastellán (1764-ben és 1768-ban 1–1, majd 1775-ben még 3) csatlakozásával.⁶⁵

Fontos megjegyezni, hogy a lengyel–litván szenátus esetében – a magyar felsőtáblával ellentétben – elég csak összeadnunk az egyházi, valamint a (központi és helyi) világi méltóságokat. A lengyel közjog ugyanis az 1422. évi czerwiński privilégium óta elviekben tiltotta az „álláshalmozást” (*incompatibilitas*).⁶⁶ A megvizsgált 1566. évi névjegyzék ugyanakkor arra enged következtetni, hogy ez a szabály sem érvényesült a korszak egészében. *Krzysztof Mikulski* szerint „*egyes miniszteri hivatalokat össze lehetett vonni más szenátori pozíciókkal*”.⁶⁷ Magyarországon eleve nem is létezett hasonló megkötés. Ellenkezőleg: a mindenkori nádor Pest-Pilis-Solt vármegye örökös főispánja is volt, és a legtöbb püspök is főispáni tisztséget viselt a székvárosához tartozó vármegyében. Ezeket az örökös (*perpetuus*, de nem *hereditarius*) főispáni tisztségeket tehát le kell vonnunk a vármegyék számából, ha a magyar felsőtábla összlétszámát szeretnénk kiszámítani.

63 Livóniának 1593 után hét szenátora (a püspök, valamint a három livóniai vajdaság vajdája és kastellánja) volt, azonban a terület 1660-ban elveszett. Az 1677. évi szabályozás vezette be az Inflanty vajdája és kastellánja szenátusi méltóságokat a korábbi 3–3 livóniai vajdái és kastelláni tisztség helyett. Lásd: MIKULSKI, *Senat* 116.

64 CHODZKO, *La Pologne* 108.

65 MIKULSKI, *Senat* 116–119.

66 MACIEJEWSKI, *Historia ustroju* 29.; RING, *Lengyelország* 136.; URUSZCZAK, *Historia państwa* 236.

67 MIKULSKI, *Senat* 116.

	lengyel szenátus 1560-as évek ⁶⁸	lengyel–litván szenátus 1700 k. ⁶⁹	magyar felsőtábla 1790-es évek ⁷⁰
elnök	gnieźnói érsek (prímás)	gnieźnói érsek (prímás)	nádor
prelátusok	2 érsek (Gnieźno, Lwów) 7 megyéspüspök	2 érsek (Gnieźno, Lwów) 15 megyéspüspök	2 érsek (Esztergom, Kalocsa) 17 megyéspüspök 3 görögkatolikus püspök 15 választott ill. címzetes püspök 4 egyéb egyházi méltóság
országos és udvari méltóságok	5 lengyel országos és udvari méltóság ⁷¹	5 lengyel országos és udvari méltóság (miniszter) 5 litván országos és udvari méltóság (miniszter)	4 országos főméltóság 6 udvari méltóság 1 pozsonyi gróf 1 nemesi testőrkapitány 2 koronaőr
területi egységek vezetői	15 vajda 66 kastellán (17 nagyobb és 49 kisebb kastellán) ⁷²	33 vajda 1 starosta generalny (Žemaitija, Litvánia) 85 kastellán (36 nagyobb és 49 kisebb kastellán) ⁷³	40 örökletes vagy kinevezett főispán ⁷⁴
mágnások	nem voltak ilyen meghívottak	nem voltak ilyen meghívottak	245 mágnás úr ⁷⁵
horvát szabor követe	nem értelmezhető	nem értelmezhető	1 horvát követ
összesen	95 fő	146 fő	341 fő

1. ábra (forrás: a szerző összeállítása)

- 68 Diariusz Sejmu (1566) 75–76.; JEĐRUCH, Constitutions 103. (20. táblázat); KONECZNY, Dzieje administracji 177–178.; MIKULSKI, Senat 116.
- 69 CHODZKO, La Pologne 108.; KONECZNY, Dzieje administracji 177–178.
- 70 Az 1790. és 1792. évre összehívott diéták lajstromai alapján összeállított adat (maximális létszám).
- 71 Az udvari kincstartó, aki korábban a királyi tanács tagja volt, a 16. századra kikerült a szenátorok közül. Lásd: MACIEJEWSKI, Historia ustroju 53.
- 72 1529-től 17 nagy- és 50 kisebb kastellán ült a szenátusban, de utóbbiak száma 1564-re eggyel csökkent. Lásd: JEĐRUCH, Constitutions 103. (20. táblázat); MIKULSKI, Senat 116.
- 73 A kisebb kastellánok létszámát az 1569. évi unió nem érintette, ugyanis Litvániában nem neveztek ki kiskastellánt (*Jacek Jeđruch* szerint Litvánia urbanizációjának alacsonyabb foka miatt). A kiskastellánok száma így 1764-ig 49 maradt, a nagyobb (vagy fő-) kastellánoké viszont 1569 után 17-ről 40-re emelkedett, majd kis mértékben csökkent (1791-ig 34-re). Lásd: JEĐRUCH, Constitutions 101. és 103. (20. táblázat); MIKULSKI, Senat 118.
- 74 A vármegyék számából (49) levonva a nádort (Pest-Pilis-Solt vm.), az esztergomi és a kalocsai érseket, valamint az egri, győri, nyitrai, pécsi, váradi és veszprémi püspököket, akik a székvárosuk szerinti vármegyék (Heves és Külső-Szolnok, Győr, Nyitra, Baranya, Bihar, Veszprém) örökös főispánjai is voltak, de méltóságuknak fogva már szerepelnek a lajstromban.
- 75 Az 1792. évi lajstromban felsorolt jelenlévő és távollévő mágnás urak (azaz a távollévők közül csak a férfiak) számának összege.

2. A magyar alsótábla és a lengyel–litván követek háza

A magyar rendi országgyűlés alsótáblájának összetételét igen érdekes módszerrel szabályozta az 1608. évi (k.u.) 1. tc. „*A távollévők követeinek pedig, az országglakók között (a régen bevett szokás szerint) a vármegyék követei és a káptalanok után adják meg helyüket, rangjukat és szavazatukat*” – írja, ami a következő szakaszban a szabad városok kapcsán így folytatódik: „*követeiknek az országglakók között helyük és szavazatuk legyen*”. Azaz „régen bevett szokás” volt már ekkor, hogy a vármegyék követei szavaztak először, őket követték a káptalani követek, majd a távollévők, végül a városok követei. Az 1608. évi törvény nem tett említést arról, hogy mely közösségnek hány követe lehet, sőt a káptalanok tekintetében még azt sem tette egyértelművé, hogy a prépostokon kívül más is képviselje-e őket. Emellett nem ejtett szót a horvátországi követekről sem (ezt az 1625:61. tc. rendezi: „*többi követeik pedig, az országglakók között szokott helyüket és szavazatukat megtartsák*”). Mindez azonban csak mai szemmel furcsa: a 17. század elején még nem törekedtek teljeskörű írott jogi szabályozásra, hiszen ami a régi szokások és törvények alapján egyértelmű volt, arra elegendő volt csak utalni.

Az alsótábla legjelentősebb rendi közösségét a vármegyei (nemesi) követek alkották. IV. Béla 1267. évi dekrétumában „*két vagy három nemes*” megjelenését írta elő kötelező jelleggel a fehérvári törvénylátó napokra (amely a diéta egyik előzményének tekinthető), míg Anjou Mária az 1385. november 8-ára Budára összehívott országgyűlésre négy követ küldését várta el vármegyéenként, ahogy Zsigmond is hasonlóan rendelkezett az 1397. évi temesvári gyűlés kapcsán. Valójában nem volt nagy jelentősége annak, hogy egy vármegyét hány követ (*ablegatus*) képviselt, ugyanis az a gyakorlat alakult ki (egyébként nemcsak Magyarországon, hanem Lengyelországban is), hogy a vármegyei közgyűlések nemcsak megválasztották, hanem utasításokkal (*instructio*) is ellátták a követeket, akik tehát valódi *mandatummal* (megbízással) rendelkeztek, amelynek megszegését a vármegye szankcionálta.⁷⁶ Logikus fejlemény lehetett volna ez alapján, hogy minden vármegye csak egy-egy követet küldjön, mégis az a gyakorlat alakult ki a 16. század második felére, hogy a megyék többsége két-két követet delegált.⁷⁷ Ennek valószínűsíthető magyarázata, hogy a két követ egymást kontrollálni is tudta, azaz nehezebb volt így eltérni az utasítástól.

Szijártó M. István kutatásaiból tudjuk, hogy az 1712–1715. évi országgyűlésen hat vármegyének mégis csak egy-egy követe volt jelen. Ez ugyanakkor a korabeli bizonytalan politikai helyzetnek is betudható lehet, hiszen a következő, 1722–1723. évi diétán már csak két ilyen megye volt, az összes többi két-két követet delegált. Az 1741. május 14-ére összehívott híres („*Vitam et sanguinem pro rege nostro!*”)⁷⁸ koronázó országgyűlésre Liptó vármegye három követet is küldött, és bár valójában ezt sem tiltotta volna semmilyen jogszabály, a harmadik liptói követet végül kizárták a gyűlésből. A következő két (1751., illetve 1764–1765. évi) országgyűlésen pedig – talán ezért is – már egyöntetű volt a vármegyéenként két-két követ úján való képviselet.⁷⁹

A követek megválasztása kapcsán igen érdekes az aktív és passzív „választójog” kérdése. Aktív választójoga értelemszerűen annak volt, aki jogosult volt részt venni az adott vármegye közgyűlésén (*congregatio generalis*), hiszen ott zajlott a követválasztás. Ez minden cselekvőképes, helybéli (ott lakó vagy birtokkal rendelkező) nemes férfit, de akár még az önjogú nőket (fiúsítottak, özvegyek) is magában foglalhatta. Ezt minden vármegye maga szabályozta, amibe sem a

76 Lásd például: BÉRENGER – KECSKEMÉTI, Országgyűlés 26.; SZENTE, A parlamentek 261.

77 SZENTE, A parlamentek 257.; SZIJÁRTÓ, A Diéta 439.

78 Az ünnepélyes eseményekről lásd: SZIJÁRTÓ, A Diéta 78–80.

79 SZIJÁRTÓ, A Diéta 439–440.

király, sem az országgyűlés nem szólt bele (ahogy például az amerikai alkotmány sem szabályozza 1787-ben, kik és hogyan szavazzanak a tagállamokban).

Az viszont már országos érdek volt, hogy „akárki” ne vehessen részt az országgyűléseken. Az 1625:62. tc. 3. szakaszának szigorú megfogalmazásából („*Azt pedig határozottan elrendelik, hogy a vármegyék [...] az országgyűlésekre olyan követeket küldjenek, a kik birtokos nemesek és tudvalevőleg nemes törzsből származnak*”) arra következtethetünk, hogy lehettek ezzel kapcsolatban bizonytalanságok, amelyeket a diéta egyszer s mindenkorra meg akart szüntetni. Innentől csak olyan személy lehetett követ, aki (1) valóban nemes; (2) az adott vármegyében birtokkal rendelkezik. Az 1625:62. tc. szerinti szabály megtiltotta nemcsak a más vármegyéből való, hanem a birtok nélküli nemesek követté választását is (ha valaki nem felelt meg a törvényi előírásnak, annak nem igazolták a mandátumát), nem zárta ki azonban azt, hogy főnemesek képviseljék a vármegyéket. Az adott vármegyében élő vagy ott földbirtokkal rendelkező főnemesek részt vehettek vármegyéik közgyűlésein, ott választók és tisztségekre választhatók is voltak.

Szijártó M. István – Poór János kutatásaira is hivatkozva – azt a megállapítást teszi, hogy „*a vármegyék nagy többsége egyik követűl vagy az első alispánt, vagy a másodalispánt küldte a diétára*”.⁸⁰ A már többször idézett 1792. évi lajstromot megnézve ez teljes mértékben igazolható. A 49 vármegyét áttekintve⁸¹ a dunaiak és a tiszaiak közül is csupán négy-négy (Bars, Bács, Esztergom, Zólyom illetve Bereg, Bihar, Csanád, Zemplén) megye követei között nem találjuk meg legalább a másodalispánt, Baranya, Tolna, Abaúj, Gömör és Torna vármegye pedig nemes egyszerűséggel az alispán és másodalispán kettősét küldte el az országgyűlésre (kérdés persze, mennyire volt ez bölcs döntés, nem okozott-e együttes távollétük fennakadást a közigazgatásban – vélhetően nem, hiszen az alispánt szükség esetén a megyei főjegyző is helyettesíthette). Az 1792-ben lajstromba vett 98 *ablegatus* közül csak Borsod (*báró Vay Miklós*), Csanád (*gróf Fekete János*), Máramaros (*gróf Teleki László*) és Ugocsa (*báró Perényi István* alispán) vármegyék egy-egy követe volt főnemes.

A török hódoltság idején megtartott országgyűléseken természetesen még nem volt megoldható a teljes országra kiterjedő vármegyei részvétel. A szakirodalom jellemzően 33 vármegyéről és legfeljebb 70 követről ír.⁸² 1686 után fokozatosan zajlott a *reconquistával* érintett területek vármegyéinek újjászervezése, Magyarország Erdéllyel való újraegyesítése viszont elmaradt. A magyar országgyűléseken követek útján képviselt megyék száma folyamatosan nőtt. 1741-ben már 44 vármegye volt Magyarországon.⁸³ Az 1751:23. tc. értelmében meg kellett továbbá hívni a három szlavóniai megye, Szerém, Verőce és Pozsega követeit is. A Temesköz 1778. évi visszacsatolása a diéta 1765–1790. közötti szünetelése miatt csak 1790 után járt „*Temes, Torontál, Krassó vármegyék ülési és szavazati jogának*” visszaadásával (1791:28. tc.). A megyei követek az alsótábla három asztala közül kettő körül foglaltak helyet. A középső asztalt ülték körbe a Dunán inneni és túli *ablegatusok*, míg a Tiszán inneni és túli vármegyék követei az elnöktől balra eső asztal körül ültek, egymással szemben.⁸⁴

A követek második, jóval kevésbé reprezentatív, egyben sokkal kisebb csoportját a káptalanok és konventek *ablegatusai* alkották. Itt sem egyértelmű a törvényi szabályozás, ugyanis az

80 SZIJÁRTÓ, A Diéta 51.

81 Naponként-való XIV–XVIII.

82 Lásd például: BÉRENGER – KECSKEMÉTI, Országgyűlés 26.; FAZEKAS, Országgyűlés 280.; SZENTE, A parlamentek 257.

83 SZIJÁRTÓ, A Diéta 440.

84 KÉRÉSZY, Rendi országgyűléseink 29. Az 1751. és az 1764–65. évi diéta alsótáblának ülésrendjének ábráját lásd: SZIJÁRTÓ, A Diéta 527–573.

1608. évi (k.u.) 1. tc. csak annyit mond, hogy azokat a prépostokat, akiknek „önálló káptalanuk és konventjük van, káptalanaiktól és konventjeiktől el ne különítsék, hanem hasonlóképpen csak benefoglalt szavazattal bírjanak”, azaz az alsótáblán szavazzanak a káptalanukkal együtt, mégpedig úgy, hogy a káptalan szavaz, nem pedig az azt képviselő személyek.⁸⁵ Személyenként szavazhattak viszont a süveges és kiváltságos prépostok és apátok, szintén „az országlakók közt”, ami idegen testet képezett az alsótáblán.⁸⁶ Szijártó M. István megállapítása szerint „az alsótáblán megjelenő klérus derékhadát a káptalanok követői alkották. Másrészt viszont a káptalanok és a konventek képviselőit jelentős részben apátok és prépostok látták el.”⁸⁷ Kérészy Zoltán arra hívja fel a figyelmet, hogy a 18. század végétől az egyházi követeknek ugyanúgy egybeszámították a szavazatát, mint a városiakét (*votum curiatum*), ami teljesen hibás jogértelmezés volt. Mégsem adtak helyt az ez elleni jogos tiltakozásuknak, sőt a szokás törvényrontó erejére hivatkozva kifejezetten megtagadták tőlük a vármegyei követeket természetesen megillető *votum separatumot*.⁸⁸

A Jean Bérenger és Kecskeméti Károly által közölt adat szerint az 1662. évi országgyűlésen 9 káptalan (Pozsony, Esztergom, Eger, Zágráb, Csanád, Nyitra, Szepes, Győr és Veszprém) 14 követel képviseltette magát.⁸⁹ Fazekas István megállapítása szerint „az 1622 és 1681 közötti országgyűlésekről rendelkezésre álló adatok szerint 14–28 személyből állt az alsóházi egyházi rend”.⁹⁰ Az 1741. évi országgyűlésre 15 káptalan (Esztergom, Kalocsa, Csanád, Csázma, Eger, Győr, Nagyvárád, Nyitra, Pécs, Pozsony, Szepes, Vasvár, Veszprém, Zengg és Zágráb) kapott meghívást.⁹¹ Az e tanulmányban referenciaként használt 1792. évi lajstromban már 20 római katolikus (a fent felsoroltakon túl Besztercebánya, Bosznia, Rozsnyó, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Vác)⁹² és a nagyváradi görögkatolikus káptalan szerepel. Emellett az alsótábla tagjai között soroltak fel hét (süveges és kiváltságos) apátot és prépostot is. A káptalanok közül tizenkettőt két, kilencet egy követ képviselt. Ez összesen 40 papi küldött, kevesebb, mint a vármegyei követek számának fele.

A harmadik követcsoport a szabad városokból érkezett. 1405-ben találkozunk először városi követekkel a diétán, 1445 óta pedig minden diétára meghívták őket.⁹³ Az 1608. évi (k.u.) 1. tc. az 1514:3. tc.-re utalt az érintett városokkal kapcsolatban („II. Ulászló király hetedik dekretumának harmadik cikkelye”), valójában azonban a számuk még ehhez képest is folyamatosan nőtt. A 15. században még a tárnoki városokra (az 1498:38. tc. illetve az 1514:3. tc. szerinti első nyolc: Buda, Pest, Bártfa, Kassa, Eperjes, Sopron, Pozsony, Nagyszombat) szorítottak a királyi meghívók,⁹⁴ azonban a 16. századtól az lett a gyakorlat, hogy valamennyi királyi szabad várost és a bányavárosokat is meghívták a diétára, ugyanis a szokásjog alapján minden olyan várost megilletett ez a jog, amely nem állt földesúri joghatóság alatt.⁹⁵ Őket a saját belső szabályaik

85 SZIJÁRTÓ, A Diéta 50.

86 SZIJÁRTÓ, A Diéta 414.

87 SZIJÁRTÓ, A Diéta 436.

88 KÉRÉSZY, Rendi országgyűléseink 54–55.; SZIJÁRTÓ, A Diéta 313.

89 BÉRENGER – KECSKEMÉTI, Országgyűlés 26.

90 FAZEKAS, Országgyűlés 293.

91 SZIJÁRTÓ, A Diéta 50.

92 Hiányzik viszont Vasvár és Zengg, lásd: Naponként-való XIII–XIV.

93 ECKHART, Magyar alkotmány 97.; SZENTE, A parlamentek 122.

94 SZENTE, A parlamentek 257.

95 SZIJÁRTÓ, A Diéta 445.

szerint általában legfőbb szervük, a legtekintélyesebb polgárokból álló *magistratus* (vagy belső tanács) által megválasztott egy vagy két követ képviselte az országgyűléseken.⁹⁶

A Mohács utáni 16. századi Magyar Királyság (korábban használt nevén „*királyi Magyarországnak*”) országgyűlésein ez 15 várost (Bártfa, Kassa, Eperjes, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Lőcse, Zágráb, Kismarton, Ruszt, Késmárk, Trencsén, Körmöcbánya, Selmecebánya és Besztercebánya) jelentett,⁹⁷ amelyekhez fokozatosan csatlakoztak a töröktől visszafoglalt régiek, valamint az utóbb privilegizált újjak. A 17. század végén már 30 körül volt a diétára meghívott királyi városok száma,⁹⁸ és hiába próbálták a nemesek korlátozni az újabb városok privilegizálását (1687:17. tc.), 1720-ban már 36-ot írtak össze,⁹⁹ az 1792. évi lajstrom pedig 47 királyi szabad és bányaváros 78 követét sorolta fel.¹⁰⁰ Azért nem 94-et, mert csak 31 város küldött két követet a diétára, a fennmaradó 16 várost egy-egy követ képviselte. A listában nem találunk utalást a követek által a városukban betöltött tisztségekre, de az volt a jellemző, hogy az oligarchikusan szerveződő városi közösségek a városbíró és a belső tanács valamelyik másik nagy tekintélyű tagját delegálták.

A rendi korszak végére a városi követek összlétszáma kezdte megközelíteni a vármegyei követekét. Ez vezetett el az országrendiség eszméjének (túl)hangsúlyozásához. Eszerint egy-egy szabad város egy-egy nemesembernek felelt meg.¹⁰¹ Csakhogy az 1790-es évektől, amikor már valóban jelentős számban voltak jelen a városok követei, azok a vármegyék óhaja szerint nem személyenként (városonként), hanem együttvéve, kuriálisan szavazhattak (*votum curiatum*). Ez ugyanúgy ellentmondott az 1608. évi törvénynek, ahogy a káptalani követek *votum curiatuma* is. A nemesi követek sikerrel érték el a törvényrontást.¹⁰² Mivel a magyar rendi országgyűlés valójában nem kuriális, hanem bikamerális szerkezetű volt, a városi országrendiség furcsa fikciója leginkább úgy írható le, mintha a városok (mint nemesemberek) együtt alkottak volna kvázi egyetlen vármegyét, egyetlen szavazattal (hasonlóan az egyházi követekhez). Mint azonban hamarosan látni fogjuk, még ez is sokkal több volt, mint amit a lengyel városok tudtak a rendi korszakban elérni.

Az 1608. évi törvény szerint az alsótábla negyedik csoportját a távollévő főrendek követei (*absentium ablegati*) képezték, akik tehát nem a felső-, hanem az alsótáblán kaptak helyet és szavazatot. Az ő létszámuk egész egyszerűen attól függött, hogy a felsőtábla hány tagja nem tudott vagy nem akart az országgyűlésen megjelenni. Az „igazol” távolmaradás joga a prelátusokat, bárókat és mágnás urakat egyaránt megillette. A főúri özvegyek – pontosabb kifejezéssel: „*a mágnások özvegyei és árvái*” – pedig kénytelenek voltak otthon maradni, mivel a diétán csak nagykorú, cselekvőképés férfiak vehettek részt.¹⁰³ Megjegyzendő, hogy annak ellenére, hogy az 1608. évi (k.u.) 1. tc. teljesen egyértelműen azt írja velük kapcsolatban is, hogy „*adják meg helyüket, rangjukat és szavazatukat*”, a korszak végére ők is elveszítették

96 BÉRENGER – KECSKEMÉTI, Országgyűlés 26.; MEZEY, A magyar országgyűlés 9.; SZENTE, A parlamentek 261. A 17. században még előfordult, hogy egyes városok kettőnél több követet küldtek a diétára, 1649-ben például Kőszeg és Kismarton négy, Eperjes és Nagyszombat három követtel képviseltette magát, lásd: FAZEKAS, Országgyűlés 291.

97 BÉRENGER – KECSKEMÉTI, Országgyűlés 26.

98 SZENTE, A parlamentek 257–258.

99 SZIJÁRTÓ, A Diéta 440.

100 Naponként-való XXIII–XXIV.

101 SZIJÁRTÓ, A Diéta 51.

102 KÉRÉSZY, Rendi országgyűléseink 53–54.; SZENTE, A parlamentek 258.; SZIJÁRTÓ, A Diéta 316.

103 SZIJÁRTÓ, A Diéta 51.

szavazati jogukat.¹⁰⁴ A főrendi követek így már csak megfigyelői szerepet játszottak, politikai súlyuk – nagy létszámuk ellenére – jelentéktelenné vált.¹⁰⁵

Az 1681. évi soproni országgyűlésre összeállított egyik *elenchus* 12 távollévő özvegyet (*relictæ viduæ*) sorolt fel név szerint, köztük az 1676-ban elhunyt *I. Rákóczi Ferenc* özvegyét, *Zrínyi Ilonát* is, akit *Koháry István* képviselt a diétán. A másik listában csak 8 főúri özvegy szerepel, van viszont 13 olyan mágnás úr is, aki távolmaradt és így követeket küldött maga helyett. Ekkor még jól láthatóan az volt a szokás, hogy minden távollévőt más-más követ képviselt (bár egy *Mózer Krisztián* nevű követ két, egymással ráadásul rokonságban sem álló mágnás úr nevében is eljár).¹⁰⁶ Később, ha egy család több tagja is távol maradt, általában együtt bíztak meg egy követet a képviselőjükkel. Az 1625:62. tc. szerint nemcsak a vármegyei, hanem a főrendi követeket is csak birtokos nemesek közül lehetett kiválasztani, az 1681:51. tc. értelmében pedig egy főrendi követ legfeljebb két távollévőt képviselhetett. Utóbbi szabályt a gyakorlatban nem tartották be.¹⁰⁷

Míg a 17. században 20 körüli számban voltak jelen főrendi követek az alsótáblán,¹⁰⁸ az 1792. évi lajstrom már 113 követet sorolt fel, akik 152 távollévő főrendi jogú személyt (köztük a pécsi püspököt és a pannonhalmi főapátot, valamint 28 főúri özvegyet) képviseltek. Négy olyan *ablegatust* is találhatunk a listában, akik az említett, 1681. évi törvényi rendelkezés ellenére kettőnél több megbízót képviseltek: *Bujánovits Károly* négy gróf (köztük egy *Erdödy* és egy *Khevenhüller*) követe volt egyszemélyben, *Dvornikovits Miklós* három *Révay*-özvegy, *Lehoczky Pál* két *Wallis* és egy *Clairfait* gróf, *Nyisznyánszky György* pedig egy *Dietrichstein* herceg, egy *Khevenhüller* gróf és egy *Durville* báró nevében járt el.¹⁰⁹ Érdekeség, hogy két *Esterházy* és egy *Batthyány* herceg kivételével az összes birodalmi herceg, köztük *Albert* szász herceg, volt királyi helytartó is távol maradt az országgyűlésekről. Őt és feleségét, *Habsburg Mária Krisztina* főhercegnőt a *II. Lipót* által magyar nemessé tett és az 1790–91. évi diétán honfiúsított *Teschenberg János* képviselte.¹¹⁰

Az alsótábla elnöke a személynök (*personalis*) volt, aki egyben a királyi tábla bíróságának elnöke is volt. Munkáját a tábla bírái segítették, akik ennek megfelelően az elnöki asztalnál foglaltak helyet és egyrészt akkor volt feladatuk, amikor bírászkodni kellett, másrészt a mai jegyzőkhöz hasonlóan az írásbeli feladatok ellátásában működtek közre. Ők tehát valójában a diéta hivatali szervezetét, jogi apparátusát képezték.¹¹¹ Szintén az elnöki asztalnál kaptak helyet a horvát *sabor* követei,¹¹² akik alapvetően szószólók (*oratorok*)¹¹³ voltak, de a Horvát-Szlavónországot érintő ügyekben nagy súlyt fektetett a személynök a véleményükre. Az 1625:61. tc. alapján, mint láttuk, az egyik horvát követ a felsőtáblára került át, azonban ezt követően is jellemzően két követet küldött a *sabor* az alsótáblára. Horvátország képviselőit biztosították továbbá az alsótáblán a horvát városok követei, akik esetenként nem is a magyar városok *ablegatusai* között, hanem a *sabor*

104 KÉRÉSZY, Rendi országgyűléseink 53.

105 BÉRENGER – KECSKEMÉTI, Országgyűlés 26.

106 A listákat lásd: GUSZAROVA, A 17. századi 142–144.

107 SZIJÁRTÓ, A Diéta 51.

108 BÉRENGER – KECSKEMÉTI, Országgyűlés 26.

109 Naponként-való XIX–XXII.

110 Naponként-való XXII.

111 BÉRENGER – KECSKEMÉTI, Országgyűlés 27.; FAZEKAS, Országgyűlés 296.; SZIJÁRTÓ, A Diéta 50.

112 SZIJÁRTÓ, A Diéta 52.

113 MEZEY, A magyar országgyűlés 9.

követei mellett ültek.¹¹⁴ A 18–19. század fordulóján végül további hat követtel bővült az alsótábla: az 1791:29. tc. a jászkun kerület és a hat hajdúváros (azaz a hajdúkerület), az 1807:4. tc. pedig Fiume (tengermellék) *ablegatus*ainak biztosított ülés- és szavazati jogot az országglakók között.

A lengyel rendi országgyűlés alsóháza, az *izba poselska* (követek háza) ehhez képest sokkal egyszerűbben szabályozott testület volt. Ez ugyanis úgy jött létre, hogy a királyok 1468-tól arra kérték az országban működő kisgyűléseket (*sejmik*), hogy küldjenek követeket, hogy azok a szenátussal (és a királlyal a szenátusban) együtt tanácskozzanak.¹¹⁵ Emellett – különleges helyzetének köszönhetően – Krakkó városa is hasonló felkérést kapott.¹¹⁶ *Piotr Wandycz* a *sejmik*ek követválasztási jogával kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy míg a *sejm* felsőháza az örökös főrendiség hiánya miatt eltérő képet mutat a magyar felsőtáblához képest, az alsóházi követeket „a magyar modellhez hasonlóan a helyi nemesi gyűléseken (*sejmik*) választották”.¹¹⁷ Arra azonban nem tér ki, hogy ez tudatos mintakövetés lett volna, vagy csak a hasonló társadalomfejlődésből adódó egybeesés. Kétségtelen ugyanakkor, hogy *sejm* kialakulásának egyes előzményei a közös uralkodó (*Nagy Lajos*, lengyelül *Ludwik Węgierski*, azaz „*Magyar Lajos*”) időszakára esnek, és az ekkoriban formálódó magyar Szent Korona-tan is jelentős hatást gyakorolt a lengyel nemesség politikai felfogására,¹¹⁸ így akár még a tudatos átvétel sem elképzelhetetlen.

A magyar és lengyel parlamentarizmus-történet összehasonlítása kapcsán is fontos ugyanakkor rámutatni arra, hogy az 1505. évi *nihil novi constitutió*val kialakult lengyel rendi parlamentarizmusból („király a sejmben”, szenátus és nemesség)¹¹⁹ a városokat – szójátékkal azt is mondhatjuk: nemes egyszerűséggel – kihagyták, így az a korábbi gyakorlat, hogy helyel-közzel a városok követeit is meghívták a *sejmre* (esetleg maguk a *sejmik*ek döntöttek úgy, hogy a területükön fekvő városokból is delegálnak követeket), a 15–16. század fordulójára meghaladottá vált,¹²⁰ és a helyzet az 1569. évi lublini uniót követően sem változott, sőt a városok követei egyre inkább háttérbe szorultak. Az 1569–1795 közötti lengyel–litván *rzeczpospolita* valójában csak a nemesek számára volt „köztársaság”, a lengyelországi rendiségből nemcsak a parasztság, hanem a polgárság is ki volt rekesztve! Megjegyzendő, hogy a városi polgároknak nemcsak a politikai jogai, hanem még a magánjogi jogképesége is korlátozott volt: az 1496. évi piotrkóvi privilegium értelmében a városi polgárok saját városaik határain kívül ugyanúgy nem szerezhettek ingatlantulajdont, ahogy az ekkor röghöz kötött jobbágyság sem.¹²¹ Országos és egyházi méltóságokat sem viselhettek.¹²²

Bár Krakkó a kezdetektől, majd 1569 (lengyel–litván unió) után Wilno (azaz Vilnius), 1658-tól Lwów (Lemberg), 1670-től Kamieniec Podolski, 1703-tól Lublin, a porosz városok közül pedig Gdańsk (Danzig) is a magyar országrendiség koncepciójához nagyon hasonló „nemesi városi” státuszt élvezett, ez politikai értelemben nem jelentett egyebet, minthogy ők is küldhettek *ablegatus*okat az országgyűlésekre, de utóbbiakat csak a városokat érintő

114 SZIJÁRTÓ, A Diéta 52.

115 RZEGOCKI, Polish Constitutional 116.

116 DAVIES, Lengyelország 269.; POLGÁR, Lengyelország 45.

117 WANDYCZ, A szabadság 53.

118 Erről bővebben lásd: ECKHART, A szent korona 155–156.

119 KALLAS, Historia Ustroju 140.; RING, A sejm 202.; STONE, The Polish–Lithuanian 178–179.

120 MALEC, The nobility's privileges 131.

121 FINER, History of Government 1048. és 1370., RING, Lengyelországot 97.; WANDYCZ, A szabadság 47.

122 STONE, The Polish–Lithuanian 81.

kérdésekben hallgatták meg.¹²³ Ráadásul, ellentétben a *sejmikek* latinul *nuncius*nak, lengyelül *poselnek*¹²⁴ nevezett köveivel, a városi *ablegatus*oknak még ezekben az ügyekben is csak véleménynyilvánítási joguk volt, szavazatuk nem.¹²⁵ Ahogy *Tadeusz Maciejewski* jogtörténész fogalmaz: „*megfigyelői szerepet játszottak*”,¹²⁶ ami esetenként (városi ügyekben) konzultatív funkcióval egészülhetett ki.¹²⁷ Szavazati joggal viszont ezekben a kérdésekben sem rendelkeztek, sőt határozathozatal idején leginkább be sem engedték őket a tanácskozásra.¹²⁸

Jacek Jędruch ugyanakkor arra a terminológiai különbségre hívja fel a figyelmet, hogy 1580-ig a városi követeket is szokás volt *nuntius*nak (*civitatum nuncius*) nevezni. A megnevezés megváltozása (*ablegatus*ra) a fent említett „funkcióváltásra” (szavazati jogú résztvevő helyett kvázi megfigyelő) utal. Egy példát nézve: 1503–1795 között mindössze 36 olyan országgyűlés volt,¹²⁹ amelyen Lublin kövei is megjelentek (ebből csupán nyolc esetben regisztrálták őket név szerint). Figyelemre méltó, hogy az 1569–1649 között eltelt 80 évben egyetlen ilyen alkalom sem volt. 1565 után még Krakkó köveinek is a városokat érintő kérdésekre korlátozták nemhogy a szavazati, hanem még a felszólalási jogát is. Már 1518-ból ismerünk olyan esetet, amikor a nemesi követek követelték, hogy főváros kövei hagyják el az üléstermet, sőt 1537-ben erőszakkal távolították el őket. 1569-ben egy *Mikołaj Sienicki* nevű nemesi követ közölte, hogy mindaddig nem hajlandó elkezdni hozzászólását, amíg a (nyilván királypárti) krakkói követek jelen vannak. Mindössze négy olyan alkalomról tudunk (1562, 1587, 1589, 1634), amikor a fővárosi követeket hagyták érdemben részt venni a vitában.¹³⁰ A városok ilyen mérvű mellőzése a rendi döntéshozatalból európai összehasonlításban is példátlan.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az *izba poselska* valójában nem (az angol *House of Commons*hoz hasonló) alsóbb rendi, hanem kifejezetten (köz)nemesi kamara volt.¹³¹ 1468 óta a legtöbb helyen az volt a szokás, hogy a *sejmikek* két-két *nunciust* küldenek a *sejmbe*.¹³² A követek megválasztása céljából ú.n. előkészítő kisgyűléseket (*sejmiki przedsejmowe*) hívtak össze az erre jogosult közigazgatási egységekben.¹³³ A *sejmikek*ben általában egyhangú döntésre volt szükség a követek megválasztásához és utasítással való ellátásához, így a választás nem is volt mindig mindenhol sikeres.¹³⁴ A követek mandátuma elvileg lehetett szabad felhatalmazású (*plena potestas*) is, de jellemzően Lengyelországban is kötött volt (*limitata*

123 Magánjogi értelemben pedig azt, hogy ha a polgárai nem is, de a város mint jogi személy immár vásárolhatott földbirtokot, lásd: WANDYCZ, A szabadság 77.

124 Amint arra a magyar szakirodalomban *Szente Zoltán* mutat rá, „*a lengyel posel szó nemcsak képviselőt, hanem követet, hírvivőt is jelent*”, lásd: SZENTE, A parlamentek 285.

125 FINER, *History of Government* 1047.; MALEC, *The nobility's privileges* 131.; RING, *Lengyelországot* 97.

126 MACIEJEWSKI, *Historia ustroju* 53.

127 FINER, *History of Government* 1047.

128 STONE, *The Polish–Lithuanian* 82.

129 Ez az összes, ebben az időszakban tartott általános *sejm* mindössze 15%-a (a szerző megjegyzése).

130 JĘDRUCH, *Constitutions* 22–23., 87–88.

131 KALLAS, *Historia Ustroju* 139.; MACIEJEWSKI, *Historia ustroju* 52.

132 DAVIES, *Lengyelország* 269.; SZENTE, *A parlamentek* 285. *Daniel Stone* óvatosabban fogalmaz, szerinte 1–6 között mozgott a követek száma, a *sejmik* által lefedett terület méretétől, lakosságától függően, lásd: STONE, *The Polish–Lithuanian* 180.

133 MACIEJEWSKI, *Historia ustroju* 56.

134 MICHALSKI, *A sejm* 852.

potestas).¹³⁵ Nyelvtörténeti érdekesség, hogy a szabad mandátummal rendelkező követeket lengyel írásmóddal *plenipotencjusz*-nak (is) nevezték.¹³⁶

A korszak vége felé, a 18. század válságokkal terhelt időszakában többször előfordult, hogy a *poselek* nem egyszerűen instrukciókat, hanem ún. feltételes követutasítást kaptak, ami azt jelentette, hogy a *sejm* napirendjére tűzött kérdésben csak akkor szavazhattak igennel, ha teljesült a *sejmik* által megfogalmazott valamely követelés.¹³⁷ Árnyalja a lengyel „nemesi demokráciáról” alkotott képünket, ha hozzátesszük: a *sejmik*ek döntéseinek alakításában, így a követutasítások és különösen a feltételes instrukciókba épített követelések megfogalmazásában meghatározó szerepük volt azoknak a helyi nagybirtokos oligarcháknak, akik egzisztenciális értelemben befolyásuk alatt tudták tartani a lényegében klientúrájukat alkotó, elszegényedett „bocskoros” köznemességet.¹³⁸ Az oligarchák személyes szempontjai tehát sok esetben felülírták a közérdeket (*Wactaw Uruszczak* megállapítása szerint a magánérdekek képviselete a 17. század második felére vált dominánssá a *sejmben*).¹³⁹

Lengyelország 1505-ig tizenégy, ezt követően (Lublinnal kiegészülve) 1569-ig tizenöt vajdaságból állt, a három keleti szláv vajdaságot (1434-től Ruténia és Podólia, valamint 1462-től a külön vajdaságba szervezett Belz) is beleértve. Ezeket a területeket az 1569. évi uniót megelőzően 35 olyan *sejmik* (kisgyűlés) működött, amely követeket küldhetett a *sejm walny* alsóházába.¹⁴⁰ 1493–1504 között 45–54,¹⁴¹ 1531-ben 75,¹⁴² 1553–1565 között már 92 követből állt az *izba poselska*.¹⁴³ A megyék (*ziemiák*) kisgyűlései esetében a 2–2 követ megválasztása maradt általános, viszont azok a vajdaságok, ahol a közös *sejmik* rendelkezett követküldési joggal (Krakkó, Sandomierz, Poznań, Kalisz), jellemzően 6 *nunciust* delegáltak.¹⁴⁴ Azért sem volt érdemes hatnál több követet választani, mert az 1520. évi *bydgoszcki sejm*, bár korlátozás nélkül megengedte a követküldést a *sejmik*eknek, úgy foglalt állást, hogy a király (azaz az államkincstár) vajdaságonként hatnál több *nunciust* költségeinek megtérítésére nem kötelezhető.¹⁴⁵ Az 1529 februárjában inkorporált Mazóviából viszont *ziemiánként* jött 2–2 követ a *sejmre*, azaz e vajdaságnak összesen 20 követe volt.¹⁴⁶

Az 1566. évi lublini *sejm* névjegyzéke az alsóház tagjai sorában a 15 vajdaság 91 követét sorolja fel. A három, szűkebben vett kis-lengyelországi *województwo* közül a krakkóiból a zator–oświęcim terület¹⁴⁷ követével együtt 7, a sandomierziből 6, az (1505-ben megszervezett) lubliniből 3 *nunciust* nevet tartalmazza a felsorolás. A ruténiai vajdaságból a chełmi *ziemia* két

135 URUSZCZAK, Parliamentary representatives 106.

136 JĘDRUCH, Constitutions 22–23. (*Jędruch* könyvének 1. táblázata szerint a városi követek között voltak ilyenek.)

137 KALLAS, Historia Ustroju 138.; MACIEJEWSKI, Historia ustroju 53.; RUSOCKI, De l'accord commun 13.; SZENTE, A parlamentek 428.; URUSZCZAK, Parliamentary representatives 106.

138 FINER, History of Government 1049.; RING, Lengyelországot 137.; RING, A sejm 201–202.; WANDYDZ, A szabadság 60.

139 URUSZCZAK, Parliamentary representatives 109.

140 GEBEI, A fenséges köztársaság 59.

141 JĘDRUCH, Constitutions 57. (9. táblázat); KALLAS, Historia Ustroju 139.

142 BARDACH, Sejm 26.; KALLAS, Historia Ustroju 139.

143 JĘDRUCH, Constitutions 57. (9. táblázat).

144 GEBEI, A fenséges köztársaság 59.; JĘDRUCH, Constitutions 35.

145 RING, A sejm 201.

146 BARDACH, Sejm 26.; JĘDRUCH, Constitutions 39. (2. táblázat) és 56–57.

147 Két egykori sziléziai hercegség, lásd: HÜPPE, A lengyel alkotmány 66.

követével (köztük a házelnökké választott *Mikołaj Sienickivel*) együtt 13 küldött jelent meg. A podóliai vajdaságból 4, a belziből 3 követ nevét olvashatjuk. Nagy-Lengyelországból a poznańi és a sieradzi vajdaságból 6–6, a szintén hat követ választására jogosult kalisziból valamiért csak 5, a łęczycából pedig 4 követ érkezett. A brześć-kujáviai vajdaságból 2, az inowrocławiból a dobrzyńi *ziemia* két követével együtt 4 *nuncius* neve szerepel a névjegyzékben. A három mazóviai vajdaság közül a plockiból 3, a szűkebb értelemben vett mazóviaiból (20 helyett) 19, a rawaiból 6 követ érkezett. Összességében tehát Kis-Lengyelország vajdaságaiból és megyéiből 41 helyett 36, Nagy-Lengyelország *sejmikje*inek képviselőitől pedig 58 helyett 55 követ jelent meg.¹⁴⁸

Az 1569. évi lublini unióval létrejött Lengyel–Litván Államszövetség a közigazgatási felosztás újragondolásával járt. Ennek kapcsán a lengyelek ügyeltek arra, hogy lehetőség szerint 2:1 arányban legyen képviseltetve a Korona (a régi Lengyelország, kibővítve a Litvániától átcsatolt keleti szláv, jórészt a mai Ukrajna területén fekvő vajdaságokkal), valamint a Litván Nagyfejedelemség (a nála maradt északabbi, ma túlnyomó részben Belaruszhoz tartozó keleti szláv vajdaságokkal).¹⁴⁹ 1569-től a Koronához számították a Királyi Poroszországnak (*Prusy Królewskie*) nevezett három vajdaságot (Pomeránia, Chełmno/Culm, Malbork/Marienburg) is.¹⁵⁰ A Nagyfejedelemséghez 1569 után három litván (Vilnius, Trakai, Brześć Litewski) és már csak hat keleti szláv (Polock, Vityebszk, Minszk, Mścislav, Nahahrudak és Szmolenszk) vajdaság tartozott. Külön kezelték Žemaitija (lengyelül: Żmudz) területét, amely történelmi okokból nem vajdaság volt, hanem „fejedelemség” (*Księstwo Żmudzkie*),¹⁵¹ közigazgatási értelemben pedig *starostwo*.¹⁵² Emellett Litvániához számították Livónia lengyel–litván fennhatóság alatt maradt részét is (Inflanty).¹⁵³

Az unió következtében nemcsak a szenátus, hanem az *izba poselska* létszáma is jelentősen növekedett az immár közös parlamentben. A szakirodalom szerint 1569 után a nemesi követek száma 166–170 körülire nőtt,¹⁵⁴ amiből Litvániára 44–50 követ jutott.¹⁵⁵ A létszám a 17. század közepétől további, kis mértékű emelkedésnek indult: *Juliusz Bardach* és *Marian Kallas* egybehangzó közlése szerint hozzávetőlegesen 180–190 tagja volt az alsóházaknak.¹⁵⁶

148 A névsort lásd: Diariusz Sejmu (1566) 76–77.

149 *Jacek Jędruch* szerint ez nagyjából megfelelt a Rzeczpospolita két tagállama közötti lakosságarányoknak. Lásd: JĘDRUCH, *Constitutions* 57.

150 BARDACH, *Sejm* 26.

151 BOJTÁR, *Litván kalauz* 30.

152 KONECZNY, *Dzieje administracji* 101.

153 JĘDRUCH, *Constitutions* 40. (2. táblázat).

154 *Norman Davies, Marian Kallas, Polgár Tamás és Ring Éva* 170, *Arkady Rzeczocki* 168, *Felicia Roşu* 166 követet említ. Lásd: DAVIES, *Lengyelország* 269.; KALLAS, *Historia Ustroju* 139.; POLGÁR, *Lengyelország* 45.; RING, *Lengyelországot* 136.; RING, *A sejm* 203.; ROŞU, *Elective Monarchy* 22.; RZECOCKI, *Polish Constitutional* 118.

155 *Norman Davies és Arkady Rzeczocki* 48 követet ír, míg *Andrzej Rachuba* arra hívja fel a figyelmet, hogy 1569-ben 44 litvániai követ volt, és ez egészült ki a későbbiekben a szmolenszki vajdaság 4 (Szmolenszk 2 és Starodub 2), valamint Inflanty 2 követével. Lásd: DAVIES, *Lengyelország* 269.; RZECOCKI, *Polish Constitutional* 118. illetve RACHUBA, *Parliamentarism* 62.

156 BARDACH, *Sejm* 45.; KALLAS, *Historia Ustroju* 139.

Az 1701–1702. évi *sejmre* 182,¹⁵⁷ az 1764. évre 236 követet küldhettek a *sejmikek*.¹⁵⁸ Utóbbi a valaha volt legmagasabb létszám, ami annak tudható be, hogy a Királyi Poroszország *sejmikjei* 1764-ig tetszőleges számú követet küldhettek az országgyűlésbe, akiknek azonban összesen volt egy szavazatuk.¹⁵⁹ Az utolsó lengyel király, *Poniatowski Szaniszló Ágost* 1764. decemberi koronázó *sejmjén* megjelent 223 követ közül például 38-an a három porosz vajdaságot képviselték.¹⁶⁰ A korszak, egyben a *Rzeczpospolita* történetének végén, az 1788–1792. évi nagy *sejm* lajstromában 177 követet regisztráltak. A Királyi Poroszország ekkor már nem, Livónia (az inflanty-i vajdaság) viszont 6 követtel képviseltette magát.¹⁶¹

Fontos megjegyezni, hogy a megjelentek száma nemcsak attól függött, hogy éppen hány *sejmik*nek volt követküldési joga, hanem attól is, hogy sikerült-e megválasztani a követeket, esetleg nem volt-e akadálya valahol az előkészítő kisgyűlés megtartásának, netán nem volt-e valahol éppen felkelés. Az 1701–1702. évi országgyűlésre például – ismeretlen okból – nem küldött követet a braclawi, a három poroszországi és a czernichówi vajdaság, de a rawai vajdaságból Rawa és Gostynin *ziemiája* és néhány más megyei *sejmik* sem.¹⁶² Az 1724. évi *sejm* gyönyörű kézírással írt naplójából pedig az tűnik ki, hogy erről az országgyűlésről a szűkebb értelemben vett Nagy-Lengyelország (a poznańi és a kaliszi vajdaság), Kujáviából az inowrocławwi, továbbá mindhárom poroszországi vajdaság is távol maradt, emellett az 1667. évi andruszovói békével Oroszország által megszerzett kelet-ukrajnai területek egy része sem tudta elküldeni követeit.¹⁶³

A két említett napló, valamint *Feliks Koneczky* 1924. évi lengyel közigazgatás-történeti monográfiája alapján rögzíthetjük, hogy a Korona területéről 46 kisgyűlés volt jogosult követet küldeni a *sejmre*. Kis-Lengyelország (*Małopolska*) két fő vajdasága, Krakko és Sandomierz 6–6 követet küldhetett.¹⁶⁴ Krakko követei után vették számba Zator–Oświęcim egy vagy két *nunciusat*, utóbbi területet fejedelemséggként (*księstwo*) jelölve meg.¹⁶⁵ A harmadik kis-lengyelországi vajdaság, Lublin *sejmikje* továbbra is csak 3 követet küldött. A ruténiai vajdaság (*Województwo ruskie*) 14 követtel képviseltethette magát, ugyanis a hozzá tartozó öt *ziemia* közül a halicsi 6, a többi 2–2 *posełt* küldött. 6–6 követet delegálhatott a többi keleti szláv vajdaság (Podólia, Podlasie, Volhínia, Braclaw és Kijev), kivéve Belz, amely szokás szerint 4-et, de rendszerint még ezt a létszámot sem töltötte ki. Érdekesség, hogy a

157 DAVIES, Lengyelország 269. Az 1701–1702. évi *sejm* nyomtatásban is megjelent naplójához csatolt névsor 134 nevet tartalmaz, akik közül 11-ről nem tudta teljes bizonyossággal megállapítani a követet sajtó alá rendező *Przemysław Smolarek* lengyel történész, hogy mely *sejmik* követe volt. A szmolenszki vajdaság kapcsán azt írja, hogy részt vettek a *sejmen*, de nem maradt fenn a követek neve. A rawai vajdaság követküldő *sejmikje*, valamint két mazóviai *ziemia*, Ciechanów és Nur előkészítő kisgyűlése is félbeszakadt, így ők nem tudtak követet delegálni. A névsort lásd: *Diariusz Sejmu (1701–1702)* 349–355.

158 DAVIES, Lengyelország 269.

159 DAVIES, Lengyelország 269.; KALLAS, *Historia Ustroju* 138.; MICHALSKI, *A sejm* 852.; RING, *Lengyelországot* 136.; SZENTE, *A parlamentek* 432.

160 A követek listáját lásd: *Diariusz Sejmu (1764)* 142–146.

161 A követek listáját lásd: *Diariusz Sejmu (1788–1792)* IX–XIX.

162 *Diariusz Sejmu (1701–1702)* 349–355.

163 *Diariusz Sejmu (1724)*

164 Megjegyzendő, hogy Sandomierz 1736 után már 7 követet küldött. Lásd: JĘDRUCH, *Constitutions* 40. (2. táblázat); KONECZNY, *Dzieje administracji* 178.

165 Lásd: *Diariusz Sejmu (1701–1702)* 349.

podlasiei és a volhíniai vajdaság *powiatonként* is küldött követeket, ami minden bizonnyal annak tudható be, hogy 1569-ig Litvániához tartoztak, ahol a követválasztás szokás szerint a járási (ott: *poviat*) *sejmike*ken történt.

Nagy-Lengyelország vajdaságai közül 6–6 követet küldött a poznaíni és a kaliszi, míg a sieradzi és łęczycyai vajdaság 4–4-et. A sieradzi vajdasághoz kellett volna hozzászámítani a wieluńi *ziemia* két követét,¹⁶⁶ de ők az 1701–1702. és az 1724. évi *sejm*ről is távol maradtak. A két kujáviai vajdaság 2–2 *nunciust* küldhetett, akik a dobrzyńi *ziemia* köveivel egészültek ki. A mazóviai vajdaságok esetében az 1569 előtti állapottal egyezően továbbra is nagy szórást mutatott a követlétszám, mivel míg a plocki vajdaság 4 és a rawai 6 (megyéenként 2–2) követet delegált, a szűkebben vett mazóviai vajdaság (*Województwo mazowieckie*) 10 *ziemiája* szintén kettőt–kettőt, azaz ez a vajdaság összesen 20 követtel képviseltette magát.¹⁶⁷ (Az egyik ilyen *ziemia* székhelye volt Varsó, ahol 1569 után a legtöbb lengyel–litván közös országgyűlést tartották.)¹⁶⁸

A Koronához számították a Királyi Poroszország (*Prusy Królewskie*), valamint az 1667-ben a Dnyeperen túli Ukrajnával együtt elvesztett, de jelképesen továbbra is lengyel régióként számon tartott Czernihów 6–6 (összesen tehát 12) követét is. A három porosz vajdaság esetében a 2–2 (összesen 6) követ minimális létszámnak tekinthető, ugyanis – mint már volt róla szó – itt semmilyen korlátozás nem érvényesült 1764-ig.¹⁶⁹ Az általunk vizsgált két 18. század eleji *sejmen* a poroszországi követek egyáltalán nem jelentek meg, 1701–1702-ben az 1635-ben felállított czernihówi vajdaság kövevei sem voltak jelen, viszont 1724-ben utóbbiak mind a hatan megjelentek. Az 1620-ban a korábbi wendeni vajdaság maradványából létrehozott *Województwo inflanckie* 1701-ben még csak három követet küldött a *sejmre*, 1724-ben viszont már mind a hat köve jelen volt, ahogy az utolsó, 1788–1792. évi (négyéves) *sejmen* is. Közülük a napló elején felvett jegyzékben kettőt a Koronából, kettőt Litvániából, a fennmaradó kettőt pedig Inflanty-ból érkezett *posełt*ként regisztráltak.¹⁷⁰

Litvánia esetében sokkal egyszerűbb a helyzet: 24 közigazgatási egységet különíthetünk el, amelyek egységesen 2–2 követtel képviseltették magukat a közös országgyűlésen. Ebben semmilyen változás nem történt 1569 óta. A három, szűkebben vett litvániai vajdaság közül a vilniusinak 5, a trockinak 4, a Brzesz Litewsk-inek 2 járási *sejmikje* volt. E három vajdaság tehát összesen 22 követtel vehetett részt a *sejmen*. Az 1569 után is a Nagyfejedelemség részét képező keleti-szláv vajdaságok közül Polock és Mścisław nem oszlott több *powiatra*, így 2–2 követet küldött, a vityebszki és a szmolenszki vajdaságból a központi *sejmik* és 1–1 járási kisgyűlés is küldött 2–2 *posełt* (ami tehát 4–4 követet jelent). A minszki és navahrudaki vajdaságok 3–3 *poviatra* oszlottak, így ők 6–6 követtel képviseltették magukat. Végül a žemaitijai fejedelemség (*Księstwo Żmudzkie*) is küldhetett 2 követet. Így kapjuk meg az 1569 után állandónak tekintett 48-as (Inflanty két követét is hozzászámítva 50-es) követlétszámot.¹⁷¹

166 JĘDRUCH, Constitutions 39. (2. táblázat)

167 KALLAS, Historia Ustroju 138.

168 Norman Davies szerint 1493–1793 között 147, Jacek Jędruch szerint 148 *sejmet* tartottak a varsói királyi palotában (DAVIES, Lengyelország 270.; JĘDRUCH, Constitutions 95. [18. táblázat]), ez az ezen időszakban összeült országgyűlések mintegy 62%-a (a szerző megjegyzése).

169 SZENTE, A parlamentek 432.

170 Lásd: Diariusz Sejmu (1788–1792) XVIII.

171 RACHUBA, Parlamentarism 62.

	lengyel követek háza 1560-as évek ¹⁷²	lengyel–litván követek háza 1720-as évek ¹⁷³	magyar alsótábla 1790-es évek ¹⁷⁴
elnök	a követek által maguk közül megválasztott <i>marszalek sejmu</i>	a követek által maguk közül megválasztott <i>marszalek sejmu</i>	személynök
nemesi követek	99 követ (41 követ a kis-lengyelországi, 58 követ a nagy-lengyelországi vajdaságokból és <i>ziemiákból</i>)	139 követ a Korona területeiről (65 követ a kis-lengyelországi, 58 követ a nagy-lengyelországi vajdaságokból és <i>ziemiákból</i> , továbbá a Királyi Poroszország és Czernihów 6–6, valamint Inflanty 4 követe) 50 követ a Litván Nagyfejedelemségből (Žemaitija és Inflanty 2–2 követével együtt) ¹⁷⁵	98 követ (49 vármegyéből)
káptalani követek	nem voltak ilyenek	nem voltak ilyenek	33 követ (21 káptalanból) 7 süveges és kiváltságos apát és prépost
városi követek	2 követ (Krakkó), szavazati jog nélkül ¹⁷⁶	1–10 követ (Krakkó, Vilnius, Kamieniec Podolski, Lublin, Gdańsk), szavazati jog nélkül ¹⁷⁷	78 követ (47 városból)
főrendi követek	nem voltak ilyenek	nem voltak ilyenek	113 követ (152 távollévő főrendi jogú személy képviseletében)
szabad kerületek követei	nem voltak ilyenek	nem voltak ilyenek	4 követ (jászkun kerület, hajdúkerület)
királyi tábla tagjai	nem voltak ilyenek	nem voltak ilyenek	16 bíró
horvát szábor követei	nem értelmezhető	nem értelmezhető	2 horvát követ
összesen	99 fő (a városi követek nélkül) ¹⁷⁸	189 fő (a városi követek nélkül) ¹⁷⁹	352 fő

2. ábra (forrás: a szerző összeállítása)

- 172 Az 1566. évi *sejm* naplója, valamint a *Feliks Koneczny* könyvében közölt adatok felhasználásával kiszámított maximális létszám. Lásd: *Diariusz Sejmu* (1566) 76–77.; KONECZNY, *Dzieje administracji* 178.
- 173 Az 1701–1702. és 1724. évi *sejmek* naplója, valamint a *Feliks Koneczny* könyvében közölt adatok felhasználásával kiszámított maximális létszám. Lásd: *Diariusz Sejmu* (1701–1702) 349–355.; *Diariusz Sejmu* (1724) 9–12.; KONECZNY, *Dzieje administracji* 178.
- 174 Az 1792. évre összehívott diéta lajstroma alapján összeállított adat. Naponként-való XII–XXIV.
- 175 Litvániának (Žemaitijával együtt) 1569-től 44 követe volt, ez egészült ki a 4 szmolenszki (Szmolenszk, Starodub) és 2 livóniai követtel. Lásd: RACHUBA, *Parliamentarism* 62.
- 176 Az 1566. évi naplóban nincs utalás városi követekre.
- 177 Az 1724. évi napló *Rusocki* krakkói polgármestert a Krakkói Vajdaság követei között sorolja fel, egyébként egyik város követét sem említi, holott ekkor már öt „nemes városnak” is jelen kellett volna lennie. Az 1701–1702. évi naplóhoz csatolt névsorban egyetlen városra sincs utalás.
- 178 Az 1566. évi naplóhoz csatolt névsorban felsorolt követek száma 91.
- 179 Az 1701–1702. évi Naplóhoz csatolt névsorban felsorolt követek száma 134, míg az 1724. évi *Diariusz*ba 139 nevet jegyeztek fel. *Feliks Koneczny* 68 területi egységet sorol fel, összesen 186 követtel. Utóbbi felsorolásban Sandomierz mellett már 7 követ szerepel (ugyanis ez a vajdaság 1736 után eggyel több követet delegált), emellett *Koneczny* Płockhoz 2, Czernihów-hoz 4 követet ír, miközben az 1724. évi *sejmre* 4 illetve 6 követet küldtek. Ezek korrigálásával kapjuk meg a (városok nélküli) 189-es összelettszámot. Lásd: JEĐRUCH, *Constitutions* 39–40. (2. táblázat); KONECZNY, *Dzieje administracji* 178.

Források

- Diariusz Sejmu (1566): Diariusz Sejmu Lubelskiego 1566 roku. Wrocław –Warszawa – Kraków–Gdańsk 1980
- Diariusz Sejmu (1701–1702): Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego, 1701–1702. Warszawa 1962
- Diariusz Sejmu (1724): Diariusz Sejmu Walnego Sześciomiesięcznego Warszawskiego Anni 1724. <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=5337> (2025. 03. 07.)
- Diariusz Sejmu (1764): Diariusz Sejmu Coronationis Roku Pańskiego 1764. Warszawa 1764
- Diariusz Sejmu (1788–1792): Diariusz Sejmu Ordynaryjnego Pod Związkiem Konfederacji Generalnej Obojga Narodów w Warszawie Rozpoczętego Roku Pańskiego 1788–1792. Tom I. Część I. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=32987&from=FBC> (2025. 03. 27.)
- Naponként-való jegyzései az 1792dik esztendőben felséges Ferentz Magyar, és Cseh országí király által, szabad királyi várossába Budára pünkösöd havának 20dik napjára rendelt, ,s ugyan ott azon esztendőben Szt. Iván havának 26dik napján bé-fejezett Magyar ország gyűlésének. Buda 1792

Felhasznált irodalom

- BARDACH, Juliusz: Sejm dawnej Rzeczypospolitej. In: BARDACH, Juliusz (szerk.): Dzieje Sejmu Polskiego. Warszawa 2011, 7–88.
- BÉRENGER, Jean – KECSKEMÉTI Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918. Budapest 2008
- BOJTÁR Endre: Litván kalauz. Budapest 1990
- CHODZKO, Leonard: La Pologne historique, litteraire, monumentale et illustree ou scenes historiques. Paris 1844
- DAVIES, Norman: Lengyelország története. Budapest 2006
- ECKHART Ferenc: A szent korona-eszme története. Budapest 1941
- ECKHART Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest 2000
- FAZEKAS István: Országgyűlés a korai újkori Magyarországon a 16–17. században. In: FAZEKAS István – GEBEI Sándor – PÁLOSFALVI Tamás (szerk.): Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig. Budapest 2020, 177–355.
- FINER, Samuel E.: History of Government from the Earliest Times. Vol. II: The Intermediate Ages. Oxford 1999
- FORGÓ András: Görög szertartású püspökök a 18. század végi magyar országgyűlésen. Egyház-történeti Szemle 2010/3. sz. 26–47.
- GEBEI Sándor: A fenséges köztársaság. Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Rubicon 2021/7. sz. 56–63.
- GEBEI Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. (Akadémiai doktori disszertáció.) Budapest 2004
- GÓRSKI, Karol: The Origins of the Polish Sejm. The Slavonic and East European Review 1966/1. sz. 122–138.
- GUSZAROVA, Tatjana: A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői. Levéltári Közlemények 2005/2. sz. 93–148.
- HAJNÓCZY József: De Comitibus Regni Hungariae, deque Organisatione eorundem Dissertatio Iuris Publici Hungarici. Pozsony 1791
- HALÁSZ Iván: Az államszervezet fejlődése a közép-európai államokban 1989 után (Államfő, parlament, kormány). Budapest 2014

- HÜPPE, Siegfried: A lengyel alkotmány története. Budapest 1894
- JĘDRUCH, Jacek: Constitutions, Elections and Legislatures in Poland, 1493–1993. A Guide to their History. New York 1998
- KALLAS, Marian: Historia Ustroju Polski. Warszawa 2007
- KÉRÉSZY Zoltán: Rendi országgyűléseink tanácskozási módja. Jogtörténeti tanulmány. Kassa 1906
- KONECZNY, Feliks: Dzieje administracji w Polsce w zarysie. Vilnius 1924
- MACIEJEWSKI, Tadeusz: Historia ustroju i prawa sądowego Polski. 5. kiadás. Warszawa 2017
- MALEC, Dorota: The nobility's privileges and the formation of civil liberties in old Poland. In: RAU, Zbigniew et al (szerk.): Magna Carta. A Central European perspective of our common heritage of freedom. London – New York 2016, 127–166.
- MEZEY Barna et al: A magyar országgyűlés története. In: MEZEY Barna (szerk.): A magyar országgyűlés történetének képekönve. Budapest 1999, 7–22.
- MICHALSKI, Jerzy: A szejm hanyatlása és újjászületése a 18. században. Századok 1988/5–6. sz. 852–866.
- MIKULSKI, Krzysztof: Senat I Rzeczypospolitej. In: NAROŻNA, Magdalena – STAWICKI, Robert (szerk.): Senat w tradycji i praktyce ustrojowej Rzeczypospolitej. Warszawa 2013, 113–123.
- POLGÁR Tamás: Lengyelország, 1569–1654. In: SASHALMI Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?. Pécs 2007, 37–46.
- RACHUBA, Andrzej: Parliamentarism of the Grand Duchy of Lithuania, the Fourteenth–Eighteenth Centuries. The Sejm Review 2021/6. sz. 43–83.
- RING Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája. Budapest 2001
- RING Éva: A szejm és a diéta. In: DOBSZAY Tamás et al (szerk.): Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Budapest 2013, 200–209.
- ROŞU, Felicia: Elective Monarchy in Transylvania and Poland-Lithuania, 1569–1587. Oxford 2017
- RUSSOCKI, Stanisław: De l'accord commun au vote unanime: les activités de la Diète nobilitaire de Pologne, XVIème–XVIIIème siècles. Parliaments, Estates and Representation 1983/1. sz. 7–21.
- RZEGOCKI, Arkady: Polish Constitutional Traditions. In: GÓRNIŚIEWICZ, Arkadiusz – SZLACHTA, Bogdan (szerk.): The Concept of Constitution in the History of Political Thought. Warszawa – Berlin 2017, 113–122.
- SCHILLER Bódog: Az örökös főnemesség eredete Magyarországon. Budapest 1900
- STONE, Daniel: The Polish–Lithuanian State, 1386–1795. Seattle – London 2001
- SZABÓ Péter: Fejezetek a magyar görögkatolikus jogtörténetből. Jogforrások, kormányzati berendezkedés, rítustagság (1771–1972). Nyíregyháza 2023
- SZALAI Miklós: Főrendiházi reform Magyarországon. Századok 2012/6. sz. 1293–1338.
- SZENTE Zoltán: A parlamentek története. Budapest 2018
- SZIJÁRTÓ M. István: A Diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Keszthely 2010
- URUSZCZAK, Waclaw: Historia państwa i prawa Polskiego, 966–1795. Warszawa 2021
- URUSZCZAK, Waclaw: La Diète Generale du Royaume de Pologne à l'époque des Jagellons (1385–1572). Parliaments, Estates and Representation 2005/1. sz. 1–9.
- URUSZCZAK, Waclaw: Parliamentary representatives in old Poland. Envoys, mandataries, and nation's representatives. Czasopismo Prawno-Historyczne 2020/2. sz. 93–113.
- VAJNÁGI Márta: A magyar rendek az 1792-es koronázáson. In: DOBSZAY Tamás et al (szerk.): Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselet és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig. Budapest – Eger 2020, 209–229.

- VÖRÖS Károly: A főrendiház 1885. évi reformja. Egy kutatás tervei és első eredményei. In: Á. VARGA László (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján 1987, 397–405.
- WANDYCZ, Piotr: A szabadság ára. Kelet-Közép-Európa története a középkortól máig. Budapest 2004

Magyar-román kiadatási tárgyalások és eljárások háborús bűnösök ügyeiben a II. világháború után

Hungarian-Romanian Extradition Negotiations and Proceedings in Cases Involving War Criminals after World War II

This study examines the operation of the Cluj People's Tribunal in the years following the Second World War, with particular emphasis on the legal and political context of the extradition agreements concluded between Romania and Hungary. The analysis situates the tribunal's judicial practices within the broader international and regional efforts to prosecute war criminals, highlighting how diplomatic cooperation between the two states – along with its inherent limitations – shaped the outcomes of individual proceedings. The study addresses the jurisdictional disputes arising from the implementation of the extradition agreements, the challenges related to the transfer and evaluation of evidence, and the ways in which these processes reflected the ethnopolitical tensions present within Romanian justice system. Through a comparative examination of sources, the study argues that the functioning of the Cluj People's Tribunal was defined by the dual aims of post-war transitional justice: the pursuit of accountability and the reinforcement of political legitimacy. This duality significantly influenced Romanian – Hungarian extradition practices and played a key role in shaping the region's post-war legal and memory politics.

Keywords: *People's Tribunal, war crimes, diplomacy, extradition, jurisdiction and sovereignty, minority policy*

1. A kolozsvári népbíróság megszervezése és ítéletei

A II. világháborút követően minden eddigénél hangsúlyosabban felmerült a háborús bűnösök elítélésének szándéka. A háború alatti társadalmi és politikai vezető réteget nem csak elméletben tekintették felelősnek a világgégés alatt elkövetett bűncselekményekért, hanem a gyakorlatban is megkísérelték felelősségre vonásukat. A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék és később más, háborús bűncselekményekkel foglalkozó törvényszékek úttörő munkát végeztek a jogi keretek megteremtésében.¹ Számos elméleti és jogi problémával kellett szembenézniük a háborús bűnösök felelősségre vonásakor. Az egyik klasszikus példa a visszaható hatály tilalma (*nullum crimen sine lege*). Számos cselekmény – bár nyilvánvalóan erkölcstelen és embertelen volt – a hatá-

* ORCID ID: 0009-0001-1404-6996.

1 Lásd bővebben, illetve a vonatkozó szakirodalom tekintetében: HERGER, A Keyle-fíú esete az igazságsággal – Hans Kelsen a kollektív és az egyéni felelősségről 226–256.; NIKLAI, A népbíróságok és a népi ügyészségek magyarországi felállításának nemzetközi jogi alapjai 94–109.

lyos törvények szerint nem volt egyértelműen büntethető. A Törvényszék ezért olyan fogalmakat honosított meg, mint az „emberiség elleni bűncselekmény” fogalma, mely ekkor vált explicit jogi fogalommá.² Érdemes lenne átfogóan megnézni, hogy a romániai népbírószági ítélkezés során mennyire tekintettek követendő példaként a Nürnbergben lefektetett jogelvekre. A kutatás jelenlegi állása szerint nem találtam arra vonatkozó információt, hogy a népbírószági ítélkezést az ott lefektetett jogi elvek alapján szervezték volna meg, ugyanakkor ezekkel a problémákkal a romániai ítélkezés során is szembesültek.

A szovjet megszállás alá került kelet-közép-európai országokban a háborús bűnösök elítélése rendszerint egy különleges bírósági intézményrendszeren, az ún. népbírószágokon keresztül valósult meg. Bár ezeknek az ítélkezési fórumoknak működésében, az adott országok eltérő politikai és társadalmi sajátosságai következtében jelentős különbségek is voltak, közös volt bennük, hogy politikai alapon ítélkeztek. Bár az ügyészek és bírák rendszerint gyakorló jogászok voltak, a tulajdonképpeni ítéleteket a leginkább laikusokból álló, politikai alapon kinevezett bírósági tanácsok hozták meg.³ Az ítélkezésnek ugyanakkor úgy belpolitikai, mint külpolitikai célzata is volt: a vesztes államokat rendszerint a fegyverszüneti szerződésekben kötelezték az ítélkezésre, a kommunista pártok pedig saját hatalmi céljaik elérésére is felhasználták azokat, politikai és társadalmi ellenfeleik ellen.

Romániában a népbírószági intézményrendszer kiépülését lehetővé tevő jogszabályok megfogalmazása egyaránt köthető kül- és belpolitikai tényezőkhöz. Az 1944. szeptember 12-én megkötött szovjet–román fegyverszüneti szerződés 12. pontja – a moszkvai négyhatalmi konferencián megfogalmazott elvek alapján – kötelezte Romániát a háborús bűntettek felelőseinek bíróság elé állítására és elítélésére.⁴ Ugyanez a kötelezettség megjelent Magyarországgal szemben is az 1945. január 20-i moszkvai fegyverszünetben, mely szerint Magyarország „kötelezi magát, hogy letartóztatja és bíróság elé állítja azokat a személyeket, akik háborús bűntettek elkövetésével vádolhatók.” Fontos kitétel volt, hogy Magyarországot kötelezték a háborús bűnökkel vádolt személyek kiadására „kérés esetén”. Ez a klauzula megjelent korábban a román fegyverszüneti szerződésben is, ugyanakkor kizárólag a Szovjetunió vonatkozásában, a gyakorlatban pedig a Szovjetunió területén elkövetett háborús bűnök felelőseit is a bukaresti népbírószág (és később román polgári bíróságok) hatáskörébe utalták.⁵ Egy sajátos probléma, mely felmerült a kolozsvári népbírószág tevékenysége kapcsán, hogy az általa kivizsgált „háborús bűncselekmények” jelentős részét Erdély területén követték el, mely az 1944. augusztus 23. és október 25. közötti időszakot leszámítva nem volt hadművelési terület. Ennek szimbolikus jelentősége volt, mely a vádbeszédek felépítéséből is nyilvánvalóvá válik: a második bécsi döntést és az észak-erdélyi négyéves magyar uralmat a román vezetés nem ismerte el, és ezt az időszakot törvénytelen megszállásnak tekintette.

2 CRYER – FRIMAN – ROBINSON – VILMSHURST, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure* 13.

3 Ismereteim szerint még nem készült átfogó összehasonlító elemzés a népbírószágokról. Eddig *Petru Weber*nek volt egy kísérlete a magyarországi és romániai ítélkezés összehasonlítására. *Weber* munkája úttörő és fontos megállapításokat tett, ugyanakkor jelentős mértékben bővíthető. Lásd: WEBER, *A háborús bűnök megtorlása a második világháború utáni Romániában és Magyarországon* 134–145.

4 CIUCĂ, *Procesul mareșalului Antonescu [Antonescu marsall pere]* 22–23.

5 *Burton Y. Berry*, a romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai tagja naplójában beszámol egy esetről, amikor *Lucretiu Patrascanu* román igazságügyminiszter a SZEB szovjet delegációjánál érdeklődött, hogy ellenezné-e az odesszai megszárlásért halálraítélte 29 katonatiszt halálos ítéletének kegyelemből életfogytiglanra módosítását. Nem ellenezték. Lásd: BARRY, *Romanian Diaries* 147.

A romániai népbíraskodás alapjául szolgáló 312-es törvény 1945. április 25-én jelent meg a Hivatalos Közlönyben (*Monitorul Oficial*).⁶ Ez a törvény 15 pontban foglalta össze a népbíróságok által szankcionálható háborús bűncselekményeket. A paragrafusok többsége emberek megkínzásához és törvénytelen kivégzéséhez, a polgári lakossággal, munkaszolgálatosokkal vagy hadifoglyokkal való kíméletlen bánásmóddhoz, valamint gettók és lágerek – rasszista indítékból való – megszervezésében játszott bűnrészességhez kötődött. Bár a törvény nem nevesítette az egyes bűncselekmények sértettjeit, nyilvánvaló, hogy ez utóbbi kategória elsősorban a romániai és észak-erdélyi zsidó lakosság háború alatti üldözésében és megsemmisítésében való részvételt szankcionálta. Halálbüntetéssel is sújtható háborús bűnösnek minősültek azok a személyek, akik megsértették a nemzetközi hadijogot, embertelen bánásmódot alkalmaztak a hadifoglyok ellen, részt vettek emberek megkínzásában és törvénytelen kivégzésében, továbbá akik elhagyták az ország területét, hogy a „*fasiszmus vagy hitlerizmus szolgálatába álljanak*”. Háromtól húsz évig terjedő börtönbüntetéssel, öttől huszonöt évig terjedő kényszermunkával vagy akár életfogytiglani börtön- vagy kényszermunka büntetéssel voltak sújthatók azok a személyek, akik agitáltak a hitlerizmus mellett, részt vettek a zsidóságot sújtó intézkedések bevezetésében és a gettók felállításában, vagy aktív szerepet vállaltak Románia gazdaságának a náci németek számára történő kiszolgáltatásában. Az elsődleges ítéletek mellett minden esetben kimondták a teljes vagyonelkobzást (*confiscarea averii*) – mely az észak-erdélyi elítéltek közvetlen családtagjainak 1940. szeptember 1. után szerzett vagyonát is érintette – és az állampolgársági jogok meghatározott időre szóló elvételét (*degradare civică*).⁷

Erre a törvényre hivatkozva állították fel az intézményt Bukarest székhellyel, de a törvény értelmében az igazságügyi miniszter állíthatott fel népbírósági tanácsokat más ítéltáblai székhelyeken is.⁸ *Lucrețiu Pătrășcanu* igazságügyi miniszter azonban kizárólag egy kolozsvári kihelyezett tanács felállításához járult hozzá, melynek alárendelte a marosvásárhelyi, nagyváradi, brassói, nagyszebeni és temesvári ítéltáblákat is, így hatásköre Erdély teljes területére kiterjedt. Az igazságügyi miniszter rendeletének értelmében 1945. július 20-án vette kezdetét a kolozsvári népbíróság intézményi struktúrájának kiépítése. A kolozsvári népbírósági ítélezést illetően fontos kiemelni, hogy nem volt önálló intézmény, pusztán a bukaresti népbíróság kihelyezett tagozata. A romániai népbírósági ítélezés centralizáltságát mutatja, hogy a kolozsvári ítélezést egy Bukarestből kihelyezett főközdvlő felügyelte, előbb *Avram Bunaciu*, majd *Petre Grozdea* személyében.

A bíróság előtt a vádat a közdvlők⁹ képviselték, ők irányították a nyomozati munkát is a helyi rendőri szervek közreműködésével. A közdvlők szintén az igazságügyminiszter személyes kinevezése révén töltötték be tisztségüket. A népbírósági rendelet visszássága, hogy a nyomozati munkában és az ítélezésben betöltött kiemelten fontos szerepük ellenére nem volt kötelező jogi végzettséggel rendelkezniük.¹⁰ Ennek ellenére a kolozsvári népbíróság felállításával megbízott *Avram Bunaciu* igazságügyi államtitkár a népbírósági tanács közdvlő testületét jórészt szakképzett, korábban is

6 *Monitorul Oficial* 94/1945. 312. sz. törvény.

7 *Monitorul Oficial* 94/1945. 312. sz. törvény.

8 Kovács, Csoportos perek a kolozsvári népbíróság előtt 11–14.

9 A közdvlő kifejezés a román *acuzator public* tükörfordítása. Feladatköre megegyezett a magyarországi népbírósággal, mivel azonban a korabeli romániai magyar köznyelvben a közdvlő fogalom általánosan meghonosodott, itt is így használom.

10 A legkirívóbb példa *Dumitru Săracu* esete, aki egy bukaresti étterem pincéréként vált a bukaresti népbíróság és az *Antonescu*-per egyik közdvlőjává. Korabeli visszaemlékezések szerint kollégái időnként azzal „ugratták”, hogy a tárgyalási szünetekben hűsítő italokat rendeltek tőle.

praktizáló jogászokból állította össze, akik azonban nem voltak pártfüggetlenek, és a kommunista párthoz kötődtek. A népbírósági ítélkezést nyomozati munka előzte meg, melyet személyesen *Auram Bunaciu* koordinált. Ez az 1945 júniusa és szeptembere közötti időszak a helyszíni szemléket, a népbírósághoz beérkező feljelentések feldolgozását és az ügyek kivizsgálását foglalta magában. A közvádlok a helyszíni szemléket előbb Erdély középső zónáiban – kiemelten Kolozsvár környékén és a Szilágyságban – kezdték meg, majd a bihari és szatmári területeken folytatták, és a Székelyföldön fejezték be. Az egyes ügyek elbírálásánál a közvádlo tág mozgástérrel rendelkezett, amennyiben utasíthatta a rendőrséget a vádlottak internálására vagy akár eltilthatta őket foglalkozásuktól.¹¹

A romániai népbírósági rendszer – mint a régió többi népbírósága is – laikus, politikai alapon szerveződő bíraskodásra épült. Ez a helyi gyakorlatban azt jelentette, hogy a népbírósági ítélkezést két, az igazságügyminiszter által kinevezett szakképzett bíró irányította (egyikük volt a bíróság elnöke, míg az ő helyettese volt a népi ülnök, az *asesor popular*), a népbírósági tanács további hét tagja pedig az Országos Demokrata Arcvonalhoz¹² csatlakozott politikai csoportosulások által delegált laikus tagok közül került ki. Ez a gyakorlat biztosította a Román Kommunista Párt és szatellitpártjainak teljeskörű befolyását a bírósági ítélkezésre, és visszaélésekre teremtett lehetőséget a politikai ellenfelek, a Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt ellen, melyeket teljességgel kizártak ebből a folyamatból. A népbírósági tanács összeállításánál Kolozsváron is a helyi baloldali pártok dominanciája érvényesült. Az igazságügyi miniszter rendeletére a népbíróság tanácselnökévé *dr. Nicolae Mateit*, a kolozsvári törvényszék elnökét nevezték ki, az ő helyettese (népi ülnök) *Alexandru Hărăguș*, a kolozsvári munkabíróság bírója volt. A hét, politikai alapon kinevezett bíró *Belovay István* a Román Kommunista Párt, *Szatmári Sándor* a Szociáldemokrata Párt, *Bojan Pavel* és *Meseșan Augustin* az Ekésfront, *Dan Gheorghe* a Munkásszövetség, *Albu Vasile* a Nemzeti Liberális Párt *Gheorghe Tătărescu* vezette disszidens frakciója és *Ioan Nicu* a Nemzeti Néppárt részéről volt. 1946. április 29-től *Szatmári Sándort* *Gligorin Alexandruval*, míg *Albu Vasilet* *Victor Taflannal* helyettesítették.¹³

A tulajdonképpeni ítélkezés 1946. március 9. és június 28. között zajlott, a népbírósági tanács ez idő alatt kilenc ún. csoportos pert tárgyalt le. Az ítélkezés elsődleges célja a *Horthy*-rendszer elmarasztalása volt, míg a háború alatti Antonescu-éra nemzetiségpolitikáját már-már pozitív színben tüntették fel. Ezt az is alátámasztja, hogy a bíróság elé egyáltalán nem kerültek Dél-Erdélyben elkövetett zsidó- vagy magyarelles ügyek, ezek felett esetenként a román hadbíróóságok ítélkeztek.¹⁴ Az egyes perek „tematikái” is az észak-erdélyi magyar uralom négy évig követték végig – időnként dél-erdélyi kitekintésekkel – a magyar adminisztráció észak-erdélyi jelenlétét folyamatos népirtásként értelmezve a helyi zsidó és román lakosság ellen. Az első csoportos pere az „*észak-erdélyi románellenes tömeggyilkosságok*” címszót viselte, a felvonultatott vádlottakat felelősnek tekintették az 1940 szeptemberében, a magyar bevonulás során és azt követően végre-

11 ANR-ANCJ, Fondul Tribunalul Poporului, Dos. 6/1945. *Grigore Răpeanu* közvádloi kabinetjének 1945-re vonatkozó iratai.

12 Románul *Frontul Democrației Populare*, baloldali pártszövetség, melyet Észak-Erdélyben már a kezdetektől a Román Kommunista Párt és szatellitpártjai domináltak.

13 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-128-46-1065/1946.

14 Így például a brassói hadbíróóság elé kerültek az ún. *Maniu* gárda parancsnokai, akik 1944 őszén a visszafoglalt Dél-Erdélyben magyar civileket gyilkoltak meg. A gárda parancsnokát életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, a többiek néhány éves börtönbüntetést kaptak.

hajtott gyilkosságokért.¹⁵ A második csoport pere¹⁶ a „*munkaszolgálatos századok parancsnokainak és keretlegényeinek*” ügyét tárgyalta. A harmadik csoportos per az 1940 őszi Észak-Erdélyben bevezetett katonai közigazgatáshoz kapcsolódott, a „*katonai közigazgatás parancsnokainak és tanácsadóinak*” perét tárgyalta. A negyedik per a „*Siguranța*”¹⁷ és magyar kémelhárítók bűnpere” címszót viselte, azon rendőrök és csendőrök (kisebb részt ügyészek és bírók) ügyét tárgyalta, akik a háború alatt részt vettek az illegális kommunista mozgalom elleni nyomozásokban és az őrizetsek bántalmazásában, mely esetenként halálhoz is vezetett.¹⁸ Kiemelendő, hogy ebben a perben volt legnagyobb a dél-erdélyi, román nemzetiségű vádlottak aránya, az összes elítélt 35 százalékát téve ki. Az ötödik csoport pere a „*fasiszta újságírók pere*” volt, az egyetlen per, mely vádlottjainak többsége nem magyar, hanem erdélyi szász volt. A hatodik per az „*észak-erdélyi közigazgatás*” ügyét tárgyalta, itt emeltek a vádat a polgári közigazgatás egyes tisztviselői ellen: volt fő- és alispánok és polgármesterek ellen, akik – a vád szerint – szerepet játszottak a Kamenyec-Podolszkijnál legyilkolt zsidó személyek kiutasításában,¹⁹ egyéb törvénytelen kiutasításokban, illetve vádat emeltek több országgyűlési képviselő ellen is amiért szerepet játszottak „*fasiszta szellemiségű*” törvények meghozatalában. A hetedik per a „*lágerek és munkatáborok kinzói*” címszót viselte, a felmerült bűncselekmények túlnyomó része a hadifoglyokkal és munkaszolgálatosokkal való kegyetlen bánásmóddhoz kapcsolódott, két vádlott esetében német koncentrációs táborokban elkövetett bűncselekmények merültek fel. A nyolcadik csoport pere, az ún. észak-erdélyi gettóper volt a legnagyobb szabású a kolozsvári eljárások közül, melyben az észak-erdélyi zsidóság gettósításában és deportálásában szerepet játszó hivatalnokokat, csendőr-, rendőr- és katonatiszteket, polgári lakosokat ítélték el. A kilencedik pernek nem volt egységes tematikája, a vádlottak jelentős része az 1944 szeptember-októberi frontátvonulás során elkövetett atrocitásokban való részvételért került bíróság elé, ezen kívül felmerültek „gazdasági” bűncselekmények (tevékeny részvétel a Nemzeti Munkaközpontokban és a Baross Szövetségben), dél- és észak-erdélyi német szervezetekben való részvétel,²⁰ illetve azok a személyek, akik kimaradtak a korábbi perekből (munkaszolgálatosokkal és hadifoglyokkal való kegyetlen bánásmód, gettósításban való részvétel, a katonai közigazgatás időtartama alatt elkövetett bűncselekmények. A népbíróság utolsó ítéletét 1946. június 28-án hozta meg. Ezzel azonban nem zárult le a háborús bűnösök feletti ítélezés Romániában, a még folyamatban lévő ügyeket a polgári bíróságok vették át. Az 1945/312-es törvény 1946 végén hatályát veszítette. Bár felmerült meghosszabbításának lehetősége, *Pătrășcanu* igazságügyi miniszter ennek szükségessége ellen foglalt állást, mert – megfogalmazása szerint – a legfontosabb háborús bűnösök ügyeit már letárgyalták. A volt miniszter 1954-es vallomása szerint 1948 februárjáig

- 15 Ezek közül is kiemelkedett az ippi és ördögkúti vérengzés. Az előbbinek 157, a másodiknak 93 halálos áldozata volt, nagyjából románok, kisebb részben zsidók.
- 16 Melyet sorban a harmadiknak terveztek, de *Rajnay Károly* vezérőrnagy kiadatásának csúszása miatt halasztani kellett a második per tárgyalását. HU-MNL-OL-XIX-j-1-k-128-46-1065/1946. *Gyárfás László* jelentése a Magyar Külügyminisztérium Sajtóosztályának.
- 17 A romániai politikai rendőrség elnevezése 1924–1948 között.
- 18 Kolozsváron a magyar kémelhárítók okozták *Józsa Béla*, míg Aradon a román rendőrök *Szabó Árpád* kommunista aktivisták halálát.
- 19 1941 nyarán a magyar hatóságok összegyűjtötték és kiutasították Magyarországról a ún. rendezetlen állampolgárságú zsidókat, kiemelten Kárpátalja területéről. Az intézkedés azonban jelentős túlkapásokhoz is vezetett, egyes településekről magyar állampolgárságú zsidó személyeket is áttettek a határon. Az eddigre német megszállás alá került Galíciába deportált zsidók túlnyomó részét egy német rendőrszázalój – ukrán segédrendőrökkel kiegészülve – legyilkolta.
- 20 Észak-Erdélyben a *Volksbund* míg délen a Romániai Német Népközösség.

hozzávetőlegesen 1800 személyt ítélték el háborús bűnök miatt az ország teljes területén.²¹ Lényeges különbség figyelhető meg a magyarországi népbíróságok által hozott ítéletek számához képest. Itt 1949 tavaszáig 26.997 főt ítélték el és 14.727 főt mentettek fel. Eddig az időpontig 477 személyt ítélték halálra, ebből 189 ítéletet hajtottak végre.²² Romániában ezzel szemben 155 főt ítélték halálra, de jórészt távollétükben, mindössze négy vádlott ítéletét hajtották végre. A halálraítéltek közül ugyanakkor 101 személy magyar volt és jórészt magyar állampolgárok. A két ítékezés közötti „aránytalanságban” kétségtelenül szerepet játszott az 1944. augusztus 23-i román átállás. Bár mindkét állam a háború utáni béketárgyalásokkor a vesztesek oldalán foglalt helyet, Románia számára „enyhítő” körülménynek számított az átállás. Másrészt éppen ennek következtében a korábbi Antonescu-éra politikusainak és köztisztviselőinek jelentős része az új rendszerben is megtalálta számításait, belépett a Román Kommunista Pártba, a korábban Szovjetunió területén harcoló és atrocitásokban érintett katonatisztek szinte kivétel nélkül folytatták a Magyarország és Németország elleni harcot, részt véve Észak-Erdély „felszabadításában” is. Ennek következtében csak a nagyon prominens és kompromittálódott politikai és katonai vezetők kerültek bíróság elé, és kiemelten azok, akik külföldre menekültek. A magyar igazságszolgáltatásnak ezzel szemben az volt az üzenete úgy a győztes hatalmak mint a társadalom felé, hogy tisztára mossa a „bűnrészes” Magyarországot azáltal, hogy a háborús bűnösöket a lehető legszigorúbban bünteti meg.

A kilenc perben összesen 548 vádlott ügye került a bíróság elé, közülük 504 személy ellen született elmarasztaló ítélet. 106 vádlottat ítélték halálra (közülük egy személyt jelenlétében, nemzetiségi összetétel szerint 101 halálraítélt magyar, 3 fő német és 2 fő román volt), míg 169 vádlott ellen hoztak életfogytiglani kényszermunkára vagy börtönre szóló ítéletet (ebből 15 fő állt a bíróság előtt).²³

A kolozsvári népbíróság által hozott ítéletek fontos eleme, hogy a vádlottak túlnyomó többsége (445 fő) magyar nemzetiségű, sőt egy jelentős részük már a második bécsi döntést megelőzően is magyar állampolgárságú volt. A kolozsvári népbíróság által elítélt személyeket meglátásom szerint négy nagy kategóriába lehet sorolni. A legnépesebb csoportot az „ejtőernyős” adminisztráció képviselői és a magyar erőszakszervek tagjai (őket nagyjából távollétükben ítélték el, ezért váltak a későbbiekben kiemelt fontosságúvá a Magyarországgal kötött kiadatási megállapodások) teszik ki. Közük és a helyi lakosság között mintegy áthidalóként jelent meg a kollaboráns réteg, azok a helyi lakosok, akik szerepet vállaltak az új adminisztrációban. A harmadik csoportot azok a helyi lakosok tették ki, akik ugyan nem viseltek állami hivatalt a háború alatt, de az ellenük felhozott vádak szerint részt vettek a románellenes atrocitásokban vagy a zsidóság gettósításának és deportálásának kivitelezésében. A negyedik csoportot a dél-erdélyi vádlottak képezik, akik egyben a legkevesebben voltak.²⁴

Bár meglátásom szerint a kolozsvári népbíróság ítélezését végretekig leegyszerűsítő lenne „boszorkányüldözésnek” tekinteni a romániai magyarság ellen, a magyar nemzetiségű elítéltek felülreprezentáltsága jogosan váltotta ki a romániai magyar szervezetek (elsősorban a Magyar Népi Szövetség) és a magyarországi kormányzat kritikáját. Érdemes megjegyezni, hogy a magyar

21 GIUGARIU, Principiul bumerangului [A bumeráng-effektus] 60–62.

22 ZINNER – RÓNA, Szálasiék bilincsbén 72.

23 ANR-ANCJ, Fondul Tribunalul Poporului, Dos. 22/1946. A bíróság vádiratai és ítéletei.

24 A részletes nemzetiségi statisztikára és társadalmi megoszlásra vonatkozóan lásd: KOVÁCS, A kolozsvári népbíróság tevékenységének sajátosságai 345–351. és KOVÁCS, a kolozsvári népbíróság tevékenysége a II. világháború utáni Erdélyben 191–228.

nemzetiségű vádlottak felülreprezentáltsága a teljes romániai népbíraskodás viszonylatában is jelen volt. Bukarestben összesen 229 személyt ítélték el, túlnyomórészt románokat (kisebbrészt zsidókat), ez a szám elmarad a Kolozsváron elítélt magyarokhoz képest. Mivel az ítéletek jelentős részét a vádlottak távollétében hozták, a későbbiekben a román fél többször is kiadatási kérelemmel fordult Magyarországhoz, több száz elítélt kiadatását kérve.

Jelen tanulmányomban ezeket a kiadatási eljárásokat vizsgálom, egy, még jobbára feldolgozatlan²⁵ forráscsoportot felhasználva, melyet a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őriznek és keletkeztetője a Magyar Külügyminisztérium.²⁶ Sajnos a kutatás jelenlegi állása szerint csak a magyar félnél őrzött források állnak rendelkezésemre, a román Külügy- és Igazságügyi Minisztérium vonatkozó iratanyagának begyűjtésére még nem volt lehetőségem. Jelen tanulmány így szükségszerűen egyoldalúan, a magyar fél szemszögéből a következő kérdésekre keresi a választ: mi jellemezte az 1945 utáni kiadatási tárgyalásokat a háborús bűnösök ügyében? Hogyan viszonyultak a magyar állami szervek 1945 és 1948 (a kommunista hatalomátvétel) után a kiadatási megkeresésekhez? Hány esetben került sor kiadatásra és mi lett azok sorsa, akiket nem adtak ki Romániának?

2. Kiadatási tárgyalások és eljárások háborús bűnösök ügyeiben

„A kérdést annak idején az igazságügyi pártkollégium tárgyalta és úgy döntött, hogy a kért háborús bűnösöket egyáltalán ne adjuk ki.”²⁷

A Románia és Magyarország közötti kiadatási eljárások a két ország 1945 utáni diplomácia-történetének egy sarkalatos pontját jelentik, ennek ellenére ez a kérdéskör napjainkig feldolgozatlan mindkét ország történetírása részéről. Célszerű lenne egy részletesebb tanulmányban feldolgozni nem csak a román kormány részéről Magyarország fele irányuló kiadatási kérelmek, hanem a fordított irányú eljárások sajátosságait,²⁸ valamint az ország területén, erdélyi ügyekben lefolytatott háborús bűnpereket is. Ebben a tanulmányban csak egy rövid ismertetésre vállalkozok a magyar fél kolozsvári népbírósághoz való viszonyulására és egyes kiadások elbírálására vonatkozóan.

Az 1943. október 30-i moszkvai konferencián az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, a Szovjetunió és Kína külügyminiszterei nyilatkozatukban kimondták, hogy a háború után minden egyes háborús bűnöst abban az országban kell felelősségre vonni, ahol a

-
- 25 Eddig egyedül *Keresztes Csaba*, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársa foglalkozott a kiadásokkal *Rajnay Károly* vezérőrnagy kiadatási eljárásán keresztül: *KERESZTES, Egy nemzetközi kiadás folyamata – Rajnay Károly vezérőrnagy kiadása Romániának 1945–1956.*
- 26 Az igazságügyi iratanyagban is maradtak a kiadásokhoz kapcsolódó iratok, ám ez a külügyi iratanyaghoz képest töredékes gyűjtemény.
- 27 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1948-1953-0112/1950. *Sik Endre* követ jelentése *Berei Andor* külügyi államtitkárnak.
- 28 A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában folytatott kutatásaim alatt több olyan dokumentumra is bukkantam, mely Romániában tartózkodó magyar állampolgárságú háborús bűnösök kiadására vonatkozott (ezek lelőhelye: HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1945-1947 és HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1948-1953). Érdemes megemlíteni, hogy a magyar félhez irányuló kérelmekkel ellentétben a román fél ezeket rendszerint pozitívan bírálta el. A „nevesebb” kiadottak között volt *Bosnyák Zoltán* nyilas újságíró és *Mikulich Tibor* százados, akiket Romániából szállítottak vissza Magyarországra.

terhükre felrótt bűncselekményt elkövették.²⁹ A nemzetközi kiadatás ebben a viszonyrendszerben lényegében egy nemzetközi bünyügyi jogsegélynek tekinthető. Ez a fogalom azt takarja, hogy az államok egymásnak segítséget nyújtanak büntetőügyekben, amikor egy bűncselekmény több országot is érint vagy az elkövetők más ország területén tartózkodnak. Ez a segítségnyújtás több formában is megjelenhetett, a kiadatás mellett bizonyítékok, periratok, nyomozati anyag átadása, tanúk kihallgatása a másik állam területén, majd a jegyzőkönyv továbbítása vagy akár nyomozati cselekmény végrehajtása. Bár magyar-román viszonylatban ezek mind előfordultak, jelenleg kizárólag a kiadásokra helyezem a hangsúlyt. A bécsi döntések és a háború alatti magyar területszerzések semmissé nyilvánítását követően ez értelemszerűen a magyar háborús bűnösökre is kiterjedt. A magyar fegyverszüneti szerződés 14. pontja kifejezetten előírta, hogy Magyarország köteles kiadni mindazon háborús bűnösöket, akik az 1937. december 1-jei magyar határokon kívül követtek el bűncselekményeket. Ezen jogszabály alapján a Magyar Állam 1945 és 1946 között – máig vitatott módon – több háborús bűnösökkel vádolt személyt is kiadott például Jugoszláviának, akiket Újvidéken egy helyi bírósági tanács elítélt.³⁰

A román igazságügyminisztérium is az 1945. év folyamán több kiadási kérelemmel fordult a Magyar Államhoz. Ezek egy része az Igazságügyminisztériumhoz futott be, de több esetben a helyi rendőri szervek döntöttek az egyes személyek kiadása tárgyában, mely jogilag visszás helyzeteket és diplomáciai konfliktusokat eredményezett a két ország között. Az első hivatalos úton történő kiadásra 1945. szeptember 7-én került sor, amikor az aradi rendőrfőkapitányság megkeresése alapján az Igazságügyi Minisztérium hozzájárult *dr. Withauschek Ervin* kiadásához Románia részére. A román fél feljelentésében azt állította, hogy nevezett Nagyvárad polgármestere volt a *Sztójay*-kormány idején,³¹ így fő felelősnek tekintették a helyi gettó megszervezéséért és a deportálás lebonyolításában való közreműködésért. A magyar szervek hozzájárultak nevezett kiadásához, azonban rövidesen nyilvánvalóvá vált úgy a román fél, mint az Igazságügyi Minisztérium súlyos tévedése. *Withauschek* unokatestvérének a kihallgatását követően nyilvánvalóvá vált, hogy a vádlott soha életében nem járt Nagyváradon, és miután a román hatóságok 1940 őszén kiutasították aradi lakhelyéről, megszakítás nélkül a Közellátásügyi Minisztérium alkalmazottja volt Budapesten.³² Bár a tévedésért mindkét fél felelős volt, *Withauschek* ügye rányomta bélyegét a későbbi kiadási kérelmek elbírálására.

1945. október 12-én *Lucrețiu Pătrășcanu* romániai igazságügyi miniszter személyes levélben fordult *Ries István* miniszterhez, 11 Magyarország területére menekült potenciális háborús bűnös kiadását szorgalmazva.³³ *Ries* a kérelmek elbírálásában *Withauschek* ügyét hozta fel precedensként, kérve a kiadás jóváhagyása előtt a részletes nyomozati munkát: „*Tekintettel azonban arra, hogy Romániával a kiadási és jogsegély tárgyában érvényes nemzetközi szerződésünk nincsen, sőt, nincsenek diplomáciai kapcsolataink sem, a kiadatás egyes részletkérdései a gyakorlat útján nyertek volna megoldást, ennek a kialakuló gyakorlatnak pedig alapfeltétele a kölcsönös bizalom. Éppen ezért nagy fontosságú lett volna az, ha a román hatóságok már az első kiadási kérelmek előter-*

29 GILBERT, Nürnbergi napló 8.

30 Így került jugoszláv bíróság elé – többek között – *Szombathelyi Ferenc* vezérezredes, a Magyar Királyi Honvédség egykori vezérkari főnöke is. Lásd hozzá: GYÖRKEL, Idegen bírák előtt.

31 A nagyvárad polgármester ekkor valójában *dr. Gyapay László* volt, aki a háború végén elmenekült és sosem került bíróság elé. Érdemes megjegyezni, hogy elődje, *Soós István* a német megszállás után önként mondott le tisztségéről.

32 HU-MNL-OL-XIX-j-1-k-128-239-32438/1945. *Withauschek Ervin* kiadása Románia részére.

33 HU-MNL-OL-XIX-j-1-k-128-239-32658/1945. *Dr. Székely József* és társainak kiadása Románia részére.

jesztésénél megfelelő gondossággal jártak volna el és csak bizonyítékokkal kellően felszerelt esetekben terjesztették volna elő kérelmüket. Sajnálattal meg kell azonban állapítanom azt, hogy ez már az első esetben nem így történt.³⁴ A fegyverszüneti szerződésben megfogalmazottakkal némileg szembe menve, ő döntő fontosságúnak tartotta az állampolgárság megállapítását a kiadatásnál, és annak eldöntését, hogy a vádlottak a magyar jogszabályok alapján is bűnösnek számítanak-e. Ha valaki ellen Magyarországon is vádat emeltek a népbíróóságok, akkor a kiadatási eljárást fel kellett függeszteni addig, míg az illető helyzete a magyar bíróságok előtt is rendeződik vagy elítélésük esetén a rájuk kirótt büntetést le nem töltötték.³⁵

A *Ries* által megfogalmazott pontok képezték az 1945. október 17-én megkötött román-magyar kiadatási megállapodás alapjait. A megállapodást magyar részről nyolc tisztviselő látta el kézjegyével,³⁶ míg román részről *Avram Bunaciu* igazságügyi államtitkár, a bukaresti és kolozsvári népbíróóságok főközzvádlója, és *Bányai László*, a kolozsvári népbíróóság közzvádlója írta alá.³⁷ Bár a megállapodásnak az aláírást követően azonnal hatályba kellett volna lépnie, a magyar állam csak 1946. január 21-én ratifikálta azt.

A megállapodás 12 pontot tartalmazott: 1. A román-magyar államközi kapcsolatokban a háborús bűnösség olyan bűncselekménynek minősül, mely együtt jár a kiadatással. 2. Az érintett személyek üldözése és kiadatása tárgyában a két ország hatóságai a minisztériumokon keresztül veszik fel a kapcsolatot. 3. A kiadatási kérelmet csak egyik igazságügyi miniszter adhatja át a másiknak, eredeti román (vagy magyar) nyelven, hivatalos fordítást is mellékelve. 4. A kiadatási kérelemmel együtt be kell nyújtani a bírósági ítéletet, a vádiratot vagy a letartóztatási végzést, amelyből kiderül a vádlott bűnössége, az állampolgárságra és a szakmára vonatkozó iratokat, valamint az elkövetett bűncselekményt pontosító dokumentumot és annak a törvénynek a másolatát, amely alapján a bírósági eljárás történik. Ha a rendelkezésre bocsátott információk nem elegendők és a bűnösség nem kellőképpen bizonyított, akkor azt a megkeresett fél kérésére pótolni kell. 5. A kiadatásra kért személyt, a megkereső ország igazságügyminisztériuma által kibocsátott kérés alapján a megkeresett fél köteles előzetes letartóztatásba helyezni. Szabadlábra helyezendő, ha két héten belül nem történik érvényes kiadatási kérvény benyújtása. 6. Ha a kikért személy ellen a megkeresett fél igazságszolgáltatása előtt is eljárás folyik más jellegű háborús bűncselekményekért, a kiadatás teljesítése elhalasztható, míg ítélet nem születik vagy a vádlott kegyelemben nem részesül a büntetés letöltése alól. 7. A kiadatási kérelem elutasításra kerülhet, ha: a bűncselekményeket a megkeresett állam 1937. december 31-i határain belül követték el vagy ha a bűncselekmény, mellyel a kikért személyt vádolják, nem minősül háborús bűnnek az adott ország igazságszolgáltatása szerint. 8. Ha az illető személy magyar (vagy román) állampolgár, az érintett ország maga dönt a kiadatási kérelem elbírálásáról. Ha a kiadatás nem történik meg, akkor a megkereső államnak közre kell működnie a peranyagok, nyomozati anyagok felhasználhatóvá

34 HU-MNL-OL-XIX-j-1-k-128-239-32438/1945. *Withauschek Ervin* kiadatása Románia részére.

35 HU-MNL-OL-XIX-j-1-k-128-239-32658/1945. *Dr. Székely József* és társainak kiadatása Románia részére.

36 *Dr. Szondy Viktor*, miniszteri osztályfőnök, a magyar kormánybizottság elnöke, valamint *dr. báró Miske Jenő* a külügyminisztérium, *dr. Balogh Pál* és *dr. Ecsedy Árpád* rendőr-alezredes a belügyminisztérium, illetve *dr. Sömjén László* kúriai bíró, *dr. Réczei László*, *dr. Ruttkay László* kúriai bíró és *dr. Trócsányi László* törvényszéki bíró az igazságügyi minisztérium képviselőjében.

37 HU-MNL-OL-XIX-j-1-k-128-239-71.113/1945. Háborús bűnösökre vonatkozó román-magyar megállapodás. *Bányai* egyben a Magyar Népi Szövetség alelnöke is volt, így részvétele az ítékezésben egyben azt is sugallta, hogy a romániai magyarságnak van befolyása a népbírásokodásra, az nem ellene irányul.

tételében. 9. Ha a kiadást több állam kéri, a megkeresett fél maga dönt.³⁸ 10. A megkeresett állam tudta nélkül csak azokért a bűncselekményekért vonható felelősségre a kiadott személy, amelyk alapján a kiadása megtörtént. 11. Az átadás helyszínét a két fél közösen dönti el. 12. A jelen jegyzőkönyv rendelkezései az aláírás napján lépnek hatályba.³⁹

1945 decemberében az *Igazság* beszámolt róla, hogy *Bányai Lászlónak* és *Avram Bunaciunak* a *Farkas Mihály* vezette küldöttséggel folytatott budapesti tárgyalásai eredményre vezettek, amelyben rövidesen várható *Rajnay-Reiner Károly* nyugállományú vezérőrnagy, *dr. Paksy-Kiss Tibor* csendőrezredes és *dr. Péterffy Jenő* csendőrezredes kiadása Románia részére.⁴⁰ Ennek ellenére az 1946-os év folyamán csak *Rajnay* kiadása történt meg,⁴¹ *Paksy-Kiss Tibort* a budapesti népbíróság ítélte 15 év börtönre. A további kiadások elmaradásának okát illetően csak találgathatunk, de valószínű, hogy az amúgy is jelenlévő bizalmatlanság mellett a kiadási megállapodás román fél részéről történő felrúgása is hangsúlyos szerepet játszott.

A román hatóságok 1945-1946 között hat magyar állampolgárt tartóztattak le jogtalanul, kiadási kérelem nélkül. *Dr. Patzkó Elemér* volt képviselőt és *Csóka Lászlót*, Szatmárnémeti volt polgármesterét a magyar rendőri szervek tartóztatták le és adták át a román rendőri szerveknek a minisztérium értesítése nélkül,⁴² *Árvay Árpád* újságíró és *Szabó János* képviselőt Budapestről hurcolták el román katonák az ostrom után,⁴³ míg *Májay Ferenc* volt marosvásárhelyi polgármestert Románia területén vették őrizetbe, mikor 1945. március 18-án mit sem sejtve hazatért otthagytott ingóságaiért.⁴⁴ *Orgoványi József* volt rendőrtiszt letartóztatásának körülményei nem ismertek. *Csóka László* kiadását a szatmárnémeti rendőrség hivatalos jegyzékben kérte a debreceni népügyészségtől, kihangsúlyozva, hogy a nyomozás lefolytatását követően visszaszállítják Magyarországra.⁴⁵ A debreceni népügyészség ehhez hozzájárult és *Csóka Lászlót* átszállították Romániába, ahonnan azonban soha többé nem tért haza, a kolozsvári népbíróság ítélte el.⁴⁶ Egy 1947-es külügyi jelentés szerint: „*Nevezett azóta Aiudon (Nagyenyeden), mint 7893 számú politikai fogoly tölti a Romániában rászabott büntetését. Az ottani élelmezési viszonyok katasztrófálisan rosszak. Már teljesen legyengült. Nincsen jártányi ereje sem. Már csak támologni tud. A havi 3 kg-os*

38 Ilyenre is volt példa, *Bayor Ferencet*, aki 1940 után Szatmárnémeti városparancsnoka volt, később pedig Újvidék városparancsnoka lett, Románia és Jugoszlávia is kikérte, mint háborús bűnöst. *Bayor* kiadása végül Jugoszlávia javára történt, ahol az újvidéki vérengzésben játszott szerepéért halálra ítélték és kivégezték. Romániában, távollétében „csak” 20 év börtönre ítélték.

39 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1945-1947-71.113/1945. Háborús bűnösökre vonatkozó román-magyar megállapodás.

40 *Péterffy* az újság tudósítása szerint – kiadását megakadályozandó – öngyilkosságot követett el a Katpol vizsgálati fogságában (*Igazság*, 1945. december 23.). Más források szerint vallatás közben agyonverték. Lásd: SZAKÁLY, *Akiket a Magyar Királyi Csendőrség 1919 és 1945 közötti felső vezetői közül elítéltek.*

41 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-211/1946-1960-1065/1946 *Gyárfás László* jelentése a Magyar Külügyminisztérium Sajtóosztályának.

42 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1945-1947-106270/1947. *dr. Patzkó Elemér* volt képviselő kiadása és *Uo., 101410/1947 dr. Csóka László* kiadása.

43 Az ő ügyükre vonatkozóan nem találtam iratokat, úgy tűnik, hogy a magyar szervek hivatalosan nem jártak közbe értük. *Árvay* kapcsán viszont tudjuk, hogy pere alatt *Tildy Zoltán* és *Nagy Ferenc* is levélben próbálta bizonyítani az újságíró ártatlanságát, kihangsúlyozva az ellenálláshoz fűződő kapcsolatait.

44 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1945-1947-17657/1949.

45 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1945-1947-21561/1947.

46 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1945-1947-105664/1947.

*élelmiszercsomagot már két ízben nem kapta kézhez.*⁴⁷ A Román Állam a magyar fél ismételt felszólításai ellenére sem volt hajlandó a kiadatási kérelmet utólag pótolni vagy az időközben elítélt fogvatartottakat Magyarországra szállítani, annak ellenére sem, hogy a magyar fél legalább egy esetben a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordult *Patzkó Elemér* ügyében.⁴⁸ Az öt letartóztatott ügye még 1949-ben is napirenden volt, ám ekkor az Igazságügyi Minisztérium és az időközben *Rajk László* irányítása alá került Külügyminisztérium közti huzavona következtében elsikkadt. Az Igazságügy szinte azonnal, még 1945-ben adatgyűjtésbe kezdett a letartóztatottak ártatlanságának bizonyítására, ez *Májay Ferenc* és *Patzkó Elemér* esetében komoly felmentő anyag összegyűjtését eredményezte.⁴⁹ Ennek megfelelően sürgették a Külügyminisztériumot a közbenjárás végett: *„A budapesti népügyészség által Májay Ferenc előéletének megállapítására folyamatba tett nyomozás során nem merült fel olyan adat, amelyből arra lehetne következtetni, hogy nevezett bármiféle népellenes bűncselekmény elkövetésével volna gyanúsítható. A fentnevezett nyugdíjazásának körülményeire nézve kihallgatott tanúk azt adták elő, hogy tudomásuk szerint dr. Májay Ferenc, mint akkori marosvásárhelyi polgármester az akkori belügyminiszter utasítására az 1944. év folyamán nyugdíjazás iránti kérelmet nyújtott be, mert az üldözöttekkel szemben hozott rendelkezések végrehajtása során a rendeleteket szabotálta és a lehetőségekhez képest enyhített az üldözöttek sorsán. Májay Ferencet kérelme folytán nyugalomba is helyezték.*⁵⁰ *Rajk László* azonban kategórikusan elutasította a közbenjárást az elítéltekért: *„Politikai szempontból teljesen helytelen, ha a magyar követség ilyen ügyekben közbenjárna a román hatóságoknál. A románok úgysem kegyelmeznek meg és az ilyen közbenjárás jellegében egyáltalán nem tükrözi vissza a mai Magyarországot. A kolozsvári népbíróság, aminek tagjai között voltak olyanok, akiknek baloldali magatartásuk folyamán alkalmuk volt megismerni az akkori polgármester magatartását, bizonyára tudják azok miért ítélték el dr. Májay Ferencet 10 évi fegyházra.*⁵¹ A kommunista hatalomátvételt követően érzékelhetően megváltozott a magyar állami szervek hozzáállása a Romániában raboskodó vélt vagy valós háborús bűnösökhöz, bár sajátos, hogy a „szocialista testvériség” ellenére sem kezdődtek tömeges kiadások 1948 után.

A népbírósi ítélezés időtartama alatt a magyar hatóságok végig kritikus szemmel tekintettek a romániai népbírósi ítélezésre, melyet – a magyar vádlottak magas számából adódóan – a magyarság elleni bosszúhadjáratnak tekintettek. A magyar diplomáciai jelentések különösen éles hangvétellel tudósítottak *Árva Árpád* elítéléséről és *Inczédy-Joksmann Ödön* volt Kolozs megyei főispán meghurcolásáról.⁵² A későbbiekben az egyes kiadások elbírálásánál az erdélyi magyarság legitim érdekképviseleti szervének tekintett Magyar Népi Szövetség véleményét kérték ki, melynek egyik alelnöke, *Bányai László*, maga is részt vett a nyomozati munkában. Az MNSZ

47 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1945-1947-105664/1947. Azt sajnos nem sikerült még kiderítenem, hogy mi lett *Csóka László* sorsa.

48 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1948-1953-106270/1947. dr. *Patzkó Elemér* volt képviselő kiadatása.

49 Szembetűnő ugyanakkor, hogy *Csóka László* esetében nagyon hamar felhagytak az anyaggyűjtéssel, ugyanis a zsidótörvények alkalmazását és a zsidóság gettósításában játszott szerepét illetően több terhelő információ állt rendelkezésre, mint amennyi felmentő.

50 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1945-1947-59382/1949. Dr. *Májay Ferenc* kegyelmi ügye.

51 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1945-1947-17657/1949. Dr. *Májay Ferenc* kegyelmi ügye. Kérdés, hogy *Rajk* kire gondolt, ugyanis sem a közvádlok, sem a bíróság tagjai között nem voltak marosvásárhelyi illetékességű személyek. *Májay* később kiszabadult a börtönből és Magyarországra emigrált, *Patzkó Elemér* a börtönben halt meg.

52 HU-MNL-OL-XIX-J-1-a-IV-13171/pol. 1946. *Nékám Sándor* jelentése a kolozsvári népbíróság tevékenységére vonatkozóan.

maga is kritikus volt a kolozsvári ítélezéssel szemben, mint az egy 1946 márciusi jelentésből is kitűnik: „A kolozsvári ítéletábrá, mint népbíróság nagyszámúban ítélt el kisembereket rendszerint olyan bűncselekményekért, melyért köztörvényi alapon csak pénzbírság lett volna kiszabható. Ezeket a testvéreinket több évi börtönbüntetéssel és vagyonekhozással büntették. Jogügyi osztályunk az összes ilyen ítéletek anyagát feldolgozza és ennek alapján kívánja a szükséges lépéseket megtenni.”⁵³

A népbírósági ítélezés lezárását követően a romániai Igazságügyi Minisztérium másodsorú is kiadási kérelemmel fordult a magyar félhez Aurel Málnășan budapesti nagykövet révén, ezúttal egy összesen 234 nevet tartalmazó listát nyújtva át.⁵⁴ Kállay Gyula külügyminiszter 1948. október 26-án átküldte a levelet az Igazságügyi Minisztériumnak. Az Igazságügyi Minisztérium az ügy feldolgozásával dr. Tallós Józsefet bízta meg. 1949. március 16-án jelezték, hogy megtették a kikértek felkutatását célzó rendelkezéseket. A román külügy állandó sürgetése miatt a magyar külügy december 21-én megsürgette az igazságügyet, mely kijelentette, hogy a kiadást vizsgálat tárgyává tette. A kiadási eljárás azonban még két év múlva is a vizsgálati fázisban volt, melynek okára végül egy Sik Endre külügyi követ és Szabó Imre igazságügyi minisztériumi főosztályvezető között 1950. január 13-án tartott értekezlet derített fényt. Eszerint a kérés késedelmes intézése felsőbb pártutasításra történt. Az igazságügyi pártkollégium tárgyalta a kérdést, és úgy döntött, hogy a kiadásokhoz egyáltalán ne járuljanak hozzá, mert a kolozsvári bíróság ítélezéséhez komoly kétségek férnek: „A kérdés elintézésének elhúzódása nem az Igazságügy-minisztériumon múlt, hanem pártutasításra történt. A kérdést annak idején az igazságügyi pártkollégium tárgyalta és úgy döntött, hogy a kért háborús bűnösöket egyáltalán ne adjuk ki. Ez volt az utasítás egészen 1949 november végéig, amikor is az Igazságügyminisztérium felvetette a kérdést az illetékes pártforumok előtt, hogy a kiadásoknak ilyen teljes mértékben való megtagadása helytelen, mire azt az utasítást kapták, hogy vizsgálják ki behatóan az összes eseteket és azokban az esetekben amikor megállapítást nyer, hogy az illetők tényleg komoly háborús bűncselekményeket követtek el, a kiadási kérelemnek tegyünk eleget. [...] A dolog érdemében Sz. I. elmondta, hogy a kérdés azért ilyen bonyolult, mert a kikértek között sokan vannak olyanok, akiket még 1945-1946-ban ítélték el olyan román bíróságok, amelyeknek az ítéletéhez kétség fér, mert számos esetben elítéltek magyar állampolgárokat csak azért, mert a felszabadulás idején Erdélyben találták őket, másokat azért, mert engedély nélkül visszatértek Magyarországra.”⁵⁵

Berei Andor külügyi államtitkár és Málnășan nagykövet tárgyalásainak eredményeként újabb megállapodás született, melynek értelmében a román állam csak azon elítéltek esetében tarthat igényt a kiadásra, melyek 1940. augusztus 30. előtt is román állampolgárok voltak, a magyar állampolgárságú háborús bűnösöket Magyarországon kell elítélni: „A kiadásokra vonatkozóan Berei államtitkár úr közölte Málnășan követtel, hogy magyar részről a kérdést megvizsgáltuk és megállapítást nyert, hogy az érvényben lévő magyar-román kiadási egyezmény szerint ilyen esetekben, amikor magyar állampolgárokról van szó, a magyar kormány a körülmények mérlegelése után szabadon határoz arról, hogy kiadja-e a kérdéses személyeket vagy saját bírósága előtt folytatja le az eljárást ellenük. Magyar részről az a vélemény, közölte Berei államtitkár a román követtel, hogy jelenleg, 5 évvel a háború befejezése után kívánatos, hogy az eljárást ne a román hanem a magyar bíróságok előtt folytassuk le.”⁵⁶ Ehhez a román igazságügyi minisztérium végül 1951. március 17-én

53 ANR-ANCJ, Fondul Uniunea Populară Maghiară (M.A.D.O.Sz.), Rola 377, 87. Az MNSz Végrehajtóbizottságának brassói ülése 1946. március 18-20-án.

54 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1948-1953-01104/1950. 234 háborús bűnös kiadása Románia részére.

55 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1948-1953-0112/1950.

56 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1948-1953-00536/1950.

hozzájárult: „A Román Népköztársaság Budapesti Követsége [...] tisztelettel közli, hogy egyetért azon állásponttal, hogy a magyar állampolgárságú háborús bűnösök, melyeknek kiadását előző jegyzékeiben kérte, ne adassanak ki a Román Népköztársaságnak, hanem felettük a magyar bíróságok mondjanak ítéletet. [...] Egyidejűleg azon tiszteletteljes kérését fejezi ki, hogy a magyar állampolgárságú háborús bűnösök ügyében hozott ítéleteket a Román Népköztársaság Követségével közölni szíveskedjen.”⁵⁷ A későbbiekben legkevesebb két esetben született ítélet magyar bíróság előtt az újabb magyar-román megállapodás alapján, de még az 1958 és 1959 között lefolytatott csendőrperekben is ítétek el korábban a kolozsvári népbíróság által is elítélt személyeket.⁵⁸

Az 1948 utáni nyomozások során 1950. december 7-ig a 234 kikértekből összesen 85 elítélt személyi adatait tudták megállapítani a magyar hatóságok: „Számos megkeresésben a Román Igazságügyminisztérium csupán az elítélt nevét és annyit közöl, hogy csendőr, rendőr vagy katona volt, továbbá, hogy hol teljesített szolgálatot a felszabadulás előtt, és utal arra, hogy a közelebbi adatok a magyar honvédelmi illetőleg belügyminisztériumban lesznek megtudhatók. Minthogy a felszabadulás előtti magyar belügyminisztériumi, illetőleg honvédelmi irattárak megsemmisültek, a nevezettek személyazonosságát és tartózkodási helyét ily módon megállapítani nem tudtuk.”⁵⁹ Közülük 7 személy kiadatása nem volt megoldható (1945 után elhunytak vagy már elítélték őket, három személyt kivégeztek), 15 személy a háború után Nyugat-Európába vagy az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. 64 személynek a nyomára akadtak, közülük 1949-ig 8 főt adtak át Romániának.⁶⁰ További – legkevesebb – 16 személyt tartóztattak le a román állam megkeresése alapján, akiket azonban később nagyjából szabadlábra helyeztek.⁶¹ 41 potenciális háborús bűnöst – jelenlegi ismereteim szerint – semmilyen retorzió nem ért.

Összességében megállapítható, hogy a magyar-román államközi kapcsolatokra jellemző bizalmatlanság és a mindkét országban hangsúlyosan jelentkező bürokrácia meggátolta, hogy 1945-öt követően a magyarországi vagy Magyarországra menekült háborús bűnösök ügyei

57 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-128-239/1948-1953-0112/1950.

58 Kovács Zoltán András kutatásai szerint (Kovács, Csendőrsors Magyarországon 134. és 136–137.) a csendőrügyek összeállításánál az erdélyi nyomozások is terítékre kerültek. Legalább négy halálos ítéletet (Félegyházi-Meggyesi Ágoston százados, Juhász András főtörzsrőmester, Nagy Mihály törzsrőmester és Horváth Sándor főtörzsrőmester) mondtak ki olyan személyek ellen, akiknek neve erdélyi ügyek kapcsán is felmerült.

59 Ennek kapcsán kitérnek rá, hogy a román fél több esetben hiányos adatokat küldött a magyar szervekhez (pl. „Vécsey főhadnagy” bármilyen személyes adat nélkül). Ellenben az is megesett, hogy a már magyar bíróság előtt álló személyek esetében nem működtek együtt adatszolgáltatással. Így Ajtay Gábor volt alispán nyíregyházi népbíróság előtt folytatott ügye még 1948-ban is tartott, mert a bíróság nem kapott terhelő bizonyítékokat Romániából a vádlott bűnösségére vonatkozóan. Érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy a kikértek között volt olyan személy is – Mázló Ferenc – akit Magyarországon 1946-ban halálra ítétek és kivégeztek (ugyanazokért a bűnökért, amelyekért Kolozsváron is halálra ítélték távollétében), a hatóságok azonban mégsem tudták hollétét megállapítani. Ugyanígy a „nem felkutatható” személyek között szerepelt Paksy-Kiss Tibor csendőrezredes, aki ekkor jogerős büntetését töltötte Márianosztrán.

60 Bárdos János zászlós, Bencze Sándor, Gerendeli Pál, Pálinkás József és Veress Antal csendőrtisztek, Zalán Endre bíró, Csesith Zoltán tartalékos hadnagy és Varga Lajos földműves. Valószínűleg nem mellékes, hogy a nyolc személyből ötöt az illegális kommunista mozgalom tagjai ellen elkövetett bűncselekményekkel vádoltak.

61 Egyedül Berentés László volt magyar királyi századost ítélték el öt év börtönre, erre hivatkozva egyben a kiadatását is megtagadták. Egy másik eset Lánosz László csendőrszázadosé, aki 1950-ben tért haza szovjet hadifogságból. Magyarországon letartóztatták és a nagysármási zsidók legyilkolásában való bűnrészesége miatt halálra ítélték és kivégezték.

pártatlan kivizsgálás alá eszenek. A kolozsvári népbíróság tevékenysége – a kényes nemzetiségi interakciók és az intézmény tevékenységének erőteljes átpolitizáltsága miatt – a Magyar Állam, illetve 1948 után még a magyar kommunista pártvezetés kritikáját is maga után vonta, mely a háború alatt Észak-Erdély területén elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények kivizsgálásának elsikkadását eredményezte.

Források

- ANR-ANCJ [Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Hivatala], Fondul Tribunalul Poporului [Népbíróság Fond]: Dos. 6/1945
- ANR-ANCJ [Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Hivatala], Fondul Tribunalul Poporului [Népbíróság Fond]: Dos. 22/1946
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Békeelőkészítő Osztály iratai: HU-MNL-OL-XIX-J-1-a-IV
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Külügyminisztérium, Külügyminisztériumi titkos iratok, Románia: HU-MNL-OL-XIX-j-1-k-128-46 Jelentések a Magyar Külügyminisztériumnak
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Külügyminisztérium, Külügyminisztériumi titkos iratok, Románia: HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945–1964)-128-239/1945–1947 Háborús bűnösök kiadása
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Külügyminisztérium, Külügyminisztériumi titkos iratok, Románia: HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945–1964)-128-239/1948–1953 Háborús bűnösök kiadása

Felhasznált irodalom

- BERRY, Burton: Romanian diaries, 1944–1947. Histria Books 2000
- CIUCĂ, Marcel-Dumitru (szerk.): Procesul mareșalului Antonescu. Documente [Antonescu marsall pere. Dokumentumok]. Bukarest 1998
- CRYER, Robert – FRIMAN, Hakan – ROBINSON, Darryl – WILMSHURST, Elisabeth: An Introduction to International Criminal Law and Procedure. Cambridge 2007.
- GILBERT, G. M.: Nürnbergi napló. Budapest 1967
- GIUGARIU, Mihai: Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu [A bumeráng-effektus. Lucrețiu Pătrășcanu perének iratai]. Bukarest 1996
- GYÖRKEI Jenő: Idegen bírák előtt – Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése. Budapest 2002
- HERGER Cs. Eszter: A Keyle-fiu esete az igazságossággal – Hans Kelsen a kollektív és az egyéni felelősségről. Targum 2023/3. sz. 226–256.
- KERESZTES Csaba: Egy nemzetközi kiadatás folyamata – Rajnay Károly vezérőrnagy kiadása Romániának 1945–1956. Debreceni Jog Műhely 2011/1. sz. 17–26.
- KOVÁCS Szabolcs: Csoportos perek a kolozsvári népbíróság előtt. Clio Műhelytanulmányok 2018/1. sz. 1–83.
- KOVÁCS Szabolcs: A kolozsvári népbíróság tevékenysége a II. világháború utáni Erdélyben. In: ROMSICS Ignác (szerk.): Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez. Kolozsvár 2018, 191 – 228.
- KOVÁCS Szabolcs: A kolozsvári népbíróság tevékenységének sajátosságai. In: TÖRÖS Áron (szerk.): Fejezetek Erdély történetéről. Kolozsvár 2018, 334–353.

- KOVÁCS Zoltán András: Csendőrsors Magyarországon 1945 után In: OKVÁTH Imre (szerk.):
Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában, 1945–1958. Budapest 2001, 103–140.
- NIKLAJ Patrícia Dominika: A népbíróságok és a népi ügyészségek magyarországi felállításának
nemzetközi jogi alapjai és a népbíróság tevékenysége Pécsen 1945-ben. DÍKÉ 2018/1. sz. 94–109.
- SZAKÁLY Sándor: Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették. Budapest 2014
- WEBER, Petru: A háborús bűnök megtorlása a második világháború utáni Romániában és Ma-
gyarországon. Korall 2007/28–29. sz. 134–145.

Az állatok magánjogi státusza – Történeti és összehasonlító jogi vizsgálat

The Status of Animals under Private Law – Historical and Comparative Legal Analysis

The protection of animals and the development of the related legal environment is one of the most pressing issues of our time. The civil law status of animals is particularly important, alongside the more traditional public law and criminal law regulations governing the protection of animals. How animals are treated under civil law reflects the way we view them, and whether they are defined as objects or sentient beings can have an impact on animal protection legislation. In the context of the civil law status of animals, I analyze the Roman law roots of their legal assessment. I consider this particularly important given that Roman law had a decisive influence on the development of civil law in continental European legal systems, formed the basis of civil codes, and influenced legal practice even in countries that did not directly adopt it. The civil legal status of animals is currently a constantly changing area of jurisprudence that is the focus of research. In line with international trends, civil law regulations concerning animals are constantly evolving in Europe, emphasizing and recognizing the sentient nature of animals. In this paper, I examine the impact of the civil law status of animals on legal practice through a presentation of the case law of three countries: Austria, Switzerland, and Hungary. The differences between the civil law rules of these countries allow us to analyse the extent to how the legal status of animals as objects influences their treatment in civil law cases.

Keywords: private law status of animals, animal welfare, animals as sentient beings, Roman law, property law

1. Bevezetés, a téma aktualitása

A vadon élő állatok és a háziállatok védelme és a megfelelő jogi környezet kialakítása korunk egyik sürgető kérdése,¹ ami az állatjóléti jogszabályok világszerte tapasztalható, példátlan mértékű változásában is megmutatkozik. Az állatok védelmét szolgáló jogszabályok szükségességét az állatok nem tisztelő emberi tevékenységek váltották ki. A társadalmi normák nem bírtak elégséges visszatartó erővel, ezért szükségessé vált az állami fellépés a jogalkotás által, nevezetesen a norma

1 Az élővilág komplexitását jól illusztrálja Konrad Lorenz etológus gondolata: „Ha egy komplex biótóp-rendszerből (és a mocsár is ilyen) kivesszük egy fajt, nem tudhatjuk, milyen hatással lesz ez a számtalan másikra. Erről a területről nagyon keveset tudunk. Ez nem csak a mocsárra igaz, hanem minden élő rendszerre. Sokan feltehetik a kérdést: „Miért van szükségem mindezekre? Miért van szükségem egy mocsári békára a boldogságomhoz? Nos, nem egy adott fajról van szó, hanem a rendszerről. Az egyensúlyban lévő természet utánozhatatlan szépséggel bír, és elengedhetetlen ahhoz, hogy az ember ember maradjon.” LORENZ, Rettet die Hoffnung 132.

közvetlen végrehajthatósága által, mely befolyásolhatja és alakíthatja a közösség értékeit.² Ahogy az állatvédelem szerepe egyre inkább előtérbe kerül, a jogi eszközök köre is világszerte bővül. A cél nyilvánvalóan nem más, mint annak biztosítása, hogy az állatvédelemre vonatkozó magatartási szabályok általánosan elfogadottak és jogi végrehajtás nélkül is érvényesíthetők legyenek, ami természetesen megközelítésváltást igényel. Az állatok védelme azonban összetett kérdés mind státuszuk, mind a rájuk alkalmazandó jogi szabályozás tekintetében. Az állatokra és bizonyos fajokra vonatkozó nézeteinket befolyásolhatják a vallási szokások, gazdasági érdekek és egyéb hagyományok, amelyek a történelem során jelentős változásokon mentek keresztül.³

Az állatok jogi védelme elsősorban a közjogi és a büntetőjogi intézkedések révén biztosítható, de az állatok érző lényekként való elismerése az állatokat is érintő polgári jogi jogviszonyok megítélésére is hatást gyakorol. Ezt a tendenciát felismerve a magánjog szerepe az állatok védelmében ma egyre nagyobb prioritást kap. A világ jogrendszerei alapvetően tulajdon tárgyát képező dologként kezelik az állatokat, azonban egyes jogrendszerek formálisan megkülönböztetik őket az élettelen tárgyaktól.⁴ A nemzetközi trendekkel⁵ összhangban az európai polgári jogi szabályozás is folyamatosan változik az állatok jogi státuszát illetően, előtérbe helyezve és elismerve megkülönböztetett értéküket.⁶

E tanulmányban az állatok magánjogi státuszának a joggyakorlatra gyakorolt hatását tekintem át három ország – Ausztria, Svájc és Magyarország – joggyakorlatának bemutatásán keresztül. A választásom azért ezekre az országokra esett, mert jól illusztrálják azt, hogy az állatok dologi jogi státuszán túl milyen mértékben kap szerepet az érző lény mivoltuk elismerése a polgári jog területén: a 2013. évi V. tv. (továbbiakban: Ptk.) a dologra vonatkozó szabályokat az állatokra a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések figyelembevételével rendeli alkalmazni. Az osztrák jog szerint az állatok nem dolgok, de eltérő szabályozás hiányában a dolgokra irányadó rendelkezéseket kell alkalmazni, a svájci jog pedig – ugyancsak annak kimondása mellett, hogy az állatok nem dolgok – bizonyos esetekben, így a házassági jog és az öröklési jog területén, külön rendelkezéseket is tartalmaz az állatokra vonatkozóan. Amennyiben azonban speciális szabály nincs, a dolgokra irányadó rendelkezéseket kell alkalmazni az állatokra a svájci jogban is.

Tanulmányomban azt is vizsgálom, hogy e három kódex eltérő dologi jogi szabályai miként jelennek meg a bírói joggyakorlatban, például családjogi és öröklési jogi ügyekben, figyelemmel arra, hogy a jelenlegi rendelkezések egyetlen országban sem eredményeznek az állatok számára

2 SHYAM, *The Legal Status of Animals* 267.

3 „Ha az emberek elfogadják az állatokkal kapcsolatos egyenlőség elvét, és ennek megfelelően cselekednének, az ember és állat közötti kapcsolat egészen más lenne. Az állattenyésztésben, az állatokon végzett kutatásokban, a birkaviadalokban és rodeókban, a cirkuszokban és állatkertekben, szinte minden vadászatban, valamint sok más, állatok felhasználásával járó tevékenységben és intézményben biztosan nincs garancia az állatok érdekeinek védelmére, semmi, ami egyenlő bánásmódnak tekinthető lenne.” DEGRAZIA, *The Rights of Animals* 30.

4 FASEL – BUTLER, *Animal Rights Law* 9. Ez a megkülönböztetés a jelenlegi szabályok szerint sehol Európában nem biztosít új jogi státuszt az állatoknak, csupán érzékenységük kifejezése. Európai kontextusban a témával kapcsolatos legmesszebb menő kezdeményezés a svájci Bazel kantonban 2022. február 13-án tartott népszavazás volt, amelynek tárgya az volt, hogy az alkotmány garantálja-e a főemlősök éléhez és testi épségéhez való jogát, de a szavazók 74,5%-a végül nemmel szavazott. A svájci népszavazás is megerősíti azt a tendenciát, hogy az állatok jogainak elismerése Európában jelenleg korlátozott, számos javaslat ellenére. Lásd bővebben: EPSTEIN – BERNET KEMPERS, *Animals and Nature as Rights Holders in the European Union* 1337.

5 BLATTNER, *Protecting Animals within and across Borders* 41.

6 BLATTNER, *Protecting Animals within and across Borders* 41.

új magánjogi státuszt. Az osztrák, a svájci és magyar normák vizsgálatakor funkcionális összehasonlító elemzési módszert⁷ alkalmazok: ezek a példák jól illusztrálják a polgári jogi szabályozás jelenleg is érvényesülő három szintjét, nevezetesen azt, hogy az állatok dologként történő, de mégis differenciált besorolása milyen mértékben befolyásolja megítélésüket a polgári jogi ügyekben.

2. Az állatok magánjogi státuszának római jogi gyökerei

Az állatok jogi megítélésének római jogi gyökereit azért szükséges áttekinteni, mert annak hatását a kontinentális európai jogrendszerek polgári jogának fejlődésére és kodifikációjára a jogtudomány kétségtelen ténynek tekinti.⁸

Az állatoknak a dologi jog tárgyaként történő definiálása a római jogon alapul.⁹ Az állatokat dolognak (*res*) tekintették,¹⁰ ami nem más, mint „*a külvilágnak olyan önálló része, amely tulajdon-ságai folytán más testi tárgytól megkülönböztethető és jogviszonynak önálló tárgya lehet*”.¹¹ A dolgok osztályozási szempontja alapján az állatok forgalomképes ingó dolognak (*res mobiles*) minősültek, amelyek saját erejük által állaguk sérelme nélkül változtathatják helyüket (*res sese moventes*).¹² Az állatokat az ember számára teremtett dologként szemlélték, ezért az állatot a tulajdonos teljes belátása szerint használhatta.¹³ Az ingó dolog feletti tényleges birtok keletkezése és megszűnése kapcsán az állatokra az alábbi rendelkezések vonatkoztak: a tényleges birtok keletkezéséhez állatok esetén elegendő, ha a felek a dolog jelenlétében kifejezésre juttatják átadási és átvételi akaratukat, és a szerző fél azt a szokásos módon birtokba veszi, például az állatot elvezeti.¹⁴ A tényleges birtok (*naturalis possessio*) megszűnik, ha a fogságban tartott vadállat visszanyeri természetes szabadságát,

7 Ugyanez a módszertan látható: SHALA – PUKA – PRATOLA, *Criminalization of Animal Cruelty in Context: An Albanian Perspective* 924.

8 EPSTEIN – BERNET KEMPERS, *Animals and Nature as Rights Holders in the European Union 1337*. Ha eltérő mértékben és módon is, de a természetjogi és a pandektista magánjogi kodifikációs hullámban is szerepe volt a recipiált római jognak. Az osztrák, a svájci és a magyar modell tekintetében elegendő arra utalni, hogy az ABGB (1811) végső tervezetének megszövegezője *Franz von Zeiller*, a római jog és a természetjog bécsi egyetemi tanára volt, a magyar magánjogi kodifikációra hatást gyakorló német BGB (1900) a pandektisztika tudományos eredményeit használta fel, és ugyanennek a kodifikációs hullámnak a gyümölcse volt a svájci ZGB (1907) is. Lásd bővebben: BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, *Római magánjog* 91–92., HAMZA, *Wege der Entwicklung des Privatrechts in Europa* 86–91., 95–96., 109.

9 FASEL – BUTLER, *Animal Rights Law* 10.

10 BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, *Római magánjog* 19., lásd még: GORDILHO – SANTOS JÚNIOR, *The Legal Status of Animals in Roman Tradition* 16., 30. „*Romans developed a very characteristic relationship with animals, who were considered important within their pastoral society, offering a specific treatment to these creatures.*” FASEL – BUTLER, *Animal Rights Law* 10. „*Even with the approximation between humans and animals, for Romans, in face of their inability to act in a rational manner, animals are not considered subjects of rights and obligations, but merely things (res) and objects of rights.*”

11 BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, *Római magánjog* 172.

12 BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, *Római magánjog* 174., FÖLDI – HAMZA, *A római jog története és intézményei* 280.

13 KELCH, *A Short History of (Mostly) Western Animal Law I*, 30.

14 BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, *Római magánjog* 182.

a szelídített vad elveszti visszatérési szokását, vagy a háziállat végleg elkóborol.¹⁵ A tulajdonjog¹⁶ eredeti szerzőmódjai között nevesítette a római jog a foglalást (*occupatio*), melyre a gazdátlan dolgok esetében kerülhetett sor.¹⁷ Gazdátlan dolognak, így okkupációra alkalmasnak minősültek a természetes szabadságban élő vadállatok, ezek bárki által elejthetők, elfoghatóak voltak.¹⁸ Az elkóborolt háziállat azonban nem vált uratlanná, elfogása ezért lopásnak minősült.¹⁹ Az állatok dologként történő kategorizálásából következett az, hogy tulajdonosuk abszolút hatalmat gyakorolt felettük,²⁰ így korlátozás nélkül használhatták és megölhették őket.²¹ Az állatok dologként történő egységes meghatározása mellett természetük szerint megkülönböztették a vad és a szelíd (*ferae, mansuetae naturae*) fajokat, azaz ez a differenciálás faji alapú volt, nem pedig az adott állat vad vagy szelíd szokásait követte.²² A háziastított állatok általános ingó vagyontárgyaknak számítottak. Ahhoz, hogy valaki vadállatot birtokolhasson, tényleges ellenőrzést kellett gyakorolnia felette.²³

Ezt a római jogi meghatározást és kategorizálást követve²⁴ az állatokat alapvetően még ma is dolgoknak tekintik, amelyek az emberek tulajdonában lehetnek.²⁵ Mindazonáltal napjainkban a jogalkotó Európa számos országában reagált arra a felismerésre, hogy az állatok érző lények, és ennek szükséges a jogi normákban is megjelenie.

15 BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, Római magánjog 184.

16 „A tulajdonjog (*dominium, proprietas*) az a dologi jog, amelynél fogva a tulajdonos (*dominus*) a tulajdonjog tárgyául szolgáló dologra bárki jogosulatlan behatását kizárhatja.” BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, Római magánjog 191.

17 BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, Római magánjog 191.

18 A római jog nem ismerte a vadászati és halászati jogot. „Az élve elfogott vad az elfogó tulajdonában marad mindaddig, amíg fogva van (pl.: kalitkában, zárt vadaskertben, halastóban). Ha azonban megszökik, ismét uratlanná válik, tehát újból okkupálható (pl.: az elrepült kanári). A szelídített vadak (például a házhoz járó őz, méhek, házigalamb) felett addig marad meg a tulajdonjog, amíg ezek megőrzik visszatérési szándékukat (*animus revertendi*). A kirajzott méheken azonban mindaddig fennmarad a tulajdonjog, amíg a vonulásukat követő tulajdonos szemmel tudja őket tartani.” BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, Római magánjog 200.

19 „A szelídített vadtól meg kell különböztetni a háziállatot, amely, ha elkóborol vagy akár elvadul is, nem válik uratlanná, elfogása tehát lopásnak minősül.” Nem válik uratlanná az ellenség kezére jutott ló és öszvér sem, rajtuk a korábbi gazda tulajdonjoga feléled. BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, Római magánjog 201.

20 WIEWIOWSKI – DOSTALÍK, The specific position of the animal, especially a dog in the roman world 1. „The Roman Law considered the dog as a thing and dogs in Roma had the same status as other things (including slaves).”

21 FASEL – BUTLER, Animal Rights Law 10., WIEWIOWSKI – DOSTALÍK, The Specific Position of the Animal, Especially a Dog in the Roman World 1. „The Roman Law considered the dog as a thing and dogs in Roma had the same status as other things (including slaves).”

22 PLESSIS, Borkowski's Textbook on Roman Law 191.

23 PLESSIS, Borkowski's Textbook on Roman Law 191. „Did it matter whether animals were classed as wild or tame? Certainly – the rules as to ownership differed, animals tame by nature being regarded as ordinary movables. But to acquire ownership of a wild animal it was necessary to take effective control of it – wounding an animal, without capturing it, was probably insufficient. It was irrelevant to the question of ownership that the capture occurred on someone else's land, although intentional trespassing could constitute insulting behaviour” „Since the owner of a wild animal ceased to be owner when it escaped from his control, it followed that he was not responsible for any damage caused thereafter.”

24 FASEL – BUTLER, Animal Rights Law 10. „Through European colonisation or voluntary adoption of Western legal norms, the Roman categorisation of animals as thing has also influenced many other legal systems.”

25 FASEL – BUTLER, Animal Rights Law 10.

3. Az állatok jogállására vonatkozó polgári jogi szabályok és joggyakorlat Ausztriában

Az állatok dologi jogállásának a tradicionálistól eltérő meghatározása az osztrák jogban jelent meg először. Az osztrák polgári törvénykönyv, az *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* (továbbiakban: ABGB)²⁶ 1811 óta többször módosított, 1988. július 1-je óta hatályos szövegének 285a. §-a kimondja, hogy „*az állatok nem dolgok; őket külön törvény védi*”. A dolgokra alkalmazandó szabályok csak annyiban alkalmazhatók az állatokra, amennyiben nincs más, rájuk alkalmazandó szabály.²⁷ Az állatok nem dolgok kijelentés szakított az osztrák jog korábbi, római jogon alapuló szabályozásával.²⁸ A társadalom állatokra vonatkozó nézeteinek változása megkövetelte a jog reagálását, ami egy sor jogszabályi változást eredményezett, amelyek kifejezetten elutasították a klasszikus római jogi alany/tárgy megkülönböztetést.²⁹

Ausztria példája jelentős hatást gyakorolt más közép-európai országok, többek között Németország, Szlovákia és Svájc polgári jogi szabályaira is.³⁰ Az osztrák polgári jog módosítása és az állatok nem tárgyaknak való nyilvánítása mérföldkő volt az állatok polgári jogi státuszának meghatározásában. Fontos azonban megjegyezni, hogy az ABGB kommentárja alapján „*a 285a. § hatályba lépése nagyrészt szimbolikus, illusztratív jogalkotási aktus volt*”,³¹ és nem sokkal a hatályba lépése után heves kritikát kapott a jogtudomány részéről.³² A kommentár szerint a szakirodalom szinte egyhangúlag elutasítja a rendelkezés normatív tartalmát; és azt csupán a társadalmi érzékenység megnyugtatóként értelmezi, amely az állatok jogi státuszát nem változtatja meg.³³ A rendelkezés célja nem az volt, hogy önálló „állatok” kategóriát hozzon létre.³⁴ A kommentárban foglaltak szerint az állatok „*különleges tárgyak*”: különleges jellegük egyrészt abban rejlik, hogy bizonyos szabályok csak rájuk vonatkoznak, mint ahogy ez a 285a. §-szal³⁵ egy időben hatályba lépett 1332a § esetében is igaz.³⁶ Az állatok azonban kétségtelenül jogi tárgyaknak minősülnek továbbra is, és nem lehetnek jogok és kötelezettségek hordozói.³⁷

26 Az ABGB hatályos szövegét lásd: <https://www.jusline.at/gesetz/abgb> (2025. 01. 20.). Az Osztrák Polgári Törvénykönyv általános jellemzőivel kapcsolatban részletesen: HAMZA, Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig 151., HAMZA, Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage 112.

27 ABGB 285a § „*Tiere sind keine Sachen; sie werden durch besondere Gesetze geschützt. Die für Sachen geltenden Vorschriften sind auf Tiere nur insoweit anzuwenden, als keine abweichenden Regelungen bestehen.*”

28 Az 1988. július 1-jén hatályba lépett módosítást megelőzőn az ABGB 285. §-a vonatkozott az állatokra.

29 BLATTNER, Protecting Animals within and across Borders 243.

30 FASEL – BUTLER, Animal Rights Law 13.

31 FENYVES – KERSCHNER – VONKILCH, Großkommentar zum ABGB 26.

32 FENYVES – KERSCHNER – VONKILCH, Großkommentar zum ABGB 26.

33 FENYVES – KERSCHNER – VONKILCH, Großkommentar zum ABGB 26.

34 FENYVES – KERSCHNER – VONKILCH, Großkommentar zum ABGB 26.

35 FENYVES – KERSCHNER – VONKILCH, Großkommentar zum ABGB 28.

36 ABGB 1332a §: „*Wird ein Tier verletzt, so gebühren die tatsächlich aufgewendeten Kosten der Heilung oder der versuchten Heilung auch dann, wenn sie den Wert des Tieres übersteigen, soweit auch ein verständiger Tierhalter in der Lage des Geschädigten diese Kosten aufgewendet hätte.*” „*Ha egy állat megsérül, a gyógyítás vagy a gyógyítási kísérlet tényleges költségei akkor is fizetendők, ha azok meghaladják az állat értékét, amennyiben egy észszerűen (gondolkodó) állattartó a károsult helyében ezekkel a költségekkel szintén szembesült volna.*”

37 FENYVES – KERSCHNER – VONKILCH, Großkommentar zum ABGB 29.

A polgári jogi szabályozáson túl az állatvédelem Ausztriában alkotmányosan is garantált, és 2013 óta az állami felelősség körébe tartozik.³⁸ „A következő ügyek a szövetségi kormány jogalkotási és a tartományok végrehajtási hatáskörébe tartoznak: az állatvédelem, amennyiben az más jogszabályi rendelkezések alapján nem szövetségi ügy, kivéve a vadászatot és a halászatot.”³⁹ Ennek alapján az osztrák alkotmány nem kizárólag a fajok és a biológiai sokféleség védelmét tartalmazza, hanem az állatok védelmét is, mint egyéni védelmet.⁴⁰

A következőkben az állatok polgári jogi státuszával kapcsolatos osztrák bírósági döntéseket tárgyalom. A házasság felbontásáról szóló döntésében (1Ob128/17f)⁴¹ az osztrák bíróság a házastársak közös kutyájával kapcsolatban kimondta, hogy: „Az eljárásban mindkét fél helyesen feltételezte, hogy az ABGB 285a. §-ának alapvető rendelkezése szerint az állatok nem dolgok, különleges törvények védik őket, és a vagyona vonatkozó rendelkezések csak annyiban alkalmazandók az állatokra, amennyiben nincsenek eltérő szabályok. Így a kutyát a házasság felbontása utáni vagyonmegosztás során vagyontárgyként kell kezelni – éppen azért, mert nincsenek eltérő rendelkezések. Amint azt az állatvédelmi törvény 24a §-a is mutatja, (az állat) általában valakinek a tulajdonában van. A házasság alatt szerzett és családi kutyaként tartott kutya ezért a házasság utáni vagyonmegosztás tárgyát képezi; eltérő szabályok vonatkoznak a házasságba hozott kutyára, vagy az egyik házastárs személyes használatát vagy szakmájának gyakorlását szolgáló kutyára (a házassági törvény 82. § 1. bekezdés (2) pontja); mint például a munkakutyára, mint a mentőkutya, a szolgálati kutya vagy a terápiás kutya.”⁴²

38 Bundes-Verfassungsgesetz (B-VG) StF: BGBl. Nr. 1/1930 (WV) idF BGBl. I Nr. 194/1999 (DFB).

39 Bundes-Verfassungsgesetz (B-VG) StF: BGBl. Nr. 1/1930 (WV) idF BGBl. I Nr. 194/1999 (DFB) Article 11. (1) „Bundessache ist die Gesetzgebung, Landessache die Vollziehung in folgenden Angelegenheiten: (...) 8. Ziffer: Tierschutz, soweit er nicht nach anderen Bestimmungen in Gesetzgebung Bundessache ist, jedoch mit Ausnahme der Ausübung der Jagd oder der Fischerei.” „A következő ügyekben a jogalkotás szövetségi, a végrehajtás pedig tartományi hatáskörbe tartozik: (...) 8. pont: Állatvédelem, amennyiben az más jogszabályi rendelkezések értelmében nem szövetségi hatáskörbe tartozik, kivéve azonban a vadászatot és a halászatot.”

40 VETTER, Az állatkinzás szabályozása gazdasági és társadalmi mutatók tükrében 102.

41 European Case Law Identifier ECLI:AT:OGH0002:2017:0010OB00128.17F.0830.000.

42 Az ítélet indoklása szerint „A házastársak a házassági törvény 55a. §-a szerinti házasságuk közös megegyezéssel történő felbontása alkalmával az egyezségben részletesen megállapodtak abban, hogy a kutya költségeit (különösen az állatorvosi költségeket, a biztosítást, az adót, valamint az élelmiszerköltségeket) 50:50 arányban viselik. A további gondozás költségeit is egyenlően kellett megosztani arra az időszakra vonatkozóan, amikor mindkét házastárs fő lakóhelye még Bécsben volt. Az ezt követő időszakra, azaz amikor [az alperes] fő lakóhelye Bécsen kívül, 2016. augusztus 1-jétől S****-ban volt, az egyezségben úgy állapodtak meg, hogy az alperes kizárólagos felelősséget vállal a kutyáért, míg a felperes vállalta, hogy attól az időponttól kezdve havi átalányösszeget fizet neki a tényleges költségektől függetlenül a további gondozásért. A fennmaradó költségeket továbbra is 50:50 arányban osztották meg, az egyezségnek megfelelően. Az „5. Általános záradék” alatt a felek kijelentették többek között azt is, hogy „nincs további követelésük egymással szemben a házassági vagyon és a házassági megtakarítások megosztása, illetve a házastárs azok megszerzéséhez való hozzájárulása miatt”, és rögzítették, hogy „Ezzel a megállapodással a kérelmezők közötti, a házassággal és annak felbontásával kapcsolatos minden kölcsönös igény rendezésre és egyeztetésre került. A felek ezért lemondanak az EbeG 81. §-a és az azt követő §-ok szerinti kérelem benyújtásának jogáról. Az elsőfokú bíróság elutasította a mikrochip-számmal részletesebben leírt szukakutya kizárólagos tulajdonjogára vonatkozó kérelmet, és elutasította a jegyzőkönyv helyesbítését.”

A házasság felbontásával kapcsolatban a bíróság a következő döntést hozta egy macska elhelyezésével kapcsolatban⁴³ (1Ob254/22t)⁴⁴: „*Jogi szempontból az elsőfokú bíróság megállapította, hogy a háziállatok megosztását nem csak azok értéke határozza meg, hanem mindenekelőtt az állat és a házastársak közötti érzelmi kötődés, és fordítva.*” Az állat jóléte azonban „*nem olyan döntő fontosságú, mint a gyermek jóléte a szülői felügyeletről szóló döntés során*”. Ebben a konkrét esetben a macskát a férfinak ítélték, mert ő volt szorosabb érzelmi kötődésben a macskával, és a nő, azzal, hogy a macskát eltávolította a megszokott környezetéből, saját igényeit helyezte az állat jóléte elé. Figyelembe vette a bíróság azt is, hogy a férfi, mint a „*kevésbé vétkes*” volt házastárs, „*bizonyos mértékig*” kiválaszthatta a neki kiosztandó tárgyakat. A 128/17f számú határozatra hivatkozva a bíróság hangsúlyozta, hogy „*a házasság felbontása utáni vagyonmegosztás során a háziállatokat vagyontárgyként kell kezelni*”. Ez az ABGB 285a. §-nak rendelkezése alapján is érvényes, amely szerint az állatok nem dolgok, hanem különleges törvények védik őket, és a dolgokra vonatkozó rendelkezések csak annyiban alkalmazandók az állatokra, amennyiben nincsenek eltérő szabályok. Ilyen eltérő szabályok a jelen esetben nem léteznek. A házasság alatt szerzett „*családi állatok*” ezért az osztrák házassági törvény, az *Ehegesetz*⁴⁵ (EheG) 81. §-a és az azt követő §-ok szerint oszthatók meg. A házassági törvény 82. § (1) bekezdésének 2. pontja szerint ez alól kivételt képeznek azok a háziállatok, amelyeket a házasságkötés előtt már tartottak, vagy amelyeket kizárólag az egyik házastárs személyes használatára vagy szakmai tevékenységéhez (pl. mentő, szolgálati vagy terápiás kutyák) tartanak (1 Ob 128/17f).⁴⁶

A bíróság állat elhelyezésével kapcsolatban hangsúlyozza a méltányosság elvét: „*Nincs értelme az állat megosztásának, ha – mint ebben az esetben – a házastársakat nem elsősorban az állat anyagi értéke, hanem az állathoz fűződő érzelmi kötődésük érdekli. Ilyen esetekben az állat megosztásáról az anyagi érték alapján dönteni nem lehet. Bár a vagyonmegosztásra vonatkozó törvény nem tartalmaz konkrét rendelkezéseket a házasság után a háziállatok megosztásáról, a EheG 83. § (1) bekezdéséből következik, hogy ezt is méltányosság alapján kell megtenni. Ebben az esetben, mivel nincsenek releváns gazdasági érvek az állat megosztására, a méltányosság elvével összhangban a döntést a házastársak erősebb vagy gyengébb érzelmi kapcsolatára kell alapozni. A döntés fő okai a következőképpen foglalhatók össze: A házasság felbontását követően az egyik házastársnak juttatott háziállat megosztását*

43 Az ítélet indoklása szerint: A felek házasságát a 2021. december 3-i ítélet jogilag felbontotta. Ugyanezen a napon hozott határozatában az elsőfokú bíróság a JN 40a §-nak megfelelően úgy döntött, hogy a férfi azon kérelmét, amelyben a házasság alatt szerzett és a felek által háziállatként tartott „F*” nevű macska visszaszolgáltatását kérte, az EheG 81. §-a és az azt követő §-ok szerinti nemperes vagyonmegosztási eljárásban kell elbírálni. A férfi a macska átadására irányuló kérelmét elsősorban azzal indokolta, hogy ő érzelmileg jobban kötődik az állathoz. A nő titokban magával vitte az állatot, amikor elköltözött a családi otthonból, és kiszakította a számára megszokott környezetből, amelyben egy másik macska is élt (amely a férfinál maradt). Ez az „*állatjóléti törvények szerint megkérdőjelezhető*” volt, és azt mutatta, hogy a nő nem képes gondoskodni az állatról alkoholfüggősége miatt. A nő ellenezte a macska a férfinak történő átadását. Az állat egy (elhunyt) macska „*pótlása*” volt, amelyet ő hozott a házasságba, és ezért „*neki*” vásárolták. Szinte kizárólag ő gondoskodott a macskáról, és „*kölcsönös*” szoros érzelmi kötődés alakult ki közöttük. A férfi nem volt képes megfelelő gondoskodást nyújtani a macskának. Kevés érdeklődést mutatott iránta, és ritkán vállalt gondozási feladatokat. Mielőtt a nő elköltözött a családi otthonból, a házastársak megegyeztek abban, hogy a nő azt a macskát viszi magával, amely nem kötődött az adott helyhez. Ő képes volt gondoskodni róla. Első fokon a nő azt is kérte, hogy a férfinál maradt macskát is neki ítéljék.

44 European Case Law Identifier ECLI:AT:OGH0002:2023:0010OB00254.22T.0127.000.

45 Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Ehegesetz, Fassung vom 30.09.2025.

46 1Ob254/22t.

*méltányosság alapján kell elvégezni. Felismerhető pénzügyi érdekek hiányában a döntő tényező az, hogy melyik házastársnak van erősebb érzelmi kapcsolata az állattal. Ettől csak akkor lehet eltérni, ha az ilyen megosztás összeegyeztethetetlen az állatjóléti előírásokkal.*⁴⁷

A hivatkozott bírósági döntések alapján megállapítható, hogy bár az állatok az ABGB rendelkezései szerint nem minősülnek dolognak, a házasság felbontása esetén eltérő rendelkezés hiányában a dologra alkalmazandó szabályokat kell alkalmazni, és az állatokhoz fűződő érzelmi kötődés csak a méltányosság elve alapján vehető figyelembe.

Az állatok polgári jogi státuszával kapcsolatos fontos döntés két csimpánz esete, amely Ausztriában jelentős érdeklődést váltott ki. (4 Ob 544/89) A hivatkozott döntés kiindulási pontja, hogy az 1980-as években 12 csimpánzt hoztak Sierra Leonéból Bécsbe az Immuno laboratóriumba orvosi kísérletek céljából, de engedély nélkül, ezért az állatokat elkobozták és két csimpánzt, *Hiasl* és *Rosit*, a bécsi állatmenhelynél helyezték el. A bécsi bíróság úgy döntött, hogy az Immuno megsértette a CITES-egyezményt, és nem jogosult a majmok tartására. A lefoglalási döntéseket később a közigazgatási bíróság jogellenességre hivatkozva megsemmisítette, és az állatmenhelyt arra kötelezte, hogy adja vissza a majmokat. Az állatmenhely ezt megtagadta, arra hivatkozva, hogy *Rosi* és *Hiasl* különös szenvedésnek lenne kitéve, mivel az állatmenhelybe való átszállításuk óta a fajuknak leginkább megfelelő körülmények között tartották őket, és viszonylag nagy mozgásszabadságot élveztek; az Immuno viszont kis ketrecekbe akarta helyezni a két csimpánzt, hogy gyorsan elkaphassák őket, ha kísérletekhez kell felhasználni őket.⁴⁸ Az Immuno cég polgári pert indított az ügyben, és a csimpánzok visszaszolgáltatását kérte. A bíróság helyt adott a keresetnek, és úgy döntött, hogy az állatmenhelynek nincs joga megtagadni a két csimpánz átadását.

A döntés időzítése különösen érdekes, mivel az eljárás során lépett hatályba az ABGB új, állatokra vonatkozó 285a. szakasza. Ebben a tekintetben a bíróság megállapította, hogy „*még ha az ABGB 285a. szakaszát alkalmaznák is, ez nem változtatna a végeredményen, mivel az állatok továbbra is gondnoksági megállapodás hatálya alá tartoznak, de tulajdonjog tárgyát képezhetik*”.⁴⁹

A hivatkozott ügy kapcsán fontos kiemelni, hogy az ABGB módosítása ellenére sem ítélt volna másképp a bíróság, így az új törvényi szakaszt inkább erkölcsi szempontból fontos normának tekinthetjük és eltérő rendelkezés hiányában továbbra is a dolgokkal azonosan rendezik az állatok jogi sorsát.

47 1Ob254/22t.

48 RIS - Rechtssätze und Entscheidungstext 4Ob544/89 - Justiz 4 Ob 544/89. Entscheidungstext OGH 11.07.1989 4 Ob 544/89 SZ 62/132 European Case Law Identifier (ECLI) ECLI:AT:OGH0002:1989:RS0009049.

49 4 Ob 544/89. Az ügy másik érdekes aspektusa az állatok polgári jogi státuszával kapcsolatos gyámság iránti kérelem volt. Az állatmenhely később kérelmet nyújtott be *Hiasl* gyámjának kijelölésére. Az osztrák adományozók nagy összegű adományt gyűjtöttek össze a majom jövőjének biztosítására, de az osztrák jog szerint gondozói nem használhatják fel ezt az összeget. Első fokon a kérelmet elutasították: nincs jogalap a gyámság alá helyezésre, mert a csimpánz mentális állapota nem mutatja romlás jeleit, és nincs veszélyben. A Legfelsőbb Bíróság azt állapította meg, hogy *Hiasl* nem ember és csak ember helyezhető gyámság alá. Lásd bővebben: BALLUCH – THEUER, Trial on personhood for chimp „Hiasl” 335., valamint: Bevilacqua Chimpanzees in court 73.

4. Az állatok jogállására vonatkozó polgári jogi szabályok és joggyakorlat Svájcban

Svájcban számos reformot vezetettek be az állatok helyzetének és védelmének javítása érdekében. 1993-ban a „*teremtmények méltósága*” kifejezés bekerült a Svájci Államszövetség szövetségi alkotmányába (*Bundesverfassung*)⁵⁰, és ennek alapján 2008-ban a teljesen átdolgozott állatvédelmi törvényben (304/2010. sz. törvény) „*állatok méltósága*” formában szerepeltették.⁵¹ Így Svájc volt az első ország a világon, amely a teremtmények méltóságának védelmét beépítette alkotmányába.⁵² Az alkotmány 120. cikke kimondja, hogy „*A Konföderáció törvényt hoz az állatok, növények és más szervezetek reprodukzív és genetikai anyagának felhasználásáról. Ennek során figyelembe veszi az élőlények méltóságát [Würde der Kreatur], valamint az emberek, állatok és a környezet biztonságát, és védi az állat- és növényfajok genetikai sokféleségét.*”⁵³ Az alkotmányos rendelkezés eredetileg a géntechnika visszaéléseivel szemben kívánta védeni a teremtmények méltóságát, ma azonban már nem csak a géntechnika ellen, hanem az egész jogrendszerben általános alkotmányos elvként ismerik el azt. Ez az elv kell, hogy vezérelje az állam tevékenységét.⁵⁴ Svájcban az uralkodó jogi vélemény szerint a teremtmények méltóságának védelme megköveteli az állatok veleszületett értékének tiszteletben tartását.⁵⁵

Ez a velük született érték az állatok létezését és másságát tiszteli, nem pedig az állatok ember általi felhasználásának figyelembevételén alapul, vagy azzal merül ki.⁵⁶ A svájci szövetségi legfelsőbb bíróság joggyakorlata alapján az állatok méltósága nem egyenlő az emberekével, de nem is tagadja a két fogalom közötti kategorikus különbséget. Csak hangsúlyozza a hasonlóságukat.⁵⁷

A polgári jogi szabályozással kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy 2003-ban lépett hatályba a svájci polgári törvénykönyv (a továbbiakban: ZGB) módosítása. A ZGB állatvédelmi szempontjából mérőföldkőnek számító cikke kimondta, hogy az állatok nem dolgok, ami változásokat hozott a polgári jog szabályaiban, beleértve az öröklési jogot és a kártérítési jogot is.⁵⁸ A jogszabály-módosítás

50 The Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (SR 101).

51 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 1.

52 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 3. „*Three-quarters of the votes and all of the cantons except for one approved the new constitutional article. Article 120 Const.*” The Swiss Federal Constitution Bundesverfassung (BV).

53 120. cikk The Swiss Federal Constitution Bundesverfassung (BV).

54 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 3.

55 Ez egyes esetekben még növényekre is vonatkozik.

56 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 3.

57 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 10. „*The concept of animal dignity first emerged in two recent verdicts of Switzerland’s highest court, the Swiss Federal Supreme Court, in October 2009. These were judgments with respect to animal testing, and it was here that the Tribunal invoked the principle of the dignity of animals for the very first time: Even if it [the dignity of animals] cannot and should not be equated with human dignity, this indeed requires that natural creatures, at least to a certain degree, be regarded and valued as being of equal stature with humans. (...) The consanguinity existing between the dignity of animals and that of humans can be seen in particular with regard to non-human primates.*” (Swiss Federal Supreme Court, decision No. 135 (2009).

58 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 1. Statement of the Federal Ethics Committee on Non-Human Biotechnology ECNH, The Dignity of Living Beings with Regard to Plants: Moral Considerations of Plants for Their Own Sake.

célja az volt, hogy törvénybe iktassa a svájci lakosság többségének általánosan változó állatokról alkotott véleményét.⁵⁹ A ZGB⁶⁰ 641a. §-a kimondja: „(1) Az állatok nem dolgok. (2) Ha az állatokra vonatkozó eltérő szabályozás nem létezik, a dolgokra vonatkozó rendelkezések alkalmazandók.”

Ezzel a polgári jogi szabályozással Svájc nem hozott létre az állatokra vonatkozó külön jogi kategóriát.⁶¹ A svájci polgári jogi rendelkezésekben a jogalkotó szándéka az volt, hogy javítsa az állatok jogi státuszát, de az állatokra vonatkozó szabályok elsősorban az állat tulajdonosának vagy tartójának helyzetét rendezik.⁶²

A svájci jogszabályok nemcsak kimondják, hogy az állatok nem dolgok, hanem foglalkoznak az állatok jogállásával a családjog, a kártérítési jog és az öröklési jog területén is. A családjoggal kapcsolatban a ZGB 651a. §-a a következőképp rendelkezik: „(1) Azokat az állatokat, amelyeket háztartási célokra tartanak, és nem vagyontárgyként vagy pénzkeresés céljából, a bíróság vitás esetben annak a félnek ítéli oda, aki az állatvédelem szempontjából biztosítja az állat jobb tartását. (2) A bíróság kötelezheti az állat tulajdonjogát megszerző személyt, hogy a másik félnek megfelelő kártérítést fizessen; a bíróság a kártérítés összegét saját belátása szerint határozza meg. (3) A bíróság meghozza a szükséges óvintézkedéseket, különös tekintettel az állat ideiglenes elhelyezésére.”⁶³

A ZGB hivatkozott 651a. §-a a házastársak közös háziállatának további jogi státuszát szabályozza. Amennyiben a felek nem tudnak megegyezni a házasság felbontása kapcsán, a bíróság a polgári törvénykönyv szabályainak megfelelően dönt az állat elhelyezéséről, és az állatot annak a félnek ítéli oda, aki az állat jobb tartását biztosítani tudja. A ZGB rendelkezései csak azokra az állatokra vonatkoznak, amelyeket háziállatként tartanak, és nem vagyontárgyként vagy pénzkeresés céljából. A bíróság elrendelheti, hogy az állat átadását követően a másik fél megfelelő kártérítést fizessen, vagy az állat elhelyezése mellett ideiglenes intézkedéseket hozzon az állat védelme érdekében.⁶⁴ Az állatok elhelyezésével kapcsolatban érdekes szempont, hogy figyelembe kell venni Svájc állatvédelmi törvényét (*Tierschutzgesetz*, TSchG)⁶⁵ is, ami azt jelenti, hogy bizonyos társas állatokat, pl. nyulakat vagy tengerimalacokat, nem lehet egymástól elválasztani.⁶⁶

59 Bericht der Kommission für Rechtsfragen des Ständerats, Parlamentarische Initiative. Die Tiere in der schweizerischen Rechtsordnung, in Bundesblatt Vol 25 (Jan. 2002).

60 The Swiss Civil Code (Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 1 January 2025); ZGB 641a § „(1) Animals are not objects. (2) Where no special provisions exist for animals, they are subject to the provisions governing objects.” (AS 2003 463; BBl 2002 4164 5806).

61 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 20. „Ez valószínűleg a svájci parlamentben kialakult ellenzék és egyes érdekcsoportok általános félelme eredménye volt, hogy az állatok jogilag személynek minősülhetnek, saját független jogokkal (és így például peres félként szerepelhetnek a bíróság előtt).”

62 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 20. Bericht der Kommission für Rechtsfragen des Ständerats, Parlamentarische Initiative. Die Tiere in der schweizerischen Rechtsordnung, in Bundesblatt Vol 25 (Jan. 2002).

63 ZGB 651a. § „(1) In the event of disputes over ownership of animals kept as pets rather than for investment or commercial purposes, the court will award sole ownership to whichever party offers the better conditions of animal welfare in which to keep the animal. (2) The court may order the person to whom ownership of the animal is awarded to provide appropriate compensation to the other party; the court determines the amount at its discretion. (3) The court shall take all necessary provisional measures, in particular in relation to the animal’s care in the interim.” (AS 2003 463; BBl 2002 4164 5806).

64 A svájci polgári törvénykönyv 205. cikke alapján az egyik házastársnak teljes kártérítést kell kapnia, ha egy tárgy kizárólagos tulajdonjoga a másik házastársnak kerül kiosztásra, amennyiben ő bizonyítani tudta, hogy az ő érdeke elsőséget élvez.

65 <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2008/414/de>.

66 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 31.

Mivel a ZGB 651a. §-a az állatok méltóságának alkotmányos elvén alapul, az állatok jóléte mindig elsőbbséget élvez a felek érdekei felett, ha azok ütköznek egymással.⁶⁷ A bíró ezért elrendelheti az állat ideiglenes gondozását, vagy elhelyezheti azt az olyan félnél, aki jobb körülményeket tud biztosítani az állat számára⁶⁸, de ha egyik fél sem képes erre, az állatot menhelyre viszik, amennyiben ez a megoldás kedvezőbb az állat jólétének. A bíró a házasság felbontásával kapcsolatos végleges döntésként is elrendelheti a menhelyen történő elhelyezést. Amennyiben a bíró joghézaggal találkozik, a ZGB 1. § (3) alapján a hiteles tanítást, azaz a jogtudomány álláspontját és a szokásokat („*bewahrte Lehre und Überlieferung*”) kell követnie annak kitöltésekor, figyelemmel arra, hogy a törvény célja nem irányul minden jogviszony átfogó szabályozására.⁶⁹

A svájci jog a kártérítési jog keretében is figyelembe veszi az állatok különleges értékét. A svájci kötelmi jogi kódex (a továbbiakban: Swiss CO)⁷⁰ 42. § (3) bekezdése⁷¹ és 43. § (1) bekezdése⁷² 2003-ban lépett hatályba. A 42. § (3) bekezdése az állatorvosi költségek megtérítésére vonatkozik, a 43. § (1) bekezdése pedig bizonyos körülmények között felhatalmazza a bírót, hogy az állat érzelmi értékének megfelelő összeget ítéljen meg a tulajdonosának.⁷³ Ez elismeri, hogy háziállataink értéke elsősorban érzelmi, nem pedig anyagi jellegű, azonban fontos megjegyezni, hogy a cikkeket csak akkor alkalmazandók, ha az állatot házi környezetben tartják, és nem pénzügyi vagy nyereségszerzési célból.

Az öröklési eljárások kapcsán szintén a ZGB 651. §-a rendelkezik az állatok jogi státuszáról a tulajdonos halála esetén. Svájcban – más európai országokkal összehangban – az állatok önálló jogképességük hiánya miatt az elhunyt személy vagyonának részét képezik.⁷⁴ A svájci jog szerint az örökösök a halálest időpontjában megszerzik az elhunyt összes vagyonát és kötelezettségeit. A ZGB rendelkezései alapján abban az esetben, ha az örökösök nem tudnak megegyezni a hagyaték részét képező állat jogi sorsáról, a hagyatéki eljárás további kimenetele attól függ, hogy az állat tartása kereskedelmi vagy nem kereskedelmi célt szolgált-e. A kereskedelmi célból tartott állatokat az öröklési jog általános szabályai szerint adják át az örökösöknek.⁷⁵ Ebben az esetben tehát a ZGB az állatokat tárgyakkal egyenértékűnek tekinti. A kedvtelésből tartott állatokra azonban a ZGB 651a. §-a vonatkozik, amelyet korábban a családjog keretében tárgyaltunk, és így az állat jólétének szempontjából az állat legfőbb érdeke az elsődleges. Ha az örökösök között vita alakul ki a kedvtelésből tartott állatról, a bíróság kizárólagos tulajdonjogot ítél oda annak a félnek, aki

67 MICHEL – KAYASSEH, *The Legal Situation of Animals in Switzerland* 31.

68 MICHEL – KAYASSEH, *The Legal Situation of Animals in Switzerland* 34.

69 HAMZA, *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig* 165., HAMZA, *Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage* 126.

70 Swiss Code of Obligations Systematic Compilation of the Federal Legislation, No. 220; MICHEL – KAYASSEH, *The Legal Situation of Animals in Switzerland* 19.

71 Swiss CO Art. 42 (3) „*The costs of treating animals kept as pets rather than for investment or commercial purposes may be claimed within appropriate limits as a loss even if they exceed the value of the animal.*” „*A befektetési vagy kereskedelmi célokra tartott állatok helyett háziállatként tartott állatok kezelésének költségei megfelelő határok között veszteségként igényelhetők, még akkor is, ha azok meghaladják az állat értékét.*”

72 Swiss CO Art. 43 (1) „*Where an animal kept as a pet rather than for investment or commercial purposes has been injured or killed, the court may take appropriate account of its sentimental value to its owner or his dependants.*” „*Ha egy állatot nem befektetési vagy kereskedelmi célból, hanem háziállatként tartanak, és az állat megsérül vagy elpusztul, a bíróság megfelelően figyelembe veheti az állat érzelmi értékét a tulajdonos vagy az ő eltartottai számára.*”

73 MICHEL – KAYASSEH, *The Legal Situation of Animals in Switzerland* 19.

74 MICHEL – KAYASSEH, *The Legal Situation of Animals in Switzerland* 37.

75 ZGB Art. 611. MICHEL – KAYASSEH, *The Legal Situation of Animals in Switzerland* 37.

az állat jólétének szempontjából jobb elhelyezést biztosít számára.⁷⁶ Az állatok jogképesség hiányában nem lehetnek örökösök, de az állat tulajdonosa dönthet úgy, hogy az állat gondozásának terhét (díját) a hagyatékhoz vagy az örökséghez köti.⁷⁷

A 2003-as módosítással a ZGB rendelkezéseit kiegészítették azokkal az esetekkel, amikor egy állatot jelölnek meg a végrendeletben. A korábbi joggyakorlat szerint az örökös ebben az esetben nem létezőnek minősült, figyelembe véve, hogy a svájci jog szerint az állatok nem lehetnek örökösök vagy hagyományosok.⁷⁸ Ennek ellenére, az állatok védelme érdekében a 482. § (4) bekezdése kimondja: „*Ha az állatot a végrendeletben figyelembe veszik, a vonatkozó rendelkezés azt jelenti, hogy az állatot a jólétét biztosítva megfelelően kell gondozni.*” A 651a. §-al ellentétben a 482. § (1) bekezdésének 4. pontja nem írja elő a törvény korlátozott alkalmazhatóságát csak a kedvtelésből tartott állatokra.⁷⁹ Mindezek alapján megállapítható, hogy Svájc az állatok polgári jogi státuszának rendezése tekintetében előremutató szabályozással rendelkezik: a ZGB kimondja azt, hogy az állatok nem dolgok, és konkrét rendelkezéseket is megállapít vonatkozásukban a polgári jogi kapcsolatokban, továbbá az állatok legfőbb érdeke a korábban tárgyalt osztrák joggyakorlattal egyezően alakul, azaz az állatok jogi sorsát a méltányosság elve alapján határozták meg.

5. Az állatok jogállására vonatkozó polgári jogi szabályok és joggyakorlat Magyarországon

A magyar magánjog szabályai szerint az állatok jogállását a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) Ötödik könyve, a dologi jogi szabályok körében rendezi.⁸⁰ A Ptk. 5:14. §-a (3) bekezdése szerint: „(3) *A dologra vonatkozó szabályokat az állatokra a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések figyelembevételével kell alkalmazni.*”

A korábbi, a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) nem tartalmazott az állatokra vonatkozó külön rendelkezéseket. A régi Ptk. 94. § (1) bekezdése szerint „*Minden birtokba vehető dolog tulajdonjog tárgya lehet.*” Az állatok az élő és élettelen dolgok osztályozásának kritériuma szerint élő dolgokként voltak besorolva, és a tulajdonjog tárgyát képezték.⁸¹ A hatályos Ptk. bevezette a „*természetüknek megfelelő eltérések*” kifejezést, amelyet az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény (a továbbiakban: Átv.)

76 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 37. „*Under Swiss law, descendants, spouses and parents are statutory heirs who are protected by the mandatory rules on statutory legal portions. For this reason, a person can only dispose of his whole estate at his discretion if there are no statutory heirs.*” ZGB Art. 470 „(1) *A person who is survived by issue, a spouse or a registered partner may make a disposition mortis causa of that part of his or her property which exceeds the statutory entitlement of the survivor or survivors. (2) A person who is not survived by any such heirs may dispose of his or her entire property by disposition mortis causa.*” Article 466 „*Where the deceased leaves no heirs, his or her estate passes to the canton in which he or she was last resident or to the commune designated by the law of that canton.*”

77 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 38. „*The testators directions can either be very specific, the testator might leave detailed instructions regarding food, housing, or medical care; or just very basic instructions.*”

78 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 38.

79 MICHEL – KAYASSEH, The Legal Situation of Animals in Switzerland 38.

80 LÉNÁRD-MALETICS, Civil Law Aspects of Animal Protection in Hungary 89.

81 CZERNY, Az állatvédelem tízéves törvénye és tízparancsolata 13.; Lásd bővebben: LENKOVICS, Dologi jog.

rendelkezéseinek figyelembevételével építettek be magánjogi törvénykönyvünkbe.⁸² Az Ávtv. preambuluma kimondja, hogy „az állatok érezni, szenvedni és örülni képes élőlények, tiszteletben tartásuk, jó közérzetük biztosítása minden ember erkölcsi kötelessége”. A Ptk. kommentárja szerint a fenti kitétel ellenére az állatok továbbra is dolognak minősülnek, figyelemmel arra, hogy az állatoknak nincsen személyisége és birtokba vehetőek, tárgyai a vagyoni forgalomnak.⁸³

A Ptk. dogmatikus értelemben utalószabállyal határozza meg az állatok magánjogi státuszára vonatkozó általános szabályt, kimondva, hogy a dolgokra alkalmazandó szabályok vonatkoznak rájuk is.⁸⁴ Ugyanakkor, ez az általános szabály (a főszabály) alól kivételt téve, a törvénykönyv kizárja az állatokat az ingóságok általános köréből, és előírja, hogy figyelembe kell venni a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezéseket. Bár a természetbeli különbségek bevezetése a jogba követi a nemzetközi tendenciát, ez nem ad új jogi státuszt az állatoknak, mivel azok továbbra is a dolgok jogának szabályai alá tartoznak.⁸⁵

Az állatok magánjogi státuszának sajátossága a Ptk. hivatkozott utalószabálya [5:14. § (3) bek.] alapján a természetükre irányadó jogszabályi rendelkezések alkalmazását írja elő, így közjogi és magánjogi normákból is fakad. A büntetőjogi szabályok is kifejezik az állatok speciális dologi státuszát, az élő és élettelen dolgok közötti különbségtételt, így az állatkínzás elkülönül a dologrongálástól, 2004 óta külön büntetőjogi törvényi tényállás⁸⁶, melynek kriminalizálása óta a szabályozás folyamatos szigorodása figyelhető meg.⁸⁷ A rongálás és az állatkínzás büntetési tétele tehát eltérő, kifejezve az állatok speciális értékét. Azonban a dologi jogi státusból eredően, jogalanyiség hiányában azonban az állatok jogi értelemben nem lehetnek az állatkínzás sértettjei, így a sértett a társadalom, míg az állatok a bűncselekmény elkövetési tárgyai.⁸⁸ Az állatkínzás elkövetési tárgyának polgári jogi státusza, az élő és élettelen dolgok közötti különbségtétel kihatással van az állatkínzás büntetőjogi értékelése szempontjából is.⁸⁹ Fontos azonban kiemelni, hogy a dologi jogi státusz alapján a vagyoni értékkel bíró állat elpusztulása vagy megsebesítése vagyon elleni bűncselekménynek, azaz rongálásnak is minősül, melyre figyelemmel az állatkínzás és a rongálás halmazatban is megállapítható.⁹⁰ Az élő dolgokra vonatkozó sajátos szabályok irányadóak az állatokra a végrehajtási eljárások során is. Az állat, mint speciális ingóság értékesítése körében a lefoglalt állatot a jó gazda gondosságával kell tartani, megfelelően ellátni és amennyiben szükséges lenne, az állatorvosi ellátását is biztosítani.⁹¹ Szintén a büntetőeljárás során történő lefoglalás esetén is, ha a tárgya élő állat, akkor a foglalás során érvényesülni kell az arányosság követelményének és az élőlény kíméletének.⁹²

82 „Új rendelkezés a Magyar Polgári Törvénykönyvben: a tulajdonra vonatkozó rendelkezések az állatokra csak természetük szerint vonatkoznak, a törvény vonatkozó rendelkezéseinek figyelembevételével. Ezt a szabályt az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény vezette be.” PETRIK, Polgári jog I-IV.; lásd: LÉNÁRD-MALETICS, Civil Law Aspects of Animal Protection in Hungary 90.

83 PETRIK, Polgári jog I-IV. EMBERSICS, Az állatvédelem kialakulása és történeti áttekintése 217.

84 LÉNÁRD-MALETICS, Civil Law Aspects of Animal Protection in Hungary 90.

85 LÉNÁRDNÉ MALETICS – NOCHTA, Az állatok magánjogi státusz helyzetéről 313.

86 Az állatkínzás 2004. április 24-től minősül bűncselekménynek Magyarországon, amit a 2004. évi X. törvény integrált a Btk.-ba.

87 VETTER, Állatvédelmi jog 148.

88 VETTER, Állatvédelmi jog 149., AMBRUS, Az állatkínzás bűncselekményének jogi tárgyai 454.

89 KAJÓ, Az állatkínzás elkövetési tárgyának polgári jogi státusza 17.

90 VETTER, Állatvédelmi jog 148.

91 LUKÁCS, Állatvédelem a bírósági végrehajtás tükrében 47.

92 FEJES, Ki (nem) hajtja végre az állatok előzetes értékesítését? 87.

Az állattartó jogainak gyakorlását korlátozó, a dologi jogi szabályoktól eltérő rendelkezést állapít meg a korábban már hivatkozott Ávtv. az ingó dolog derelictioja kapcsán, és deklarálja, hogy: „Az ember környezetében tartott állat, valamint a veszélyes állat tulajdonjogával, tartásával felhagyni nem szabad. Az állat elűzése, elhagyása vagy kitétele tilos”.⁹³ A Ptk. szabályai ebben a körben kiegészülnek, és az élő állatra irányadó természetük szerinti állatvédelmi szabályozás alapján az állat tulajdonjogával nem lehet felhagyni, tekintettel a közjogi szabályozásra.⁹⁴ Az állattartás kapcsán tehát a jó gazda gondosságának Ávtv.-ben rögzített szabályai szerint kell eljárni, ami túlmutat a Ptk. általános alapelvei között rögzített elvárható magatartás követelményén és többletkötelezettséget is jelent. Az állatok speciális dologi státusza a találás szabályai kapcsán is érvényesül, mind a befogásuk, mind a tartásuk tekintetében.⁹⁵ Az állatok letétbe helyezése esetén a letéteményes nem kizárólag a dolog megőrzésére köteles, hanem a természetes gyümölcsök beszédésére is.⁹⁶

A magyar jog szerint az állatok vagyontárgyakként minősülnek, ezért fontos megvizsgálni jogi sorsukat családjogi ügyekben. Általános szabály, hogy a házastársak által vásárolt állatok közös vagyontárgyak-e, és a házastársi vagyontársaság fennállása alatt – amennyiben ez a törvényes vagyoni jogi rendszer érvényesül a felek között – az állat gondozásával és kezelésével kapcsolatos kötelezettségek egyformán terhelik mindkét házastársat.⁹⁷ Szerződéses vagyoni jogi rendszer esetén értelemszerűen a házassági vagyoni jogi szerződésnek megfelelően kell eljárni az állatok vonatkozásában is.

A házassági vagyoni jogi igények érvényesítésekor az állat osztja a dologi jogi sorsát, tehát a felek között az általa képviselt pénzügyi érték rendezése után az egyik házastárs kizárólagos tulajdonává válhat.⁹⁸ Sok esetben azonban a kérdés vagyoni rendezése nem nyújt kielégítő megoldást, mivel figyelmen kívül hagyja az állatokhoz fűződő érzelmi többletet. Fontos megjegyezni, hogy a 2016. évi CXXX. törvény szerint a 2018-ban hatályba léptetett új polgári eljárásjogi kódex előtt sem volt az állattal való kapcsolattartás kötelező járulékos kérdés a házasság felbontására irányuló eljárásokban, így az állat jogi sorsa bizonytalan maradhatott.⁹⁹ Bontáskor a vagyoni jogi igények tekintetében csak a háziállatok természetének megfelelő különbségek voltak megállapíthatók, ami minimális rugalmasságot biztosít a bíróságok számára.¹⁰⁰ A felek kérhették az állat által képviselt aktív és passzív pénzügyi érték rendezését szerződéses követelésként, de egyik fél sem igényelhetette az állat felügyeletét vagy vele való kapcsolatot.¹⁰¹ Ezek a kérdések hatályos jogunkban már a bontópertől elkülönülő házassági vagyoni jogi jogvitákban relevánsak.

A magyar bírói joggyakorlat kapcsán szükséges kiemelni a Pfv.II.20.685/2007/5 számú ítéletet, melynek indoklásában a bíróság kifejtette, „...a házassági vagyontársasághoz tartozó állat vonatkozásában a vagyontársaság fennállása alatt az állattartó kötelezettségei mindkét házastársat egyaránt terhelik, az életközösség megszűnése után pedig bármelyik házastárs követelheti az állat felek

93 Ávtv. 8. §.

94 KAJÓ, Állatelhagyás-e a TNR-módszer? 22.

95 NAGY, A befogott és a talált állatok jogi sorsa 12. Lásd például a szomszédjogok és a tulajdonjog korlátainak különös szabályairól szóló 2013. évi CLXXIV. törvény 2. § (1) bekezdését.

96 KOVÁCS, Néhány változás a letéti szerződések szabályozásában 4.

97 CSEHI, 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 635–636.

98 CSEHI, 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 635–636.

99 CSEHI, 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 635–636.

100 JÁMBOR, Az állatvédelem magánjogi vonatkozásai 43.

101 Pfv.II.20.685/2007/5.

közötti megosztását is, nevezetesen: az állatnak valamelyik házastárs kizárólagos tulajdonába adását, valamint az általa képviselt aktív és passzív vagyoni értéknek a felek közötti kötelmi jellegű elszámolását. Nem igényelheti viszont jogszerűen egyik házastárs sem a közös tulajdonú állat elhelyezését és a vele való kapcsolattartás szabályozását, mert ilyen jogról sem az állatok védelméről és kíméletéről szóló törvény, sem egyéb jogszabály nem rendelkezik. A »kedvtelésből tartott« kutya vagy más állat pusztá birtokolásának ténye viszont lényegében mindannak az elsősorban nem vagyoni jellegű előnynek: az állat gazdájához való ragaszkodásának, szeretetének és hűségének a kizárólagos realizálásával is együtt jár, amelyek miatt az ember az ilyen állat tartásában »kedvét leli«. Az említett nem vagyoni jellegű előnyök ellentételezéseként pedig a közös tulajdonú kutyát ténylegesen birtokában tartó és gondozó társtulajdonostól a kutya tartásával és gondozásával kapcsolatos költségek egyedüli viselése is elvárható, mert az említett költségeknek a másik, illetve többi társtulajdonosra való áthárítása nem csupán a nevezettek jogait és a kedvtelésből tartott kutyához fűződő törvényes érdekeit sértené, hanem – az alperes érvelésével ellentétben a kutyát ténylegesen gondozó házastársat a másik házastárs terhére méltánytalan vagyoni előnyhöz is juttatná.»

Az állatok dologként történő meghatározása az öröklési jogi ügyekben is meghatározó. A magyar jog az állatokat a hagyatéki eljárásokban ingó vagyonként kezeli. Hagyatéki eljárásokban¹⁰² csak akkor rendelkeznek róluk, ha értékük meghaladja a törvényben meghatározott öröklési adómentességi határt, amely örökösönként 300.000 forint.¹⁰³ Ekként az állatok megkülönböztetett értéke, érző lény mivolta a hagyatéki eljárások kapcsán nem releváns, pusztán a vagyoni érték a meghatározó. Az állatról való kötelező rendelkezést, jólétének biztosítását, vagy a méltányosság elvének alkalmazását sem a Ptk., sem a Hetv. nem írja elő. Az állatok jogi sorsának megnyugtató rendezésére a hatályos szabályozás alapján a végrendeletben történő előzetes rendelkezés jelenthet megoldást.¹⁰⁴ A magyar eljárásjogban nemrégiben történt fontos változás, hogy a hagyatéki eljárást leíró tájékoztató lap kiegészült azzal a követelménnyel, hogy az élő állatokat fel kell tüntetni a hagyaték leltárában, ha ezt az öröklésben érdekelt személy kéri.¹⁰⁵ Az örökösöknek korábban is volt ilyen lehetőségük, de ennek külön kiemelése az útmutatóban egy olyan folyamat kezdetét jelzi, amely egyre fontosabbá válik Magyarországon, ahol az állatokat már nem kezelik úgy, mint a polgári jogi viszonyokban szereplő tárgyakat.

Összegzésként elmondható, hogy a magyar polgári jog az állatokat dologként kezeli, így az állatok jogi sorsa a dolgokra vonatkozó szabályok alapján rendezhető polgári peres és nemperes eljárásokban, a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések fegyelmében vételével.

102 A hagyatéki eljárásról szóló 2010. évi XXXVIII. törvény 20. § (1) bekezdés d) A hagyatékba tartozó ingóságokat leltárba kell venni, ha azok értéke meghaladja a törvényben meghatározott öröklési illetékmentességi értékhatárt.

103 Az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény 16. § (1) Mentés az öröklési illeték alól: d) az egy örökösnek jutó ingóörökség 300.000 forint forgalmi értéket meg nem haladó része. Az értékhatár megállapításánál a más címen illetékmentes ingóságot, továbbá az örökhagyó gépjárművének, pótkocsijának értékét, ruházatát és a személyes használatra szolgáló szokásos mértékű vagyontárgyait figyelmen kívül kell hagyni. Lásd hozzá: D. HORVÁTH, A hagyaték részét képező állat jogi státusza a hagyatéki eljárás fényében 50.

104 KAJÓ, Gondolatok az élő állat mint hagyaték témakörében 14.

105 <https://kozosugyunkazallatvedelem.hu/hirek/257-a-kozos-ugyunk-az-allatvedelem-alapitvany-lepeseket-tett-az-elo-allatok-hagyateki-eljarasban-valo-kezelesenek-rendezese-fele/>; részletek: <https://mokk.hu/hagyateki-eljaras/>.

6. Záró gondolatok

Tanulmányomban az állatok polgári jogi státuszának a joggyakorlatra gyakorolt hatását vizsgáltam három ország – Ausztria, Svájc és Magyarország – vonatkozó szabályozása és joggyakorlata alapján. Megállapítható, hogy a svájci polgári jog jelenleg a legmagasabb szintet képviseli Európában, azaz a polgári törvénykönyv nemcsak kimondja, hogy az állatok nem dolgok, hanem különböző, az állatokra alkalmazandó rendelkezéseket is tartalmaz egyes polgári jogi jogviszonyok kapcsán (családjog, öröklési jog). Az osztrák polgári jog a második szintet reprezentálja, azaz a polgári törvénykönyvük kimondja, hogy az állatok nem dolgok, de nem tartalmaz külön rendelkezéseket a családjog és az öröklési jog területén. A magyar polgári jogi szabályozás a legalacsonyabb szintű a vizsgált három közül, figyelemmel arra, hogy a polgári törvénykönyv nem állapítja meg, hogy az állatok nem dolgok, csak előírja a természetüknek megfelelő kivételek alkalmazását, és nem állapít meg külön szabályokat a polgári jogi kapcsolatok vonatkozásában.

Az állatoknak a római jogon alapuló, dologként való hagyományos meghatározása meghaladtá vált. A jelenlegi jogi helyzetben azonban annak deklarálása a polgári jogi szabályok kapcsán, hogy az állatok nem dolgok, inkább erkölcsi értékkel bír, mivel nem jelent új jogi státuszt, és eltérő rendelkezések hiányában továbbra is a dolgokra vonatkozó szabályokat rendelik alkalmazni. Úgy vélem, hogy az állatok védelmét a hazai polgári jogban az biztosítaná, ha kimondanánk, hogy nem dolgok, és meghatároznánk a rájuk vonatkozó eltérő szabályokat az egyes polgári jogi kapcsolatokban. Mindez nem jelent új jogi státuszt, de az állatok érző természetének elismerése kiemelkedő fontosságú a védelmük szempontjából.

Felhasznált irodalom és források

- ABGB = Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, <https://www.jusline.at/gesetz/abgb> (2025. 01. 20.)
Bundes-Verfassungsgesetz (B-VG) StF: BGBl. Nr. 1/1930 (WV) idF BGBl. I Nr. 194/1999 (DFB)
Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Ehegesetz, Fassung vom 30. 09. 2025
<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001871> (2025. 01. 20.)
The Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (SR 101)
ZGB = Swiss Civil Code of 10 December 1907, https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (2025. 03. 20.)
Swiss Code of Obligations Systematic Compilation of the Federal Legislation, No. 220 <https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2023/03/Swiss-Code-of-Obligations.pdf> (2025. 07. 10.)
AMBRUS István: Az állatkínzás bűncselekményének jogi tárgyai, egyes dogmatikai kérdései, valamint de lege ferenda szabályozása [Legal Subjects of the Crime of Animal Cruelty, Certain Dogmatic Issues, and de lege ferenda Regulation]. Magyar Jog 2021/7–8. sz. 452-466.
BALLUCH, Martin – THEUER, Eberhart: Trial on personhood for chimp „Hiasl”, ALTEX – Alternatives to animal experimentation. Vienna 2007
BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: Római magánjog. Budapest 2023
BEVILAQUA, Ciméa Barbato: Chimpanzees in court. What difference does it make? In: OTOMO, Yoriko – MUSSAWIR, Ed (szerk.): Law and the Question of the Animal. London 2013, 71–88.
BLATTNER, Charlotte E.: Protecting Animals within and across borders. Extraterritorial Jurisdiction and the Challenges of Globalization. Oxford 2019
CSEHI Zoltán (szerk.): 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja. Budapest 2021
CZERNY Róbert: Az állatvédelem tízéves törvénye és tízparancsolata (1998–2008). Budapest 2009

- FASEL, Raffael N.– BUTLER, Sean C.: *Animal Rights Law*. Dublin 2023
- FENYVES Attila – KERSCHNER, Ferdinand – VONKILCH, Andreas (szerk.): *Großkommentar zum ABGB Klang §§ 285–352*. Wien 2011
- DEGRAZIA, David: *The Rights of Animals*. Budapest 2002
- D. HORVÁTH Vanessza: A hagyaték részét képező állat jogi státusza a hagyatéki eljárás fényében, az állatvédelmi paradigmában való gondolkodás aktuális kihívásai a jog-alkalmazásban. *Közjegyzők Közlönye* 2025/1. sz. 43–65.
- EMBERSICS Judit: Az állatvédelem kialakulása és történeti áttekintése. *IAS* 2016/4. sz. 215–225.
- EPSTEIN, Yaffa – BERNET KEMPERS, Eva: *Animals and Nature as Rights Holders in the European Union*. *Modern Law Review* 2023/6. sz. 1–22.
- FEJES Péter: Ki (nem) hajtja végre az állatok előzetes értékesítését? *Jogtudományi Közlöny* 2026/2. sz. 87–91.
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest 2021
- GORDILHO, Heron Jose de Sanatana – SANTOS JÚNIOR, Cristovao Jose: *Revista Jurídica Luso-Brasileira. The Legal Status of Animals in Roman Tradition* 2020/4. sz. 1411–1445.
- HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig*. Budapest 2022
- HAMZA Gábor: *Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage*. Budapest 2002
- HAMZA Gábor: *Wege der Entwicklung des Privatrechts in Europa*. Budapest 2007
- JÁMBOR Adrienn: Az állatvédelem magánjogi vonatkozásai. In: PAULOVICS Anita – JÁMBOR Adrienn – VETTER Szilvia – TURKOVICSNÉ KONCZ Ibolya Katalin – RITÓ Evelin (szerk.): *Az állatvédelem joga*. Miskolc 2023, 36–44.
- KAJÓ Cecília: Az állatkínzás elkövetési tárgyának polgári jogi státusza. *Jegyző* 2020/5. sz. 16–19.
- KAJÓ Cecília: Állatelhagyás-e a TNR-módszer? *Jegyző* 2024/1. sz. 19–22.
- KAJÓ Cecília: Gondolatok az élő állat mint hagyaték témakörében. *Jegyző* 2021/4. sz. 13–15.
- KELCH, Thomas: *A Short History of (Mostly) Western Animal Law Part I*. *Animal Law Review* 2012/19. sz. 23–62. <https://ssrn.com/abstract=3490300> (2026. 02. 04.)
- KOVÁCS László: Néhány változás a letéti szerződések szabályozásában. *CH* 2018/3. sz. 4–5.
- LEWIS, Andrew: *The Cambridge Companion To Roman Law*. Edinburgh 2015
- LENKOVICS Barnabás: *Dologi jog*. Budapest 2006
- LÉNÁRDNÉ MALETICS BORBÁLA – NOCHTA Tibor: Az állatok magánjogi státusz helyzetéről. *Magyar Jog* 2022/5. sz. 313–316.
- LÉNÁRD-MALETICS BORBÁLA: *Civil Law Aspects of Animal Protection in Hungary*. In: NOCHTA, Tibor (ed.): *Central European civil law studies*. Oradea 2024
- LORENZ, Konrad: *Rettet die Hoffnung. Conversations with Kurt Mündl*. Budapest 1991
- LUKÁCS Beatrix: Állatvédelem a bírósági végrehajtás tükrében. *Acta Animalia Hungarica* 2025/2. sz. 44–59.
- MICHEL, Margot – SCHNEIDER KAYASSEH, Eveline: *The Legal Situation of Animals in Switzerland: Two Steps Forward, One Step Back – Many Steps to go*. *Journal of Animal Law* 2011/7. sz. 1–42. <https://www.afgoetschel.com/de/downloads/legal-situation-of-animals-in-switzerland.pdf> (2026. 02. 04.)
- NAGY Csilla: A befogott és a talált állatok jogi sorsa. *Jegyző* 2021/5. sz. 12–15.
- PETRIK Ferenc: *Polgári jog I-IV. Kommentár a gyakorlat számára*. Budapest 2024
- PLESSIS, Paul J. du: *Borkowski's Textbook on Roman Law*. Oxford 2010
- SHALA, Nita – PUKA, Avni – PRATOLA Gianluigi: *Criminalization of animal cruelty in context: an Albanian perspective*. Zagreb 2021
- SHYAM, Geeta: *The legal status of animals: The world rethink its position*. *Alternative Law Journal* 2015/12. sz. 266–270.

- VETTER Szilvia: Az állatkínzás szabályozása gazdasági és társadalmi mutatók tükrében. Doktori (PhD) értekezés. Gödöllő 2020
- VETTER Szilvia: Állatvédelmi jog. Budapest 2024
- VETTER Szilvia: A Közös ügyünk az állatvédelem Alapítvány lépéseket tett az élő állatok hagyatéki eljárásban való kezelésének rendezése felé, <https://kozosugyunkazallatvedelem.hu/hirek/257-a-kozos-ugyunk-az-allatvedelem-alapitvany-lepeseket-tett-az-elo-allatok-hagyateki-eljarasban-valo-kezelesenek-rendezese-fele> (2025. 09. 05.)
- WEY, Alexandra: Voters decline to give limited rights to non human primates, <https://www.swissinfo.ch/eng/politics/voters-decline-to-give-limited-rights-to-non-human-primates/47343656> (2025. 04. 10.)
- WIEWIORSKI, Jacek – DOSTALÍK Petr.: The specific position of the animal, especially a dog in the roman world. *The Lawyer Quarterly* 2017/1. sz. 12–28.
- WILLEMSEN, Ariane: The dignity of living beings with regard to plants, Federal Ethics Committee on Non-Human Biotechnology (ECNH), Berne 2008, <https://www.ekah.admin.ch/inhalte/ekah-dateien/dokumentation/publikationen/e-Broschure-Wurde-Pflanze-2008.pdf> (2025. 01. 10.)

At the Junction of War and Peace – On Some Legal-Military Dilemmas of the End of the Polish-Soviet War (1920–1921)

This work is dedicated to the legal and military aspects of the Polish-Soviet war of 1919–1921, when after defeating the Russians in the Battle of Warsaw (August 1920), the Poles pushed the border with Russia eastward. At that time, many legal issues arose that needed to be resolved almost immediately. First, this involved the demobilization of a large number of Polish soldiers and the establishment of the Border Guard in their place, as well as allowing the State Police to establish administration alongside the local governors. Second, it concerned the restoration of discipline in the army, which, after two major Polish victories over Russia (the Battle of Warsaw and the Battle of the Niemen), required the implementation of radical punitive measures (including the introduction of the death penalty). Third, there was the issue of prisoners of war and their transfer – on the basis of exchange – to the Russian side. Fourth, finally, it was about establishing Polish administration in the occupied territories. The issue of compensation for war invalids has been presented separately.

Keywords: *military law, Polish–Soviet War, prisoners of war, Border Guard, Military Police*

1. General remarks

Legal issues arising from the struggle for independence in any country constitute an important research problem for each nation. This is well understood, for example, by the Hungarians, the Poles' brethren, who took up arms many times during various difficult periods in their history. It was no different with Poland and the Poles, when – from the Middle Ages – it was necessary to temper the hot-blooded 'descendants of the Sarmatians' through the law created by the official commanding the army, called a hetman. The "Hetman Articles", as they were called, regulated legal relations in the areas through which the Polish or Lithuanian army passed.¹ Military statutes and legal acts issued by the Polish underground revolutionary authorities, such as during the Kościuszko Uprising (1794), the Kraków Uprising (1846), the November Uprising (1830–1831), or the January Uprising (1863–1864), are a separate topic. It is not the time or place to deal with them, although they are certainly interesting examples of legal practice in areas associated with one military authority or another. I will address some legal issues arising from the chaos of the war of 1919–1921, when Poland repelled the aggression of Soviet (Bolshevik) Russia against Central Europe.² *Mikhail Tukhachevsky*, commander of the Red Army, and supporting him, the

* ORCID ID: 0000-0001-5728-4727.

1 For more on this topic, see: ŁOPATECKI, Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu.

2 In general, see: DAVIES, White Eagle, Red Star, the Polish-Soviet War.

leader of Soviet Russia, *Vladimir Lenin*, were of the opinion that “*through the corpses of Poland they will reach the West.*”³

They did not reach it because Polish units, with strong logistical support (especially regarding the supply of weapons and ammunition) from their nephews – the Hungarians – prevented them. General *Nándor Taróczy*, and later *István Sréter* – the Hungarian Minister of Defense – and the entire government of *Pál Teleki*, handed over to Poland millions of rounds of ammunition from the Hungarian army’s stockpiles. Several hundred Hungarian volunteers also fought on the Polish side.⁴

And later – as the title of the 1955 film put it – “*the heroes are tired*”, it was time to unwind. *Karol Łopatecki*, already quoted above, also drew attention to *Themis* – “*Legislation to this day constitutes one of the most important – and often underestimated in historiography – elements determining the level of military professionalism.*”⁵

I wanted to shed light on this brief period in the history of the Polish–Soviet War of 1919–1921, when, after the victories at Warsaw⁶ and the Niemen⁷, the tension among soldiers and society eased and optimism returned to the streets. It is worth considering how this spiral of war, the involvement of enormous resources to achieve victory, was quickly disarmed and demobilized, how the lives of those taken prisoner were shaped, those who went into the reserves, the administrative authorities, and finally, what happened with the border itself, how it was secured. I will try to answer these questions in light of the source material I came across in the State Archive in Lviv, specifically many regulations of the military law that was emerging at that time.

These were mostly military orders and circulars from the highest Polish military authorities. It was also a demonstration of the development of military law, which effectively allowed the transition from a strong field army to a peacetime footing; it was the process of shifting military administration to civil administration; and finally, it was demobilization and prisoner exchange.

Today, in the era of conflict on Poland’s eastern border, as well as those of Hungary, Slovakia, the Baltic countries, and all of NATO, it is worth recalling that conflict, which ended with great Polish victories near Warsaw and in the Battle of the Niemen, securing a peace favorable to Poland in Riga. In the article, I show the problems that arose after the end of frontline operations, when diplomacy brought the two countries – Poland and Russia – closer to peace, and how these issues were resolved.

3 For more on this topic, see: MUSIAŁ, *Po trupie Polski na Zachód*.

4 Before the outbreak of World War II, one issue of the magazine *Wiarus* was dedicated to Hungarian aid during the Polish–Russian war of 1920–1921 – *Wiarus*, Year IX, No. 7, Publisher: Military Scientific and Educational Institute, dated February 12, 1938.

5 ŁOPATECKI, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu* 10.

6 In general, see: KUKIEL, *Bitwa warszawska*; TUKHACHEVSKY, *Pochód za Wisłę*.

7 In general, see: KUTRZEBA, *Bitwa nad Niemnem*.

2. Relaxation of units – Border Guard

On January 6, 1921, a report prepared by the Ministry of Internal Affairs regarding competency issues between the regular units of the Polish Army and the Border Guard reached the Ministry of Military Affairs and the headquarters of the Polish Army Staff. The issue concerned the prevention by the regular army of Polish Border Guard units from crossing into the eastern border. The mentioned letter emphasized the necessity of cooperation between the Polish army and the Border Guard, especially since the army units had no experience in guarding and properly securing the border. After all, that was not their role. The Ministry referred to Article 6 of the Decree of the Council of National Defense of July 20, 1920, on border protection (Journal of Laws 64/1920, item 426), which clearly allowed state authorities possessing the proper service credentials to stay in the border zone. The letter ordered “*not to create difficulties*” in the free movement of Border Guard formations across the entire border area, which also concerned Greater Poland and the General District Commands in Kielce, Warsaw, Krakow, Lviv, Poznań, and Pomerania.⁸ Upper Silesia was not mentioned here, as this area was going through a period of conflict with Germany, known as the period of the Silesian uprisings.

The question arose as to why the Border Guard had difficulty positioning itself where it was supposed to be – at the border. The problem was the discipline prevailing in the military, or rather the information circulating publicly about its laxity or sometimes even its complete absence. History knows many examples of abuses resulting from this, and it is quite possible that some Polish soldiers returning from the victorious war with Soviet Russia remembered a passage from the infamous case of attempted rape in the village of Zabawa in Lesser Poland, where a Russian soldier during World War I (1916) murdered sixteen-year-old *Karolina Kózkówna*, who was defending herself against enslavement, and who is today beatified by the Roman Catholic Church.⁹

The Border Guard and the Military Gendarmerie were becoming indispensable, especially during such a difficult period of a particular army’s operation. This is a normal, though undesirable phenomenon. After the war ended, when the pre-battle tension subsides and everything slowly becomes clear, the darker sides of human existence emerge, or as the saying goes, “*when reason sleeps, demons awaken*.”¹⁰

Military units stationed at the front were to be relieved as quickly as possible for indefinite leave, which in practice meant moving into the reserves, and in their place, new military cohorts were to join the army, receiving assistance in maintaining order from units of the Border Guard, the State Police, and the aforementioned gendarmerie.¹¹ This is indeed what happened – moreover, the relief of front-line units proceeded smoothly and quickly, which was the result of two basic facts: the considerable cost of maintaining line units; the spreading slackening of discipline.

The gendarmerie aroused dislike among front-line soldiers, and even contempt.¹² The Minister of Military Affairs, *Gen. Kazimierz Sosnkowski*, ordered in a letter dated June 18, 1921, addressed to the Ministry of Internal Affairs, that such abuses be punished without mercy.

8 State Archive in Lviv, hereinafter referred to as CDIAUL, collection 146, inventory 8, no. 4854, carte 1.

9 PIĘCH, Blessed Karolina Kóзка 189–195.

10 For more on this topic, see: KASPRZYCKI, *Bez sławy i chwały*.

11 KASPRZYCKI, *Bez sławy i chwały* 347–357.

12 JĘDRZEJCZYK, *Moja wojna* 139.

Most of these pathologies occurred in rural areas, where there were requisitions, robberies, and the grazing of meadows.¹³ The relevant border district governors also had to be informed about changes at the borders. Division I of the Polish Army Staff – Recruitment and Supplement Section issued a special order on February 19, 1921, regarding the procedures for the indefinite leave (demobilization) of privates, that is, active-duty soldiers. This act introduced detailed rules for recording such soldiers entering service, established the content of the so-called mobilization cards, and introduced individual registration cards. Furthermore, it regulated the procedure for reporting to the registration officer in order to carry out a reservist check.¹⁴

Two military registration lists were maintained: those who served during the Polish-Soviet War, and those who had not yet served in the Polish Army but were deemed fit for military service.

This documentation was maintained by a special registration officer within the District Replacement Commission. Soldiers who were indefinitely discharged after leaving front-line units had to report to the District Recruitment Command within 8 days, where the aforementioned registration was carried out. This was an important move, as in the event of renewed conflict, conscription needed to be “*implemented immediately*.” The date for an additional registration was set for the period between March 15 and April 15, 1921, during which the registration officer maintained an additional registration list. The Ministry of Military Affairs was keen on expediting the demobilization process, and at one point the enlistment of soldiers from new cohorts into military units was suspended, and officers were even forced to fulfill the duty of directing soldiers to civilian life. Soldiers who reported for medical examinations to obtain a military category, once listed, were directed to civilian life.

An order was issued that only the cohorts of 1896–1900 should remain in units guarding the Polish-Soviet border.¹⁵ It was also noted to limit this to cavalry, technical troops, and gendarmerie. Demobilization was to be carried out immediately, and all formalities for discharge were to be reduced to the absolute minimum. Soldiers returning to Poland from various fronts of World War I were also subject to registration “*under the general rules*,” especially if they had previously registered at Polish military posts abroad.

This concerned the age groups from the years 1886–1902.¹⁶ Demobilization included non-commissioned officers and soldiers serving in the cavalry, in cavalry units (age groups 1885–1880). As we learn from the circular of the Staff of Department I of the Ministry of Military Affairs dated January 21, 1921, directed to subordinate units, General District Commands (hereinafter: DOG), especially the Branch in Białystok, Department IV of the Staff of the Presidential Office of the Ministry of Military Affairs, and the Supreme Command, a major problem for the army became a certain relaxation, caused by the great victory over Soviet Russia.¹⁷

One manifestation of this insubordination was the minor yet troublesome thefts committed by soldiers returning from the front by train. This concerned particularly units passing through Białystok, hence an order was issued to the commander of the DOG in Białystok to reinforce

13 CDIAUL, collection 146, inventory 8, no. 4854, c. 66.

14 CDIAUL, collection 146, inventory 8, no. 4854, c. 4.

15 CDIAUL, collection 146, inventory 8, no. 4854, c. 5.

16 CDIAUL, collection 146, inventory 8, no. 4854, c. 5.

17 There were sharp clashes between the regular army and the police, which the soldiers contemptuously called the ‘head cheese’ and the gendarmerie (referred to as the ‘spurs’). See: KASPRZYCKI, *Bez sławy i chwały* 355. The Polish Army prohibited the creation of police patrols on the border. SPRENGEL, *Policja państwowa a organy władzy publicznej w polityce ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce w latach 269*.

military police posts at key railway stations.¹⁸ As early as November 6, 1920, by order of the Chief of Staff of the Ministry of Military Affairs, General Niesiołowski, the areas around train stations were being strengthened, with the execution of this duty entrusted to special regional commanders. It was recommended that the dispatch of soldiers from the front be entrusted to energetic officers, who would curb the rash behaviors of subordinate soldiers.¹⁹ Demobilization of sailors from the 1896, 1897, and 1898 cohorts of the Navy was postponed until October 1, 1921.²⁰

As we read in this circular: *“In the event of a short halt of transports within railway stations, if the station is not simultaneously a military supply station, it is necessary to prohibit disembarking from the train in large groups, and for this purpose, during stops, posts shall be assigned to the transports to prevent moving away from the train.”* Any excesses were to be punished as severely as possible, holding all co-responsible parties immediately criminally liable.²¹ For such individuals, a report was drawn up and sent to the nearest DOG in Białystok.

To ensure this duty was properly carried out, the commander of OG sent special control officers, who were to examine on-site the performance of duties by the military posts. Such inspections were to be repeated from time to time.

The soldiers were therefore returning to their home regions according to the established schedule, and in front of the Ministry of Military Affairs another problem arose – preparing the Soviet prisoners of war for release and simultaneously for exchange for Polish prisoners of war. These prisoners, soldiers (but not officers), worked in labor units, and their role in providing certain construction infrastructure was significant. In the circular of Section I of the General Staff – Prisoners Section of the Ministry of Military Affairs, dated January 22, 1921, addressed to DOG in Lviv, a plan for dealing with Soviet prisoners was presented. It was necessary to bring those prisoners who worked in Polish private enterprises to the POW camps, and then gradually empty the labor POW camps across the country.²²

The problem lay in the lack of labor for physical work. The Ministry recommended that DOG employ workers on a contractual basis or establish special military units to complete investments carried out by prisoners of war. The execution of this duty was entrusted to the commander of OG. He determined the order of liquidation of labor units: first, private entrepreneurs; then units assigned to civilian government authorities; next, prisoner labor units at factories, offices, and military units were to be liquidated; and finally, prisoner railway units and those units that DOG considered essential and difficult to replace were demobilized.

18 CDIAUL, collection 146, inventory 8, no. 4854, c. 10.

19 It did not always succeed. There were very tense relations between the gendarmerie and the Greater Poland army. The soldiers called ‘Poznanians’ contemptuously referred to the gendarmes as *kacaps*, and there were occasions when they beat police patrols, such as on February 22, 1920, in Białystok, where, in addition to policemen, soldiers from Greater Poland even beat the commander. See: KASPRZYCKI, *Bez sławy i chwały* 353. In Rzeszów, there was an incident when a train with soldiers from the 21st Infantry Regiment stopped at the station, and one of the soldiers insulted a policeman, as a result of which he was arrested. It turned out that his comrades got off the train and surrounded the police station, demanding the release of their colleague from custody. Only the intervention of the officers of the 21st Regiment prevented an attack on the station. See: *O niepodległą i granicę* 573; KASPRZYCKI, *Bez sławy i chwały* 353.

20 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 71.

21 Relatively often, such people were sentenced to death by shooting. KASPRZYCKI, *Bez sławy i chwały* 346.

22 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, kc. 16.

To implement the penultimate directive, it was recommended to accelerate repairs of military facilities and those of significant importance to the army. Such facilities included, for example, military shooting ranges.

The commanders of OG were responsible for presenting the order of liquidation of prisoner-of-war camps (by February 1, 1921). To assist in fulfilling this duty, among others, county governors and other authorities, both civilian and military, were appointed.²³

Another problem facing the military and society was the numerous war invalids. Regardless of the degree of disability, a person was considered war invalid if they had the appropriate disability certificate. Such documents had to include a photograph of the invalid and certification from the local authority regarding the person's identity. Instructions on how to proceed when issuing these documents, as well as regarding the care of such people, were held by county governors, city magistrates, and also in police stations. The Central Branch of the Care Section of the Ministry of Military Affairs in Krakow, in a letter sent to the General Delegation of the Government for Lesser Poland in Lviv on January 28, 1921, provided detailed information on how the procedure with disabled veterans should be conducted and how important it was to have a disability booklet.²⁴

I mentioned in this article the cases of theft and insubordination by soldiers returning from the war. In addition, there were dishonest transactions that exploited the military. Such a situation occurred, for example, in the small town of Słupca, where the deputy commander of the Polish Military Organization on December 7, 1918, withdrew from the municipal treasury, for 'military needs', from the so-called Grain Department, the amount of 14.368 marks and 19 pfennigs. The liquidation section operating in the town did not record the transfer of this amount for military purposes, and the aforementioned deputy disappeared with the cash without a trace. An investigation was launched to find the suspect, which came up against the Ministry of Military Affairs.²⁵

3. Military administration

One of the important existential matters for the Polish state was the reorganization of the cordon and the eastward shift of the border, which took place after the cessation of hostilities.²⁶ On March 20, 1921, the Polish border nominally moved eastward to the Niemen, Szczara, and Stochod rivers, while in terms of administrative division into counties to Sejny and Augustów (although the Grodno Fortified Area was incorporated into the district of the country) further to the line of the Niemen River (dividing Grodno into two parts) and to the eastern borders of the counties of Wołkowysk, Prużany, Kobryn, Kowel, and Włodzimierz Wołyński to the border of the Lesser Poland stage inspection of the 6th army, which remained unnamed. It is worth noting that these areas today are partially part of three countries: Lithuania, Belarus, and Ukraine.

23 Civil authorities were not adequately prepared for the function of state governance, which resulted from a lack of administrative personnel, especially when it came to district governors. Lack of education and low morale were the main shortcomings of these offices. MIERZWA, *Starostowie Polski międzywojennej* 91. Meanwhile, in Upper Silesia, when Poland took over authority over this plebiscite area, many officials of German origin left Silesia. The Polish administration requested the remaining ones to stay until their own administrative staff could be appointed. See: MAŁECKI, *W miejsce czarnego – orzeł biały* 43–61, especially 49.

24 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 22.

25 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 23.

26 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 38.

There was also a transfer, in terms of military administration, to the country of the areas lying west of the aforementioned border line in the following way: the part of the territory located north of the Brześć Litewski – Pripyat River line to the DOG Warsaw Branch with its seat in Białystok; the part of the territory located south of the aforementioned line, that is, the western counties of the Volhynia Voivodeship, to DOG Lublin.

There was also supposed to be a connection between the so-called tactical cover and military service on the cordon under the Supreme Command, which was dictated by the limited forces after demobilization. In practice, it was about creating posts and control stations, which were staffed by military forces the size of staging battalions. This had the consequence that the responsibility for duty on the cordon, that is, on the border, lay with the cordon service leadership and the military gendarmerie. In case of personnel shortages, additional military forces from those Polish divisions stationed in nearby areas could be sent to the border. The period of service at the border lasted three weeks, after which they were relieved to undergo military training.

This is also a contemporary military problem: should the army secure the border, or rather the Border Guard and the Police? The question is whether it wouldn't be better for the tactical units of the Polish Army and NATO to coordinate during training rather than wasting time guarding the border with Belarus.

From the circular of the Ministry of Military Affairs Branch drafted on February 28, 1921, general guidelines related to the reorganization of the Supreme Command cordon and the eastward shift of the western boundary of the staging area, it follows that priority should be given to the training of divisional infantry units rather than border guarding.²⁷ Commands of the General Areas withdrew line and divisional cavalry units from border service and relocated them to inland areas for reorganization and training. The Ministry of Military Affairs requested that the Area Commanders issue orders for the takeover of areas that had been excluded from the so-called staging areas. In turn, at the disposal of the Ministry of Military Affairs remained: a) in the 6th Army, one depot battalion in Kowel, one in Luboml, b) in the 4th Army, one depot battalion in Prużany, one guard battalion in Kobryn and Brześć Litewski, c) in the 2nd Army, one depot battalion in the Sokółka area, in the localities of Świrz and Wołkowysk, one depot battalion in the Augustów, Suwałki, and Grodno area, one depot battalion of the Grodno fortress, d) deployment of the field gendarmerie according to a separately established plan.

In order to establish the details for transferring territories designated from the so-called staging areas to the state, on March 20, 1921, the command of the 2nd Army to Volkovysk and the 6th Army to Kovel convened special handover-receipt commissions. The commissions were made up of civil commissioners of these armies, representatives of the commands, and the so-called staging inspections. Their task was the smooth transfer of territories occupied by the military administration to the civil administration.

The command of the 4th Army also sent a representative to the field in Volkovysk. The so-called staging inspections were subordinated to the district commands. Their task was to keep records of units and personnel handed over to the district office for the creation of a neutral zone militia.²⁸

The aforementioned acceptance and handover committees indicated the warehouses and facilities still under the control of the armies, which needed to be divided into those belonging to the country or to the military. Similarly, rooms had to be identified for the so-called reserve units. This primarily concerned cavalry squadrons. As an example, we can take the 3rd Uhlan Regiment

27 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 38.

28 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 39.

from the second part of Poland. Its headquarters, since 1926, were located in Tarnowskie Góry, in the part of Upper Silesia occupied by Poland, but the 3rd squadron was based in Pszczyna, about 80 km away, and the reserve squadron in Bochnia.²⁹ The dispersion of these units from each other was more than 80 kilometers, and even much more (from Pszczyna to Bochnia is over 120 km). Communications to individual units were conducted through couriers.³⁰

The military police – staging units – played a huge role in stabilizing the occupied territories. These were cavalry units, divided into squadrons (the equivalent of battalions).

In the 6th Army, two squadrons covered the area of the Kovelski and Włodzimierz Wołyński counties, in the 4th Army one squadron served the Pruzany and Słonim districts, and a gendarmerie platoon was assigned to the Brześć Litewski Fortified Camp, while in the 2nd Army, a total of two squadrons were formed. During the conferences held at the level of the Ministry of Military Affairs and the individual armies, it was decided that the operation of the logistics troops would be determined by orders issued jointly for them by the Ministry of Military Affairs. These units were to be systematically reduced or even disbanded. The decision on this matter was made by the respective army commands. Similarly, personnel numbers in the railway protection troops were reduced. All garrison and support services were transferred to frontline units or reserve units.

Local security matters were handed over by the military authorities to county governors and the stage gendarmerie stationed in the respective counties. In practice, this involved the elimination of posts, stage stations, county command headquarters, and city headquarters. The temporary organization of brigades was abolished, and their headquarters were disbanded. Personnel from the disbanded units were incorporated into stage battalions. Only two fortification area headquarters – for Brest-Litovsk and Grodno – and the city headquarters of Kovel were left unchanged and not disbanded, while from the posts, only the commands in Włodzimierz Wołyński, Wołkowysk, and Kobryn were retained.³¹

On January 8, 1921, the Main Requisition Commission began its work, tasked with reviewing complaints and objections to the decisions of the district requisition commissions at the Headquarters of the Military Districts regarding war benefits. The commission's seat was located in Warsaw at 87 Marszałkowska Street, and its members included: as chairman (representative of the Supreme Court), Judge *Aleksander Półkoźic Wolski*; representative of the Sejm, Deputy to the Legislative Sejm – *Seweryn Czetwertyński*; representative of the Ministry of Military Affairs, lawyer *Józef Dzierżanowski*, Major *Dr. Władysław Typprowicz*; representative of the Ministry of Internal Affairs – ministerial counselor *Atenogenes Pawlikiewicz*; representative of the Ministry of Treasury – clerk *Karol Gorczyński*. The commission received visitors every day except Sundays and holidays, from one to three in the afternoon.³²

29 MAŁECKI, Z dziejów Wojny Bronnej Polski 1939 r. Bitwa graniczna pod Pszczyną 61–62.

30 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 43.

31 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 43.

32 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 46.

4. Prisoners of war and their exchange

The exchange of prisoners is one of the most important activities in any armed conflict, and its implementation leads to the recognition of a given organization, such as insurgents or warring groups, as a subject of international law. The Polish side signed an appropriate agreement on the exchange of prisoners and hostages with the Soviet side on February 24, 1921.³³

Primarily, workers' units were disbanded, which concerned agricultural workers and those employed by private entrepreneurs.

Special prisoner concentration points were established at the Headquarters of the General Districts. They were located: for DOG Warsaw in Białystok (concentration camp³⁴ N – 21); for DOG Lublin in Puławy (concentration camp N – 24); for DOG Łódź, Poznań, and Pomerania, the non-quarantined part, prisoner camp No. 1 in Strzałkowo; for DOG Kielce and Kraków, the internment camp Dąbie (section for prisoners); for DOG Lwów, concentration camp N. – 23 Lwów).

Among all of them, the camp in Strzałkowo aroused considerable emotion, where many prisoners died as a result of infectious diseases.³⁵ Camp tasks were: the concentration of prisoners, arriving from various work centers; liquidation of prisoner labor units; preparation of prisoners for transport to the prisoner exchange point; thorough preparation of prisoners in terms of hygiene, that is, haircuts, disinfection, bathing, vaccinations, examination of health status for transportation; preparation of equipment for prisoners in the form of better, though used but repaired, clothing, underwear, and footwear (for this purpose, it was necessary to expand shoe and tailoring workshops in the camps and provide appropriate material, including that stored in warehouses); registration of prisoners; transport of prisoners to exchange points, which was determined by each order from the Ministry of Military Affairs, delivered via telegraph.

Prisoners were transported to the aforementioned exchange points by medical trains in compact groups, each consisting of 500 people, under escort and with a precise nominal list (in two copies). The order from the Ministry of Military Affairs required that each prisoner be provided with suitable provisions for the journey.

A point that surprised contemporary researchers was the option mentioned in the aforementioned order to remain in Poland. Prisoners were sent either to Russia or to Ukraine, but not all prisoners wanted to return. For those who decided to stay in Poland, an appropriate declaration had to be completed in three copies and sent within seven days to the Prisoners Section of the Ministry of Military Affairs, which made decisions regarding the asylum seeker's fate.

For those who decided to return to Soviet Russia, a nominal consignment was prepared for each transport in two copies. One copy was left at the exchange point, and the other, with acknowledgment of receipt, remained in the camp records.

33 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 50.

34 The term concentration camp – used at that time – has little in common with the German concentration camps of the “Third Reich” as well as with the Extermination Camps. For more on this topic, see: KAMIŃSKI, Koszmar niewolnictwa.

35 OLSZEWSKI, Jeńcy internowani zmarli w obozie Strzałkowo w latach 1915–1921.

5. Plan and order of liquidation

The specific Command of the General Districts decided on the plan and order of prisoner exchange transports, although, in principle, the collection of prisoners and exchange were to take place in three stages: the first concerned the aforementioned prisoners – those working in agriculture, convalescents in hospitals, loose groups, and others working for private entrepreneurs or in redundant units at military authorities; this period was to last from April 20 to May 4, 1921; the second included the liquidation of labor camps at military institutions, and the liquidation was to be completed within three weeks; the third was intended for the liquidation of prisoner labor units that were difficult to replace quickly, such as from railway companies or medical orderlies.³⁶

During the establishment of camps by the OG Commands, it was necessary to ensure that the concentration of prisoners did not lead to overcrowding of the camp. The labor detachment of prisoners subject to disbandment had to be transported along with the personnel, escort, and all livestock, both alive and dead. The prisoners had to be bathed, deloused, examined by a doctor, and provided with uniforms and footwear. Following the liquidation of a camp, records were compiled, the camp books were closed after inspection, and handed over to the OG commander, who then submitted them to the Ministry of Military Affairs (Department I, Infantry Section). Those executing the order were obliged to respect the humane treatment of prisoners.³⁷ Previously, the Polish side had treated prisoners harshly, while the Russian side committed numerous murders.

The analogy between the Polish-Soviet war and the contemporary Russian-Ukrainian conflict is visible to some extent, as every war carries the same burden of bad experiences. It is important to break through hostility, reluctance, and contempt and to talk to each other. This applies to both the enemy and one's own people.

Sources and literature

- DAVIES, Norman: *White Eagle, Red Star, the Polish-Soviet War, 1919–20*. Oxford – London 2003 (Polish Edition: *Orzeł Biały, Czerwona Gwiazda*. Kraków 1998)
- DZIADZIO, Andrzej: *Das Amt des Generalbevollmächtigten der Regierung für Galizien (1919–1921)*. In: *Przegląd Sejmowy* Nr. 4/2021, 47–64.
- JĘDRZEJCZYK, Antoni: *Moja wojna 1919–1920 [My War 1919–1920]*. Warszawa 2000
- KAMIŃSKI, Andrzej J.: *Koszmar niewolnictwa. Obozy koncentracyjne od 1896 do dziś. Analiza [The Nightmare of Slavery. Concentration Camps from 1896 to Today. An Analysis]*. Warszawa 1990
- KASPRZYCKI, Remigiusz: *Bez sławy i chwały. Dyscyplina w Wojsku Polskim w czasie wojny polsko – sowieckiej 1919–1921 [Without Fame and Glory. Discipline in the Polish Army during the Polish-Soviet War 1919–1921]*. Kraków 2007
- KUKIEL, Marian: *Bitwa warszawska [The Battle of Warsaw]*. Warszawa 2005
- KUTRZEBA, Tadeusz: *Bitwa nad Niemnem (wrzesień–październik 1920 roku) [The Battle of the Niemen (September–October 1920)]*. Warszawa 1926

36 CDIAUL, collection 146, description 8, no. 4854, c. 51.

37 SZCZEPAŃSKI, *Władze i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej wobec bolszewickiego zagrożenia w 1920 roku* 84.

- ŁOPATECKI, Karol: Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku). [Organization, Law, and Discipline in the Polish and Lithuanian Militia (up to the mid-17th century)]. Białystok 2013
- MAŁECKI, Marian: W miejsce czarnego – orzeł biały. Połączenie Pszczyny z Polską po 595 latach rozstania [A White Eagle Replaces the Black One. The reunification of Pszczyna with Poland after 595 years of separation]. Śląski Almanach Powstańczy, Nr. VIII/2022, 43–61.
- MAŁECKI, Marian: Z dziejów wojny obronnej Polski 1939 roku. Bitwa graniczna pod Pszczyną [From the History of Poland's Defensive War in 1939. The Border Battle at Pszczyna]. Tarnowskie Góry 2024
- MIERZWA, Janusz: Starostowie Polski międzywojennej [The Governors of Interwar Poland]. Kraków 2012
- MUSIAŁ, Bogdan: Po trupie Polski na Zachód [Over Poland's Dead Body to the West]. Poznań 2021
- O niepodległą i granicę [vol. 2], Raporty i komunikaty Naczelných Władz wojskowych o sytuacji wewnętrznej Polski 1919–1920 [Reports and Communications of the Supreme Military Authorities on the Internal Situation of Poland 1919–1920]. (compiled by M. JABŁONOWSKI, P. STAWECKI, T. WAWRZYŃSKI). Warszawa – Pułtusk 2000
- OLSZEWSKI, Wiesław: Jeńcy internowani zmarli w obozie Strzałkowo w latach 1915–1921 [Interned Prisoners Who Died in the Strzałkowo Camp in the Years 1915–1921]. Warszawa 2012
- Państwowe Centralne Archiwum we Lwowie (CDIAUL), zbiór 146, opis 8, nr 4854 (Msc.)
- PIECH, Stanisław Ludwik ks.: Błogosławiona Karolina Kózka. Folia Historica Cracoviensia Nr. XV/XVI/2009/2010, 189–195.
- SPRENGEL, Bolesław: Policja państwowa a organy władzy publicznej w polityce ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce w latach 1918 – 1939 [State Police and Public Authority in the Policy of Internal Security Protection in Poland in the Years 1918–1939]. Toruń 2011
- SZCZEPAŃSKI, Jan: Władze i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej wobec bolszewickiego zagrożenia w 1920 roku [Authorities and Society of the Second Polish Republic in the Face of the Bolshevik Threat in 1920]. Wydawnictwo Sejmowe 2022
- TUCHACZEWSKI, Michał: Pochód za Wisłę [The March on the Vistula]. Warszawa 1937
- Wiarus. Rok IX, nr 7, Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy, z dnia 12. 02. 1938

A jogbiztonság elvének előképei a Mózesi Törvényben

The Antecedents of the Principle of Legal Certainty in the Mosaic Law

This study reveals that several elements of the principle of legal certainty already appear in an embryonic form in the ancient Mosaic Law. As such, the Law's accessibility and availability to the people were ensured by the fact that it was publicly proclaimed and written down, and that its regular public readout and continuous teaching were required by law. Knowledge of the law was therefore not a secret science reserved for the few. The predictability of legal consequences – and, by virtue of this, the clarity of the law itself – was ensured by the fact that both the casuistic and general provisions of the law prescribed in advance the sanction for the violations they specified. Furthermore, the proclamation of the principle of talion made the severity of the sanction predictable. All of these factors reduced the possibility of arbitrary adjudication. Clarity of the norms was helped by the fact that the most important provisions were generally short, concise, often unconditional, and easy to memorize – a characteristic that applies, for example, to the Decalogue in its entirety. The Decalogue inscribed on the stone tablets also constitutes the immutable, universal moral foundation of the entire Law, which determines the framework and direction for the interpretation and application of all the Law's specific provisions, thereby advancing legal uniformity and clarity of norms. It further expresses that laws cannot be regarded as mere acts of power. The Law prohibited any deviation from it, including any modification or override by the monarch himself. This ensured the stability and constancy of the law. Because of its declared nature as a covenant between the people of Israel and their God, the Law sets down in advance the benefits and obligations arising from the covenant. This implicitly included the exclusion of retroactive regulations at the level of human institutions. All of these – together with other elements, such as those promoting the primacy and supremacy of the law – had an undeniable influence on legal thought within the Judeo-Christian cultural sphere and, indirectly, on the development of the modern concept of the rule of law.

Keywords: *legal certainty, legal clarity, accessibility and availability of law, foreseeability of law, non-retroactivity of law, Mosaic Law, comparative legal history, European legal culture*

1. A kutatás előzményei, tárgya és munkamódszere

Az összehasonlító jogtörténeti kutatásoknak az antik jogok tekintetében egyik sajátos területe az ókori keleti, valamint a görög és a római kódexek keletkezéstörténetének és szabályrendszerének vizsgálata. Egyes szerzők, mint például *David Müller* 1905-ben, a babilóniai civilizáció jogtörténeti szempontból legjelentősebb emlékének tekintett *Hammurabi-kódex*, a *Tóra* (*Pentateukhosz*, Mózes I-V. könyve a Héber Bibliában, a *Tanakh*ban, azaz az Ószövetségben) és a XII táblás törvény

* ORCID ID: 0009-0004-9037-2568.

(*Lex duodecim tabularum*) összehasonlítása alapján annak bizonyítására tett kísérletet, hogy a két utóbbi törvénymű tekintélyes hányadában az óbabiloni birodalmat megteremtő uralkodó törvényoszlopának (közvetett) hatásával magyarázható.¹ Mások, például *Pietro Bonfante*, ezzel szemben arra hívták fel a figyelmet, hogy a helyenként valóban mutatkozó hasonlóságok, amelyek az évszázados vagy akár évezredes időkülönbséggel összeállított kódexek, így a *Hammurabi*-kódex és a XII táblás törvény között is kimutathatók, sokkal inkább az antik világ életkörülményeinek többé-kevésbé azonos, vagy legalábbis sok tekintetben hasonló voltára vezethetők vissza, nem közvetlen vagy közvetett hatásokra.² *Hamza Gábor* kifejti azt is, hogy az antik Kelet népei, többek között „*a babilóniaiak, az asszírok, az egyiptomiak és a zsidók, valamint a görögök olyan egymástól távolos területeken és különböző történelmi időszakokban kialakult világot, közösséget alkottak, amelyek – ha történelmi fejlődésük során érintkeztek is egymással – végeredményben egymástól teljesen külön és függetlenül fejlődtek, alakultak. (...)*”³

Megfogalmazható azonban az is, hogy ha egyes népek a jogfejlődésük rövidebb vagy hosszabb szakaszában egymás mellett éltek, vagy az egyik nép a másik nép által létrehozott állam kiterjedő határain belül alávétettként volt kénytelen élni, a kulturális és jogi interakciók eltérő mértékben ugyan, de feltétlenül megjelentek, így például a római decemvirek (*decemviri legibus scribundis*) tevékenységéhez kapcsolódó tág értelemben vett kodifikációt az inspirálta, hogy az athéni mintát követve Róma jogát a formális jogegyenlőség (*aequatio iuris, izonomia*) elvére építsék, amiért is a XII táblás törvény bizonyos szabályai nem a római *morest* rögzítették, hanem idegen, főleg görög eredetűek voltak. Ebben a vonatkozásban hivatkozhatunk újra *Hamza* állítására, mely szerint a keleti jogoknak „*egymáshoz, valamint a római joghoz való viszonyát nem lehet másként tanulmányozni, mint (...) az összehasonlító jogtudomány módszerével, és ennek megfelelően az antik jogtörténetet is csak úgy lehet tekinteni, mint az összehasonlító jogtudomány (...) kiemelkedő jelentőségű részét.*”⁴

Ez a tanulmány folytatása korábbi írásaimnak, amelyek 2021 és 2025 között a „*Vetus et Novum Testamentum jogi jelentősége. Párhuzamok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között*” című kutatási projekt keretében készültek. A kutatás során a nyugati jogi tradíciók belül az állami hatalomgyakorlással kapcsolatos bibliai gyökereket tártam fel a teljesség igénye nélkül, egy-egy kiemelt kérdésben. Írásaimban a joguralom elvét megalapozó elemekkel, az ellenállási jog értelmezésének és gyakorlatának a kérdésével, az emberi méltóság és az emberi jogok kiterjedt témakörével, valamint a hatalommegosztás elvének összetevőivel foglalkoztam.⁵ Ebben a tanulmányban arra vállalkozom, hogy a jogbiztonság elvének előképeit tekintsem át a *Tóra* jogrendjében.

A kutatás tárgya tehát egy összehasonlító jogtörténeti projekt kereteibe illeszkedik, de a kutatási témáknak a projekttagok közötti megosztásából fakadóan önmagában nem összehasonlító jogtörténeti munka, hanem kifejezetten a bibliai jogi kultúrára koncentrált. Utalásokat az egyes

1 MÜLLER, Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln 205–207.

2 BONFANTE, Le leggi di Hammurabi, re di Babilonia. (a. 2285–2242 a. C.) Con prefazione e note; BONFANTE, Il codice di Hammurabi e le XII tavole 119–128.

3 HAMZA, Recepció az antik jogokban és a római jog 245.

4 HAMZA, Recepció az antik jogokban és a római jog 249.

5 MÉSZÁROS, A joguralom elvét megalapozó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 182–200.; MÉSZÁROS, Az ellenállási jog értelmezése és gyakorlata a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 118–143.; MÉSZÁROS, Emberi jogok a Bibliában 227–254.; A hatalommegosztás bibliai gyökerei 143–167.

jelenségek kapcsán a szűk értelemben vett ókori Kelet egyes jogforrásaira, illetve az annak nem csak területét, hanem kultúrkinészt is idővel magába integráló Róma jogrendjére vonatkozóan tartalmaz, míg a tág értelemben vett keleti (indiai, kínai stb.) jogforrásokra a vizsgálat a rendkívüli időbeli és térbeli különbség miatt egyáltalán nem terjed ki.

A kutatás időbeli kiterjedése is korlátozott. A zsidó jog fejlődéstörténetéből, amelynek korszakokra bontását a jogtörténet-tudomány – a korszakokon átívelő, esetleg nem kellően mély megállapítások elkerülése céljából – szükségeszerűnek és vitán felül állónak tekinti,⁶ ebben a tanulmányban kifejezetten csak a legelső szakasszal, a bibliai joggal kívánok foglalkozni, azaz forrásközpontú, kizárólag jogi elemzést végzek, kifejezetten az *írott Tóra* (*Tóra se-bichtáv*) jogrétegetére koncentrálna, úgy ahogy azt a Héber Biblia (a keresztény Ószövetség) tartalmazza.⁷ A *Tóra* keletkezésének régészeti, nyelvtudományi és vallástörténeti elemeit, összeállításának történeti folyamatát nem vizsgálom. Míg korábbi tanulmányaim a bibliai jogelvek hatástörténetére is kiterjedtek, a jogbiztonság elvének törói előképei tekintetében ezeknek a középkori egyházjogra, a protestáns természetjogra és a modern állam kialakulásának folyamatába illeszkedő alkotmányos dokumentumok indoklására gyakorolt hatását a kutatás következő szakaszában, külön munkában kívánom bemutatni.

A kutatás novuma abban áll, hogy a modern alkotmányos jogállam egy alapvető elvéből indulok ki, és annak a történeti előzményeit keresem egy olyan jogi tradícióban, amelynek erre az első szakaszára vonatkozóan a jogirodalom is érezhetően csekélyebb, mint a talmudi, rabbinikus jogtudomány, vagy az Imperium Romanum határain belül élő zsidóság joga és a római jog közötti interakciók vonatkozásában.

2. A kutatási téma jelentősége

A jogbiztonság mint a jogállamiság egyik részeleme alapvetően a jogok és kötelezettségek előreláthatóságát, a jogszabályok egyértelműségét és világosságát, kiszámíthatóságát és stabilitását fejezi ki.⁸ Önmagában a jogbiztonság azonban nem feltétlenül csak a jogállamiság fogalomkörében értelmezhető, hiszen a történelem során a jól szervezett államok – részben vagy egészben – eszközként használták a hatalomgyakorlás stabilitásának a fenntartása érdekében akkor is, ha annak jogállami intézményrendszere és demokratikus karaktere hiányzott.⁹ A jogbiztonság felé mutató elemek körében jelentőséggel bírnak a jogok és kötelezettségek írásbeli rögzítését és nyilvános közzétételét megtestesítő olyan nevezetes antik aktusok, mint az ősi, addig íratlan

6 WESTBROOK, Biblical Law 1–17. A mű a bibliai jogot nevesíti a zsidó jogfejlődés legelső, a Második Templom felépítéséig terjedő korszakának.

7 A zsidó hagyomány az *írott Tóra*ban szereplő parancsolatokat (egyes szám: *micva*, többes szám: *micvot*) azok magyarázatára törekedve szóban hagyományozott parancsolatok, értelmezések és történetek sokaságával egészítette ki, amelyeket összefoglaló néven *szóbeli Tórának* (*Tóra se-báál-pe*) neveznek.

8 A jogállamiság magját képező további részelemként a jogbiztonság mellett általában a törvényesség, az önkényesség tilalma, a törvény előtti egyenlőség és diszkrimináció-mentesség, az alapjogok tiszteletben tartása, valamint független és pártatlan bíróságok előtti igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés biztosítása kerülnek említésre. Lásd: Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26. March 2011) 1–16. A jogbiztonság tartalmához a hazai szakirodalomból lásd többek között: PETRÉTEI, Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények 101–102.; TÓTH J., A jogállamiság tartalma 197–212.; TÓTH J., A jogállamiság fogalmának esztörténeti vázlata 260–275.

9 JAKAB, Állam és demokrácia. Törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban 45.

szokásjogi normák összegyűjtése és közszemlére tétele *Drakón* által Athénban (i. e. 621–620)¹⁰ és ugyanez Rómában a XII. táblás törvény (*Lex duodecim tabularum*, i. e. 451–450)¹¹ formájában, amit érc táblákra vésve tettek közzé. Túlterjed e tanulmány keretein annak vizsgálata, hogy ezek a korai, tág értelemben vett kodifikációk mennyiben jelentették a már meglévő, iratlan szokásjog írásban való rögzítését és mennyiben új normák megjelenését. Annyi bizonyosan megállapítható, hogy az írott normák megismerhetősége gátat emelt a hivatalviselési joggal rendelkező társadalmi csoport önkényes jogalkalmazásával szemben, sőt utat nyitott egyfajta társadalmi kontrollnak is a jogalkalmazás fölött.¹² Lehetővé vált, hogy a címzettek objektív forrásból, konkrétan megismerhessék jogaikat, kötelezettségeiket, ne tegye őket a tudatlanság kiszolgáltatottá. Másrészt azt is lehetővé tette, hogy a jogismeret ne merevedjen kevesek titkos tudományává.

Ahogy *Drakón* törvényének keletkezéstörténete és hatása vonatkozásában *Jakab Éva* összegzően megállapítja, a kodifikáció, a közösség életét rendező szokásjogi normák rögzítése és nyilvánosságra hozatala olyan fontos politikai aktus lehet, amely a fennálló hatalmi rend stabilizálását is szolgálja¹³ – nem csak Athénban vagy Rómában, hanem a nagy keleti kódexekben is. Figyelemre méltó, hogy az ilyen kodifikációs aktusok rendszerint egy krízisszituációhoz vagy közjogi törésponthoz kapcsolódtak, mint *Hammurabi* törvényoszlopának felállításakor a széttagolt patesiátusok világából egy egységes birodalom megszervezéséhez, Athénban egy polgárháborús szituáció és az ahhoz kapcsolódó vérbosszúk körforgásának lecsillapításához, Rómában a partíciusok és a plebejusok közötti küzdelmek sorozatához, a formális jogegyenlőség megteremtéséhez, a zsidó nép történetében pedig az egyiptomi rabszolgaságból történő szabaduláshoz és a honfoglaláshoz, évszázadokkal a XII táblás törvény kora előtt.

A zsidóság Egyiptomból való exodusa¹⁴ után a részére a Színáj-hegyi szövetségekötés keretében a bibliai leírás szerint *Isten* által *Mózes* közvetítésével kinyilatkoztatott törvénygyűjtést, a Mózesi Törvényt a *Tóra*¹⁵ történelmi kontextusban, elbeszélő szakaszok, epizódok közé ágyazva tartalmazza, vallási szabályokkal vegyessen, hasonlóan más népek jogrendjéhez.¹⁶ Bár a monarchikus

-
- 10 A ránk maradt, kőbe vésett szöveget ugyan i. e. 409–408. esztendőben jegyezték fel, általános vélemény a szakirodalomban, hogy hűen tükrözi az eredeti normákat. Lásd: JAKAB, Állam és demokrácia. Törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban 43–44. Lásd hozzá: CARAWAN, Rhetoric and Law of Draco; COHEN, Law, Violence, and Community in Classical Athens; RUSCHENBUSCH, Phonos. Zum Recht Drakons und seine Bedeutung für das Werden des athenischen Staates 129–154.
- 11 Összeállításáról lásd többek között: ZLINSZKY, A Tizenkéttáblás törvény töredékei; FÖLDI – HAMZA, A római jog története és institúciói 81–82.; HAMZA, Recepció az antik jogokban és a római jog 243–253.; HOFFMAN, Über den Einfluss griechischen Rechtes auf die Abfassung des römischen Zwölftafelgesetzes 1–42.
- 12 A normák megismerhetőségének jelentőségét a jogalkalmazás hatékonyságának feltételrendszerre tekintetében lásd: KAJTÁR, A joghatékonyság történeti vizsgálata 208–213.
- 13 JAKAB, Állam és demokrácia. Törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban 45.
- 14 Az exodus időpontját a szakirodalomban a „korai kivonulás” néven ismert teória az i. e. 15. század közepére, a „késői kivonulás” elmélete i. e. 1260 körülre teszi. Lásd ezek indoklását: GRÜLL, Bibliai történelem – Ószövetség 81.
- 15 A magyar nyelvben *Tóráként* használatos héber főnév jelentése tan, tanítás, törvény. A Héber Biblián belül ez egyrészt öt könyvnek (I–V. Mózes) az együttes elnevezése, de szűkebb értelemben magát a Színáj-hegyi szövetség keretében kinyilatkoztatott konkrét törvénygyűjtést is jelenti (utóbbi értelemben lásd: II. Mózes 24:12; III. Mózes 26:46; V. Mózes 31:9, 11). A kifejezést a Héber Biblia i. e. 3. században íródott görög fordítása *nomos*znak fordította. Írásunkban a továbbiakban e szűkebb értelemben használjuk.
- 16 Példának okáért a *ius*, mint ember alkotta jog, a *fas*, mint isteni jog és vallási előírások, valamint a

keretek között megvalósuló államalapítást a honfoglalás eseménysorozata után megelőzte még a teokratikus törzsszövetség átmeneti korszaka,¹⁷ amelyet a Bírák könyve és Sámuel I. könyve ír le, a jogbiztonságra törekvés történeti előképei már a Mózesi Törvényben (a továbbiakban röviden: Törvény, illetve kifejezetten a Törvényre szűkített értelmében: *Tóra*) is tükröződnek.¹⁸ Az alábbiakban ennek összetevőit tekintem át.

3. A jogbiztonság elvének összetevői

3.1. A törvény megismerhetősége és nyilvánossága

A *Tóra* alapvető jellemzője annak kezdettől fogva fennálló és folyamatosan előmozdított nyilvánossága a korabeli lehetőségekhez képest. Valamennyi törvénycsoportja már a népvándorlás során nyilvánosan kihirdetésre került, azokat írásba foglalták (a korabeli technikák, táblák, papirusz, pergamen alkalmazásával), valamint elrendelték a Törvény rendszeres tanítását és meghatározott időszakonként való nyilvános felolvasását.¹⁹ A törvényismeret távolról sem képezett valamiféle titkos tudományt.

A *Tórával* kapcsolatban kiemelendő az annak egyediséget adó szövetségi jellege, nevezetesen, hogy az az eredetmegjelölése szerint az izraeliták népe és *Isten* között megkötött szövetség törvénytete, amelyben a nép elfogadta *Jahve* uraságát és annak feltételeit. E tekintetben a *Tóra* egyfajta az uralkodó (esetünkben *Jahve*, mint szuverén) és a nép közti szerződés, amelyben az erősebb fél őt kötő ígéreteket tesz, a nép pedig elkötelezi magát a feltételek, így a törvények betartására.²⁰ Ennek értelmében a szerződés ígéreteket és követelményeket tartalmaz, továbbá az egész népre kiható áldásokat, illetve szankciókat a feltételek betartásától függően.²¹ Annak ténye, hogy a nép boldogulása a szerződés megtartásától függ, érdekközösséget diktált az egész népközösség számára, a mindenkori vezetőkkel egyetemben a teokráciára törekvés jegyében a Törvény betartására, ez pedig eleve a Törvény széleskörű megismertetésére ösztönzött.

mos, mint erkölcsi normák és szokások összefüggéséhez a római társadalomban lásd: DELI, Érték és valóság határán – A jóerkölcs kezdetei 55–79.

17 Lásd hozzá: AHARONI – AVI-YONAH, Bibliai atlasz 49–69.

18 Lásd a 15. lábjegyzetet.

19 Az *írott Tóra* felolvasásának és tanításának a jelentősége azért is kiemelendő, mert a törvények nyilvánossága nem feltétlenül és kizárólagosan kötődött az antik kultúrában az írábeliséghez, így példának okáért a spártai törvényeket *Plutarkhosz* (46/48–125/127) szerint tilos volt írásban rögzíteni, miközben a gyerekeknek kívülről megtanították azokat. Ehhez hasonlóan *Marcus Tullius Cicero* (i. e. 106– i. e. 43) a római gyermekekről írta azt, hogy még az ő korában is fejből tudták a törvényeket. Lásd hozzá: PLUTARKHOSZ, Párhuzamos életrajzok I-II.; illetve *Cicero* munkásságának jogi jelentőségéről: HAMZA, Zur Interpretation des Naturrechts in den Werken von Cicero 5–15.

20 „*Mostan azért ha figyelmesen hallgattok szavamra és megtartjátok az én szövetségemet (berit), úgy ti lesztek nékem valamennyi nép közt az enyéim; mert enyém az egész föld*” (II. Mózes 19:5). Ugyanerről: V. Mózes 26:16–19.

21 A Törvény szövetségi természete tárgykörében lásd többek között: ELAZAR, Covenant and Polity in Biblical Israel 161–224.; BURNSIDE, Old Testament – Torah and Constitutionalism 35–36. BRIGHT, Izrael története 146–155.; GORDON – RENDSBURG, A Biblia és az ókori Közel-Kelet 166.; FRIVALDSZKY, Néhány katolikus szemléletű megfontolás az ószövetségi ‘berit’ sajátos relacionális jellegéről 201–211.

3.2. A Törvény kihirdetése

A Törvény kihirdetése több lépcsőben történt.²² A két kőtáblára vésett, tíz alapvető parancsoltat (*Dekalogosz*)²³ által felvezetett és megalapozott²⁴ legnagyobb terjedelmű rész kihirdetésére az izraeliták Színáj-hegynél való tartózkodása idején került sor az Egyiptomból való kivonulás után, a népvándorlás kezdetén.²⁵ A folyamat a népvándorlás végeztével, a honfoglalás küszöbén zárult.²⁶

Ennek során a Törvény írásban is rögzítésre került, aminek köszönhetően azt a mózesi könyvtekercsek megőrizték. Különös hangsúlyt kapott annak tudatosítása, hogy a nép sorsa, amiben a mindenkori vezetők is osztoznak, a Törvény betartásától függ, ezért elemi érdeke mind a vezetőknek és vezetetteknek megismerni és megtartani annak rendelkezéseit. Erre figyelmeztettek a Törvényhez visszatérően hozzáfűzött intelmek, amelyek a rendelkezések megtartása esetére a nép számára áldást, ellenkező esetben átkot helyeztek kilátásba, mint a következő példa is mutatja:²⁷ „*Ha az én rendelkezéseim szerint jártok, és az én parancsolataimat megtartjátok, és azokat megcselekszitek: Esőt adok néktek idejében, és a föld megadja az ő termését, a mező fája is megtermi gyümölcsét. És a ti cséplétek ott éri a szüretet, és a szüret ott éri a vetést, és elégségig ehetitek kenyereket, és bátorosan lakhattok a ti földetekeken. Mert békességet adok azon a földön, hogy mikor lefeküsztok, senki fel ne rettentse (...) és fegyver sem megy át a ti földetekeken. Sőt elűzitek ellenségeiteket, és elhullanak előttek fegyver által (...). És hozzátok fordulok, és megszorítlak titeket, és megsokasítlak titeket és szövetségemet megerősítem veletek (...). És az én hajlékomat közétek helyezem, és meg nem utál titeket az én lelkem. És közöttetek járok, és a ti Istenetek lesztek, ti pedig az én népem lesztek. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, aki kihoztalak titeket Egyiptom földéről, hogy ne legyetek azoknak rabjai, és összetörtem a ti igátok szegeit, és egyenesen járattalak titeket. Ha pedig nem hallgattok reám, és mind e parancsolatokat meg nem cselekszitek; és ha megvetitek rendelkezéseimet, és ha az én végzéseimet megutálja a ti lelketek, azáltal, hogy nem cselekszitek meg minden én parancsolatomat, hanem felbontjátok az én szövetségemet: (...) kiontom haragomat reátok, hogy elhulljatok a ti ellenségeitek előtt, és uralkodjanak rajtatok a ti gyűlölőitek, és fussatok, mikor senki nem kerget is titeket. Ha pedig ezután sem hallgattok reám (...) olyanná teszem az eget felettetek, mint a vas, a földeteket pedig olyanná, mint a réz. És hiába fogy a ti erőtök, mert földetek nem adja meg az ő termését, s a föld fája sem adja meg az ő gyümölcsét (...).*”²⁸

22 Attól függetlenül, hogy az egyes törvénycsoportok hány aktusban, milyen sorrendben, mikor és földrajzilag hol kerültek kihirdetésre, mindegyik a színáj-hegyi szövetség keretében, azt részletezve került kimondásra és a leírások szerint nem több, hanem ugyanazon egyetlen jogforrásra, *Jahvéra* vezethetők vissza. A klasszikus rabbinikus hagyomány szerint a *Tóra* összes *micvája* egyaránt isteni eredetű, ún. „Színájról származó” parancs.

23 A kőtáblákra írásról lásd: II. Mózes 31:18; II. Mózes 34:1, 4 és 28; V. Mózes 4:13; 5:22 és 10:4.

24 A *Dekalogosz* jelentőségéről a törái jogrendben más ókori keleti törvénykönyvek, mint tág értelemben vett kódexek kazuisztikus jellegéhez képest lásd: HERGER, Az ókori Kelet állam- és jogéletének hagyatéka 9.

25 II. Mózes 19–IV. Mózes 10. Az exodus időpontját illetően lásd a 14. sz. lábjegyzetet.

26 V. Mózes 5. és 6. fejezetei, valamint 12–26. fejezetei. Az exodus utáni izraelita népvándorlás időtartamát negyven esztendőben jelölik meg a források (V. Mózes 1:3; 2:7; 8:2; 29:5; Józsué 5:6) A nép ennek kezdeti szakaszában, a leírás szerint az exodus utáni harmadik hónapban való odaérkezéstől (II. Mózes 19:1) a második esztendő második hónapjában való továbbindulásig (IV. Mózes 10:11) közel egy évet töltött a Színáj-hegy alatt. Lásd hozzá: AHARONI – AVI-YONAH, Bibliai atlasz 45.

27 A tanulmányban a bibliai idézetek, amennyiben külön nincs jelölve, *Károli Gáspár* fordítását követik.

28 III. Mózes 26:3–20. A záradék teljes szövegét lásd a 26. fejezet egészében. Hasonló intelmeket tartalmaz többek között: II. Mózes 23:20–33; V. Mózes 11:8–32; V. Mózes 27:11–26; V. Mózes 28.

Az intelmeket tartalmazó záradékok egyszer és mindenkorra tudatosították, hogy a Törvény nyilvánossága és ismerete nemzeti sorskérdés is egyben, tehát jól fölfogott érdeke a mindenkori vezetőknek erről gondoskodni.

3.2.1. A Színáj-hegyi törvények

A Szövetség Könyvének is nevezett első törvénycsoportot a kőtáblákra is felvett *Dekalogosz* vezeteli fel, amit utána az emberi együttélésre és a kultusz körében az oltárépítésre és az ünnepekre vonatkozó alapvető rendelkezések követnek.²⁹ E törvénytest közvetlenül a szövetségekötés előtt került kihirdetésre a Színáj (Hóreb) hegynél rendezett népgyűlésen, két alkalommal, *Mózes* által. Az összegyűlekezett nép mindkétszer (úgymond két olvasatban) közfelkiáltással, teljes egyetértésben fogadta el azt. Ennek eredményeként lépett hatályba a törvényadó *Isten* és az izraeliták népe közötti szövetség: „*Elméne azért Mózes, és elbeszélé a népnek az Úr minden beszédét és minden rendelkezését (értsd: a tárgybeli törvényi rendelkezéseket); az egész nép pedig egyező szóval felele, mondván: Mindazokat a dolgokat, amelyeket az Úr parancsolt, megcselekedszük*” (első olvasat). „*Mózes pedig felírta az Úrnak minden beszédét, és felkele reggel és oltárt építette a hegy alatt, és tizenkét oszlopot, az Izráel tizenkét nemzetsége szerint. Azután elküldte az Izráel fiainak ifjait, és áldozának égő áldozatokat, és hálaáldozatul tulkokat ölének az Úrnak. Mózes pedig vevé a vérnek felét, és tölté a medencékbe: a vérnek másik felét pedig az oltárra hinté. Azután vevé a szövetség könyvét, és elolvasta a nép hallatára; azok pedig mondanak: Mindent megteszünk, amit az Úr parancsolt, és engedelmeskedünk. Mózes pedig vevé a vért, és ráhinté a népre, és monda: Ímé a szövetségnek vére, melyet az Úr kötött ti veletek, mindama beszédek szerint*” (második olvasat).³⁰ A törvénytestet intelem zárja, ami felhívja az izraeliták figyelmét, hogy a honfoglalás sikere és boldogulásuk a törvény betartásától függ.³¹ A Szövetség Könyveként való nevesítése arra utal, hogy maga a Szentírás szól ekként az e normatestet rögzítő leiratról. Tartalmilag ez a *Tóra* egyfajta kivonatának tekinthető.

A Szövetség Könyvének elfogadását több lépcsőben követte a Törvény további részeinek kihirdetése.³² A legerjedelmesebb szakaszt ezek közül a még a Színáj-hegynél³³ kihirdetett további törvénycsoportok képezik (II. Mózes 25. résztől IV. Mózes 10:10-ig). Ezt a törvénygyűtest néhány történeti beszámoló szakítja meg.³⁴ Ennek a folyamatnak is visszatérő jellemzője az adott törvénycsoportok nyilvános kihirdetése: „*Mózes pedig megszólította őket (értsd: az izraelitákat), és Áron és a gyülekezetnek fejei mind hozzá menének, és szóla velök Mózes. Azután az Izráel fiai is mind hozzá járulának, és megparancsolá nekik mind azt, amit az Úr mondott néki a Sinai hegyen. Mikor pedig elvégezte Mózes velök a beszédet, leplet tön orcájára. És mikor Mózes az Úr elébe méne, hogy vele szóljon, levevé a leplet, míg kijőne. Kijővén pedig, elmondá az Izráel fiainak, ami parancsot kapott.*”³⁵

29 II. Mózes 20–23. fejezetek.

30 II. Mózes 24:3–8.

31 II. Mózes 23:20–33.

32 A *Tóra* további törvénycsoportjai is mind beleértendők a Színáj-hegyi szövetség keretében kinyilatkoztatott törvények sorába, függetlenül a kihirdetés helyétől, hiszen mindegyik alapja és kerete a Színáj-hegyi szövetség.

33 Az izraeliták közel egy évet töltöttek a Színáj-hegy alatt a népvándorlás kezdeti szakaszában. Lásd a 26. sz. lábjegyzetet.

34 Például az aranyborjú készítéséről a *Mózesre* várakozó nép által és *Mózes* közbenjárásáról az emiatti isteni ítélet megelőzéséért, továbbá a szent sátor felépítéséről és felszenteléséről, a papok felszenteléséről, az első népszámlálásról.

35 II. Mózes 34:31–34.

A különböző törvényi részeket rendszeresen és hangsúlyosan a közzétételükre irányuló felvezetés előzi meg: „szólj Izrael fiainak és mondd meg nekik: (...)”, „szóla az Úr ismételen Mózesnek, mondván: szólj az Izrael fiainak, mondván: (...)”; „szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván: szólj Izrael fiaikhoz és mondd nekik: (...)”; „szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván: szólj Izrael fiainak egész gyülekezetéhez és mondd meg nekik: (...)”.³⁶

3.2.2. A törvényadás közbülső szakasza

A Színáj-hegytől való továbbmenetel és a honfoglalás előszobájába érkezés között is kerültek kihirdetésre törvények (IV. Mózes 15; 18–19; 27:6–11; 28–30; 35–36). Néhány kivételtől eltekintve – mint például a leányági öröklésre vonatkozó rendelkezések,³⁷ az „egy tanú nem tanú” elv lefektetése³⁸ – ezek főként a színáji törvényeket tovább részletező rendelkezések voltak.³⁹ A törvények kihirdetése ebben a szakaszban is általános követelmény volt.⁴⁰

3.2.3. A törvényadás lezárása

A törvényhirdetés utolsó szakaszára a népvándorlás végén, közvetlenül a honfoglalás, a Kánaán földre való belépés előtt került sor a Moáb síkságán a Mózes által összehívott népgyűlésen.⁴¹ Mózes ezen a Dekalogoszból kiindulva részben összefoglalta és – esetenként tovább részletezve – megismételte a már korábban kihirdetett törvényt.⁴² Ezen felül olyan, addig nem rögzített rendelkezések is kihirdetésre kerültek, amelyek már a küszöbön álló honfoglalást követő társadalom- és államszervezés alapjait fektették le, mint például az igazságszolgáltatás területi megszervezéséről, továbbá – arra az esetre, ha a nép később monarchikus államforma mellett döntene – a királyi hatalomgyakorlásról szóló törvénytestek.⁴³ Ezt a törvénygyűttest is mind felvezetésként, mind zárásként intelmek keretezik.⁴⁴ Ezzel teljességgel összeállt és lezárásra került a mózesi törvénygyűjtemény.

A törvényeket Mózes írásban is rögzítette és azok írásos formában is átadásra kerültek az izraelita vezetőknek: „És megírta Mózes e törvényt, és adá azt a papoknak, a Lévi fiainak, akik hordozzák az Úr szövetségének ládáját, és Izráel minden vénének.”⁴⁵ A Törvény egy példánya a szent sátorba, a frigyláda mellé került elhelyezésre, kifejezve annak isteni tekintélyét és szövetségi voltát: „Mikor

36 III. Mózes 1:2; 4:1–2; 18:1–2; 19:1–2. Lásd még a teljesség igénye nélkül: III. Mózes 7:28; 12:1–2; 20:1–2; 23:1–2 és 23–24; 24:1–2; 25:1–2; 27:1–2, IV. Mózes 5:1–2; 6:1–2.

37 IV. Mózes 27:6–11 és 36. fejezet.

38 IV. Mózes 35:30.

39 Lásd például a menedékvárosi védelem elvi megalapozását a II. Mózes 21:13-ban, majd a részletes szabályokat a IV. Mózes 35:1–32-ben, majd további részleteket az V. Mózes 19:1–13-ban.

40 IV. Mózes 15:1–2; 15:37–38; 28:1–2; 35:2 és 9–10.

41 V. Mózes 5–6. és 12–26.

42 Erre utal az V. Mózes görög elnevezése (*Deuteronomium*), amit magyarul, a katolikus bibliafordítás Második Törvénykönyvként nevesít.

43 V. Mózes 16:18 és 17:8–20.

44 Felvezető intelmek: V. Mózes 11:8–32. Intelmi záradék: V. Mózes 27:11–26 és 28:1–68, ami egyben a teljes Törvény intelmi záradékát is képezi.

45 V. Mózes 31:9. Ez egyben arra is utal, hogy a törvényiratról időközben több példány is készült. Ez egyáltalán nem elképzelhetetlen, hiszen közel negyven év állt ehhez rendelkezésre és az utolsó szakasz kiegészítései sem a népgyűlés pillanatában születtek, hanem már jóval a kihirdetésük előtt kijelentést kaphattak róluk Mózes.

pedig teljesen és mind végig beírta Mózes e törvény igéit könyvbe: Parancsola Mózes a lévítáknak, akik hordozzák vala az Úr szövetségének ládáját, mondván: Vegyétek e törvénykönyvet, és tegyétek ezt az Úrnak, a ti Isteneteknek szövetségládája oldalához, és legyen ott ellened bizonyosságul (értsd: tanúságként).⁴⁶

3.2.4. Honfoglalás a Törvény jegyében

Mózes a törvényadást követően – Izrael véneivel együtt – elrendelte, hogy a Kánaán földjére való bevonulás után, a honfoglalás nyitányaként a Törvényt írják kövekre az Ebál hegyén és ennek keretében emeltessék ott oltár, valamint mutassanak be égő- és hálaáldozatot Izrael Istenének: „Mózes pedig és Izrael vénei parancsot adának a népnek, mondván: (...) amely napon általmentek a Jordánon arra a földre, amelyet az Úr, a te Istened ad néktek: nagy köveket állíts fel, és meszeld be azokat mésszel. És mihelyt általmégy, ird fel azokra e törvénynek minden igéjét, hogy bemehess arra a földre, amelyet az Úr, a te Istened ad néked, a tejjel és mézzel folyó földre, amiképpen megígérte néked az Úr, a te atyáidnak Istene. Mihelyt azért általmentek a Jordánon, állítsátok fel azokat a köveket, amelyeket én e mai napon parancsolok néktek, az Ebál hegyén; és meszeld be azokat mésszel (...). És ird fel a kövekre e törvénynek minden igéjét igen világosan!”⁴⁷

Mindez a honfoglalás első szakaszában, Mózes utódja, Józsué vezetésével valósult meg. Az Ebál hegyéhez érkezve „felírá ott kövekre a Mózes törvényének mását, amelyet az irt vala Izrael fiai elé.”⁴⁸

Ezen alkalommal ugyanott népgyűlésre is sor került, szintén Mózes korábbi útmutatása⁴⁹ szerint. Nyilvánosan felolvasták a Törvényt, a megtartóira pedig kimondták az áldásokat, mint ahogy megrontóira az átkokat. Hasonló, áldásokat és átkokat tartalmazó szöveg egyéb keleti jogforrásokból, többek között a Hammurabi-kódexből is ismert,⁵⁰ itt azonban más a természetfölötti szankcióval fenyegetett magatartás: kifejezetten a Törvényt nem követő, megsértő személynek szól a figyelmeztetés, hiszen az *ius Divinum*, formai megsemmisítése ember számára lehetetlen: „Az egész Izrael pedig és az ő vénei, vezérei és bírái ott álltak vala kétfelől a láda (értsd: a frigyláda) mellett, a Lévíta-papok előtt, akik az Úrnak frigyládáját hordozták vala, úgy a jövevény, mint a benszüllött, fele a Garizim hegye felé, fele pedig Ebál hegye felé, amint megparancsolta Mózes az Úr szolgálja, hogy megáldaná az Izrael népet először. Azután pedig felolvasta a törvénynek minden igéjét, az áldást és az átkot, mind úgy, amint meg van írva a törvény könyvében. Nem volt egy ige sem azok közül, amelyeket Mózes parancsolt vala, amelyet fel nem olvasott volna Józsué, az Izraelnek egész gyülekezete előtt, még az asszonyok, gyermekek, jövevények előtt is, akik járnak vala közöttük.”⁵¹

46 V. Mózes 31:24–26. A Mózesi Törvényről az antik zsidó irodalomból lásd például: FLAVIUS, *The Antiquities of the Jews*, Book III. ch. 5. és 12; továbbá Book IV. ch. 8.; FLAVIUS, Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról II. Könyv 22–30. pont.

47 V. Mózes 27:1–8.

48 Józsué 8:32.

49 V. Mózes 11:26–32 és 27:11–26.

50 Lásd hozzá: HAMMURABI törvényei XXVI: „Ha az illető a szavaimra, melyeket emlékkövemre írtam, ügyel, ítéletet el nem törli, szavaimat hatályon kívül nem helyezi, szobromat meg nem másítja: az ilyen ember, akárcsak magam, az igazságosság királya; annak a botját a Napisten hosszabbítsa meg, népét pedig az igazságban vezérelje. Ha azonban az illető szavaimra, melyeket emlékkövemre írtam, rá sem hederít, átkaimat semmibe sem veszi, isten átkától nem fél, az ítéletet, melyet megítéltem, kivakarja, szavaimat hatályon kívül helyezi, szobromat megmásítja, s nevem írását eltünteti, hogy saját nevét írja rá, vagy pedig azon átkok miatt erre más valakit oktat ki: attól az embertől akár király, akár úr, akár papi fejedelem, akár pedig bármi néven nevezhető személy az illető, Anu, a nagy, az istenek atyja, uralmam előhívója, királyi fényét vegye el, jögarat törje el, végzetét átkozza meg.”

51 Józsué 8:33–35.

A Törvény kövekre írásának és (ismételt) nyilvános felolvasásának a honfoglalás kezdetére való tudatos időzítése üzenetértékkel bírt. Ünnepeles formában hívta fel a figyelmet a törvényi előírásokra, amelyektől a nép boldogulása függ a létrehozandó nemzeti otthonában.

A honfoglalást követően az izraelita törzsszövetséget vezető *Józsué* által összehívott sikemi népgyűlésen újra sor került a Törvény közfelkiáltással való megerősítésére, mindenkorra hangsúlyossá téve a törvényalapú állam- és társadalomépítést.⁵² Izrael ókori államiségét tehát az előre lefektetett és nyilvánosan kihirdetett, ráadásul több alkalommal is a nép által megerősített, isteni eredetűnek tekintett, azaz ember által változtathatatlan *Tóra* alapozta meg, és ez volt hivatott arra, hogy az államiséget fenntartsa. A kinyilatkoztatott Törvényt már készen kapták meg a későbbi vezetők (a teokratikus törzsszövetség korának bírái, majd a királyok), ezért az államépítés valamennyi intézménye és szereplője alá volt rendelve a Törvénynek. Az antikvitás más államaival szemben ezen túlmenően a lényegi különbséget az jelentette, hogy az uralkodó ugyanúgy a Törvény uralma alatt álló ember volt, mint bárki más (azaz a feladatát és a felelősségét tekintve különbözött csak alattvalóitól), nem pedig istenített, vagy isteni tulajdonságokkal felruházott személy.

3.3. Törvénytanítás

A törvények megismerhetőségét és nyilvánosságát szolgálta az is, hogy a *Tóra* normái maguk is általános előírássá tették a *Tóra* tanulmányozását, a törvényismeret folyamatos elsajátítását és tanítását. A magyar nyelvben *Tóra*-ként használatos héber főnév jelentése tan, tanítás, törvény, azaz a jelentéstartalom eleve kifejezi a tanításra rendeltséget.⁵³ Minden hetedik esztendőben, a *Tóra* által előírt szombatévben⁵⁴ a Szukkót, az ún. Sátrak ünnepe keretében megtartott nagygyűlésen nyilvánosan is fel kellett olvasni a *Tórát*: „*És megírta Mózes e törvényt, és adá azt a papoknak, a Lévi fiainak, akik hordozzák az Úr szövetségének ládáját, és Izrael minden vénének. És megparancsolá nekik Mózes, mondván: A hetedik esztendő végén, az elengedés esztendejének idejében, a sátorok ünnepén; Mikor eljön az egész Izrael, hogy megjelenjék az Úr előtt, a te Istened előtt azon a helyen, amelyet kiválaszt: olvasd fel e törvényt az egész Izrael előtt fülök hallására. Gyűjtsd egybe a népet, a férfiakat, az asszonyokat, a kicsinyeket és a te jövevényedet, aki a te kapuidon belül van, hogy hallják és tanuljanak, és féljék az Urat, a ti Isteneteket, és tartsák meg és teljesítsék e törvénynek minden igéjét.*”⁵⁵

A papság és a lévíták körében a törvényismeret és az annak továbbadására való alkalmasság eleve a hivatásukból eredő mindenapi követelmény volt, „*hogy taníthassák Izrael fiait mindazokra a rendelkezésekre, amelyeket az Úr szólott vala nekik Mózes által.*”⁵⁶ Lényeges feladatukat képezte a *Tóra* tanítása, magyarázata: „*tanítják a te végzéseidre Jákobot és a te törvényedre Izraelt.*”⁵⁷

A *Tóra* királyi hatalomgyakorlásról szóló törvényteste, az ún. király-törvény, a királyok számára hangsúlyos kötelezettséggé tette egy saját, a mindenkori használatukra szolgáló külön tóratekercs másolat elkészítését: „*És mikor az ő országának királyi székére ül, írja le magának könyvbe e törvénynek mását a Léviták-papokéból. És legyen az ő nála, és olvassa azt életének minden*

52 Józsué 24:1–28.

53 Lásd a 15. sz. lábjegyzetet. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) által kiadott Biblia eleve „*tan*”-ként fordítja magyarra.

54 II. Mózes 23:10–11; III. Mózes 25:3–7.

55 V. Mózes 31:9–12.

56 III. Mózes 10:11.

57 V. Mózes 33:10.a. Lásd még: „*A papnak ajkai őrzik a tudományt, és az ő szájából törvényt várnak, mivel a Seregek Urának követe ő.*” (Malakiás 2:7). MÉSZÁROS, A hatalommegosztás bibliai gyökerei 156.

idejében, hogy tanulja félni az Urat, a te Istenedet, hogy megtartsa e törvénynek minden ígését, és e rendelkezéseket, hogy azokat cselekedje.⁵⁸ Ez, a törvények elsőbbségét és felsőbbbbségét a királyokkal szemben is nyomatékosító rendelkezés magában foglalja az ennek alapfeltételét képező törvényismeret előmozdítását az egész nép vonatkozásában is. Josafát (*Jehosafát*) júdabeli királyról (uralkodási ideje: i. e. 870–845)⁵⁹ külön feljegyzi a történeti leírás, hogy mennyire komolyan vette a törvényismeret terjesztésének felelősségét: „*Királyságának harmadik esztendejében elküldé az ő vezérei közül Benhailát, Obádiást, Zakariást, Nétanéelt és Mikáját, hogy tanítsanak a Júda városaiban, És velök Lévitákat: Semája, Nétánia, Zebádia, Asáel, Semirámót, Jónatán, Adónia, Tóbiás és Tóbadónia Lévitákat, és velök Elisáma és Jórám papokat. Tanítának azért Júdában, és az Úr törvényének könyve velök vala, mikor jártak vala Júda városaiban, tanítván a népet.*⁶⁰

Ráadásul a Tóra általánosan is előírásá tette az egész nép számára a törvényismeretet, amikor a pusztai vándorlás befejezésekor megtartott, a mózesi törvényhirdetés záró akkordját képező népgyűlésen általános hatállyal kimondásra került, hogy „*ez ígék, amelyeket e mai napon parancsolok néked, legyenek a te szívedben. És gyakoroljad ezekben a te fiaidat, és szólj ezekről, mikor a te házában ülsz, vagy mikor úton jársz, és mikor lefekszel, és mikor felkelsz. És kössed azokat a te kezre jegyül, és legyenek homlokkötőtül a te szemeid között. És ird fel azokat a te házádnak ajtófeleire, és a te kapuidra.*⁶¹

Összességében kijelenthető, hogy a Törvény nem szokásjogi gyakorlatnak, hanem nyilvánosan kihirdetett és rögzített normáknak minősült, amely a korabeli lehetőségekhez képest a közösség egésze számára megismerhető és hozzáférhető volt, ráadásul megismertetését és megismerését maga a Törvény szorgalmazta.

3.4. Normavilágosság

„*És ird fel a kövekre e törvénynek minden ígését igen világosan!*⁶² – szól a tórai rendelkezés. A jogbiztonság feltételei közé tartozik az is, hogy a jogi normák közérthetőek, egyértelműek, világosan előreláthatók, kiszámíthatók legyenek. Tartalmuk úgy legyen megfogalmazva, hogy sem a jogalkalmazóknak, sem a címzetteknek ne legyen kétségük az azokból következő jogokat és kötelezettségeket, jogkövetkezményeket illetően.⁶³

Bár a tág értelemben vett kódexek és ezen belül az ókori törvénygyűjtemények közös jellemzője, hogy bennük rendszerezetlenül keverednek a különböző jogterületek és azokon belül is az anyagi jogi és eljárásjogi előírások, ami miatt a normák nem feltétlenül könnyen tekinthetők át,⁶⁴ a Törzsből a jogbiztonság irányába öt, a normavilágosságot előmozdító tényező is előremutat:

58 V. Mózes 17:18–19.

59 Datálás a *Gershon Galil*-féle kronológia alapján.

60 II. Krónika 17:7–9.

61 V. Mózes 6:6–9; 11:8–9 és 18–20; Józsué 1:8. A törvénytanulás és tanítás kihangsúlyozása vezetett el a későbbiekben, már a zsinagógák világában, az egész *írott Tóra* ún. hetiszakaszokra bontva történő felolvasásának állandósítására a szombati istentiszteletek keretében, aminek során minden héten másik hetiszakaszt napirendre véve egy év leforgása alatt az egész *Tóra* felolvasásra kerül. Lásd ehhez: FLAVIUS, Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról II. Könyv 17. pont.

62 V. Mózes 27:8.

63 Például a hatályos magyar, jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 2. § (1) bekezdése szerint „*a jogszabálynak a címzettek számára egyértelműen értelmezhető szabályozási tartalommal kell rendelkeznie.*”

64 Tematikus megközelítés alapján a *Tóra* parancsolatait hagyományosan három nagy csoportra osztják: (1) morális (etikai) jellegű, (2) kultikus (ceremoniális) jellegű és (3) ítélkezési (jogalkalmazási), illetve

(1) a szabályok jelentős részének a konkrét esetektől elvonatkoztatott általános megfogalmazása, javarészt kategorikus tiltás, vagy előírás formájában (tedd ezt, ne tedd azt), (2) a bűncselekményé minősítés és a büntetés törvényhez kötöttsége, (3) a büntetések kiszámíthatóságát előre vetítő és a magánbosszú önkényességének, aránytalanságának gátat szabó tálío elv (*lex talionis*) rögzítése, (4) a részletszabályok általános szabályokkal való, alaptörvényi jellegű megalapozása, (5) a törvényhozó szándékát kifejező indokolás, vagy motivációs záradékok alkalmazása.

3.4.1. A magatartási szabályok általános megfogalmazása felé való elmozdulás

Az ókori joganyagok általános jellemzője a szabályok kazuisztikus, azaz esetközpontú megfogalmazása. E módszert az eseti, konkrét tényállások és ahhoz kapcsolva gyakran a szigorúbb, vagy enyhébb megítélést tartalmazó aleteik részletes körülírása, egyfajta „*ha...akkor*” szerkezet jellemzi. Ez az esetközpontú megközelítés a vele egyező helyzetekben valóban életközeli és a konkrét esetben pontosan előrevetíti a jogkövetkezményeket, az absztrakciós szintjének alacsonyága miatt azonban merevebb, így megnehezíti az azonos jogi tárgyra akár csak a némiképp eltérő esetben való alkalmazást. Nem is szólva az előre nem látott helyzetek megítéléséről. A Mózesi Törvény is tartalmaz ilyen szabályokat, mint például a következő: „*Ha valaki szamarat, vagy ökröt, vagy bárányt, vagy akármiféle barmot ad az ő felebarátja gondviselése alá, és az elhull, vagy megsérül, vagy elhajtatik, úgy hogy senki sem látta: Az Úrra való esküvés legyen kettejük közt, hogy nem nyújtotta-é ki kezét felebarátja vagyonára; és ezt fogadja el annak ura, és az semmit se fizessen. Ha pedig ellopták tőle: megfizesse az urának. Ha széttépetett, hozza el azt bizonyosságul; a széttépetett nem fizeti meg.*”⁶⁵

A Tóra azonban kimagasló az ókori törvénygyűjtemények közül abban, hogy kiemelkedően nagy arányban tartalmaz általános előírást rögzítő rendelkezéseket is, amelyek széleskörűen és jobban szolgálják az életviszonyok kiszámíthatóságát. Közülük is kiemelkednek a rövid, tömör, feltétel nélküli tiltásokat, illetve előírásokat tartalmazó rendelkezések.⁶⁶ Ezt a módszert tükrözi a *Dekalogosz* teljes egésze: „*Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem*”; „*Tiszteld atyádat és anyádat*”; „*Ne ölj*”; „*Ne törj*

közjogi (államjogi, államigazgatási) jellegű rendelkezések. Ezek között vannak olyanok, amelyek természetük szerint egyszerre több kategóriába is beletartoznak. A Tóra ezeket nem listászerűen tartalmazza (nem rendezi egységes kódexbe), hanem szétterítve, történeti, illetve történelmi leírások közé vegyítve, pontos számuk említése nélkül, ami ettől függetlenül semmivel nem csökkenti a rendelkezések súlyát, nem homályosítja el azok mibenlétét. Az idők folyamán a hagyományos rabbinizmus igyekezett a normákat rendszerezni és összeállítani a tórai parancsolatok jegyzékét, aminek eredményeként végül *Maimonidész* (1138–1204) révén alakult ki az isteni parancsolatok (*micvák*) 613-as (248 cselekvő és 365 tiltó rendelkezésből álló) listája. A parancsolatok felosztásáról lásd: MAIMONIDES: *Sefer HaMitzvot*, https://www.sefaria.org/Sefer_HaMitzvot?tab=contents; FINTA, A „törvények uralma” a zsidó vallásjogban 233; RUFF, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 15–18.

65 II. Mózes 22:10–13.

66 Ezeket a rövid, indoklás nélkül önmagában tiltó, vagy előíró rendelkezéseket a filozófiai, illetve teológiai alapokon kutatók a filozófiai, logikai, vagy tudományos kontextusokban használatos görög *apodeiktikosz* (az *apodeiknūmi* - megmutat, kinyilvánít, bebizonyít jelentésű igéből, tehát a „bebizonyított”) kifejezéssel élve apodiktikus törvényeknek nevezik, arra utalva, hogy a bennük írtak ellentmondást nem tűrő, vitathatatlan állítások, nyilvánvaló és egyértelmű igazságokat fejeznek ki. Bár a kifejezés a jogi szakirodalom számára idegen, találoan mutat rá a jelzett normatartalom specifikus vonására. Lásd: KUSTÁR, Bevezetés az ószövetség irodalmába 171–172.

házaságot”; „*Ne lopj*”; „*Ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot*”, stb.⁶⁷ De a Tóra több része is gazdagon tükrözi ezt a módszert, melynek példái közül lássunk szintén párat: „*Aki megveri az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon. Aki embert lop, és eladja azt, vagy kezében kapják, halállal lakoljon.*”⁶⁸ „*Aki barommal közösül, halállal lakoljon.*”⁶⁹ „*Ha pénzt adsz kölcsön az én népemnek, a szegénynek aki veled van; ne légy hozzá olyan, mint a bitelező; ne vessetek reá uzorát.*”⁷⁰ „*A te felebarátodat ne zsarold, se ki ne rabold. A napszámós bére ne maradjon nálad reggelig.*”⁷¹ „*Ne járd rágalmozóként a te néped között.*”⁷² „*Ne kövessetek el igazságtalanságot az ítéletben, a hossz mértékben, súly mértékben és ürmértékben. Igaz mérték, igaz font, igaz éfa, és igaz hin legyen közöttetek.*”⁷³ „*Ha pedig eladsz valami eladni valót a te felebarátodnak, vagy vásárolsz valamit a te felebarátodtól: egymást meg ne csaljátok.*”⁷⁴ „*Zálogba senki ne vegyen kézimalmot vagy malomkövet, mert életet venne zálogba.*”⁷⁵ „*Meg ne öletlessenek az atyák a fiakért, se a fiak meg ne öletlessenek az atyáékért; kiki az ő bűnéért haljon meg.*”⁷⁶

A normavilágosság szempontjából külön nyomatékkal bír, hogy a Törvény egészét két, szinte verselhető tömörségű rész ágyazza keretbe: nyitányként az egész törvényanyagot megalapozó *Dekalogosz*, záradékként pedig áldás és átok kijelentése az engedelmesség, illetve az engedetlenség esetére. A záradék átok-katalógusa a világosságát és tömörséget tekintve módszertanilag a *Dekalogoszt* idézi fel, amikor tizenkét pontban összefoglalva felsorolja a törvénytelenség legkirívóbb eseteit.⁷⁷

3.4.2. A bűncselekmény minősítés és a büntetés törvényhez kötöttsége

A Tóra kategorikusan leszögezte a rendelkezéseitől való eltérés általános tilalmát: „*Vigyázzatok azért, hogy úgy cselekedjétek, amint az Úr, a ti Istenetek parancsolta néktek; ne térjétek se jobbra, se balra.*”⁷⁸ A királyi hatalomgyakorlás vonatkozásában ezt a tilalmat külön is megerősítette.⁷⁹ Ez az előírás a jogalkalmazói önkény elé is gátat emelt, mivel csak olyan magatartásért járt büntetés, amit a Törvény eleve konkrét büntetéssel rendelt szankcionálni. Ez tág értelemben, közvetetten a „*nullum crimen sine lege*” elv alapját is felfestette,⁸⁰ ahogy arra Pál apostol is utalt: „*ahol pedig nincsen törvény, ott törvény ellen való cselekedet sincsen,*” továbbá „*a bűn azonban nem számítatik be, ha nincsen törvény.*”⁸¹ Ugyanez főbb vonalakban megemlíthető a büntetés törvényhez kötöttsége

67 II. Mózes 20:1–17.

68 II. Mózes 21:15–16.

69 II. Mózes 22:19.

70 II. Mózes 22:25.

71 III. Mózes 19:13.

72 III. Mózes 19:16a.

73 III. Mózes 19:35–36a.

74 III. Mózes 25:14.

75 V. Mózes 24:6.

76 V. Mózes 24:16.

77 V. Mózes 27:11–26.

78 V. Mózes 5:32.

79 V. Mózes 17:18–20.

80 HEKA, A Nagy Szánhedrin 2.

81 Róma 4:15b és Róma 5:13b. Görög eredetiben: „*hu de uk esztin nomosz, ude parabaszisz*” és „*hamartia de uk ellogeitai mé ontosz nomu.*” A *Vulgata* latin fordításában: „*ubi enim non est lex nec praevaricatio*” és „*peccatum autem non inputatur cum lex non est.*”

vonatkozásában is. Bár az ún. „*nulla poena sine lege*” elv tételmondatba sűrített kimondása nem található meg a *Tórán*ban, nem vitatható, hogy a *Tóra* a szankcionált magatartásokat illetően előre rögzítette az alkalmazandó büntetési nemeket.⁸²

3.4.3. Az evilági jogkövetkezmények előreláthatósága, kiszámíthatósága

A *Tóra* a bűnnel okozott hátránnyal azonos büntetést hirdető talió elvet fekteti le az evilági⁸³ jogalkalmazás büntetőjogi alapelveként: „*Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért; Égetést égetésért, sebet sebért, kéket kékért.*”⁸⁴ „*Ha valaki agyon üt valamely embert, halállal lakoljon. Ha pedig barmot üt agyon valaki, fizesse meg azt: barmot baromért. És ha valaki sérelmet ejt a felebarátján, amint ő cselekedett, vele is úgy cselekedjenek: Törést törésért, szemet szemért, fogat fogért; amilyen sérelmet ő ejtett másra, olyan ejtessék rajta is.*”⁸⁵ A talió elve, túl azon, hogy az azonos súlyú megtorlás előírásával gátat emelt az aránytalan magánbosszú és az önkényes ítélkezés elé, egyben előreláthatóvá tette az élet- és testi épség elleni bűncselekményekért kiszabható büntetések mértékét.

A *Tóra* emellett utat nyitott a magánbosszú, illetve a testcsonkító büntetés vagyoni megváltásának irányába is. Lehetővé tette ezek vagyoni elégtétellel (kompozíció) való helyettesítését a sértett irányába, ami a sérelem súlyával arányosan alakult. Ennek alkalmazását csak egyetlen esetben, az emberölés esetében zárta ki konkrétan a *Tóra*, a kioltott élet szentségének okán.⁸⁶ Így az egyéb büntetendő magatartások tanúsítása esetén mód nyílt a

82 Külön kihangsúlyozza ezt a következő mű: ZANCHI, On the Law in General (On the Laws of the Jewish State c. fejezet) 91. A végrehajtási módozatokról ugyanez már nem mondható el. A halálbüntetés vonatkozásában például a Törvény fenntartotta a magánbosszú intézményét is (a meggyilkolt személy rokonának főszabály szerint joga, sőt kötelessége megölni a gyilkost, nem részletezve annak módját). Egyes esetekben szólt a megkövezésről vagy a megégetésről, többször viszont nem rendelkezik a kivégzés módjáról. Az írásbeli *Tóra* értelmezését és gyakorlati alkalmazását tükröző szájhagyományt (az ún. szóbeli *Tórát*) az i.sz. 2. évszázad vége felé írásba foglaló *Misna Szanhedrin traktátusa* az említettek mellett még a lefejezést és a megfojtást is említette. Lásd: Mishnah Sanhedrin 7:1, https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.7.1?lang=bi&with=all&lang2=en; magyar fordításban: RUFF, A Misna Szanhedrin traktátusa 141. Lásd hozzá: HEKA, A Nagy Szánhedrin (II.) Bírósági eljárás és ítélkezés 3.; TÓTH J., A halálbüntetés a zsidó jogban – A Talmud és a Háláchá alapján 469–477.

83 Az „evilági” megjelölés oka, hogy a Törvény nem csak evilági, hanem bizonyos esetekben égi/túlvilági büntetést helyezett kilátásba, aminek foganatosítása magára *Istenre* tartozik, ezért a végrehajtás formája, időzítése ember által előreláthatatlan. Ilyen esetek például: bizonyos rituális, áldozati előírások megsértése, többek között a körülmetélkedésé (I. Mózes 17:4); tisztátalan személy általi evés az *Istennek* szentelt áldozati állat húsból (III. Mózes 7:20); a megmaradt áldozati húsból történő, két napon túli evés (III. Mózes 19:6–8); az engesztelési ünnepnap munkavégzési tilalom és böjt megszegése (III. Mózes 23:29–30); a vérevés tilalmának megszegése (III. Mózes 7:26–27). Ezekről az úgynevezett *kárá*t (kiirtás, kivágás) büntetésekről lásd: COHN, Human Rights in the Bible and Talmud 22–24; HEKA, A Nagy Szánhedrin (II.) Bírósági eljárás és ítélkezés 3. Mindezek azonban nem csökkentik a fejezetcím alatt elmondottaknak a jogbiztonságot munkáló súlyát.

84 II. Mózes 21:24–25.

85 III. Mózes 24:17–20; lásd hozzá: V. Mózes 19:21.

86 IV. Mózes 35:31–32. Szándékos emberölés esetén: „*Az olyan gyilkos életéért pedig ne vegyetek el váltságot, aki halálra való gonosz, hanem halállal lakoljon.*” Gondatlanságból elkövetett emberölés esetén joga volt az elkövetőnek menedékvárosi védelemben részesülni, viszont a főpap haláláig nem térhetett haza onnét: „*Attól se vegyetek váltságot, aki az ő menedékvárosába szaladt, hogy visszamehessen és otthon*

kompozícióra. Nincs adat arról, hogy mikor bontakozott ki ennek a gyakorlata, de a témánk szempontjából ez nem is hangsúlyos. A rabbinikus kommentárirodalom a tálíó elvről már akként ír, hogy az gyakorlatilag az arányos vagyoni elégtétel fizetésének a kötelezettségét jelentette.⁸⁷ Jelzésértéktű, hogy a Biblia könyveiben nem találunk leírást büntetesként alkalmazott testcsontkítási esetről.

3.4.4. A részletszabályok alaptörvényi jellegű megalapozása

A Mózesi Törvényt felvezető és egyben megalapozó *Dekalogosz*, ami – azon túl, hogy tételes jogi normacsoportnak is számít – az egész Törvény általános és változtathatatlan erkölcsi alapjait fekteti le, mintegy alaptörvényként. Ráadásul olyan alapokat, amelyek az emberközi viszonyokra vonatkozó részükben magát az örökérvényű természet törvényt tükrözik tételes formában.⁸⁸ A Törvény valamennyi további rendelkezése visszavezethető a *Dekalogosz* valamelyik tételéhez,⁸⁹ azok alapján csoportosítható és hozzájuk képest egyfajta részletszabályozásnak minősül, aminek célja a *Dekalogosz* rendelkezéseinek érvényre juttatása. Tartalmilag tehát a *Dekalogosz* alpnormái és a többi törvényi rendelkezés szerves egységet alkotnak. Ráadásul maga a *Dekalogosz* mögött is ott áll a parancsolat együttes lényegét tömören összefoglaló két sarkalatos rendelkezés: „*Szeressed azért az Urat, a te Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes erődből,*”⁹⁰ és „*szeressed felebarátodat, mint magadat.*”⁹¹ Maga Jézus Krisztus nyilatkozik úgy erről, hogy „*e két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.*”⁹²

A fentiekén túl a Törvényhez általános rendezőelv is kapcsolódik, mégpedig az életvédelem elsőbbségének elve: „*Tartsátok meg azért az én rendeleteimet és az én végzéseimet, amelyeket ha megcselekszik az ember, él azok által.*”⁹³ Ezen életvédelmi célt kihangsúlyozó artikulussal kapcsolatban került kifejtésre a rabbinikus magyarázatokban, hogy a Törvény megtartásának célja, hogy az

lakozzék a főpap haláláig.” Lásd: TÓTH J., A halálbüntetés a zsidó jogban – A Talmud és a Háláchá alapján 478–480.; MÉSZÁROS, Emberi jogok a Bibliában 240–241.

- 87 B. Talmud, Bava Kamma 83.b: 1–22. https://www.sefaria.org/Bava_Kamma.83b.1-22?lang=bi; HERTZ, Mózes öt könyve és a haftarák II. 246–247. és 288.; RUFF, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 21–22; TÓTH, A halálbüntetés a zsidó jogban – A Talmud és a Háláchá alapján 478–480.
- 88 AQUINÓI, Summa I-II. q.99.a.2. és q.100.a.1. Lásd még: LUTHER, Mi az evangélium? A keresztyének és Mózes 20. és 24–25. KÁLVIN, Institutio II. 8.1.
- 89 Például az életvédelmet rögzítő „*Ne ölj!*” parancsolathoz még olyan részletek is, mint a tetőkorlát létesítésének előírása új ház építésénél (V. Mózes 22:8); kézimalom, vagy malomkő zálogba vételének tilalma, mivel ez a mindennapi kenyérről való megfosztás révén az életet veszélyeztetné (V. Mózes 24:6). Vagy ugyanilyen okból a takaróként is szolgáló, zálogba vett felsőruha éjszakára való visszaadása (II. Mózes 22:16–17; V. Mózes 24:12–13). A tulajdonvédelmet rögzítő „*Ne lopj!*” parancsolathoz például a kereskedelmi és az adásvételi csalás tilalma (III. Mózes 19:35–36; III. Mózes 25:14); a munkabér időben való kifizetésének parancsolata (III. Mózes 19:13; V. Mózes 24:14–15); az elveszett tárgyak visszaadásának kötelezettsége (V. Mózes 22:1–3), akár még a haragos felé is (II. Mózes 23:4). Lásd hozzá: AQUINÓI, Summa I-II. q.100.a.11.
- 90 V. Mózes 6:5.
- 91 III. Mózes 19:18. Lásd hozzá: AQUINÓI, Summa I-II. q.100.a.3.
- 92 Máté 22:36–40. Lásd ehhez: Róma 13:10; Galata 5:14. A parancsolatok fontossági hierarchiájáról lásd: RUFF, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 19–21.
- 93 III. Mózes 18:5. Lásd még: Ezékiel 20:11.

ember éljen, ne pedig meghaljon a normakövetés miatt.⁹⁴ Ebből eredően a normák összeütközése esetén az élethez való jog védelme elsőbbséget élvez. Következésképpen a halálbüntetéssel szankcionált bűncselekmények (legfőképpen a bálványimádás, tiltott szexuális aktusok, gyilkosság) kivételével a többi tilalom megszeghető akár a saját, akár mások életének megmentéséért.⁹⁵ Ezek a vonások azon túl, hogy jogi stabilitást és jogegységet szolgáló elemeket is jelentettek, ókori előfutárát képezik az alkotmányosság elvének is.

3.4.5. Értelmező záradékok

A normavilágosságot a jogalkotói szándék ismerete is elősegíti, hiszen ez fontos feltétele a törvény helyes értelmezésének. A Mózesi Törvényt illetően ebben kulcsszereppel bír a törvényadás történelmi kontextusa és az erre való rendszeres utalás a Törvényben. Tény, hogy a törvényadásra a zsidó nép egyiptomi rabszolgaságból való exodusa után került sor. Ebben az összefüggésben a Törvény célja emberközi viszonylatban az egyiptomi despotikus, rabszolgatartó rendszer jogi, politikai, társadalmi karakterével ellentétes, élet- és szabadságpárti társadalom- és államépítés volt. Olyan rendszeré, ahol a minden ember az istenképűség hordozója, nem csak az uralkodó, és ebből eredően minden ember élete számít, nem csak az előkelők.

Különleges jelentőséggel bír, hogy a *Tóra* alapját és summáját képező – és ekként szerkezetileg is annak első törvénycsoportját adó – *Dekalogosz* preambulumban (ami ekként az egész Törvény preambuluma is) a törvényadó *Isten* szabadítóként, jelesül a szabadság *Isteneként* jelenti ki magát: „*Én az Úr vagyok a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptomnak földjéről, a szolgálat házából.*”⁹⁶

Egyszer és mindenkorra nyomatékosítja ezzel, hogy a zsarnokság, az emberek dehumanizálása mind az isteni törvényekkel, mind az isteni társadalomképpel ellentétben áll.⁹⁷ Ennek tudatosítása a Törvényben rendszeresen visszaköszön az egyiptomi fogságra emlékeztető utalások, záradékok formájában, különösen a humanitárius rendelkezésekben. Ez időnként kiegészül az „*én vagyok az Úr, a ti Istenetek*” klauzulával is, ami külön is a törvényadó példájának⁹⁸ a követésére szólít fel, és önmagában is többször megjelenik humánus magatartásra és igazságosságra ösztönözve. A teljesség igénye nélkül lássunk öt példát.

94 B. Talmud, Jomá 85b.3 <https://www.sefaria.org/Yoma.85b.3?lang=bi>; HERTZ, Mózes öt könyve és a Haftarák III. 175.; COHN, Human Rights in the Bible and Talmud 24–25.

95 Lásd például a szombat megszentelésének, a szombati munkavégzési tilalomnak a felülírását az ellenség elleni fegyverforgatással (I. Makkabeusok 2:31–41), továbbá *Jézus Krisztus* szombatnapi gyógyításait (Lukács 6:6–11; Lukács 13:10–17; Lukács 14:1–6). *Jézus* eljárása arra is utal, hogy nem csak a közvetlen életveszély elhárítása, hanem maga az általános egészségvédelmi érdek is felülírhat egyéb normákat (ugyanis az említett esetekben egyik beteg sem volt közvetlen életveszélyben). Idetartozik *Dávid* esete is, aki *Saul* király előli menekülése során evett a kifejezetten a papoknak szentelt kenyerekből (III. Mózes 24:5–9; I. Sámuel 21:1–6). B. Talmud, Shabbat 132a.4. <https://www.sefaria.org/Shabbat.132a.4?lang=bi&with=all&lang2=en>; B. Talmud, Yoma 82a.9. <https://www.sefaria.org/Yoma.82a.9?lang=bi&with=all&lang2=en>; B. Talmud, Yoma 84b <https://www.sefaria.org/Yoma.84b?lang=bi>; B. Talmud, Szanhedrin 73a <https://www.sefaria.org/Sanhedrin.73a?lang=bi>; RUFF, Az Újszövetség és a Tóra 95–118. MÉSZÁROS, Emberi jogok a Bibliában 241–242.

96 II. Mózes 20:2. Az IMIT Biblia fordítása szerint „*a rabszolgák házából*”. A *Károli*-fordításban írt szolgálat szó héberül: *‘abádim*, ami szolgákat, köztük rabszolgákat is jelent. Az IMIT Biblia rabszolgának fordítja másutt is, lásd: V. Mózes 15:15, V. Mózes 24:18 és 22.

97 Lásd bővebben: MÉSZÁROS, Emberi jogok a Bibliában 238.

98 E példát éppen az egyiptomi rabszolgaságból való kiszabadítás, mint az elnyomás alóli felszabadítás summázza.

„Hogyha jövevény tartózkodik nálad, a ti földeteken, ne nyomorgassátok őt. Olyan legyen néktek a jövevény, aki nálatok tartózkodik, mintha közületek való benszülött volna, és szeressed azt mint magadat, mert jövevények voltatok Égyiptom földén. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.”⁹⁹

„Ne kövessetek el igazságtalanságot az ítéletben, a hossz mértékben, súly mértékben és űrmértékben. Igaz mérték, igaz font, igaz efa, és igaz hin legyen közöttetek. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, aki kihoztalak titeket Égyiptom földéből.”¹⁰⁰

„Hogyha eladja magát néked a te atyádfia, a zsidó férfi és zsidó asszony, és szolgál téged hat esztendeig; a hetedik esztendőben bocsásd őt szabadon mellőled. És mikor szabadon bocsátod őt mellőled, ne bocsásd el őt üresen; Hanem terheld meg őt bőven a te juhaidból, a te szérüdről, és a te sajtódból; amivel megáldott téged az Úr, a te Istened, adj neki abból. És emlékezzél meg róla, hogy te is szolgálta voltál Égyiptom földén, és megszabadított téged az Úr, a te Istened; azért parancsolom én ma ezt néked.”¹⁰¹

„Mikor learatod aratni valódat a te meződön, és kévét felejtess a mezőn, ne téj vissza annak felvételére; a jövevényé, az árváé és az özvegyé legyen az, hogy megáldjon téged az Úr, a te Istened, kezeidnek minden munkájában. Ha olajfád termését lerázod, ne szedd le, ami még utánad marad; a jövevényé, árváé és az özvegyé legyen az. Ha szőlődet megszeded, ne mezeréld le, ami utánad marad; a jövevényé, árváé és az özvegyé legyen az. És emlékezzél vissza, hogy szolgálta voltál Égyiptom földén. Azért parancsolom néked, hogy így cselekedjél.”¹⁰²

„Mikor pedig földetek termését learatjátok: ne arasd le egészen a meződnek széleit, és az elhullott gabonafejeket fel ne szedd; a szegénynek és jövevénynek hagyj azokat. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.”¹⁰³

1. ábra: Az ún. motivációs záradékok példái (forrás: a szerző összeállítása)

Az egyiptomi antihumánus történelmi tapasztalatokra és az ilyen helyzetekből való isteni szabadításra emlékeztető, valamint a gondviselő isteni természet¹⁰⁴ példájának követésére ösztönző (motivációs) záradékok alkalmazásának technikája is az élet- és szabadságpárti, emberbaráti törvényi célt és törvénytudatot igyekezett erősíteni. Ennek tükrében a Törvény egészének és a benne foglalt részletszabályoknak a helyes értelmezését, valamint alkalmazását, így különösen a mindenkori vezetők, tehetősek figyelmének a közjó szolgálatára irányítását célozta.

99 III. Mózes 19:33–34.

100 III. Mózes 19:35–36.

101 V. Mózes 15:12–15.

102 V. Mózes 24:19–22.

103 III. Mózes 23:22.

104 Számptalan bibliai forráshely szól eme – a rászorultakra, szegényekre különös figyelmet fordító – isteni természetről. Lásd ezek közül a következőket: „Mert számon kéri a kiontott vért, megemlékezik róluk, nem feledkezik el a szegények kiáltásáról” (Zsolt 9:13). „A szegények elnyomása miatt, a nyomorultak nyögése miatt legott felkelek, azt mondja az Úr; biztosságba helyezem azt, aki arra vágyik” (Zsoltár 12:6). „Mert nem veti meg és nem utálja meg a szegény nyomorúságát; és nem rejti el az ő orcáját előle, és mikor kiált hozzá, meghallgatja” (Zsoltár 22:25). „Mert megszabadítja a kiáltó szűkölködőt; a nyomorultat, akinek nincs segítője. Könnyörül a szegényen és szűkölködőn, s a szűkölködők lelkét megszabadítja; Az elnyomástól és erőszaktól megmenti lelküket, és vérok drága az ő szemében” (Zsoltár 72:12–14). „(...) felfogja az Úr a szegények ügyét, a nyomorultaknak jogát” (Zsoltár 140:13). „Igazságot szolgáltat az elnyomottaknak, eledelt ad az éhezőknek. Az Úr megszabadítja az elfogottakat (...). Megoltalmazza az Úr a jövevényeket; árvát és özvegyet megtart, és a gonoszok útját elfordítja” (Zsoltár 146:7 és 9).

3.5. Normaállandóság

A jogok és kötelezettségek előreláthatóságát és kiszámíthatóságát nagyban befolyásolja a jogi normák tartosságának kérdése. Elvileg ugyanis minél változatlanabb, annál kiszámíthatóbb a jog, ami előmozdítja a jogismeretet és a jogkövetést. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy az életviszonyok változása érthetően újabb szabályozási igényeket szül az addig előre nem látott kérdésekre vonatkozóan. Ekkor szükségszerűen merül fel a kérdés, hogy a változtatás, vagy a szabályozás alá vonás milyen alapon áll? Mihez képest van, vagy kell történnie? Vannak-e objektív keretei? A természetjogi felfogás és az alaptörvények, alkotmánylevelek, alkotmányok kialakulása határozott igennel felel a kérdésre.

Mindezek tükrében a Mózesi Törvény egyedülálló az ókori törvénykönyvek, törvénygyűjtemények között. Állandóságát eleve biztosította, hogy *Isten* által adottként, ember által megváltoztathatatlanul került figyelembe vételre, mint ami fölötté áll minden földi hatalmi ágazatnak, intézménynek. Ez önmagában még nem jelentett feltétlen különbséget a korabeli törvényfelfogásban, amikor a népek általában valamely istenséget tekintették törvényeik végső forrásának. A Törvényt azonban egyedülállóvá teszi, hogy a király nem számított törvényadónak, sem a törvény közvetítőjének, nem bírt ehhez valamiféle „isteni” felhatalmazással (mint például állította magáról ennek ellenkezőjét *Hammurabi*),¹⁰⁵ így nem állt hatalmában megváltoztatni, felülrni a törvényt, nem volt jogköre erre. Amikor a királyság létrejött, a Törvény már létezett, az alá az uralkodónak is be kellett illeszkednie, maga is a törvények alá volt vetve. Kormányzását szolgáló rendelkezéseinek a törvények keretei között kellett maradnia: „*mikor az ő országának királyi székére ül, írja le magának könyvbe e törvénynek mását a Lévíta-papokéből. És legyen az ő nála, és olvassa azt életének minden idejében, hogy tanulja félni az Urat, a te Istenedet, hogy megtartsa e törvénynek minden ígését, és e rendelkezéseket, hogy azokat cselekedje (...) el ne hajoljon a parancsolattól jobbra vagy balra, hogy hosszú ideig éljen az ő országában ő és az ő fiai Izráelben.*”¹⁰⁶

A Törvénytől való eltérés tilalma, mint korábban írtuk, általános elv volt, ugyanúgy vonatkozott minden ágazatra, de az uralkodó vonatkozásában külön is kiemelés nyer. Az eltérés tilalmából ebben a tekintetben a *Tóra* megváltoztathatatlansága is következik, ami meg implicite magában rejtí a visszaható hatályú szabályozás tilalmának elvét is, hiszen a *Tóra*ban rögzített korlátozásokon és tilalmakon kívül elvileg nem lehetett visszamenőleg újabbakat előírni. Ez magából a Törvény szövetségi természetéből is adódik, mivel abból a szövetségből eredő javak és kötelezettségek előrenéző rögzítése következik.

4. Következtetések

Megállapíthatjuk, hogy a jogbiztonság elvének több eleme kiforrotlan formában ugyan, de már az ókori Kelet kultúrkincsében, a *Tóra*ban is megjelent. Így a Törvény nép általi megismerhetőségét és hozzáférhetőségét megalapozta annak nyilvánosan kihirdetett és írásba foglalt volta, továbbá az, hogy annak rendszeres nyilvános felolvasása és folyamatos tanítása törvényi előírást képezett. A törvényismeret ezért nem a kevesek titkos tudománya volt.

105 *Hammurabi* a törvényoszlopa bevezetőjében, önmagát a „holdisten” alkotta királyi magzatnak nevezve, az „istenektől kapott” saját királyi nagyságát és hatalmát hosszan ecsetelve és földöntúli dimenzióba helyezve törekszik kihangsúlyozni az általa, mint király által kihirdetett törvény tekintélyét. Lásd: HAMMURABI törvényei I–V.

106 V. Mózes 17:18–20.

A jogkövetkezmények előreláthatóságát – és általa magát a normavilágosságot is – szolgálta, hogy mind a Törvény kazuisztikus, mind az általános normái előre rögzítették az általuk nevesített jogsértések szankcióit. A tálió elv meghirdetése emellett a szankció mértékét is kiszámíthatóvá tette. Mindezek csökkentették az önkényes ítélkezés lehetőségét.

A normavilágosságot mozdította elő a legfontosabb rendelkezések többnyire rövid, tömör, sokszor feltétel nélküli, könnyen memorizálható megfogalmazása, ami például a *Dekalogoszt* teljes egészében jellemzi. A kőtáblákra írt *Dekalogosz* mindemellett az egész Törvény változhatatlan, egyetemes erkölcsi fundamentumát is képezi, ami a többi szabály értelmezésének és alkalmazásának kereteit és irányultságát meghatározza, ezáltal is elősegítve a jogegységet és normavilágosságot. Kifejezi továbbá, hogy a törvények nem tekinthetők pusztá hatalmi aktusnak.

A Törvény általános érvénnyel kimondta a tőle való eltérés tilalmát, amibe maga az uralkodó általi módosítás, illetve felülírás tilalma is beletartozott. Ez a Törvény stabilitásának, állandóságának biztosítását szolgálta.

A Törvény szövetségi természetéből adódóan a szövetségből eredő javakat és kötelezettségeket előrenézően rögzíti. Ez pedig a Sínáj-hegyi szövetség megkötése után az emberi fórumok szintjén implicite magában hordozta a visszaható hatályú szabályozás kizárását.

Mindezek – más, például a törvények elsőbbségét és felsőbbbségét szolgáló elemekkel¹⁰⁷ együtt – letagadhatatlan hatást gyakoroltak a zsidó-keresztény kultúrkör jogi gondolkodására és közvetve a modern jogállamisági eszme kialakulására is.

Források

- AHARONI, Yohanan – AVI-YONAH, Michael (szerk.): Bibliai atlasz (fordította: GRÜLL Tibor – GRÜLL Tiborné – KÖVÉR Gábor, a 3., angol nyelvű kiadás alapján, a német és az ivrit kiadás figyelembe vételével szerkesztette: GRÜLL Tibor – HORVÁTH András). Budapest 1999
- Biblia (KÁROLI Gáspár fordítása), <http://biblia.hit.hu/> (2023. 01. 05.)
- Biblia (Szent István Társulati Biblia), <https://szentiras.hu/biblia/szit> (2023. 05. 03.)
- Biblia (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Biblia kiadása, IMIT). Budapest 1898–1907, <https://www.stepbible.org/version.jsp?version=HunIMIT> (2024. 08. 12.)
- Hammurabi törvényei (fordította: Kmoskó Mihály). Kolozsvár 1911 https://epa.oszk.hu/eme/books/b1_234480.pdf (2023. 11. 15.)
- Misna, héber és angol online verzió. <https://www.sefaria.org/texts/Mishnah> (2023. 07. 03.)
- Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) 1–16. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e) (2026. 03. 01.)
- Septuaginta fordítás, <https://biblia.szeroczei.hu/bible/lxx> (2022. 07. 01.)
- Tanakh, héber és angol online verzió, <https://www.sefaria.org/texts/Tanakh> (2022. 07. 01.)
- Talmud, héber és angol online verzió, <https://www.sefaria.org/texts/Talmud> (2022. 07. 01.)
- Vulgata Editionis – latin nyelvű bibliafordítás, <https://biblia.szeroczei.hu/bible/vulgate> (2022. 07. 01.)
- ZLINSZKY János: (ford. és szerk.): A Tizenkéttáblás törvény töredékei. Budapest 2020

¹⁰⁷ Lásd bővebben: MÉSZÁROS, A joguralom elvét megalapozó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 182–200.

Felhasznált irodalom

- AQUINÓI Szent Tamás: A teológia foglalata (Summa Theologiae) – Második rész 1. Budapest 2008
- BONFANTE, Pietro: Le leggi di Hammurabbi, re di Babilonia. (a. 2285–2242 a. C.) Con prefazione e note. Milano 1903
- BONFANTE, Pietro: Il codice di Hammurabi e le XII tavole. In: Mélanges de droit romain dédiés à G. Cornil. I. Gand–Paris 1926, 119–128.
- BURNSIDE, Jonathan: Old Testament – Torah and Constitutionalism. In: ARONEY, Nicholas – LEIGH, Ian (szerk.): Christianity and Constitutionalism. Oxford 2022, 33–57.
- BRIGHT, John: Izráel története (ford.: DOMJÁN János). Budapest 1983
- CARAWAN, Edwin: Rhetoric and Law of Draco. Oxford 1998
- COHN, Haim H.: Human Rights in the Bible and Talmud (angol fordítás: HIMELSTEIN, Shmuel). Tel-Aviv 1989
- COHEN, David: Law, Violence, and Community in Classical Athens. Cambridge 1995
- DELI Gergely: Érték és valóság határán – A jóerkölcs kezdetei. Jog- Állam – Politika 2009/1. sz. 55–79.
- ELAZAR, Daniel J.: Covenant and Polity in Biblical Israel. Biblical Foundations and Jewish Expressions. Volume I. of the Covenant Tradition in Politics. New York, 1998
- FINTA Szilvia: A „törvények uralma” a zsidó vallásjogban. Diké 2022/1. sz. 229–259.
- FLAVIUS, Josephus: Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról. Budapest 1984
- FLAVIUS, Josephus: The Antiquities of the Jews. <https://www.gutenberg.org/files/2848/2848-h/2848-h.htm> (2022. 07. 15.)
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest 2020
- FRIVALDSZKY János: Néhány katolikus szemléletű megfontolás az ószövetségi ‘berit’ sajátos relacionális jellegéről. Diké 2022/1. sz. 201–211.
- GORDON, Cyrus H. – RENDSBURG, Gary A.: A Biblia és az ókori Közel-Kelet. Gold Book 2006
- GRÜLL Tibor: Bibliái történelem – Ószövetség. Ideiglenes jegyzet. Budapest 2019
- HAMZA Gábor: Recepció az antik jogokban és a római jog. Polgári Szemle 2023/1–3. sz. 243–253.
- HAMZA Gábor: Zur Interpretation des Naturrechts in den Werken von Cicero. Pázmány Law Review 2014/1. sz. 5–15.
- HEKA László: A Nagy Szánhedrin. Jogtörténeti Szemle 2023/3. sz. 1–11. <https://ojs.elte.hu/jysz/article/view/8824/7284> (2026. 03. 01.)
- HEKA László: A Nagy Szánhedrin (II). Bírósági eljárás és ítélkezés. Jogtörténeti Szemle 2024/1. sz. 1–8. <https://ojs.elte.hu/jysz/article/view/10136/8494> (2026. 03. 01.)
- HERGER Csabáné: Az ókori Kelet állam- és jogéletének hagyatéka. In: KAJTÁR István – HERGER Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest 2015, 4–11.
- HERTZ, Joseph Herman: Mózes öt könyve és a haftárák I–V. Budapest 1984
- HOFFMAN, Franz: Über den Einfluss griechischen Rechtes auf die Abfassung des römischen Zwölftafelgesetzes. In: Beiträge zur Geschichte des griechischen und römischen Rechts. Wien 1870, 1–42.
- JAKAB Éva: Állam és demokrácia. Törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban. Budapest 2021
- KAJTÁR István: A joghatékonyság történeti vizsgálata. In: KAJTÁR István – HERGER Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest 2015, 208–213.
- KÁLVIN János: Institutio Christianae Religionis – A keresztyén vallás rendszere (1559) I. kötet, Második Könyv 8. Fejezet: Az erkölcsi törvény magyarázata. Budapest 2014
- KUSTÁR Zoltán: Bevezetés az ószövetség irodalmába. Az Ószövetség könyveinek előállása, tanítása és keresztyén üzenete. Budapest 2025

- LUTHER Márton: *Mi az evangélium? A keresztények és Mózes* (ford.: CSEPREGI Zoltán). Budapest 1995
- MAIMONIDES, Moses: *Sefer HaMitzvot* (héber és angol online verzió), https://www.sefaria.org/Sefer_HaMitzvot?tab=contents (2022. 07. 15.)
- MÉSZÁROS István László: *A joguralom elvét megalapozó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban*. *Díké* 2022/1. sz. 182–200.
- MÉSZÁROS István László: *Az ellenállási jog értelmezése és gyakorlata a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban*. *Díké* 2023/2. sz. 118–143.
- MÉSZÁROS István László: *Emberi jogok a Bibliában*. *Díké* 2025/1. sz. 227–254.
- MÉSZÁROS István László: *A hatalommegosztás bibliai gyökerei*. *Díké* 2025/2. sz. 143–167.
- MÜLLER, David: *Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln. Text in Umschrift, deutsche und hebräische Übersetzung, Erläuterung und vergleichende Analyse*. Wien 1903, 205–207.
- PETRÉTEI József: *Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények*. Pécs 2016²
- PLUTARKHOSZ: *Párhuzamos életrajzok I-II.* (fordította: MÁTHÉ Elek). Budapest 1978
- RUFF Tibor: *Az Újszövetség és a Tóra*. Budapest 2009
- RUFF Tibor: *A Misna Szanhedrin traktátusa*. *Studia Biblica – Bibliai tanulmányok* 2021/2. sz. 121–155.
- RUFF Tibor: *A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei*. *Studia Biblica – Bibliai tanulmányok* 2021/1. sz. 9–35.
- RUSCHENBUSCH, Ebenhard: *Phonos. Zum Recht Drakons und seine Bedeutung für das Werden des athenischen Staates*. *Zeitschrift für Alte Geschichte* 1960/9. köt. 129–154.
- TÓTH J. Zoltán: *A halálbüntetés a zsidó jogban – A Talmud és a Háláchá alapján*. *Állam- és Jogtudomány* 2007/3. sz. 465–488.
- TÓTH J. Zoltán: *A jogállamiság tartalma*. *Jogtudományi Közlöny* 2019/5. sz. 197–212.
- TÓTH J. Zoltán: *A jogállamiság fogalmának eszmetörténeti vázlata*. *Díké* 2022/1. sz. 260–275.
- WESTBROOK, Raymond: *Biblical Law*. In: HECHT, N. S. – JACKSON, B. S. – PASSAMANECK, S. M. – PIATELLI, Daniela – RABELLO, Alfredo (szerk.): *An Introduction to the History and Sources of Jewish Law*. New York 1996, 1– 17.
- ZANCHI, Girolamo: *On the Law in General*. Acton Institute 2012

A közszolgálati jog kodifikációja mint az állami válságkezelés eszköze: a német történeti példa**

The Codification of Civil Service Law as a Tool for State Crisis Management: The German Historical Example

The central thesis of this article is that the codification of public service law in a uniform code (service pragmatics) is important not only from the narrow perspective of jurisprudence, but also from the perspective of power politics. Among these mechanisms of exercising power, the text focuses specifically on the issue of state crisis management, for which I attempt to analyze positive and negative examples from 19th- and 20th-century German (legal) history.

Keywords: *service pragmatics, crisis management, codification, civil service, bureaucracy, history of civil service in Germany*

1. Bevezetés

Minden kormányzati berendezkedés hatékony hatalomgyakorlása főként azon múlik, hogy a kormánynak alárendelten működő közigazgatási szervezetrendszer miként segíti vagy gátolja a hatalomgyakorlást, periodikusan mozogva e két végpont között.¹ Ezért a közigazgatás személyi állományára vonatkozó közszolgálati jogi szabályozás mindig egy kényes és politikailag impregnált terület volt. Ennek a jogi tereumnak az esetleges módosításaival vagy újraszabályozásával egyes kormányzatok el tudták érni azt, hogy az aktuálisan valamilyen válságban lévő államüzem újra működőképpé váljon, míg más államok ilyen irányú kísérletei kudarcot vallottak.² Tanulmányomban német történeti példákon, pontosabban egyetlen folyamaton keresztül azt igyekszem illusztrálni, hogy a közszolgálati törvénykönyvek megfelelő kodifikációjának pozitív befolyása lehet a közigazgatásban dolgozó emberek lojalitására, munkamoráljára, biztonságérzetére,³ s azt is, hogy ennek egy ilyen kódex hiánya esetén az ellenkezője is éppúgy igaz lehet. A legtanulságo-

* ORCID ID: 0000-0002-6897-2872.

** A tanulmány a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány PhD Kiválósági Ösztöndíjból finanszírozott szakmai támogatással készült.

1 FORGÁCS, A bürokrácia szociológiája 169–186.

2 Ezzel kapcsolatosan bővebben lásd: SALLAI, A szolgálati pragmatika mint az állami válságkezelés eszköze: német, osztrák és magyar jogtörténeti példák 475–487.; SALLAI, Service Pragmatics as a Tool for State Crisis Management: Examples from German, French, Austrian and Hungarian Legal History 166–172.

3 LUDÁNYI, Szemelvények a jogbiztonság változásairól a közszolgálati pragmatikában 116.

sabb ilyen szempontból – véleményem szerint – a német közszolgálati jog története, ahol az ilyen jellegű válságkezelési stratégiákra sikeres és sikertelen példákat is találhatunk.

2. Fogalmi alapvetés

Mielőtt azonban e történeti tendenciát ismertetném és elemezném, szükséges néhány definíciós lehatárolást tenni. Munkámban a közszolgálat alatt annak legszűkebb értelmét, azaz a civil közigazgatásban, sőt csak a – mai fogalmaink szerint – államigazgatásban dolgozó tisztségviselők körét értem. A szolgálati pragmatika fogalmát is hasonlóan szűkített (a 19. század második felében meggyökeresedett) értelmezési kerettel használom azon közszolgálati kódexekre, amelyek átfogó jelleggel (törvénykönyvként) szabályozták az állami közszolgálat egészét vagy jelentős részét, érte ezalatt személyi és tárgyi hatályukat. Válság alatt pedig gazdasági, morális, alkotmányos vagy politikai, illetőleg az ezeket ötvöző komplex válsághelyzeteket értek. Kiindulópontom továbbá az az – elsősorban politológusok és közgazdászok által bizonyítottnak tekintett – tétel, miszerint történetileg is igazolható, hogy a politikai vezetők a közigazgatást (és az annak részeként működő személyi állományt) képesek önmagában véve akár a jogszabályi környezet módosításaival befolyásolni.⁴ Természetesen a másik oldalnak is megvannak a maga eszközei a döntéshozók presszionálására, erre azonban a német történeti folyamatok kevésbé nyújtanak példát, szemben a francia tisztviselők érdekérvényesítésével.⁵

3. Sikeres és sikertelen válságkezelés német módra: a 19. század elejétől a második világháború végéig

3.1. Reform, stabilizáció, konszolidáció

Szolgálati pragmatikát Európában elsőként Bajorországban alkottak 1805-ben.⁶ E kodifikáció *Maximilian von Montgelas* reformjai során valósult meg,⁷ de a jogtudomány egyik korabeli polihisztorja, *Nikolaus Gönner* is tevékenyen részt vett a folyamatban, s 1808-ban ő írta az első kommentárt a pragmatikához.⁸ A *Montgelas*-féle közigazgatási reformok egyik – sikerrel teljesített – célja a bajor belpolitikát eluraló válság kezelése volt, amely leginkább az állami korrupcióból fakadt.⁹ E kódex új utat jelentett a közszolgálat koncepciója kapcsán: az állami alkalmazottak alkalmazása már szerződésen (és nem uralkodói kegyességen) alapult, a kódex fix bérezési rendszert vezetett be és a képzett bürokrácia kiépítését célozta.¹⁰ Fontos fordulatot jelentett továbbá,

4 VÖGLER, *The Entanglement of Public Bureaucratic Institutions* 99–124.

5 Erről: SALLAI, *Service Pragmatics as a Tool for State Crisis Management* 168.

6 SAMMER, *Beiträge zum Beamtenrecht* 295.

7 KLEINHEYER – SCHRÖDER, *Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten* 325.; *Staatsdienerpragmatik. Höchst-landesherrliche Verordnungen. Die Verhältnisse der Staatsdiener, vorzüglich in Beziehung auf ihren Stand und Gehalt betreffend* [2].

8 GÖNNER, *Der Staatsdienst aus dem Gesichtspunkt des Rechts und der Nationalökonomie betrachtet: nebst der Hauptlandespragmatik über die Dienstverhältnisse der Staatsdiener im Königreiche Baiern mit erläuternden Anmerkungen passim*.

9 BERNSEE, *Corruption in German Political Discourse* 52–71.

10 WUNDER, *Das erste deutsche Beamtengesetz 2–12.; Staatsdienerpragmatik. Höchst-landesherrliche Verordnungen. Die Verhältnisse der Staatsdiener, vorzüglich in Beziehung auf ihren Stand und Gehalt betreffend* [3]–[4].

hogy a kódex a hivatalviselés jogát függetlenítette a társadalmi származástól, valamint, hogy – a korábbi gyakorlattól eltérően – a tisztviselők hűségét már nem a szankcionálással való fenyegetéssel, hanem jutalmazással próbálták elérni.¹¹ Az így körvonalazott jogviszony is új volt: immár nem magánjogi, hanem közjogi tartalommal bírt,¹² ráadásul garanciákkal volt körülbástyázva, mert az egyszerű elbocsátás elleni védelmet jogszabályi alakba foglalták, szemben más területekkel (például a korabeli Ausztriával), ahol ezt a „joghoz kötést” az uralkodó szuverenitásának megsértéseként értelmezték volna.¹³ A kódex hatása jelentős volt, még annak ellenére is, hogy – immáron egy másfajta állami berendezkedés nyomán – 1908-ban a bajor *Land* területén új pragmatika lépett hatályba.¹⁴ Több mint kétszáz évvel e jogkönyv után már tudjuk: ez volt az első jelentősebb mérföldköve a közzolgálati jog differenciálódásának,¹⁵ s később, hatása révén megalapozta a (porosz-)német közzolgálati modellt,¹⁶ bár nem elhanyagolható e téren a bajor és a porosz szabályozás mellett a württembergi sem.¹⁷ Poroszországban eredetileg a hivatásos közzolgálat kiépítése inkább a felvilágosult abszolutizmus terméke volt: az *Allgemeines Landrecht* (ALR 1794) II. része foglalkozott az állam szolgálatában álló személyek jogviszonyával, ám ez egyrészt a letisztult kodifikációtól még messze állt, s a szabályozás széttagolt maradt,¹⁸ másrészt pedig csak a kötelezettségeket tárgyalta.¹⁹ Átfogó kódex ekkor még itt nem készült, ellenben a bajor mintát a poroszok a későbbiekben kiválóan hasznosították. A német egység megvalósítása után a *Land*-ok saját hivatalnoki rétegükre nézve maguk alkothattak ilyen jogszabályokat. A kisméretű egység gyakorlati megvalósításának azonban fontos lépése volt egy, a birodalmi tisztviselőkre vonatkozó jogállási törvény megalkotása. *Bismarck* kiemelten kezelte ezt a kérdést, s már 1869-ben (tehát még az Északnémet Szövetség idején) javaslatot készített elő e tárgyban. Több sikertelen kísérlet után 1873-ban úgy tűnt, sikerül a pragmatikát törvényerőre emelni, ám a *Reichstag* által megszavazott tervezetet a *Reichsrat* elvetette. A kancellár azonban gyorsan javíttatta a kifogásolt részeket, így 1873. március 31-én megszületett (a negyedik szövegváltozattal elfogadott)²⁰ *Reichsbeamtengesetz*.²¹ A törvény megszületése *Bismarck* egyik legfontosabb belpolitikai sikere volt, mert – bár nem kedvelte a köztisztviselők „rendjét”²² –, de felismerte azt, hogy a hatékony állami működés szempontjából elengedhetetlen a képzett és megbízható hivatalnoki kar.²³ A *Reichsbeamtengesetz* első, jelentősebb novellája az 1907-es évhez köthető,²⁴ ami bizonyítja, hogy e jogalkotási termék igen sokáig látta el funkcióját jelentősebb módosítás

11 JAKOB, Die Studentenverbindungen und ihr Verhältnis zu Staat und Gesellschaft 19–20.

12 SCHMIDT, Beamtenrecht 7–8.

13 WEICHELBAUM, Disziplinarrecht der Beamten und Europäische Menschenrechtskonvention 538.

14 A bajor tisztviselők szolgálati pragmatikája 94–95.

15 WUNDER, Das erste deutsche Beamtengesetz 13.

16 HAZAFI, Közzolgálati minták, modellek és trendek az Európai Unió tagállamaiban 1288.

17 CLASSEN, The Civil Service in Germany 166.

18 KELETI, Az államszolgálat jogi természeté és a rendszeres államszolgálati pragmatika elvei 362–412.

19 SAMMER, Beiträge zum Beamtenrecht 295.

20 KELETI, Kormányaink és a szolgálati pragmatika 266.; KELETI, Az államszolgálat jogi természeté és a rendszeres államszolgálati pragmatika elvei 324–326.

21 Gesetz, betreffend die Rechtsverhältnisse der Reichsbeamten (1873. III. 31.) (= *Reichsbeamtengesetz*).

22 CLARK, Idő és hatalom 202.

23 SALLAI, 150 éve fogadták el a német tisztviselőtörvényt 1–2.

24 POLLOCK – BOERNER, The German Civil Service Act 5.

szükségessége nélkül. Ennek nyomán alakult ki a (porosz-)német modellt jellemző duális megkülönböztetés a közhatalmat gyakorló közszolga (*Beamter*) és az állami feladatokat közhatalom nélkül, szerződéses jogviszony keretében ellátók (*Angestellter*)²⁵ között.²⁶ Az előbbi kategórián belül pedig megkülönböztették a közvetlenül a császárnak alárendelt szerveknél dolgozó (*unmittelbarer Beamter*) és az országos kormányoktól kapott kinevezés alapján tevékenykedő, de az alkotmány szerint a császárnak engedelmességgel tartozó (*mittelbarer Beamter*) tisztviselőket.²⁷ Ez a felfogás tehát alapvetően porosz gyökerű volt.²⁸ A német közigazgatás a századfordulőig – a fejlett közszolgálati felfogásnak is köszönhetően – virágkorát élte, ekkor épült ki az állami adminisztráció szakapparátusa²⁹ és jelent meg a szolgáltató közigazgatás alap gondolata.³⁰ Ez utóbbi fogalom eszmei alapja persze jóval régebbre nyúlt vissza. A porosz abszolutizmushoz kapcsolható paternalista szemléletmód továbbélése volt a szolgáltató közigazgatás, a gyámkodó állam és a 19. század második felétől kiépült kiterjedt társadalombiztosítási rendszer.³¹ Ennek köszönhetően Németországban az állam óriási gazdasági tényezővé vált, nem utolsósorban munkaadóként.³² A kiterjedt szociális funkciók ellátása ugyanis nagy létszámú állami bürokráciát igényelt.³³ *Adolph Wagner* közgazdász igen korán megjósolta azt, hogy az állam ilyen „túlsúlyával” a gazdaság végső soron nem lesz fenntartható.³⁴ Sajnálatos módon az első világháború után szétesett, majd lassan talpra álló Németország sok tekintetben ezt bizonyította is.

3.2. Reform, destabilizáció, szétesés

A weimari köztársaság idején a nagy háború utáni komplex válsághelyzetben lévő ország³⁵ igyekezett visszafogni kiadásait, ami az addig jól megszokott szociális ellátások színvonalának csökkenését, a közigazgatás rosszabb működését és a közszolgálat körében elbocsájtásokat, „*rideszvíví leépítéseket*”³⁶ jelentett. Nem készült a *Reichsbeamtengesetz* helyett új kódex, bár az 1919-es alkotmány előírta annak megalkotását.³⁷ Ennek ellenére a karta tartalmazott néhány alapvető rendelkezést e tárgyban.³⁸ Ez azonban nem segített azon a gyakorlati problémán, hogy az addig kodifikált jog helyébe nem lépett újabb kódex.³⁹ Ráadásul az előző (stabil) berendezkedéssel ellentétben a köztársaság inkább fokozatosan megfosztotta tisztviselőit privilégiumaiktól, ami nem kis ellenállást váltott ki e társadalmi

25 Tanulmányomban az e kategóriára vonatkozó szabályozással nem foglalkozom, mivel a témaválasztás (közigazgatásban, közhatalmat gyakorló tisztviselőkre vonatkozó pragmatikák) ezt nem indokolná.

26 HAZAFI, Közszolgálati minták, modellek és trendek az Európai Unió tagállamaiban 1291.

27 HUBER, Die deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band III. Bismarck und das Reich 970.

28 SZABÓ, Német alkotmányfejlődés 145.

29 HANDKE, A bürokrácia kialakulása Németországban 7–15.

30 STIPTA, A német államszervezet és jogrendszer 231.

31 SOMLAI, Hivatalnoki szervezet és intenzív iparosítás 33., 47., 86–88.

32 SOMLAI, Hivatalnoki szervezet és intenzív iparosítás 110.

33 SOMLAI, Hivatalnoki szervezet és intenzív iparosítás 123.

34 WÄNGER, Lerhbuch der politischen Ökonomie I. passim.; WÄCHTER, Ökonomie auf einen Blick 250–251.

35 SZABÓ, Az államfő jogállása a weimari köztársaságban 249.

36 SPEIER, Die Angestellten vor dem Nationalsozialismus 42.

37 MÁRTONFFY, Köztisztviselők szolgálati pragmatikája 330.

38 SCHEERBARTH – HÖFFKEN, Beamtenrecht 43.

39 AUFHAUSER – REIMANN – SCHLUTER – WIMMER – WARGA, Beamtenrecht 7.

réteg részéről.⁴⁰ 1920-ban tovább tágították azoknak a közszolgálatot ellátó személyeknek a körét, akiket az állam egyszerű magánjogi szerződéssel foglalkoztatott, mivel így rájuk nem vonatkoztak a közszolgálati jog hatálya alá tartozóknak kijáró társadalombiztosítási juttatások, amelyek az állami költségvetést terheltek.⁴¹ 1922-ben megalakult – a francia és az osztrák megoldáshoz hasonlóan⁴² – egy szanalási (takarékosági) bizottság, amely jelentős létszámcsökkentést eszközölt 1924 végéig.⁴³ Ezzel párhuzamosan, még szintén 1922-ben, törvény született a tisztviselők kötelességeiről a köztársasági berendezkedés védelme érdekében, ami – a maga szigorával – csak újabb terheket jelentett rájuk nézve, különösebb ellentételezés nélkül.⁴⁴ A jogszabály érintette a fegyelmi eljárás rendjét és kisebb változtatásokat eszközölt az 1907-ben már novelláris módosításon átesett *Reichsbeamtengesetz* néhány szakaszában. A törvény lényegi része azonban a tilalmazott magatartások hosszas felsorolása volt: szankcionálhatóvá tette a tisztviselők azon cselekményeit vagy kijelentéseit, amelyek a köztársasági államformára, a birodalmi kormányra vagy a köztársaság jelképeire vonatkozóan negatív értékítéletet hordoztak és amelyek alkalmasak lehettek a közvélemény befolyásolására. Külön tilalmazta a monarchia visszaállítására nyilvánosság előtt tett provokatív megnyilatkozásokat is.⁴⁵ Ez az 1922-es törvény is jól mutatja, hogy az addigi államközpontú (az állam feljebbvalóságát megkérdőjelezhetetlen tényként kezelő) felfogás az első világháború utáni Németországban megszűnt, s űrt hagyva maga után legitimitás-problémákhoz vezetett.⁴⁶ Később, 1927-ben elkészült egy általános szolgálati pragmatika-tervezet, de ebből soha nem lett törvény.⁴⁷ Ugyanakkor a sötét kép árnyalása érdekében mindenképpen pozitívumként kell megemlíteni, hogy a weimari időszakban nyílt meg a hivatalviselés lehetősége a nők számára.⁴⁸ Morális értelemben a tisztviselői kar tekintélye azonban 1919 és 1933 között jócskán csorbult, ami kihatott az államra is. A császárság idején a korrupció nagyon kis mértékben vetett csak árnyékot a német közigazgatásra,⁴⁹ ám 1919 után – egyrészt a nehéz gazdasági helyzet, másrészt a tisztviselői materiális és immateriális privilégiumok megvonása, harmadrészt pedig a biztos pontot jelentő, jogokat és kötelességeket taxáló pragmatika hiánya miatt – a korrupció virágzott, ahogyan *Konrad Adenauer* fogalmazott.⁵⁰ E tekintetben botrány botrányt ért a korszakban,⁵¹ ami nemegyszer idézett elő kisebb-nagyobb politikai, illetve alkotmányos válságot, amely az akkor még újnak számító demokrácia egyik negatív konnotációjává vált.⁵² Azaz a lakosság a demokrácia egyik velejárájaként tekintett a rendszerszintű korrupcióra, amely az előző (nem demokratikus) berendezkedésben soha nem öltött ilyen mértéket.

40 FORGÁCS, A bürokrácia szociológiája 236.; BERGIEN, The Consensus on Defense and Weimar Prussia's Civil Service 179–180.

41 REICHARD – SCHRÖTER, Civil Service and Public Employment 212.

42 SALLAI, A két világháború közti magyar közigazgatás-racionalizálás európai kontextusban 237.

43 MAGYARY, A magyar közigazgatás racionalizálása 36., 43., 50.

44 Gesetz über die Pflichten der Beamten zum Schutze der Republik. Vom 21. Juli 1922.

45 Gesetz über die Pflichten der Beamten zum Schutze der Republik. Vom 21. Juli 1922. Artikel I.

46 CLARK, Idő és hatalom 178., 228.

47 KARCSAY, A német tisztviselőtörvény alapelvei 136.

48 WUNDER, Geschichte der Bürokratie in Deutschland 136.

49 ENGELS, A korrupció története a korai újkortól napjainkig 213.

50 BRAUNEDER, Die Korruption als historisches Phänomen 100.

51 Erről: KÖHLER, Genossen – Freunde – Junker. Die Mikropolitik personaler Beziehungen im politischen Handeln während der Weimarer Republik 193–270., 307–316.

52 BRAUNEDER, Die Korruption als historisches Phänomen 99., 101.

A weimari állam teret kívánt adni a politikai pluralizmusnak is, amely a köztisztviselői kar esetében úgy csapódott le, hogy az addigi birodalmi állameszme – amely közös ideológiai pont volt – eltűnt, és különféle politikai nézetek hangolták akár egymás, akár az állam ellen a közszolgákat, így az addigi homogén közszolgálat a pártpolitika vonalai mentén fragmentálódni kezdett.⁵³ Több szerző kutatásai is egybehangzóan állítják, hogy szemben a konzervatív osztrák államapparátusnak a köztársasági átmenetet segítő hozzáállásával,⁵⁴ a weimari állam már szinte az első perctől nem támaszkodhatott saját hivatalnoki rétegeire.⁵⁵ Ez némileg összefügghet azzal a ténnyel, hogy az osztrák tisztviselők számára – bár a világháború utáni válságintézkedések igen hátrányosan érintették e réteget⁵⁶ – biztos egzisztenciát és jogi védelmet jelentett az 1914-ben elfogadott, ám a köztársasági időszakban meghatározóvá váló szolgálati pragmatika.⁵⁷ A német föderális szintű bürokrácia ellenben e „támazát” elvesztette 1919 után, mint fentebb olvashattuk.

Végül az alkotmány konstrukciós hibái, belső ellentmondásai és törekenysége a köztársaság összeomlásához vezetett,⁵⁸ bár a permanens – főként pénzügyi – válság, a lakosság elégedetlensége és a feszült belpolitikai helyzet teremtette meg azt a kontextust, amelynek kezelésére a weimari alkotmány már nem volt képes.⁵⁹ Az NSDAP a weimari állam valamennyi válságtünetét egy széleskörű korrupciófogalom alá sorolta, amely okot szolgáltatott arra, hogy hatalomra kerülésük után drasztikus intézkedéseket tegyenek ezek visszaszorítása érdekében.⁶⁰ A szélsőjobb oldali hatalomátvételben végül az állami bürokrácia is segítette a náciakat.⁶¹ 1933 után az új hatalmi elit nekilátott a közszolgálat alapos átszervezésének, ami évekig elhúzódott.⁶² Egyszerre jellemezték ezt a periódust elbocsájtások és a személyi állomány folyamatos bővítése. Ennek két oka volt. Egyfelől a *Landok* önállóságának megszüntetése után egy, de facto unitárius államszerkezet alakult ki, így állami (birodalmi) tisztviselőnek számított mindenki, aki közigazgatási feladatot látott el. A másik ok pedig a közszolgálatot ellátók körének kicserélése, azaz a megbízhatatlan vagy „nem méltó” elemek felmentése vagy nyugdíjazása és (ezzel párhuzamosan) megbízható személyekkel való feltöltése volt. Például az NSDAP tagjai előnyt élveztek ezen a téren,⁶³ illetve a hatalom új képzési központokat szervezett az új típusú közszolgálatot ellátó személyek kinevelése céljából mind Németország már meglévő közigazgatási akadémiáinak (*Verwaltungsakademie*) megreformálásával,⁶⁴ mind újak létrehozásával, például az *Anschluss* után Ausztriában.⁶⁵ A náci Németország

53 SCHEERBARTH, *Beamtenrecht* 12.

54 BECKER – KLEČAKY, *Austria and Czechoslovakia* 56.; HEINDL, *Bürokratie und Beamte* 90–91.

55 HANDKE, *A bürokrácia kialakulása Németországban 1914 előtt* 12.; GARSTENAUER, *The Life Courses and Careers of Public Employees in Interwar Austria* 164., 167.; BERGIEN, *The Consensus on Defense and Weimar Prussia's Civil Service* 179–180.

56 DEÁK, *Dismantling Empire: Ignaz Seipel and Austria's Financial Crisis* 136.

57 GARSTENAUER, *Beamte im Un/Ruhestand. Überlegungen zu österreichischen Staatsbediensteten* 87.

58 TÓTH, *Nemdemokrácia. Az alkotmányjogi patológia és terápia alapjai* 67., 223.; SZILÁGYI, *Hermann Heller államelmélete* 19.

59 SZABÓ, *Az államfő jogállása a weimari köztársaságban* 253.

60 ENGELS, *A korrupció története a korai újkortól napjainkig* 332.

61 NÉMETH, *Császárságból diktatúrába. Németország a 20. század első felében* 389.

62 POLLOCK – BOERNER, *The German Civil Service Act* 5.

63 ENGELS, *A korrupció története a korai újkortól napjainkig* 154.

64 LAMMERS, *A német tisztviselőképzés, különös tekintettel a Közigazgatási Akadémiákra* 100–105.

65 BECKER – KLEČAKY, *Austria and Czechoslovakia* 59–60.

– terjedelmüket tekintve is – jelentősebb „jogszabályai” az 1937-es *Deutsches Beamten-gesetz*⁶⁶ és az ehhez kapcsolódó *Reichsdienststrafordnung*⁶⁷ (fegyelmi rendtartás) voltak. E jogforrások megszüntették az addigi kettős szabályozást, s már a *Landok*ra is kötelező erővel bírtak a tényleges államszerkezet miatt.⁶⁸ Ugyanakkor az egységesítés tendenciájával ellentétes megoldásokat is találhatunk itt. Példának okáért a fegyelmi eljárás szabályozása kétféle volt: a fegyelmi rendtartáson kívül külön rezsím vonatkozott a hivatásos katonákra.⁶⁹ Az uniformizálás nehézsége az 1934-es fizetési törvény (*Besoldungsgesetz*)⁷⁰ végrehajtásában is számos módon megnyilvánult.⁷¹ A reformok sorát az 1939-es német tisztviselők képzéséről és előmeneteléről szóló rendelet zárta.⁷² Érdekes, hogy az 1873-as *Reichsbeamten-gesetz* szabályai annyira meghonosodtak, hogy a náci ideológia jegyében született reguláció sem tudta teljes mértékben nélkülözni azokat,⁷³ csakúgy, mint a poroszos paternalista közigazgatás eszmeiségét sem. *Ernst Forsthoff* 1938-ban publikálta a *Leistungsverwaltung*ról, azaz az újfajta szolgáltató közigazgatásról szóló elméletét, amelynek legitimitációját a *Daseinvorsorge* adta.⁷⁴ Teóriája lényegét tekintve a 20. századi ember már elért arra szintre, hogy képtelen alapvető szükségleteit saját maga biztosítani, így ebből a célból szükség van az állami közigazgatásra.⁷⁵ Amellett, hogy az elmélet fontos hivatkozási pontot jelentett a közigazgatás-racionalizálás kapcsán is,⁷⁶ kapóra jött a náci rezsím számára a „rég” (a Nagy Háború előtti) közigazgatás újraépítésének megideologizálására, hiszen az erős végrehajtó hatalom koncepcióját támasztotta alá, amely a válsághelyzetekben egyébként is felértékelődik.⁷⁷ Az így visszaépített – *Franz Neumann* kifejezését átvéve – „*Behemót*”⁷⁸ állam mindent uralni akaró törekvéseinek következtében egy jól szabályozott, de méreteit tekintve hatalmas közzolgálatot (pontosabban bürokráciát) hozott létre. Ez a jelenség azonban a korszakban igen pozitív fogadtatásra talált. A nyugat-európai országokban, hazánkban, de még az Egyesült Államokban is voltak olyan vélemények, amelyek szerint a korszerű és fejlett náci közigazgatási és közzolgálati jog konstrukcióit implementálni kellene. Jól mutatja ezt, hogy a zsidó származásuk miatt elüldözött jogászok egy csoportja is a racionalizált és modern közigazgatás kikísérletezésének laboratóriumaként tekintett Németországra.⁷⁹ A náci diktatúrát a legelső között elemző⁸⁰ emigráns, *Karl*

66 *Deutsches Beamten-gesetz* vom 26. Januar 1937.

67 *Reichsdienststrafordnung* vom 26. Januar 1937.

68 POLLOCK – BOERNER, *The German Civil Service Act* 6.

69 *Verordnung über das Dienststrafverfahren gegen Wehrmachtbeamte* vom 24. Juli 1937; TÓTH, *Nemdemokrácia. Az alkotmányjogi patológia és terápia alapjai* 78.

70 *Gesetz über die Aenderung von Vorschriften auf dem Gebiete des Besoldungsrechts* vom 19. März 1937.

71 POLLOCK – BOERNER, *The German Civil Service Act* 10.

72 *Verordnung über die Vorbildung und die Laufbahnen der deutschen Beamten* vom 28. Februar 1939.

73 GILLEN, *State and Local Government in West Germany* 69., 71.

74 FORSTHOFF, *Die Verwaltung als Leistungsträger*.

75 A témáról bővebben: TECHET, *Jog mögötti akarat* 74–81.

76 KOI, *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése* 264–265.

77 FAZEKAS – ROZSNYAI, *Válság és közigazgatás* 47–48.

78 TÓTH, *Nemdemokrácia. Az alkotmányjogi patológia és terápia alapjai* 64–68. Kifejezeten a náci éra közzolgálatáról továbbá: NEUMANN, *Behemoth. Struktur und Praxis des Nationalsozialismus* 100–114., 562–571., 656–657.

79 PETZSCHMANN, *Nazi Germany and Public Administration* 259–273.

80 TÓTH, *Nemdemokrácia. Az alkotmányjogi patológia és terápia alapjai* 64.

Loewenstein, 1937-ben még ambivalensen viszonyult a náci közigazgatási rendszer vívmányaihoz, mivel elismerte annak működőképességét, bár például a korabeli német közszolgálattal kapcsolatban veszélyes trendként értékelte azt, hogy az végső soron a lojalitást a szakmai kvalitásokkal szemben érvényesíti, így hosszútávon működésképtelen.⁸¹ E hosszútávú kifutást azonban a náci hatalmi gépezet nem érte meg, mivel a második világháború végén megsemmisült. Az újjászervező közigazgatás pedig visszatért az 1873-as alapokhoz, legalábbis a közszolgálati reguláció terén. Például az 1946-os baden-württembergi és a bajor szolgálati pragmatika, vagy az 1948-as bajor fegyelmi rendtartás is e korábbi megoldáshoz igazodott.⁸² S bár a szövetségi szintet érintő szabályozás egyes esetekben (pl. nyugdíj) még sokáig épített az 1937-es jogszabályra, alapjaiban véve az 1933 előtti beosztások és garanciák álltak vissza a második világhétség után,⁸³ legalábbis a német állam nyugati felén.

4. Összegzés

Ha a sikeres, válságoknak ellenálló államüzem és a közszolgálati jog átfogó szabályozása közötti összefüggést a német történeti példán keresztül szeretnénk bemutatni, akkor a 19. századi kodifikációk, főként az 1805-ös bajor és az 1873-as *Reichsbeamtengesetz*, igen sikeresnek mondhatók. Az egyik egy zavaros belpolitikai (korrupciós) válságot követően hozott megújulást, míg a másik egy új állam megszilárdításában játszott kulcsszerepet. Másként fogalmazva az 1805-ös bajor kodifikáció egy gyökeres államéleti reform részeként ennek az újfajta közjogi berendezkedésnek a sikerét segítette elő, csakúgy, mint az 1873-as birodalmi kódex, amely a példaszerűen működő közigazgatás személyi oldalának biztosítója volt. Ez hiányzott az első világháború után ingatag alkotmányos és gazdasági alapokon álló weimari köztársaság idején, ahol a komplex válsághelyzet és az erre adott reakciók (válságkezelési stratégiák), az 1922-es „félkodifikáció” aránytalan szigorja, valamint az 1929-es világválság utáni illetménycsökkentés, kiegészülve még az 1927-es tervezet kudarcával, hathatósan erősítette és gyorsította a weimari rendszer darabokra hullását. Ebben a folyamatban nem kis része volt az elégedetlen bürokráciának,⁸⁴ amely már 1919-től negatívan viszonyult az új köztársasághoz.⁸⁵ Itt tehát éppen fordított tendenciát figyelhetünk meg, mint a császárság idején. A modern szakirodalom azóta már hangsúlyozza azt, hogy az etikai normák jogszabályok általi intézményesítése gyakran az állami legitimitáció megerősítésének eszköze.⁸⁶ Erre (is) egy negatív példa a weimari időszak közszolgálati jogi szabályozása, amely a nem megfelelően kialakított körülmények miatt nem tudott átlépni a gyakorlatba, sőt sok esetben kontraproduktívá vált.⁸⁷ A náci Németország közszolgálati joga ellenben – legalábbis látszólag – rendezetten és jól működött: a hatalom gyakorlatilag a teljes jogterületet újrakodifikálta és a racionalizálási törekvések egyike zászlóshajójaként a német közszolgálati (és közigazgatási) jog nemcsak a

81 LOEWENSTEIN, *Dictatorship and the German Constitution* 572–573.; PETZSCHMANN, *Nazi Germany and Public Administration* 264.

82 GILLEN, *State and Local Government in West Germany* 75–76., 81–82.

83 ROTHENBACHER, *The Welfare State of the Civil (or Public) Servants in Europe* 18–19.

84 FORGÁCS, *A bürokrácia szociológiája* 236.

85 HANDKE, *A bürokrácia kialakulása Németországban 1914 előtt* 12.; GARSTENAUER, *The Life Courses and Careers of Public Employees in Interwar Austria* 164., 167.; BECKER – KLEČAKY, *Austria and Czechoslovakia* 56.

86 JACQUEMET-GAUCHÉ, *Ethical Standards for the Civil Service in Europe* 684–686.

87 BERGIEN, *The Consensus on Defense and Weimar Prussia's Civil Service* 179–180.

kontinensen, de még a tengerentúlon is referenciapontnak számított, ekkor még többé-kevésbé pozitív értelemben.⁸⁸ Ez persze valóban csak látszat volt, hiszen a „*Behemót*” állam hosszútávon financiálisan fenntarthatatlan volt, illetőleg a szakmaiság egyre erősödő kiömlése a közzolgálatot ellátók körében mind olyan időzített bomba volt, amely előbb-utóbb megsemmisítette volna az államüzemet. Erre az ismert történelmi okok folytán már nem maradt idő, ám a hitleri Németország hatalmi berendezkedését az első években jelentős mértékben megszilárdította a közzolgálati jog újragondolása, sikeresen eltörölve a „rossz emlékü” weimari időszakot.

A közzolgálati jog tehát bizonyos értelemben nem csupán jogi keretként, garanciarendszerként, hanem az állami működőképesség fenntartására irányuló stabilizációs technikaként értelmezhető, amelynek az állami rend biztosítása is célja. Véleményem szerint ezt támasztják alá a bemutatott német történelmi példák is.

Felhasznált források és irodalom

- A bajor tisztviselők szolgálati pragmatikája. Állami Tisztviselők Lapja 1908, 94–95.
- AUFHAUSER, Rudolf – REIMANN, Hans – SCHLUTER, Hans – WIMMER, Martina – WARGA, Norbert: *Beamtenrecht*. Kochel am See 1994
- BECKER, Peter – KLEČAKY, Martin: Austria and Czechoslovakia. In: KERKHOFF, Toon – MOSCHOPULOS, Denis (szerk.): *The Education and Training of Public Servants. Systems and Practices from the Nineteenth Century to the Present*. Cham 2023, 45–84.
- BERGIEN, Rüdiger: The Consensus on Defense and Weimar Prussia’s Civil Service. *Central European History* 2008/2. sz. 179–203.
- BERNSEE, Robert: Corruption in German Political Discourse between 1780 and 1820: A Categorisation. *Journal of Modern European History* 2013/1. sz. 52–71.
- BRAUNEDER, Wilhelm: Die Korruption als historisches Phänomen. In: BRÜNNER, Christian (szerk.): *Korruption und Kontrolle*. Wien 1981, 329–347.
- CLARK, Christopher: *Idő és hatalom. Történelemvázlatok a német politikában, a harmincéves háborútól a Harmadik Birodalomig*. Budapest 2021
- CLASSEN, Claus Dieter: The Civil Service in Germany. A Service Based on Mutual Loyalty. In: SOMMERMANN, Karl Peter – KRZYWOŃ, Adam – FRAENKEL-HAEBERLE, Cristina (szerk.): *The Civil Service in Europe. A Research Companion*. London 2025, 163–183.
- DEÁK, John: Dismantling Empire: Ignaz Seipel and Austria’s Financial Crisis 1922–1925. In: BISCHOF, Günter – PLASSER, Fritz (szerk.): *From Empire to Republic: Post World War I Austria*. Innsbruck – New Orleans 2010, 123–141.
- Deutsches Beamtengesetz vom 26. Januar 1937. *Reichsgesetzblatt*, Berlin 1937, 39–70.
- ENGELS, Jens Ivo: *A korrupció története a korai újkortól napjainkig*. Budapest 2016
- FAZEKAS Marianna – F. ROZSNYAI Krisztina: Válság és közigazgatás. In: BODZÁSI Balázs (szerk.): *Válság és jog*. Budapest 2023, 35–57.
- FORGÁCS D. Péter: *A bürokrácia szociológiája*. Budapest 2019
- FORSTHOFF, ERNST: *Die Verwaltung als Leistungsträger*. Stuttgart 1938
- GARSTENAUER, Therese: Beamte im Un/Ruhestand. Überlegungen zu österreichischen Staatsbediensteten. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 2011/3. sz. 81–111.

88 PETZSCHMANN, Nazi Germany and Public Administration 259–273.

- GARSTENAUER, Therese: The Life Courses and Careers of Public Employees in Interwar Austria. In: EHMER, Josef – LENTZ, Carola (szerk.): Life Course, Work, and Labour in Global History. Berlin – Boston 2023, 153–178.
- Gesetz über die Aenderung von vorschritten auf dem Gebiete des Besoldungsrechts vom 19. März 1937. Reichsgesetzblatt, Berlin 1937, 339–370.
- Gesetz über die Pflichten der Beamten zum Schutze der Republik. Vom 21. Juli 1922. http://www.documentarchiv.de/wr/rbeamte-pflicht_ges.html (2024. 08. 28.)
- Gesetz, betreffend die Rechtsverhältnisse der Reichsbeamten (1873. III. 31.). Deutsches Reichsgesetzblatt X. Berlin 1873, 61–90.
- GILLEN, James F. J., State and Local Government in West Germany, 1945-1953. Historical Division Office of Executive Secretary Office of the U.S. High Commissioner for Germany. [kiadási hely nélkül] 1953
- GÖNNER, Nikolaus: Der Staatsdienst aus dem Gesichtspunkt des Rechts und der Nationalökonomie betrachtet: nebst der Hauptlandespragmatik über die Dienstverhältnisse der Staatsdiener im Königreiche Baiern mit erläuternden Anmerkungen. Landshut 1808
- HANDKE, Horst: A bürokrácia kialakulása Németországban 1914 előtt. Történelmi Szemle 1987–88/1. sz. 7–15.
- HAZAFI Zoltán: Közzolgálati minták, modellek és trendek az Európai Unió tagállamaiban. Belügyi Szemle 2021/8. sz. 1285–1307.
- HEINDL, Waltraud: Bürokratie und Beamte. In: TÁLOS, Emmerich (szerk.): Handbuch des Politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933. Wien 1995, 90–104.
- HUBER, Ernst: Die deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band III. Bismarck und das Reich. Stuttgart – Berlin – Köln 1978
- JACQUEMET-GAUCHÉ, Anne: Ethical Standards for the Civil Service in Europe. Substitutes for or Complements of Legal Rules? In: SOMMERMANN, Karl Peter – KRZYWOŃ, Adam – FRAENKEL-HAEBERLE, Cristina (szerk.): The Civil Service in Europe. A Research Companion. London 2025, 683–700.
- JAKOB, Josef: Die Studentenverbindungen und ihr Verhältnis zu Staat und Gesellschaft an der Ludwigs-Maximilians-Universität Landshut / München von 1800 bis 1833. München [évszám nélkül]
- KARCSAY Sándor: A német tisztviselőtörvény alapelvei. Közigazgatástudomány 1941/4. sz. 135–151.
- KELETI Ferenc: Az államszolgálat jogi természete és a rendszeres államszolgálati pragmatika elvei. Budapest 1886²
- KELETI Ferenc: Kormányaink és a szolgálati pragmatika. Állami Tisztviselők Lapja 1906. sz. 265–266.
- KLEINHEYER, Gerd – SCHRÖDER, Jan (szerk.): Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten. Tübingen 2017⁶
- KOI Gyula: A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése: Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyar-iskola koráig. Budapest 2014
- KÖHLER, Volker: Genossen – Freunde – Junker. Die Mikropolitik personaler Beziehungen im politischen Handeln während der Weimarer Republik. Göttingen 2018
- LAMMERS, Hans Heinrich: A német tisztviselőképzés, különös tekintettel a Közigazgatási Akadémiaakra. Közigazgatástudomány 1938/2. sz. 100–105.
- LOEWENSTEIN, Karl: Dictatorship and the German Constitution: 1933–1937. University of Chicago Law Review 1937/4. sz. 537–574.
- LUDÁNYI Dávid: Szemelvények a jogbiztonság változásairól a közzolgálati pragmatikában. Pro Publico Bono 2019/4. 106–121.

- MAGYARY Zoltán: A magyar közigazgatás racionalizálása. Budapest 1930
- MÁRTONFFY Károly: Köztisztviselők szolgálati pragmatikája. In: MÁRTONFFY Károly (szerk.): Fejezetek a közjog és a közigazgatási jog köréből. Budapest 1932, 318–336.
- NÉMETH István: Császárságból diktatúrába. Németország a 20. század első felében. Budapest 2017
- NEUMANN, Franz: Behemoth. Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933–1944. Frankfurt am Main 2004⁵
- PETZSCHMANN, Paul: Nazi Germany and Public Administration 1933–42: The Most Important Laboratory for Depression America? *Public Administration* 2014/2. sz. 259–273.
- POLLOCK, James – BOERNER, Alfred: The German Civil Service Act. Michigan 1938
- REICHARD, Christoph – SCHRÖTER, Eckhard: Civil Service and Public Employment. In: KUHLMANN, Sabina – PROELLER, Isabella – SCHIMANKE, Dieter – ZIEKOW, Jan (szerk.): *Public Administration in Germany*. Cham 2023, 205–223.
- Reichsdienststrafordnung vom 26. Januar 1937. *Reichsgesetzblatt*. Berlin 1937, 71–90.
- ROTHENBACHER, Franz: The Welfare State of the Civil (or Public) Servants in Europe: A Comparison of the Pension Systems for Civil (or Public) Servants in France, Great Britain, and Germany. Mannheim 2004
- SALLAI Balázs: 150 éve fogadták el a német tisztviselőtörvényt. *JOG.történet* 2023/11. sz. 1–2.
- SALLAI Balázs: A két világháború közti magyar közigazgatás-racionalizálás európai kontextusban. In: BURGER BORISZ Bendegúz – HEIL KRISTÓF Mihály – SZIVÓS KRISTÓF (szerk.): *Szokásból törvény: Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból II*. Budapest 2025, 230–246.
- SALLAI Balázs: A szolgálati pragmatika mint az állami válságkezelés eszköze: német, osztrák és magyar jogtörténeti példák. In: BÁNDI Gyula – POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Jog válság idején*. Budapest 2023, 475–487.
- SALLAI Balázs: Service Pragmatics as a Tool for State Crisis Management: Examples from German, French, Austrian and Hungarian Legal History. *Journal on European History of Law* 2024/1. sz. 166–172.
- SAMMER, Rudolf: *Beiträge zum Beamtenrecht*. Tübingen 2007
- SCHEERBARTH, Hans Walter – HÖFFKEN, Heinz: *Beamtenrecht*. Siegburg 1985
- SCHEERBARTH, Walter: *Beamtenrecht*. Berlin 1942
- SCHMIDT, Thorsten, *Beamtenrecht*. Tübingen 2017
- SOMLAI Péter: *Hivatalnoki szervezet és intenzív iparosítás*. Budapest 1977
- SPEIER, Hans: *Die Angestellten vor dem Nationalsozialismus. Ein Beitrag zum Verständnis der deutschen Sozialstruktur 1918–1933*. Göttingen 1977
- Staatsdienerpragmatik. Höchst-landesherrliche Verordnungen. Die Verhältnisse der Staatsdiener, vorzüglich in Beziehung auf ihren Stand und Gehalt betreffend*. In: *Haus der bayerischen Geschichte*. <https://www.hdbg.eu/koenigreich/index.php/objekte/index/id/515> (2024. 08. 28.)
- STIPTA István: A német államszervezet és jogrendszer (1789–1866). In: BÓNIS Péter – GÖNCZI Katalin – STIPTA István: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest 2017, 297–323.
- SZABÓ István: *Az államfő jogállása a weimari köztársaságban*. Budapest 2000
- SZABÓ István: *Német alkotmányfejlődés 1806–1945*. Budapest 2002
- SZILÁGYI Péter: *Hermann Heller államelmélete*. Budapest 2020
- TECHET Péter: *Jog mögötti akarat. Metapozitivisták kísérletek a német jogtudományban: Carl Schmitt és Ernst Forsthoff*. Budapest 2023
- TÓTH Gábor Attila: *Nemdemokrácia. Az alkotmányjogi patológia és terápia alapjai*. Budapest 2024
- Verordnung über das Dienststrafverfahren gegen Wehrmachtbeamte vom 24. Juli 1937*. *Reichsgesetzblatt*. Berlin 1937, 722–723.

- Verordnung über die Vorbildung und die Laufbahnen der deutschen Beamten vom 28. Februar 1939. Reichsgesetzblatt. Berlin 1939, 371–376.
- VOGLER, Jan: The Entanglement of Public Bureaucratic Institutions: Their Interactions with Society, Culture, Politics, and the Economy. In: BOUDEAUX, Donald – COYNE-BOBBI Herzberg, Christopher J. (szerk.): *Interdisciplinary Studies of the Political Order: New Applications of Public Choice Theory*. Lanham 2019, 99–124.
- WÄCHTER, Lars: *Ökonomen auf einen Blick. Ein Personenhandbuch zur Geschichte der Wirtschaftswissenschaft*. Wiesbaden 2020²
- WAGNER, Adolph: *Lehrbuch der politischen Ökonomie*. Band I. Leipzig 1876
- WEICHSELBAUM, Barbara: Disziplinarrecht der Beamten und Europäische Menschenrechtskonvention. *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 2007. sz. 537–594.
- WUNDER, Bernd, Das erste deutsche Beamtengesetz: Die bayerische Hauptlandespragmatik vom 1. Januar 1805. *Zeitschrift für Beamtenrecht* 2005/1. sz. 2–12.
- WUNDER, Bernd: *Geschichte der Bürokratie in Deutschland*. Frankfurt am Main 1986

A Study of Traditional Mongol Law in Europe

This brief study examines the historical evolution and codification of traditional Mongol laws and their role in shaping governance from antiquity to the early 20th century. The paper is organized into three parts: an overview of key Mongolian legal sources – including the Great Yasa, Yuan legal codes, and various edicts – an analysis of European contributions that systematized Mongol legal traditions through pioneering Russian and German scholarship, and a discussion of future directions in Mongol legal research. Emphasizing interdisciplinary methodologies and the translation of historical texts, this work aims to enhance global accessibility to Mongolia's legal heritage and stimulate further comparative legal studies.

Keywords: *traditional Mongol laws, the 1640 Great Code, European research on Mongol laws, translations*

1. Legal history studies and a brief overview of traditional Mongol laws

Traditional legal research plays a crucial role in the study of legal history. In order to determine the development of law and its future direction, it is essential to examine past history and traditions, reflect on the path we have traveled, compare it with the current level, and analyze what is and should be in this context. These factors make the study of legal history an essential academic pursuit.

At the same time, legal history is a broad and interdisciplinary field, intersecting with numerous scientific disciplines. As a result, legal phenomena and relationships must be analyzed with precision and specificity. Additionally, the study of legal history is fundamentally rooted in the examination and analysis of primary legal sources. Legal sources can be categorized into various research areas, such as source analysis, legal research, and institutional studies, each offering distinct perspectives on the evolution of law. Since a comprehensive discussion of these aspects would require extensive space, the following key points offer a succinct overview of their significance.

Mongolia possesses a deep-rooted legal tradition, shaped by centuries of governance and societal regulation. Despite the limited number of codified legal statutes, Mongolian law effectively structured social relations, demonstrating a distinctive approach to jurisprudence. However, few historical legal sources have been physically preserved, a scarcity largely attributed to the nomadic lifestyle of the Mongols, which prioritized oral transmission and customary legal practices over extensive written documentation.

* ORCID ID: 0009-0006-9902-0600.

** ORCID ID: 0009-0005-8078-5403.

Nevertheless, the existing legal statutes exhibit remarkable breadth and complexity. A prime example is the *Great Yasa* (*Yeke Jasagh*), which, during the 13th century, served as Mongolia's primary legal framework. This monumental legal code encompassed state law (excluding constitutional law), criminal law, and fundamental civil law principles, shaping governance structures and judicial norms within Mongol society.

Beginning in the 15th and 16th centuries, Mongolian legal traditions underwent a notable transformation, moving from a unified legal framework to a system characterized by multiple statutes regulating social relations. This shift was influenced by two primary factors: first, the fragmentation of Mongolian communities across different regions, and second, the increasing complexity and expansion of social interactions, necessitating a broader and more diversified approach to legal governance. The development of legal thought during this period is reflected in the substantive provisions of the legal norms enacted at the time. Notably, some statutes incorporated explicit protections for human rights, including natural rights, demonstrating the advanced state of Mongolian jurisprudence. A significant example is the inclusion of legal provisions safeguarding the fetus in the mother's womb, illustrating a legal recognition of human dignity and rights even before birth. These protections were not borrowed from European legal traditions but rather emerged organically as a result of Mongolia's socio-cultural and legal evolution. Such developments underscore the autonomous progression of Mongol law and its responsiveness to the changing needs of society. Numerous additional examples can be drawn from this period, further demonstrating the sophisticated legal reasoning that governed Mongol society during this era.

Like other civilizations, the Mongols established norms and legal regulations to govern social interactions, ensuring order and stability. Although much of the documentary evidence regarding early Mongolian law has been lost through the passage of time, a considerable number of primary and secondary sources remain, allowing scholars to reconstruct the legal foundations of Mongolian society. A key reference in this regard is the *"Historical Records"* (*Shiji*) of the ancient Chinese historian *Sima Qian*, which provides indirect insights into the legal characteristics of Mongolia during antiquity. Due to the absence of direct legal records from early Mongolian history, *Sima Qian's* observations serve as an essential scholarly resource for tracing the jurisprudential principles that influenced Mongolian governance. The evolution of Mongolian law from antiquity to the present can be classified into two broad stages. Traditional Mongolian law, shaped by customary legal practices, codified statutes, and imperial decrees – including foundational texts such as the *Great Yasa* – formed the basis of legal governance. In contrast, modern Mongolian law is characterized by the institutionalization of legal frameworks, the codification of statutory law, and its alignment with international legal standards. These stages can be further subdivided into distinct periods, each marked by specific legal developments that shaped the structure and function of Mongol jurisprudence. Below is the table outlining the historical evolution of Mongol legal norms and their role in regulating social relations across different eras.

Period of Ancient Mongol State From the Xiongnu (Hun) Empire to Khamag Mongol	Customs / Customary law Decrees and edicts issued by various rulers (khans)	3 rd century BCE – 1206 CE
Period of Mongol Empire Great Mongol State (Yeke Monggol Ulus), Yuan State	Customs / Customary law <i>Great Yasa</i> <i>Yuan legal codes</i> (including multiple statutes) <i>White History of the Ten Virtues</i>	1206–1368
Period of Political Fragmentation in Mongolia	Customs / Customary law <i>Golden (Altan) Khan's Edict</i> <i>Law Manuscript on the Birch Bark</i> <i>Great Code</i> (1640)	1368–1755
Period of Mongol-Manchu Alliance	Customs / Customary law <i>Khalkha Jirum</i> (a legal code established by Mongols themselves, primarily regulating civil and domestic relations) <i>Legal Code of the Ministry for Governing Outer Mongolia by Imperial Decree</i> <i>Mongol Legal Code (monggol cagajiin bichig)</i> (the last two laws were enacted by the Manchu government for Mongols, mainly regulating state-citizen relations)	1634/1691/1755-1911
Period of Mongolia's National Restoration	Customs / Customary law (from this period onward, the role of customary law in regulating social relations gradually diminished) <i>Codified Legal Code of Mongolia enacted by Imperial Decree</i> <i>Bogd Khan's Decrees</i> Government resolutions and decisions Regulations	1911–1920
	<i>Bogd Khan's Decrees</i> Government resolutions and decisions Regulations Non-unified Constitution	1921–1924
Mongolian People's Republic	Unified Constitution and laws enacted in accordance with it	1924
		1940
		1960
Modern Mongolia	Constitutional Amendments	1990–1992
	New Constitution	1992–1997
	Comprehensive Legal Reform Program	1998-2007
		From 2008 to the present

Figure 1: Historical evolution of Mongol legal norms (compiled by the authors)

Based on the above, from ancient times to the early 20th century, Mongolian social relations were regulated by a limited number of legal statutes, with only ten major laws identified over a span of two millennia. These include the *Great Yasa*, *Yuan legal codes*, the *White History of the Ten Virtues*, the *Golden Khan's Edict*, *Law Manuscript on the Birch Bark*, the 1640 *Great Code*, the

Khalkha Jirum, the *Legal Code of the Ministry for Governing Outer Mongolia by Imperial Decree*, the *Mongol Legal Code*, and the *Codified Legal Code of Mongolia enacted by Imperial Decree*. While these laws have been studied within Mongolia, particularly through source-based research, many historical records remain unexplored and largely unknown to the public. Furthermore, detailed analyses of their legal provisions are still limited.

2. European research on traditional Mongol legal codes

The study of Mongolian law was initially introduced into academic discourse by foreign scholars, particularly Russian and German researchers, who played a crucial role in shaping the field. While it is not feasible to list all European scholars, who have examined Mongolian legal traditions, the following presents a brief overview of some pioneering research efforts.

Among traditional Mongol legal sources, the 1640 *Great Code* was the first to be systematically studied by Russian and German scholars. *B. M. Bakunin* (Russia, 1776) published “*Mongolian Kalmyk Law*” in Russian, providing wider accessibility to Mongol legal traditions. Shortly after, *P. S. Pallas* (Germany, 1776) published “*Laws of Mongols*” in German, representing the earliest systematic analysis of the 1640 *Great Code*.¹ In 1879, *F. I. Leontovich* translated *Pallas’s* German version into Russian², further clarifying the historical origins of the *Great Code*. In 1880, the Russian scholar *K. F. Golstunsky* published a Russian translation of the *Clear Script (Todo Bichig)* text³, incorporating annotations and additions made by *Dondogdash* and *Prince Galdan*. This publication significantly expanded the accessibility of the 1640 *Great Code*, providing a comprehensive scholarly edition with detailed commentary. In the following decades, Russian scholars, including *V. A. Ryazanovskiy*⁴ and *S. D. Dylikov*⁵, carried out specialized research on this legal tradition, further enriching its scholarly development. Their studies expanded historical insights, clarified legal interpretations, and contributed to the broader academic discourse on Mongol legal codes.

In addition to the 1640 *Great Code*, several other historical Mongol legal codes have been the subject of scholarly examination by European researchers. The *White History of the Ten Virtues* was analyzed by German Mongolists *W. Heissig*⁶ and *K. Zagaster*⁷, as well as Russian scholars *P. B. Baldanzhapova* and *Ts. P. Vanchikova*.⁸ The *Golden Khan’s Edict* was investigated by German scholar *R. O. Meisezahl*⁹, while the *Law Manuscript on the Birch Bark* received scholarly attention from *A.D. Nasilova*.¹⁰ The *Khalkha Jirum* was studied by *Ts. Jamsranov*, *N. A. Turunov*¹¹,

1 BAYANBAATAR, A Study on the Manuscript of the Great Code 11.

2 LEONTOVICH, On the History of the Law of Russian Indigenous Peoples.

3 GOLSTYNSKY, Mongol-Oirat Laws of 1640.

4 RYAZANOVSKY, Mongol Law (Primarily Customary); RYAZANOVSKY, Historical Overview of Mongol Legal Documents.

5 DYLYKOV, The Great Code (‘Ikh Tsaaz’).

6 HEISSIG, Familien-und Kirchengeschichtsschreibung der Mongolen 16–18.

7 SAGASTER, Die Weisse Geschichte (Čayan teūke).

8 BALDANZHAPOVA, Čayan teūke – “White History”.

9 MEISEZAH, Die Handschrift in den City of Liverpool Museums.

10 NASILOVA, Eighteen Steppe Laws.

11 ZHAMTSARANO – TURUNOV, Khalkha Jirum.

V. A. Ryazanovsky¹², and S. D. Dylikov¹³, contributing to a broader understanding of Mongol legal traditions. Lastly, the *Mongol Legal Code* was examined in detail by V. A. Ryazanovsky,¹⁴ S. D. Dylikov¹⁵, and Hoissert Dorothea¹⁶, furthering the academic discourse on historical Mongol jurisprudence. These scholars played a fundamental role in integrating Mongol legal history into global academic discourse.

Several historical Mongol legal laws have been systematically studied, contributing to a deeper understanding of Mongol jurisprudence. Among the preserved legal sources, extensive foundational research has been conducted on the *White History of the Ten Virtues*, the *Golden Khan's Edict*, the *Law Manuscript on the Birch Bark*, the 1640 *Great Code*, the *Khalkha Jirum*, and the *Mongol Legal Code*. These texts form the core pillars of Mongol legal tradition and continue to serve as essential references in historical legal studies. While foundational research has explored various aspects of these sources, certain primary texts remain underexamined, requiring further academic inquiry into legal norms, institutional structures, and jurisprudential interpretations.

Several European scholars have made significant contributions to the study of Mongolian law and legal traditions, even though specific legal codes were not individually examined. Hungarian scholar Borbála Obrusánszky explored the legal philosophy of Mongolian governance in her work “*Törvények és tanítások: A sztyepei lovas birodalmak szellemi öröksége*” (“*Law and Teachings: The Intellectual Heritage of the Steppe Empire*”).¹⁷ French historian Petis de la Croix incorporated discussions on the *Great Yasa* in “*The History of Cenghizcan the Great*”¹⁸, synthesizing earlier research from scholars such as *Rashid al-Din* and *Juwayni* into what he termed the law of *Genghis Khan*. Although primarily a historical text, this work holds significant academic value. Additionally, *Francoise Aubin* conducted research on both traditional Mongolian legal heritage and modern Mongolian law and social structures, publishing multiple articles on the subject. The *Great Yasa* has evolved into a globally recognized field of study, with extensive research available. Due to its prominence, it has not been individually highlighted here.

Based on the findings discussed above, global Mongolists have made significant contributions to the study of Mongolian legal traditions, with European scholars playing a particularly prominent role.

However, among the historical legal sources mentioned, foundational research on major legal laws from the period of Mongolia's national restoration, such as the *Codified Legal Code of Mongolia enacted by Imperial Decree*, remains largely unexplored, drawing academic attention to this gap.

Overall, the study of traditional Mongol legal sources has established a solid foundation, and today, it has reached a stable academic framework. Nevertheless, further in-depth analysis is required to examine the content and legal norms of these sources, particularly within specific branches of law and comparative legal history. The need for specialized research across legal institutions and comparative jurisprudence remains an ongoing priority.

12 RYAZANOVSKY, *Mongol Law (Primarily Customary)*; RYAZANOVSKY, *Historical Overview of Mongol Legal Documents*.

13 ZHAMTSARANO – DYLIKOV, *Khalkha Jirum*.

14 RYAZANOVSKY, *Historical Overview of Mongol Legal Documents*.

15 DYLYKOVA, *Tsaadzhin Bichig (Mongol Code)*.

16 HEUSCHERT, *Die Gesetzgebung der Qing für die Mongolen im 17. Jahrhundert anhand des Mongolischen Gesetzbuches aus der Kangxi-Zeit (1662–1722)*.

17 OBRUSANSZKY, *Laws and Teachings*.

18 CROIX, *The History of Cenghizcan the Great* 79–88.

3. Advancing the study of traditional Mongol law to a new level

With Mongolia keeping pace with international development trends, the role of legal science has expanded unprecedentedly, fostering diverse legal research methodologies and evolving theoretical frameworks – a process that continues today. A considerable portion of Mongolian legal scholarship has focused on historical legal sources, with methodological precision improving over time. Scholars have employed historical analysis, source studies, and textual research methodologies to enhance comprehensive investigations. Despite these advancements, critical gaps persist, particularly in the specialized examination of legal norms, institutional structures, and jurisprudential interpretations.

Further in-depth research is needed to explore the content and legal principles of historical Mongolian legal sources, as well as their institutional contexts within specific branches of law. In this regard, German scholars, including *Dorothea Heuschert*, *Paul Ratchnevsky*, *Dietrich Nelle*, *Klaus Sagaster*, *Dieter Seiwert*, *Michael Weiers*, *Hartmut Walravens*, and *Heinz-Dieter Heimann*, have made notable contributions.

The Mongolian legal system has evolved within its own legal tradition, maintaining historical continuity and distinctive characteristics. While some aspects align with the Roman-Germanic legal tradition, Mongolia has progressively incorporated elements of this legal system, resulting in shared features that influenced its development.

A comprehensive analysis of traditional Mongol legal codes is necessary to examine their structure, legal principles, commonalities, and distinctions. This requires translating historical Mongolian legal texts into English, making them accessible to international scholars, and subsequently conducting comparative legal studies. To facilitate this process, Mongolian legal documents from the 13th to the early 20th century should be translated into English, enabling global researchers to engage with and analyze them effectively.

To conclude, this study demonstrates that traditional Mongol laws, though few in number, have profoundly shaped governance and jurisprudence in Mongolia over two millennia, with key statutes such as the *Great Yasa*, *Yuan legal codes*, and the 1640 *Great Code* forming the backbone of this unique legal tradition. By examining both indigenous legal developments and pioneering European scholarship – especially the systematic research conducted by Russian and German scholars – the paper underscores the intricate evolution of Mongolian legal thought and the enduring gaps in our understanding, particularly regarding underexplored legal texts and detailed institutional analyses. Thus, the research advocates for an interdisciplinary and comparative approach, including the translation of historical legal documents into English, to enhance global accessibility and foster a more comprehensive dialogue on traditional legal systems.

Sources and literature

- BALDANZHAROVA, Purbo Baldanovich: *Їаяан теўке – “White History”: A Mongolian Historical-Legal Monument of the 13th–16th Centuries [Їаяан теўке - “Белая история” МОНГОЛЬСКИЙ ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ ПАМЯТНИК XIII–XVI ВВ]. Ulan Ude 2001*
- БАЯНБААТАР, Batbayar: *A Study on the Manuscript of the Great Code [Их цаазын эх бичгийн судалгаа]. Ulaanbaatar 2008*
- CROIX, Petis de la: *The History of Cenghizcan the Great. London 1722*

- DYLYKOVA, Sandzhe Dantsikovich: Tsaadzhin Bichig (Mongol Code): Qing Legislation for the Mongols, 1627–1694 [Цааджин бичиг (Монгольское уложение). Цинское законодательство для монголов. 1627–1694 гг.]. Moscow 1998
- DYLYKOV, Sandzhe Dantsikovic: The Great Code ('Ikh Tsaaz') - A Monument of Mongolian Feudal Law from the 17th Century – Oirat Text ["Их цааз <<Великое уложение>> Памятник монгольского феодального права XVII в. Ойратский текст]. Moscow 1981
- GOLSTYNSKY, Konstantin Fyodorovich: Mongol-Oirat Laws of 1640, Additional Decrees of Galdan Khan, and Laws Compiled for the Volga Kalmyks under Kalmyk Khan Donduk-Dashi, Kalmyk Text with Russian Translation and Commentary ["Монголо-Ойратские законы 1640 года, дополнительные указы Галдань-хунь-тайджия и законы, составленные для волжских калмыков при калмыцком хань Дондукъ-Даши". Калмыцкий текст съ русскимъ переводомъ и примечаніями]. Saint Petersburg 1880
- HEISSIG, Walther: Familien-und Kirchengeschichtsschreibung der Mongolen. Wiesbaden 1959
- HEUSCHERT, Dorothea: Die Gesetzgebung der Qing für die Mongolen im 17. Jahrhundert anhand des Mongolischen Gesetzbuches aus der Kangxi-Zeit (1662–1722). Wiesbaden 1998
- LEONTOVICH, Fyodor Ivanovich: On the History of the Law of Russian Indigenous Peoples: Ancient Mongol-Oirat Code of Penalties ["Монголо-Ойратские законы 1640 года, дополнительные указы Галдань-хунь-тайджия и законы, составленные для волжских калмыков при калмыцком хань Дондукъ-Даши"]. Odessa 1879
- MEISEZHANL, Richard Othon: Die Handschrift in den City of Liverpool Museums. Wiesbaden 1973
- NASILOVA, Aelita Dorzhievna: Eighteen Steppe Laws - A Monument of Mongolian Law from the 16th–17th Centuries [Восемнадцать степных законов, Памятник монгольского права XVI-XVII вв.]. Saint Petersburg 2002
- ОВРУСАНСЗКУ, Borbála: Törvények és tanítások: A sztyeppei lovas birodalmak szellemi öröksége. Sepsiszentgyörgy 2014
- RYAZANOVSKY, Valentin Alexandrovich: Mongol Law (Primarily Customary) – A Historical Overview [Монгольское право (преимущественно обычное) – Исторический очерк]. Harbin 1931
- RYAZANOVSKY, Valentin Alexandrovich: Fundamental Principles of Mongol Law. Indiana 1965
- RYAZANOVSKY, Valentin Alexandrovich: Historical Overview of Mongol Legal Documents – The Great Yasa [Монголчуудын хууль цаазын дурсгал бичгүүдийн түүхэн тойм - Их засаг хууль]. Ulaanbaatar 2000
- SAGASTER, Klaus: Die Weisse Geschichte (Саян теүке) – Eine mongolische Quelle zur von den Beiden Ordnungen Religion und Staat in Tibet und der Mongolei. Wiesbaden 1976
- ZHAMTSARANO, Tseveen – TURUNOV, Alexander Nikolaevich: Khalkha Jirum – A Description of the Monument [Халха джирум – описание памятника]. Irkutsk 1923
- ZHAMTSARANO, Tseveen: Qalq-a Jirum (Russian Translation). Ulaanbaatar 1959
- ZHAMTSARANO, Tseveen – DYLYKOV, Sandzhe Dantsikovic: Khalkha Jirum – A Monument of Mongolian Feudal Law from the 18th Century [Халха Джирум. Памятник монгольского феодального права XVIII в.]. Moscow 1965

Trials of (Alleged) Terrorists by Military Tribunals: Effective or Not?

After al Qaeda's September 11, 2001 attacks, U.S. President George Bush decided that those responsible – and other terrorists – should be prosecuted at military tribunals rather than in civilian courts. This article examines the wisdom of this decision and concludes that the use of military tribunals to prosecute alleged terrorists has not been effective but rather been a failure.

Keywords: *military tribunals, military commission process, U-boat saboteur trial 1942, Guantanamo tribunals, 9/11 attacks, Uniform Code of Military Justice*

1. Introduction

After the *al Qaeda* attacks on the United States on September 11, 2001 (hereinafter: 9/11 attacks), the American government decided that those *al Qaeda* members who had planned, financed and otherwise were responsible for the attacks, should be tried at military tribunals. The legal theory was that as *al Qaeda's* attacks were acts of war, those responsible should be prosecuted at war-related tribunals.

In November 2001, President *George W. Bush* issued a military order creating these tribunals calling them 'military commissions'. Under the order, the U.S. Defense Department was tasked with prosecuting any *al Qaeda* member who had participated in the 9/11 attacks and any terrorists (*al Qaeda* or not) who were planning future attacks against the United States or its allies. Any person prosecuted at commissions was to be charged with war-related crime. President *Bush* declared in his military order that the trials were to be 'full and fair' and the accused had the right to be represented by defense counsel.¹

This article examines the use of military tribunals since their creation in 2001. Were they effective? Or not? Since these are war-related courts, this article uses the three 'levels of war' –

* ORCID ID: 0009-0005-1765-4515. Professor (Colonel) *Fred L. Borch* is a retired Professor of Legal History and Leadership. He served 25 years as a lawyer in the U.S. Army and was the first Chief Prosecutor for the Guantanamo Bay military commissions. He has seven university degrees: B.A. (history), Davidson College; M.A. (history), University of Virginia; M.A. (military history), Norwich University; M.A. (national security studies), Naval War College; Juris Doctor (law), University of North Carolina; LL.M. (military law), The Judge Advocate General's School; LL.M. (international law), University of Brussels, Belgium. He was a Fulbright Scholar to the Netherlands in 2012 and a Fulbright Specialist to Mongolia in 2024. He is the author of ten books and more than 300 articles on both legal and non-legal topics.

1 Military Order of November 13, 2001, Detention, Treatment, and Trial of Certain Non-Citizens in the War Against Terrorism, 66 U.S. Federal Register, 57,833 (November 16, 2001).

relations disaster. At the operational level, they failed because there was too much emphasis on getting desired results rather than creating a process that would guarantee full and fair trials for each defendant. At the tactical level, the prosecutions were a failure because evidence gathered for use by the American government was tainted by the use of coercive interrogation techniques.²

2. The levels of war as the metric for evaluation

Modern military theory divides war into strategic, operational and tactical levels.³ The strategic level defines the desired outcome or end-state of an armed conflict – what ‘victory’ looks like.⁴ Its focus is on the ‘why’ and ‘with what’ of a conflict. The operational level focuses on using military force in a geographic area (or ‘theater of war’) to gain an advantage over the enemy. The focus is on planning and conducting large-scale military operations. Its focus is on the ‘how’ to achieve strategic goals. The tactical level involves planning and carrying out smaller battles and engagements that are won through direct contact with the enemy. Its focus is on the ‘what’ and ‘where’ of the fight. By way of example, the strategic goal of the Allies in World War II was the unconditional defeat of Germany, Italy and Japan. When the Allies decided on the liberation of France, Belgium and the Netherlands in 1944 – by invading Normandy – they employed military forces at the operational level of war. The invasion of northern France on June 6, 1944 brought the Allies into direct contact with the enemy at the tactical level of war.

These three levels are just as applicable to an examination of the military tribunals created after the 9/11 attacks. At the strategic level, the U.S. president defined the end-state for the military commissions. His November 13, 2001 Military Order had at least three goals: convicting all those terrorists who were prosecuted; appropriately punishing these wrongdoers; and demonstrating to the public that the trial proceedings were full and fair.

At the operational level, the White House and the U.S. Defense Department decided upon the processes to be used at trial – including rules of evidence and procedure. Also decided were the extent to which a defendant would be represented by a lawyer at his trial. The metric at this

2 The principal reason that the military commissions established by President *Bush* have been a failure is that a ‘full and fair’ trial was impossible with evidence derived from the use of coercive interrogation techniques. Yet, despite their illegality under both international law and US domestic law, and whether using such techniques really results in obtaining reliable evidence, some high-ranking U.S. officials continue to defend their use. Long after he left U.S. government service, Vice President *Richard Cheney* continued to insist that waterboarding was both legal and moral. Central Intelligence Agency counter-terrorism expert *Jose Rodriguez* likewise defends to this day the use of ‘hard measures’ (torture) in the interrogation of detainees at Guantanamo (see: DAVIDSON SORKIN, I Really Resent You Using the Word Torture). Some scholars also defend the use of torture. *Fritz Allhof*, an associate professor of philosophy at Western Michigan University, insists that it can be morally permissible to use torture in an interrogation if it saves innocent lives (see: ALLHOF, Terrorism, Ticking Time-Bombs and Torture). They are wrong. For a lengthy rebuttal of *Allhof*’s claim that torturing human beings can achieve some good, and why torture is immoral and illegal under all circumstances, see: BORCH, Review: Terrorism, Ticking Time-Bombs and Torture 255–263. For a discussion of why alleged terrorists have legal rights and must be afforded appropriate treatment, see also: BORCH, International Law and the War on Terror 441–454.

3 NEWELL, The Levels of War 26–29.

4 Modern wars are won or lost at this level rather than at the operational or tactical levels of war. The U.S. experience in Vietnam is a good illustration of how the Americans almost always won on the battlefield but lost the war in southeast Asia because the U.S. did not have a coherent strategy for achieving victory. The North Vietnamese and Viet Cong simply refused to capitulate and the Americans ultimately gave up and left.

level was whether the agreed upon procedures furthered success at the strategic level, chiefly the stated strategic goal that the trials be full and fair.

At the tactical level, the Chief Prosecutor (and assistant prosecutors) selected cases for prosecution and proceeded to trial. The measurement for success at this level was whether the evidence used at trial was reliable and if it resulted in convictions of the defendants (and an appropriate punishment).

3. Military commissions

Military commissions are war-time military tribunals. They are used for the prosecution of enemies accused of violating the laws and customs of war. A state of armed conflict – a war – is required for military commission jurisdiction to exist, but the tribunals may be used beyond the conclusion of any conflict. In keeping with their practical nature, military commissions historically have used fewer stringent rules of procedure and evidence than do domestic civilian courts or courts-martial. In general, military commissions are composed of military officers, but there is no fixed number; a single member military commission would be lawful under U.S. law.⁵

Almost all nation-states have some type of military commission process. During and after World War II, all the Allies used military commissions of some type to prosecute war criminals. In U.S. legal history, the most well-known World War II trial is the military commission that tried the German U-boat saboteurs in Washington, D.C. On June 12, 1942, eight Nazis travelling in two separate submarines landed on U.S. soil – four on a beach in New York and four on a beach in Florida. Their mission: sabotage U.S. war-related industries and infrastructure, including aluminum plants, hydroelectric stations and railroad lines. Unfortunately for these Nazis, they were all captured within a week of their arrival.

On July 2, President *Franklin Roosevelt*, acting in his capacity as the Commander-in-Chief of the U.S. Army and Navy, created a military commission to prosecute the eight enemy combatants for their war-related crimes. The trial was held in secret from July 8 to August 1 before seven Army generals. All eight saboteurs were found guilty; all were sentenced to death. Six of the eight were executed by electrocution on August 8; the two remaining spies had their sentences commuted to terms of imprisonment.⁶

The speed of the U-boat saboteur trial in the early years of World War II demonstrated that a military commission could be appropriate as “*a tribunal of necessity*” and, as such a court of necessity, it might consider “*any evidence having probative value to a reasonable person.*”⁷ This relaxed evidentiary standard remains in place to this day – and is the evidentiary standard used at the Guantanamo Bay military commissions.

During and after World War II, the United States held about 900 war crimes trials in all, involving more than 3,000 defendants. Half of these cases were prosecuted in occupied Germany.⁸ Similarly, the Belgians, British, Chinese, Dutch, French, Poles and Russians also prosecuted thousands of war criminals at military tribunals between 1945 and 1950.⁹

5 SOLIS, *The Law of Armed Conflict* 640–641.

6 BORCH, *The Historical Role of Military Lawyers in National Security Trials* 728–731.

7 Ex parte Quirin, 317 United States [Supreme Court] 1 (1942).

8 TUTOROW, *War Crimes, War Criminals and War Crimes Trials* 5.

9 For a comprehensive look at war crimes prosecuted by the Dutch in the Netherlands East Indies, see: BORCH, *Military Trials of War Criminals in the Netherlands East Indies, 1946–1949*.

In the United States today, one legal basis for the creation (and use) of a military commission is the Uniform Code of Military Justice (Ucmj). Enacted by the U.S. Congress in 1950,¹⁰ it permits the use of such military tribunals for war-related offenses. Article 36, Ucmj states that “*courts-martial, military commissions and other military tribunals*” may be used when appropriate.

Given the legal precedent established by the U-boat saboteur case in 1942, the authority of the American president as Commander-in-Chief of the U.S. armed forces, was an alternate legal basis for establishing a military commission. As *Osama bin Laden*, the *al Qaeda* leader, had declared war on the United States in 1996, and as *al Qaeda* was waging its armed conflict against America by intentionally violating the Law of Armed Conflict with its 9/11 attacks, President *George Bush* exercised his authority as Commander-in-Chief – just as *Roosevelt* had done in 1942 – to create a military commission to try *al Qaeda* members and other similar bad actors. *Bush’s* Military Order of November 13, 2001, directed the prosecution by military commission of any captured enemy combatant who had committed a war crime or war-related offense against the United States or its allies. U.S. citizens were excluded from the jurisdiction of the military commission; they would be prosecuted in U.S. courts.¹¹

4. Strategic level failure: public relations

Success at trial – convictions and severe punishments – were the desired end-state for the *Bush* military tribunals. But success at the strategic level had an important public relations component: acceptance by the American people – and men and women living in other countries – that prosecuting terrorists at military tribunals was fair and that justice was done.

If there was no victory in the ‘court of public opinion’ – if American public opinion (and world opinion) did not accept that it was proper to use military commissions – then this negative opinion would undercut the value of having used military tribunals. Adverse public opinion would be tantamount to strategic failure.¹²

From the outset, the decision to hold the military tribunals outside the United States – and away from the jurisdiction of U.S. civilian courts – made it difficult to convince outside observers that the tribunals would be fair. When Secretary of Defense *Donald Rumsfeld* was quoted as saying that he wanted “*the legal equivalent of outer space*” for the trials, it was difficult to overcome the perception that the trials were going to be nothing more than legal bad faith on the part of the U.S. government.¹³

Unfortunately, as journalist *Jane Mayer* demonstrated in a widely read article published in 2005, detainees at Guantanamo were being abused during the course of their interrogations.¹⁴ The news media reports that followed were unremittingly negative. An editorial in the *Washington Post*

10 Uniform Code of Military Justice, Public Law No. 81-506, 64 U.S. Statutes 107 (1950).

11 President *Bush’s* legal authority derives from the powers of the president created by Article II, section 2 of the U.S. Constitution. See also: Military Order of November 13, 2001, Detention, Treatment, and Trial of Certain Non-Citizens in the War Against Terrorism, 66 U.S. Federal Register, 57,833 (November 16, 2001).

12 For a discussion of how the Guantanamo Bay military commissions are strategic-level public relations theatre see: BORCH, Guantanamo as Theatre: Military Commissions as a Performance in the Court of Public Opinion 345–370.

13 SOLIS, The Law of Armed Conflict 651.

14 MAYER, The Experiment 60.

newspaper in January 2006 criticized Major General *Geoffrey D. Miller*, who was the senior Army officer at Guantanamo from 2002 to 2004, for permitting improper questioning techniques. These techniques included the use of snarling dogs, painful shackling, sleep deprivation and nudity.¹⁵

Ultimately, the U.S. Supreme Court, the highest judicial court in the country, ruled in 2006 that the military commissions created by President *Bush* were unconstitutional – illegal because they failed to comply with the Geneva Conventions of 1949.¹⁶ Although the U.S. Congress subsequently created a new military commission process – and the Guantanamo tribunals continue to this day – the U.S. government has never been able to overcome the public perception that the legal basis for the military tribunals is weak, and that the use of harsh questioning techniques was unfair.

5. Operational level failure: procedures focused on results rather than fairness

An evaluation of the operational level of the military commission measures the fairness of the procedures used at the military tribunal. What law should be applied? How should it be applied? What rules of evidence should be followed? What rights does the accused have to defend himself?

President *Bush's* Military Order No. 1 provided that the trials were to be ‘full and fair’; but it did not define the words. Presumably this meant that the defendant should enjoy robust due process in the proceedings. At a minimum, due process means (1) notice of the charges against an accused; (2) an opportunity to present a defense; and (3) an impartial tribunal.¹⁷

The Military Order of November 13, 2001 also provided that all evidence was admissible if “*probative to a reasonable person.*” As a practical matter, this meant that any relevant evidence was admissible; the military tribunal was permitted to consider any documents or statements connected to the charges that it thought should be considered. Perhaps most important, in regards to admissions made by the accused, any statements obtained through the use of coercive interrogation techniques were admissible if the tribunal considered them relevant to the case – regardless of the techniques used.

Probably the most glaring shortcoming in the procedural framework was that the restrictions placed on criminal defense attorneys prevented effective representation of the accused – or at least the perception was that the restrictions harmed the defense function. This is because, while the accused was permitted to have a civilian defense counsel, that lawyer had to be approved by the government and, if that civilian attorney could not qualify for a security clearance, he would not be able to see the evidence against his client.

15 A General’s Dishonor, Washington Post, Jan. 15, 2006, B6.

16 Hamdan versus Rumsfeld, 548 United States 557, June 29, 2006. For an analysis of Geneva Convention common article 3, which the Supreme Court concluded was not satisfied by the military commission process created by President *Bush*, see: BORCH, Geneva Conventions 26–33.

17 For an examination of the legal meaning of ‘full and fair,’ see: BORCH, Why Military Commissions are the Proper Forum and Why Terrorists Will Have ‘Full and Fair’ Trials 1.

6. Tactical level failure: evidence collected for use by prosecution tainted by use of coercive interrogation techniques

Given the absence of documentary and similar forensic evidence, the prosecutors at Guantanamo were almost entirely dependent on oral and written statements from individual defendants to build a criminal case. Unfortunately, many of these statements were the result of using coercive interrogation techniques. These techniques not only violated international and domestic law but, because they involved the application of physical and mental duress, were likely to be unreliable.

When being questioned, almost every detainee either declined to answer questions about his alleged terrorist activities, or else insisted that he knew nothing. Unwilling to accept a refusal to answer or believing that the detained person in fact had knowledge about terrorist activities, the interrogators began using coercive interrogation techniques.

The U.S. Central Intelligence Agency (CIA) employed waterboarding as an interrogation technique at various locations against three *al Qaeda* members. *Khalid Sheikh Mohammed* was waterboarded 183 times. *Abu Zubaydah* was waterboarded 83 times. *Abd al-Rahim al-Nashiri* was waterboarded at least three times. While American military personnel were not involved in this CIA waterboarding, and no waterboarding was conducted at any U.S. military facility, the use of this torture seriously damaged the prosecution's case against these men. Perhaps more importantly, the use of waterboarding on *Khalid Sheikh Mohammed*, *Abu Zubaydah* and *Rahim al-Nashiri* had a spill-over effect on all other prosecution efforts because it gave credence to the defense claim that 'my client was tortured into giving incriminating statements.'

Proof of coercive interrogation techniques being used at Guantanamo certainly provided support for this claim that statements were unreliable. *Khalid Sheikh Mohammed*, for example, admitted under interrogation that he was the mastermind behind the 9/11 attacks. But given that these statements resulted from waterboarding and other harsh interrogation techniques, can we trust them as reliable evidence? How could a military commission conclude that *Khalid Sheikh Mohammed* really is the mastermind behind the attacks given that coerced statements are the proof of his involvement?¹⁸

In any event, starting in late 2002, American interrogators used the following questioning techniques:¹⁹ sound and light deprivation, 20-hour questioning sessions, forced nudity, stress positions, sensory overloading, walling, convincing 'the detainee that death or severely painful consequences are imminent', use of a wet towel to induce the misperception of suffocation.

Sound and light deprivation involved using headphones and masks to keep the detainee from seeing or hearing anything. Over time, such sensory deprivation can result in acute anxiety and hallucinations.

Twenty-hour questioning sessions necessarily includes sleep deprivation. The effects of a lack of sleep include taking longer to respond to stimuli, decreases in short-term memory, speech impairments, and inflexible thinking. Physical effects may include hypertension and other cardiovascular disease.

18 For an in-depth look at *Khalid Sheikh Mohammed*, see: MEYER – MCDERMOTT, *The Hunt for KSM*.

19 Coercive Interrogation Techniques: Do They Work, Are They Reliable, and What Did the FBI Know About It, Senate Judiciary Report 110–941, www.congress.gov/event/110th-congress/senate-event/lc9312/text.

Forced nudity induces shame and creates an environment where the person fears sexual or physical assault, or both. The shame, grief and fear may result in post-traumatic stress disorder and major depression. Depending on the culture in which the person was raised, if the forced nudity is in the presence of the opposite gender, this can induce even greater shame and sexual humiliation. This was particularly true in the interrogation of Afghan males who were raised in a sexually conservative culture.

Stress positions include force standing, awkward sitting positions or suspension of the body for prolonged periods of time. Stress positions can lead to long term or even permanent damage, including nerve, joint and circulatory damage.

Bombarding the senses with powerful lights (strobe, flashing lights) and loud noises (loud music, screams and constant noise) will inflict extreme physical and mental pain. At minimum, this sensory overload causes physiological distress. Loud music or noises can cause hearing loss or chronic ringing in the ears. One of the stress-inducing noise used at Guantanamo was a recording of babies crying inconsolably. Another recording was of cats meowing.²⁰

Walling was used in the questioning of some detainees. The interrogator pulls the person being questioned forward, and then quickly throws the person into a wall. The idea is for the individual's shoulder blades to hit the wall, but often the person's head would strike the wall.

Threats of death to individual or his family. The interrogator informed the person being questioned that he will be killed if he does not cooperate. Alternatively, he is told that one or more family members will be killed.

Waterboarding is a form of slow, controlled drowning. The person is strapped down and water is poured over the face to create the sensation of asphyxiation or drowning. Vice President Dick Cheney referred to it as just a 'dunk in the water' – but nothing could be less accurate.

Other examples of interrogation techniques included a case in which a female interrogator, attempting to unsettle a Muslim detainee, smeared fake menstrual blood on him.²¹ Another interrogation technique involved a Muslim detainee *"Sitting on the floor . . . with an Israeli flag draped around him, loud music being played and a strobe light flashing."*²²

7. Conclusion

Ultimately, the military trials of alleged terrorists have not been effective – because they have been strategic, operational, and tactical failures. At the strategic level, the tribunals have failed to convince the public – both in the United States and in other countries – that the proceedings are fair and just. At the operational level, the commissions have failed to adopt procedures that guarantee that the accused terrorists will have a fair trial, chiefly because of restrictions placed on civilian defense counsel. Finally, the use of coercive interrogation techniques has damaged the entire process. Statements derived from the use of techniques tantamount to torture are by their very nature involuntary and consequently unreliable. The fact that some of these questioning techniques also are both immoral and illegal has damaged the entire tribunal process.

Given that the military tribunals have been ineffective, why does the U.S. government continue the trials? There are at least three reasons. First, some of those held at Guantanamo have committed heinous offenses and there must be some accountability for them. Second, resistance

20 MAYER, The Experiment 64.

21 MAYER, The Experiment 60.

22 MAYER, The Experiment 65.

to prosecuting alleged terrorist in American civilian courts means that military tribunals are the only meaningful alternative. Last of all – and perhaps most importantly – it is easier to let the military commission process continue rather than bring it to an end.

Sources and literature

- A General's Dishonor. *Washington Post*, Jan. 15, 2006, B6.
- ALLHOF, Fritz: *Terrorism, Ticking Time-Bombs and Torture*. Chicago Press 2012
- Ex parte Quirin, 317 United States [Supreme Court] 1 (1942)
- Hamdan versus Rumsfeld, 548 United States 557, June 29, 2006
- Military Order of November 13, 2001, Detention, Treatment, and Trial of Certain Non-Citizens in the War Against Terrorism, 66 U.S. Federal Register, 57,833 (November 16, 2001)
- Uniform Code of Military Justice, Public Law No. 81-506, 64 U.S. Statutes 107 (1950)
- BORCH, Frederic: Guantanamo as Theatre: Military Commissions as a Performance in the Court of Public Opinion, 2003–2004. In: GRAAF, Beatrice de – SCHMID, Alex P. (eds.): *Terrorists on Trial: A Performative Perspective*. Leiden 2016, 345–370.
- BORCH, Frederic: Review: Terrorism, Ticking Time-Bombs and Torture, *Military Law Review* Vol. 215/2013, 255–263.
- BORCH, Frederic: The Historical Role of Military Lawyers in National Security Trials. *South Texas Law Review*, Summer 2009, 717–741.
- BORCH, Frederic: *Military Trials of War Criminals in the Netherlands East Indies, 1946–1949*. Oxford 2017
- BORCH, Frederic: *International Law and the War on Terror* (ed. with WILSON, Paul). Newport, Rhode Island 2003
- BORCH, Frederic: *Geneva Conventions* (with SOLIS, Gary D.). New York 2010
- BORCH, Frederic: Why Military Commissions are the Proper Forum and Why Terrorists Will Have 'Full and Fair' Trials. *Army Lawyer*, Nov. 2003, 1.
- Coercive Interrogation Techniques: Do They Work, Are They Reliable, and What Did the FBI Know About It, Senate Judiciary Report 110–941, www.congress.gov/event/110th-congress/senate-event/lc9312/text (29. 01. 2026)
- MAYER, Jane: The Experiment. *The New Yorker*, July 11 & 18, 2005
- MEYER, Josh – McDERMOTT, Terry: *The Hunt for KSM: Inside the Pursuit and Takedown of the Real 9/11 Mastermind, Khalid Sheikh Mohammed*. New York 2012
- NEWELL, Clayton R.: The Levels of War. *Army*, June 1988, 26–29.
- SOLIS, Gary D.: *The Law of Armed Conflict*. New York 2022³
- DAVIDSON SORKIN, Amy: I Really Resent You Using the Word Torture. *The New Yorker*, July 18, 2012
- TUTOROW, Norman E.: *War Crimes, War Criminals and War Crimes Trials*. Westport, Connecticut 1985

The Rise and Essence Form of Contract for Evidentiary Purposes in the French Code civil and Its Effective Use on Polish Territories in the 19th and 20th Centuries

The article discusses the origins and significance of the French institution of the form of contract for evidentiary purposes in the context of the development of the principle of freedom of contract in canon law in Europe. The second aim of the paper is to demonstrate the implementation of this institution in the Polish legal system in the 19th and 20th centuries, as well as its application by Kraków courts following the introduction of the French Code civil on Polish soils.

Keywords: *French Code civil, The Free City of Cracow, freedom of contract, the form of contract for evidentiary purposes*

In my essay I would like to draw your attention to the institution of the written form of a legal action for evidentiary purposes, so-called form of contract *ad probationem*. This legal structure was introduced on Polish soil by the Code civil (the Code Napoléon), which was in force in the Free City of Cracow for forty-five years until 1855.¹ The French Code civil was then replaced by the Austrian Civil Code (ABGB). Until 1810, the West Galician Code was in force in Kraków. Austrian law did not know the written form of contracts for evidentiary purposes. A written form for evidentiary purposes was therefore a distinctive feature of the French legal system. Despite its liberal-egalitarian character, the Code civil adopted more restrictive solutions than Austrian law (the West Galician Code and ABGB) with regard to the forms of legal transactions. The Code civil did not explicitly declare the principle of freedom to choose the form of a contract, as did

* ORCID ID: 0000-0002-8448-2734.

1 Free City of Cracow (*Wolne Miasto Kraków*) was established at the Congress of Vienna, as an autonomous political and political structure under the protectorate of Austria, Russia and Prussia. Its internal relations were defined by a constitution imposed by the Protectors, which, among other things, placed legislative, governmental and judicial power in the hands of the Poles. However, the policy of the Free City authorities was under the permanent control of three residents. It encompassed the territory of Cracow and its surroundings (including Chrzanów, Trzebinia and Nowa Góra) with an area of 1150 km². The population in 1815 was about 90.000 (by 1843 the population rose to 145.787, of which 10 per cent of the inhabitants were Jews). In 1846, the Free City of Cracow ceased to exist and was incorporated into the Austrian Empire.

the Austrian West Galician Code of 1797, which stated that the parties were obliged to perform the contract regardless of whether it was concluded orally, in writing, before or out of court.²

This *par excellence* French legal institution has a history of over two hundred years on Polish soil. Although the historical development of this institution of civil law did not proceed in a linear manner, it still exists in the Polish legal order to this day. The form for evidentiary purposes remained in force in the lands of the Kingdom of Poland until 1876.³ The Russian civil procedure introduced on Polish soil at that time abolished the evidentiary ban of the Code civil.⁴ The French institution was alien to Russian law. The form for evidentiary purposes according to the French Code civil was that for all legal transactions exceeding the value of 150 francs, they had to be concluded in the form of a notarial deed or a document with a private signature (Article 1341 of the Cc.). Failure to observe this form of legal transaction precluded the possibility of witness evidence at trial, unless there was a ‘commencement of proof in writing’ (Article 1347 of the Cc.).

The Polish Code of Obligations of 1933 returned to the form for evidentiary purposes, but in a modified version compared to the provisions of the Code Napoléon.⁵ The Polish legislator did not use the general clause that every legal transaction exceeding a certain monetary value should be drawn up in written form for evidentiary purposes. The Polish Code of Obligations referred to it only for certain types of legal transactions, such as a lease agreement (Article 371 of the Code of Obligations) a loan agreement (Article 431 of the Code of Obligations) a partnership (Article 550 of the Code of Obligations), or a life contract (Article 600 of the Code of Obligations). In cases where the written form was not stipulated on pain of nullity, the legal act was valid, but witness evidence could not be taken in court proceedings without the consent of the parties (Article 110 of the Code of Obligations). Following the example of the Code civil, the evidentiary prohibition did not bind the court when there was a commencement of written evidence.⁶

The form for evidentiary purposes was abolished in the People’s Republic of Poland after the Second World War (1950). The removal of the *ad probationem* form from the Polish legal order was motivated by the conviction that the court in civil proceedings should strive to establish the material truth by means of all available means of evidence. It was pointed out that the form for the purposes of evidence was not understandable to lay people, as well as could in practice lead to disadvantaging a party unfamiliar with the law. However, the drafters of the 1964 Polish

2 For detailed comments on the differences between Austrian and French legal culture, see: DZIADZIO, Der Code civil in der Rechtsprechung der Freien Stadt Krakau (1815–1846). Zwischen französischer und österreichischer Rechtskultur 269–277.

3 The Kingdom of Poland, in union with Russia, was established in 1815 at the Congress of Vienna, and over time Polish lands were incorporated into the Russian Empire. From 1807 to 1815, the Duchy of Warsaw existed in central Poland under the patronage of *Napoleon*, who introduced the Code civil. Kraków was incorporated into the Duchy of Warsaw in 1810.

4 According to the civil law in force in the lands of the Kingdom of Poland after 1876, a written form of an agreement was still required for evidentiary purposes when concluding a partnership agreement. In this way, the French legal construction survived on Polish soil until the entry into force of the 1933 Code of Obligations.

5 After Poland regained independence in 1918, a Codification Commission was established to unify the law, as three legal systems were in force: German, Austrian, and Russian. A civil code was not introduced in Poland during the interwar period, but only a Code of Obligations (1933) and a Commercial Code (1933) were issued.

6 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań, Dz.U. Nr 82, poz. 59.

Civil Code, which is still in force today, reinstated the written form for evidentiary purposes, in a version similar to the Napoleonic Code. This was because it applied to all legal transactions whose value of the subject matter exceeded the amount specified in the Code. Another interference of the Polish legislator in the provisions on form for evidentiary purposes took place in 2003. The legal state of affairs changed in such a way that this form is now reserved for the types of contracts specified in the Civil Code, as was the case in the 1933 Code of Obligations. However, there has been an exclusion of the application of the provisions on form for evidentiary purposes in business-to-business relations, as well as a restriction on its application in consumer trade.

The form of legal action for evidentiary purposes persisted in the Polish legal order despite the fact that the implementation of this French institution by the courts of the Free City of Cracow did not proceed smoothly. Krakow judges educated in Austrian legal culture, different from French legal culture, were close to the idea of complete freedom of the choice of the contractual form. Although European jurisprudence came under the strong influence of canon law and the law of nature, which thoroughly deformalised agreements, the history of contract law unfolded differently in Austria and France.

The Code Napoléon provision on the form for evidentiary purposes was taken directly from the Royal Ordinance of 1566. The Ordinance of *Moulins* stipulated that all legal transactions concerning things worth more than 100 livres were to be performed either before notaries or drawn up in the form of a written document.⁷ In the event of a breach of the form prescribed by the Ordinance, witness evidence was inadmissible at trial. The motives for the legal solution adopted emphasised the good and interest of the judiciary in the speedy adjudication of litigation. The reason for the change in the law stemmed from the fact that witnesses too often gave false testimony, which reflected negatively on the proper course of proceedings. The Ordinance of 1566 was therefore intended to eliminate the lengthy trial involving witnesses and to deliver a court judgment without delay, the evidentiary basis of which was based on the contents of a written document.⁸ The Ordinance of *Moulins* limited the freedom of the parties to act as they wished, forcing them to write down a document if they later wished to successfully pursue their claims in court. The provision of the Ordinance was an instrument of state control over legal transactions in the interests of French noble families. They demanded that the king introduce safeguards against rash and ill-considered dispositions of their members' property.⁹ Implicit in the content of the Ordinance was also a disapproval by the State authority of the effects of the contract theory adopted by canon law.

According to canonists, the assertion in court of claims arising from an oral contract was not hindered by the fact that the contract was neither written down nor supported by an oath. Canon law linked the thesis of the actionability of oral contracts to the proposal of new means of proof. Instead of oaths, duels and trials by ordeal, it favoured rational means of proof, in particular witness evidence. Although Canon Law also took into account the evidentiary value of written documents but because of cases of forgery, it gave greater evidentiary weight to witness

7 Ordonnances du Roy pour la réformation et reiglement de la justice, tant ès cours souveraines que inférieures, faictes en l'assemblée des princes et seigneurs de son Conseil et des députez des cours de parlements et Grand Conseil, tenue à Moulins au mois de febvrier 1566, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k97398516/f50.item.texteImage> (10. 10. 2025).

8 More on this topic, see: DZIADZIO – MATANIAK – MICHALIK, The French Civil Code in the Free City of Cracow 210–212.

9 This purpose was served by the introduction in the Ordinance of Blois in 1579 of the consent of the family to the marriage as a breaking obstacle, giving rise to the annulment by the royal court of the marriage entered into. This provision was contrary to canon law.

testimony.¹⁰ There was thus a shift in canon law away from the view that documentary evidence was superior to oral evidence. French customary law at the end of the Middle Ages thus underwent a major transformation, taking over both the canonical idea of the actionability of ordinary informal contracts (*pacta nuda*) and the principle that witnesses were better than writs.¹¹

The contents of the Ordinance of *Moulins* thus indirectly expressed the secular authority's distrust of the position of canon law. Canon law aimed to base contractual relations on the autonomy of the will of the parties and to leave them free to dispose of the means of proof in the trial. Commentators on the contents of the Ordinance explained that it was not witness evidence that was disavowed by the secular power, but its degeneration in judicial practice. The legislative initiative of the French king was explained by the corruption of customs, which manifested itself in the fact that the fear of God was not a brake against giving false testimony.¹²

When, over time in the late 16th and early 17th centuries, the canonical principle of keeping oral contracts, taken over by the school of natural law, was becoming widespread, French legal scholarship was looking for a way to restore the importance of witness evidence in civil proceedings. Therefore, the legal construction of the 'commencement of written evidence' appeared in French law, as a condition for admitting witness evidence at trial in the event of a dispute over the performance of a contract, even though it had not been concluded in writing. According to the legal construction of the 'commencement of written evidence', witness evidence was always to be admitted at trial in cases where it could serve to support written evidence. In this modified form, the Ordinance of *Moulins* found its way into *Louis XIV's* Ordinance on Civil Procedure

10 LANDAU, *Pacta sunt servanda*. Zu den kanonischen Grundlagen der Privatautonomie 778.

11 The principle *témoins passent lettres* of canon law was replaced in the Ordinance by its opposite, that documentary evidence has greater value than witness testimony (*lettres passent témoins*). The absorption by the common law of the norms of canon law is evidenced by the 1280 index of the law of the district of Clermont by *Philip de Beamonoir*, which took over the canonical rule of *pacta sunt servanda*, based on the moral obligation to keep contracts, stating: "All contracts must be honoured and a contract prevails over the law, except when it comes to contracts made for evil purposes [for example] when someone undertakes to kill a man for a hundred livres."

12 Similar reasons led to the adoption in England in 1677 Statute of Frauds, which was modelled on the French Ordinance. The Statute of Frauds contained in its preamble a phrase that referred directly to the assessments that appeared in the French commentaries on the Ordinance of *Moulins*, see: RABEL, *The Statute of Frauds and Comparative Legal History 174–176*. In England since the 15th century the protection of 'oral contracts' was ensured by the Court of Chancery, which, following the contract theory of canon law, recognized in its judgments the autonomy of the parties' will in shaping their contractual relationships. For this reason, litigants preferred the Court of Chancery in disputes concerning obligations arising from simple promises. The removal of jurisdiction from the ecclesiastical courts in matters concerning lay persons in the 17th century led to the Westminster courts significantly expanding their powers at the expense of both the ecclesiastical courts and the merchant tribunals. This meant that jury in the Westminster courts, which had jurisdiction over simple oral agreements, had to rely extensively on testimonial evidence in reaching their verdicts, which they were not always able to assess correctly. This led, on the one hand, to erroneous and unfair judgments, and on the other, to an increasing number of cases flowing into the Westminster courts, as their attitude encouraged unscrupulous individuals to pursue false and baseless claims. Faced with this state of affairs, the English Parliament sought remedies to improve the judicial system, see: HELMHOLZ, *Conflicts between Religious and Secular Law; Common Themes in English Experience, 1240–1640*, https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2487&context=journal_articles (10. 10. 2025).

(1667). It was taken over in the same form by the Code Civil, which only defined the term ‘commencement of written evidence’.¹³

As written above, the Code civil, in terms of the forms of contract, adopted a more restrictive solution than the Austrian ABGB of 1811. This resulted from the reference to the rules of the *ancien régime* period. As already noted, The Code civil did not explicitly declare the principle of freedom of choice of the form of contract, as the Austrian law did. Following on from canon law, the Austrian codes (West-Galician Code and later the ABGB) adopted the principle of *ex nudo pacto oritur actio et obligatio*, abandoning contractual nominalism altogether.

Judges in the Free City of Cracow, accustomed to the system of Austrian law, which they had applied for more than 12 years, did not immediately recognise the peculiarities of the Code civil regulation with regard to the form of a legal act for evidentiary purposes. During the initial period of application of the French Code, there was a case of misinterpretation of the Code civil provision on the form of a legal act for evidentiary purposes. The misinterpretation of the provision was demonstrated to the courts by the Faculty of Law of the Jagiellonian University.¹⁴ Cracow’s judges – who had previously ruled on the basis of Austrian law, in which the form of *ad probationem* was absent – initially interpreted the provision of the Code civil (Article 1341) as a prohibition on disproving the contents of a document by witness testimony.¹⁵

They overlooked the fact that the provision specified the form of a legal action. They gave the judgment as if it was based on Austrian law and not French law! In a case involving a dispute over an oral land exchange agreement worth more than 150 francs, two court instances in the Free City of Cracow recognised the validity of such an agreement on the basis of witness evidence.¹⁶ The courts admitted the witness evidence on the assumption that, since the rule prohibited this evidence against the wording of the document, it therefore *a contrario* allowed witness evidence in the absence of a written agreement. It was not until the court of third instance, relying on

13 According to the Code civil the commencement of proof was “every act in writing which emanates from the party against whom the demand is made, or from him whom such party represents, and who renders probable the fact alleged” (Article 1347 of the Cc.).

14 Supervision of the application of the provisions of the Code Napoléon by the Cracow courts was exercised by the Faculty of Professors and Doctors of the Jagiellonian University, which heard the appeals of the parties in cases where the Court of First Instance and the Court of Appeals rendered unanimous judgments. The basis of an appeal could be an allegation that the courts had violated substantive or procedural law. If the Faculty of Law found a violation of law, the case was heard by the Court of Third Instance, which issued the final judgment, although it was not bound by the opinion issued by the Cracow’s Faculty of Law.

15 Article 1341 of the Cc. stipulated that “an act must be made before notaries or under private signature, respecting all things exceeding the sum or value of one hundred and fifty francs...; no proof can be received by witnesses against or beyond what is contained in such acts, nor touching what shall be alleged to have been said before, at the time of or subsequently to such acts.” The literal, and thus not very precise, translation of the provision into Polish may have caused it to be interpreted by Cracow’s judges in a distorted manner, inconsistent with its legal meaning.

16 DZIADZIO – MATANIAK (prepared and published), *Protokoły Posiedzeń Wydziału Profesorów i Doktorów Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego* (1817–1833). *Opinie o stosowaniu Kodeksu Napoleona przez sądy Wolnego Miasta Krakowa*. [Minutes of the Meetings of the Faculty of Professors and Doctors of Law of the Jagiellonian University (1817–1833). Opinions on the Application of the Code Napoléon by the Courts of the Free City of Kraków] 423.

an opinion of the Faculty of Law of the Jagiellonian University, concluded in its ruling that the lower court had violated the prohibition on taking evidence in the form of witness testimony.¹⁷

However, one may wonder whether the interpretation of the Code civil provision was really due to an ignorance of the special rules of French contract law. Or whether, perhaps, the rulings contrary to the provisions of the French Code were a deliberate rejection of the excessive formalism of the Code civil in legal transactions and an expression of disapproval of the idea of limiting the means of proof in civil proceedings. Perhaps Cracow's courts wanted to provide legal protection to the weaker side of the litigation by following Austrian law, in which there were no evidentiary limitations. Indeed, the courts may have come to believe that the absence of a written contract in a case was the result of one party's ignorance, which was exploited by the other. A lawsuit was brought to a court by a poor and crippled labourer against the owner of a brickyard. The Court of First Instance recognised his claim, as witnesses confirmed the fact of the land swap agreement. The Court of Appeal upheld the judgment of the Court of First Instance as being in accordance with the law, even though it had the correct interpretation of the Code civil provision, which was provided by the defendant in his pleading. In spite of the uneasy experience of the judges of the Free City of Cracow with the application of the provision of the Code civil, causing negative consequences for the parties to a legal action in the event of its conclusion in a form other than that required by law,¹⁸ French institution of the written form for evidentiary purposes was revived in the Polish legislation of the 20th century. As in the old French law, its value was perceived in securing legal transactions by means of quick proof of a legal act by means of a written document and immediate court judgment. Modern Polish law reserves the form of legal transactions for evidentiary purposes for a small group of contract types, bearing in mind that it formalises legal transactions and limits the free assessment of evidence by a civil court.

17 National Archives in Kraków, ref. no. WM 193. Judgment of the court of third instance dated April 22, 1830.

18 The form for evidentiary purposes was made stricter in the French Code civil by the introduction of a provision that formalised the requirements for the conclusion of bilateral contracts. According to Article 1325 of the Code civil, the conclusion of a written bilateral contract was only valid if it was drawn up and signed in as many copies as there were parties to the contract. Each copy of the agreement had to contain a clause stating that the agreement was concluded in two (or more) copies. If the mention of the number of copies made was not included in the contract, it was on this basis that one could demand that the contract be declared invalid by the court. This demand could not be brought by the party that had executed the contract. Thus, in the event of a lawsuit to enforce the contract, the other party could obtain judicial nullity of the contract when it showed that either the written bilateral contract was drawn up in one copy or the copies of the contract did not mention the number of originals drawn up. The mere violation of the written form requirements of a bilateral contract, despite the parties' properly executed declaration of intent, could, according to Code civil, lead to the invalidation of the contract, which was a manifestation of contractual nominalism. The obtaining by a party of a judgment declaring the invalidity of a concluded contract in the form of an act with a private signature closed the way for the other party to assert its claims through the possibility of witness evidence. Detailed examples from the case law of Kraków courts regarding the interpretation of Article 1325 of the Code civil, see: DZIADZIO, *Vertragstypenzwang im Code civil? Die Gültigkeit gegenseitiger Verträge in der Judikatur der Freien Stadt Krakau* 270–283.

Sources and literature

Code Napoléon. Édition originale et seule officielle. Paris 1807

DZIADZIO, Andrzej: Der Code civil in der Rechtsprechung der Freien Stadt Krakau (1815–1846).

Zwischen französischer und österreichischer Rechtskultur. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs No. 2/2020, 269–277.

DZIADZIO, Andrzej: Vertragstypenzwang im Code civil? Die Gültigkeit gegenseitiger Verträge in der Judikatur der Freien Stadt Krakau (1815–1846). Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, German. Abt. Vol. 139/2022, 270–283. <https://commonlaw.wpia.uj.edu.pl/documents/149632509/159130405/ZRG+Vertragsprinzip-2022-0011.pdf/9b6c6b08-8706-4ba1-b437-53e20a7bf379> (06. 01. 2026)

DZIADZIO, Andrzej – MATANIAK, Mateusz – MICHALIK, Piotr: The French Civil Code in the Free City of Cracow (1815–1846). Leiden – Boston 2025

DZIADZIO, Andrzej – Mateusz MATANIAK (prepared and published): Protokoły Posiedzeń Wydziału Profesorów i Doktorów Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego (1817–1833). Opinie o stosowaniu Kodeksu Napoleona przez sądy Wolnego Miasta Krakowa. [Minutes of the Meetings of the Faculty of Professors and Doctors of Law of the Jagiellonian University (1817–1833). Opinions on the Application of the Code Napoléon by the Courts of the Free City of Kraków]. Kraków 2022

HELMHOLZ, Richard H.: Conflicts between Religious and Secular Law; Common Themes in English Experience, 1240–1640. Chicago 1991 https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2487&context=journal_articles (10. 10. 2025)

LANDAU, Peter: Pacta sunt servanda. Zu den kanonischen Grundlagen der Privatautonomie. Europäische Rechtsgeschichte und kanonisches Recht im Mittelalter. Badenweiler 2013

Ordonnances du Roy pour la réformation et reiglement de la justice, tant ès cours souveraines que inférieures, faictes en l'assemblée des princes et seigneurs de son Conseil et des députez des cours de parlements et Grand Conseil, tenue à Moulins au mois de febvrier 1566. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k97398516/f50.item.texteImage> (10. 10. 2025)

RABEL, Ernst: The Statute of Frauds and Comparative Legal History. Law Quarterly Review Vol. 63/1947, 174–184.

FALUS Orsolya

Associate professor, University of Dunaújváros

Honorary professor, University of Pécs*

DOI: 10.15170/DIKE.2026.10.01.12

TUNÇ, Bilal

Full professor, Ağrı İbrahim Çeçen University**

Ibn Khaldun, a 14th-century Moorish Maliki School Judge, and his Natural Law Monetary Theory

*“[Blindly] following ancient customs and traditions does not mean
that the dead are alive, but that the living are dead”
/Ibn Khaldun/*

According to Aquinas’s theory, divinity is not absent from natural law theory, as the original creator of the world, God, must be in some sense ultimately responsible for nature and its laws. Starting with this reasoning, it can be stated that God is the source of all values, which is the predominant philosophy and theology of the Islamic world as well. An important feature of this sense of natural law thought has a straight connection to the Islamic Maslaha, which refers basically to the purpose or goal which law is to serve. Maslaha is a concept in Shariah, the traditional Islamic law. It is not equal to Shariah, but rather a notion that belongs to Fiqh as the Islamic jurisprudence. It is one of the secondary sources in Islamic jurisprudence used by some Madhhab to interpret Shariah – the general principles present in the Quran and the Sunnah – in order to set rules. The aim of the present paper is to introduce Ibn Khaldun as a representative of Maliki law school, and his natural legal theory on money, based on his opus magnum (“Al-Muqaddimah”). The research method applied is source analysis.

Keywords: natural law theory, Maslaha, Shariah, Ibn Khaldun, money

1. Introduction: natural law in Islam

It seems obvious to European legal historians that natural law is a traditional European invention and, thus, it is absent in the Islamic world.¹ Natural law theory is a label that has been applied to theories of ethics, politics, civil law, and religious morality. Some writers use this term with a broad sense that any theory that contains positive moral claims can be considered as natural law. This is the conception of moral realism.² Most of the scholars, however,

* ORCID ID: 0000-0002-8217-3065.

** ORCID ID: 0000-0001-5361-8494.

1 FALUS, Waqf as a Traditional Legal Institution for Social Responsibility according to Natural Law 87–104.

2 SAYRE-MCCORD, Essays on Moral Realism 106.

rather use it narrowly so that no moral theory that is not grounded in a very specific form of Aristotelian teleology could count as a natural law view.

Based on the history of the Christian Church in Europe, legal theorists start analysing this phenomenon from *Thomas Aquinas's* natural law doctrine. For *Aquinas*, there are two key features of natural law, of which he structures his discussion of this legal phenomenon at Question 94 of the Prima Secundae of the "*Summa Theologiae*."³ The first is that, when focus is placed on *God's* role as the giver of the natural law, the natural law is just one aspect of divine providence and so the theory of natural law is from that perspective just one part among others of the theory of divine providence. The second is that, when the focus placed on the humans' role as recipients of the natural law, it constitutes the principles of practical rationality by which a human action is to be judged as reasonable or unreasonable; and so the theory of natural law is from that perspective the preeminent part of the theory of practical rationality. This argument has two central objectives. Firstly, it aims to identify the defining features of natural law through a moral theory. Secondly, it aims to identify some of the main theoretical options that natural law theorists face in formulating a precise view within the constraints set by these defining features and some of the difficulties for each of these options. In Article 4, *Aquinas* claims that "*consequently, we must say that the natural law, as to general principles, is the same for all, both as to rectitude and as to knowledge.*"⁴

According to *Aquinas's* theory, divinity is not absent from natural law theory, as the original creator of the world, *God*, must be in some sense ultimately responsible for nature and its laws. Starting with this reasoning, it can be stated that *God* is the source of all values, which is the predominant philosophy and theology of the Islamic world as well.⁵ An important feature of this sense of natural law thought has a straight connection to *Maslaha*, which refers basically to the purpose or goal which law is to serve. *Maslaha* is a concept in *Shariah*, the traditional Islamic law. It is not equal to *Shariah*, but rather a notion that belongs to *Fiqh* as the Islamic jurisprudence. It is one of the secondary sources in Islamic jurisprudence used by some *Madhhab*⁶ to interpret *Shariah* – the general principles present in the *Quran* and the *Sunnah* – in order to set rules. It is invoked to prohibit or allow something on the basis of whether it serves the common good or public welfare.⁷ The concept was first clearly articulated by *Abu Hamid Muhammad bin Muhammad Al-Ghazali* (1058–1111) who argued that *Maslaha* was *Allah's* general purpose in revealing the divine law, and that the specific aims of it were the preservation of the five essentials of human well-being: religion, life, intellect, offspring, and property.⁸ As *Muhammad Abdullah*

3 AQUINAS, *A Summa Theologica kérdései a jogról* 29–37.

4 Pars Prima Secundae, Question 4, Objection 3.

5 EMON, *Islamic Natural Law Theories* 10.

6 *Madhhab*: an Arabic word, literally meaning 'way' or 'path'. In Sunni religious context it refers to a legal school (*Hanafi, Maliki, Shafi, Hanbali*) that provides interpretations and opinions on religious, social, and ethical issues based on Islamic teachings. Each *madhhab* is rooted in the teachings of a notable jurist or theologian and signifies an interpretative tradition that has persisted for centuries. WHEELER, Theme Issue: The Madhhab 165–167.

7 BIN SATTAM, *Shari'a and the Concept of Benefit: The Use and Function of Maslaha in Islamic Jurisprudence* 41.

8 OPWIS, *Maslaha in Contemporary Islamic Legal Theory* 186.

Enan stated⁹ *Ibn Khaldun* in his thought process experiences a unique mixture, which is between two contradictory scholars: *Al-Ghazali* and *Ibn Rushd* (Latinized as *Averroes*, 1126–1198).¹⁰

In his book “*Islamic Natural Law Theories*”¹¹ Emon focuses on the ontological authority of reason in the *Shariah*. He investigates the use of reason in establishing a rule of law alongside the source texts. He explicates the meanings of natural law as understood by pre-modern jurists and explains to what extent, in the absence of source texts, can good (*husn*) and bad (*qubh*) assume sufficient normative authority, which will result in *Shariah* obligation. Emon affirms that the use of reason in *Shariah* has been debated extensively by Muslim jurists. He analyzes the concept of good and bad from the perspectives of major Muslim scholars from different law schools of Islamic jurisprudence. There are four great *fiqh* schools of Islamic jurisprudence within Sunni practice: *Hanafi*, *Maliki*, *Shafi* and *Hanbali*.¹² The aim of the present paper is to introduce *Ibn Khaldun* as a representative of *Maliki* law school, and his natural legal theory on money.

2. Biography of Ibn Khaldun

Many scholars have started to point out the little acknowledgement that the world has given to *Ibn Khaldun* (1332–1406), one of the earliest Muslim polymath scholars.¹³ Science has considerable information about his life, thanks to his surviving autobiography, “*al-Tarif bi-ibn Khaldun wa-Rihlatih Gharban wa-Sharqan*” (Eng: “*Presenting Ibn Khaldun and his Journey West and East*”).¹⁴ *Ibn Khaldun* was born in Tunisia on May 27, 1332 in an upper-class family with the original name of *Abu Zayd Abd al-Rahman Ibn Khaldun*. His ancestors were Yemeni Arabs, from Hadhramout, Yemen, who had settled in Spain under the rule of Caliphate of Cordoba (751–1031) in the eighth century before they moved to Tunis following the fall of Seville. His father was a jurist: a *fiqh* scholar.¹⁵

9 ENAN, *Ibnu Khaldun: His Life and Work* 7.

10 *Ibn Rushd*: Andalusian polymath and jurist, Maliki judge, after Latinized as *Averroes*. More: AVERROES, *The Philosophy and Theology of Averroes*.

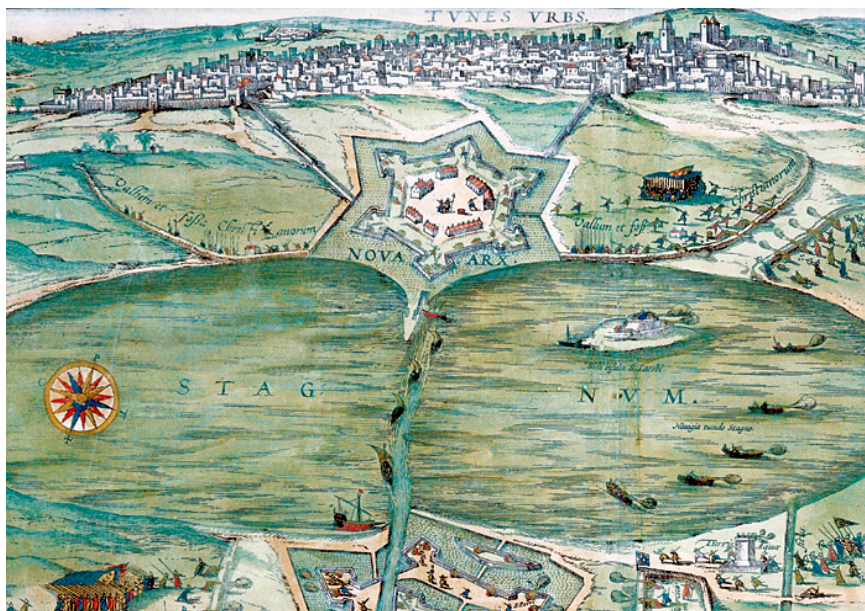
11 EMON, *Islamic Natural Law Theories* 10.

12 These schools of *fiqh* are called *Madhhabs* (see also 6). They developed in the 2nd and 3rd centuries of Islam. It is, however, not obligatory to strict to only one school of Islamic jurisprudence. Some Islamic nations choose one of the schools to follow, but other nations may follow a mixed methodology of them. This means that different nations may follow different schools of jurisprudence, but all of the four schools are respected by all Muslim communities. The science of these religious laws is called *fiqah* and the expert in this field such as a jurist is called a *faqih* (plural: *fuqaha*). The Sunni Islam gives this right of *Ijtihad*, as independent reasoning to only four ancient Muslim theologians and jurists who lived in the first three centuries of Islam. These four fuqaha are: *Imam Abu Hanifa* of Kufa (established the *Hanafi* law school), *Imam Malik bin Anas* of Medinah (established the *Maliki* law school), *Imam Muhammad al-Shafi* of Medinah (established the *Shafi* law school), and *Imam Ahmad bin Hanbal* of Baghdad (established the *Hanbali* law school). WEERAMANTRY, *Islamic Jurisprudence – An International Perspective* 49.

13 RIZKIAH – CHACHI, *The Relevance of Ibn Khaldun’s Economic Thought in the Contemporary World* 70–90.

14 KHALDUN, *His Life and Work*.

15 KHALDUN, *His Life and Work* 4–6; HERNAWAN, *Ibn Khaldun Thought: A review of al-Muqaddimah Book*.

Picture 1: View of Tunis where *Ibn Khaldun* was born in 1332 in *Civitates orbis terrarum*, the world atlas of cities edited by the German geographer *Georg Braun* (1541–1622) (vol. 2 published in 1574).¹⁶

Ibn Khaldun studied and memorized the *Quran* and the *Hadiths*¹⁷ and he also learnt and contributed to the understanding and development of Islamic jurisprudence, Arabic literature, Philosophy, and Mathematics. In 1349 both of his parents died in Black Death (bubonic plague pandemic). *Ibn Khaldun* moved to Morocco in 1354 in order to complete his higher education in Arabic Linguistics, *Maliki Fiqh*, Philosophy, Politics and Economy.¹⁸

16 The atlas contains 546 prospects and maps of cities from all around the world. The image of Tunis is a bird's eye view looking down from the north, with the city, its waterways and fortifications clearly laid out below. The image shows the siege of Tunis by the Turks in 1574, which ended with the Spanish forced out of Tunis, which then became Turkish regency. GHAZI, *Ibn Khaldun's Theory of Taxation and its Relevance Today*.

17 *Hadith*: literature consists of verbal traditions relating Prophet *Muhammad*'s words and actions. As a source of Islamic theology, law, and ethics, the *Hadith* is considered second to the *Quran*, because *Hadith* collections were compiled after the Prophet's death, beginning in the 2nd century. FALUS, *The Legal Institutions of Charity in the Traditional Islamic Law* 24.

18 KHALDUN, *His Life and Work* 9–11; HERNAWAN, *Ibn Khaldun Thought: A review of al-Muqaddimah* Book 175.

Picture 2: Dome of El Koubba Mosque, Tunis; where *Ibn Khaldun* studied¹⁹

At 20 he got involved in politics, and was appointed a secretary (*amin al-sirr*; literally: *repository of secrets*) of *Sultan Amir Abu Abdullah Muhammad*. He, however, soon lost his position, and thereafter got arrested and imprisoned as in 1357 he was involved in a political conspiracy to overthrow the emperor. In the same year, after the former sultan died, *Ibn Khaldun* was again appointed the secretary of *Al-Mansur*, the new sultan, and then *Abu Salim*, the next to succeed the throne placed him in the same position. After two years *Ibn Khaldun* was appointed as a judge to the Supreme Court where he began to show exceptional achievement.²⁰

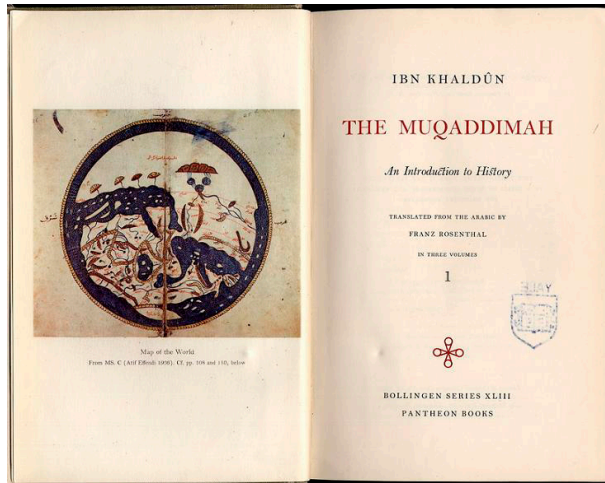
In 1377, tired of the constant political battles, he decided to retire and dedicate his life to science: he started to compose his magnum opus, “*Al-Muqaddimah*” (introduction; prolegomenon).²¹ The work had been completed in five months however *Khaldun* continued to ‘polish’ it until shortly before his death.²²

19 LACOSTE, *Ibn Khaldun and The Myth of “Arab Invasion”*.

20 KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History* 20–28; HERNAWAN, *Ibn Khaldun Thought: A review of al-Muqaddimah Book 175–176*.

21 KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History*; KHALDUN, *Bevezetés a történelembe*.

22 KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History* 58–59.

Picture 3: Frontispiece of the English translation from Arabic of “*The Muqaddima. An Introduction to History*” of Ibn Khaldun in 3 volumes by Franz Rosenthal (New York 1958).²³

In 1382 he moved to Egypt where he was greeted warmly, and was immediately given two important positions: a high court judge and a professor at Al-Azhar University.²⁴

Picture 4: Autograph of Ibn Khaldun (upper left corner) on a manuscript of the “*Muqaddimah*” from MS. C (Atif Effendi 1936).²⁵

23 HOZIEN, Ibn Khaldun: His Life and Works.

24 KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History* 69–80.

25 HOZIEN, Ibn Khaldun: His Life and Works.

In the same period, a family tragedy befell him: the ship carrying his wife, daughters and the family's personal belongings got caught in a storm and sank, and the passengers on the ship were lost in the sea. *Ibn Khaldun* requested and received permission to perform the *Hajj* in 1388.²⁶

During his stay in Egypt, Mamluk Sultan *Faraj* (r. 1399–1405) asked him to accompany him on his expedition to Damascus where in 1401 he met *Timur* (*Tamerlane*, *Timur Lenk*, *Timur the Lame*, *Emir Timur* or *Tamerbeg*, 1336–1405), a Turco-Mongolian conqueror in the 14th century who is regarded as one of history's greatest military leaders and strategists.²⁷ The rise of the Mongol empire was a shock to the Arab world. *Ibn Khaldun* also discussed the Mongols' rise and their conquests in his works. As a nomadic people they challenged and defeated sedentary populations and founded their own dynasties. Consequently, the Mongol conquests perfectly fit *Ibn Khaldun's* theories on *asabiyya*²⁸ which is superior in nomadic groups and the rise and fall of dynasties. For *Ibn Khaldun* the rise of the Mongols was a natural step in the course of history. This consequently colours his view of the Mongols and affects the way he portrays them, especially regarding the themes of violence and religion and in his depiction of the Turco-Mongolian conqueror *Timur Lenk* in a more favourable light as opposed to other historians of the time.²⁹

Although his tribe, the *Barlas* – descended from the Mongol *Barulus* tribe – was mostly still nomadic, *Timur* was well integrated in the dominant, Turco-Mongolian culture of fourteenth-century Central Asia: *Transoxania*. This culture's religion had been converted to Islam by that time, and the main language became Turkic, however, *Timur's* ideology was originally Mongolian, which made him equipped to deal with both nomadic and settled populations.³⁰ A lot had changed since the time of *Genghis Khan*, but in *Timur's* view they still possessed Mongolian characteristics: “*In Turkestan and Bukhara in Transoxania (mā warā’ al-nahr) appeared an amir called Timur in a group of Mongols (mughul) and Tatars (tatar).*”³¹ *He and his people trace their ancestry to Chaghatai*” (1183–1242).³²

-
- 26 *Hajj*: pilgrimage to Mecca as one of the 5 pillars of Islam. FALUS, *The Legal Institutions of Charity in the Traditional Islamic Law* 23; HAYEEHARASAH – SEHVISES – ROPHA, *The Timeline of Zakah* 3.
- 27 KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History* 90–95, 172; MELVILLE, *Visualising Timur: History and its Image* 83–106.
- 28 *Asabiyya*: Arabic word meaning originally ‘spirit of kinship’ in the family or tribe. For *Ibn Khaldun* it is the fundamental bond of human society and the basic motive force of history, a kind of a social cohesion. It was translated by *Rosenthal* as ‘group spirit’. KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History* 72, 185–186.
- 29 SIMON, *Ibn Khaldun: History as Science and the Patrimonial Empire*.
- 30 FORBES MANZ, *The Rise and Rule of Timur* 1–3.
- 31 The expression *mughul* referred to ethnically Mongol people, whilst *tatar* referred to people who had become Mongol politically. In “*Al-tarif*”, *Ibn Khaldun* also refers to *Timur* and his troops as *mughul* numerous times, including when he writes: “*Al-Malik al-Zāhir (...) went out with his Turkish troops in order to try and defeat the Mongols (mughul) and their king Timur*” (IBN KHALDUN, *Al-tarif* 365). We also find them as *al-tatar* in numerous places (e.g. IBN KHALDUN, *Al-tarif* 366, 380, 381, 382). See also: MORGAN, *The Mongols* 57.
- 32 The second son of *Genghis Khan* and *Börte*. He was appointed by *Genghis Khan* to oversee the execution of the *Yassa*, the written code of law. FORBES MANZ, *The Rise and Rule of Timur* 1–3.

Picture 5: An illustration by *Rembrandt* depicting renowned historian and philosopher *Ibn Khaldun* pleading with *Tamerlane* to halt any attacks targeting the city and people of Damascus (Louvre / Bridgeman Art Library)³³

The sultan of Egypt only stayed in Damascus for two weeks because he received news that a rebellion was brewing in Cairo during his absence. *Ibn Khaldun* and a few other nobles remained in the besieged city. A judge named *Ibn Muflih* went to negotiate with *Timur* first, however, when he returned to the city, the citizens of Damascus did not accept *Timur's* terms. *Ibn Khaldun* thought it was his duty to negotiate with the general, so he traveled to *Timur's* camp. He brought gifts to *Timur*, which were well received by the ruler. *Ibn Khaldun* spent a total of 35 days in the camp. He made such a deep impression on *Timur* that he invited him to join his own court. *Ibn Khaldun* and *Timur* reached an agreement that was acceptable to the people of Damascus. After the negotiations in Damascus, *Ibn Khaldun* returned to Egypt, where he regained his position as Maliki judge. The political balance of power among the judges was so volatile that in a five-year period, *Ibn Khaldun* was removed and reinstated three times. He died on March 17, 1406 at the age of 76 years. He was buried in the Sufi cemetery Babul Nasr in Cairo.³⁴

Ibn Khaldun lived during one of the weakest periods of the Muslim civilization. The Islamic Caliphate was continuously declining after the attack of the Mongols and the Crusaders. On the other hand, with the start of the Renaissance in the 14th century, the European civilization was on the rise. This was a time of a great revolution in almost all dimensions in Europe. In the 14th century, *Ibn Khaldun* arranged a general theory of computation political and social development over the centuries. He is seen as the only Muslim historian who suggested social and economic reasons for history change.³⁵

33 STONE, Arab and Islamic cultures and connections. *Ibn Khaldun and the Rise and fall of Empires* 28–39.

34 KHALDUN, *Bevezetés a történelembe* 61–62.

35 IRWIN, *Ibn Khaldun: An Intellectual Biography* 181.

3. Ibn Khaldun's monetary theory

Ibn Khaldun's most referred book, “*Al-Muqaddimah*”, is just the introduction to his voluminous work of seven chapters. Regarding the description of the mint, in Chapter 3³⁶ *Khaldun* developed a theory of money based on natural law, which was able to influence legal - financial science over centuries to this day.

Khaldun claimed that money was a tool to meet human needs. Since ancient civilization, coins had become a regular means of payment. Even if the size of a nation's wealth is not determined by the amount of money it has, the economic size of the value of goods and services is necessary for humans if it wishes to trade it. The measurement of this value must have a certain number of qualities. This measure must be accepted by all parties as a legal tender and its publication must be free of all subjective influences. In the eyes of *Ibn Khaldun*, two metals which in this case gold and silver are a measure of value as he lived in an age where the currency had become an instrument of appreciation. At that time he had discussed the possibility that would occur about the next position of the currency. He was the first to present the major functions of money as: a measure of value; a store of value; and the medium of exchange in the market.³⁷

The wealth of a country is not determined by the amount of money, but wealth is determined by the level of productivity and a positive balance of payments. According to *Ibn Khaldun*, a country rich in money should show the rapid growth of the production sector, so the level of production is the reference and determinant of a country's wealth.³⁸ According to him mint (*Sikkah*), as the printing of money included the duties of the Caliph, the ruler: “*The office of the mint is concerned with the coins used by Muslims in (commercial) transactions, with guarding against possible falsification or substandard quality (clipping) when the number of coins (and not the weight of their metal) is used in transactions, and with all else relating to (monetary matters). Further, the office is concerned with putting the ruler's mark upon the coins, thus indicating their good quality and purity. The mark is impressed upon the coins with an iron seal that is especially used for the purpose and that has special designs (legends) on it. It is placed upon the dinar and the dirham after their proper weight has been established, and is then beaten with a hammer until the designs have been impressed upon the coin. This then indicates the good quality of the coin according to the best methods of melting and purification customary among the inhabitants of a particular region under the ruling dynasty.*”³⁹

Ibn Khaldun also said that money is what determines the level of prosperity. Therefore, protected prosperity is the result carried out by money in countries that can affect the acceleration of money circulation and increase trade transactions and so on increase the amount of money in circulation. *Ibn Khaldun* also believed that the currency of an Islamic monetary system should have intrinsic value and therefore be made of gold and silver (such as the dirham). He emphasized that the weight and purity of these coins should be strictly followed: the weight of one dinar should be one *mithqal* (the weight of 72 grains of barley, roughly 4.25 grams) and the weight of 7 dinars should be equal to the weight of 10 dirhams (7/10 of a *mithqal* or 2.96 grams).⁴⁰

36 KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History* 285–286.

37 RACHMAWATI – AWALIA – MIFTAHUDDIN, *Money and It's Function According to Al-Ghazali's and Ibn Khaldun's Thought (Comparative Study)* 41–57.

38 RACHMAWATI – AWALIA – MIFTAHUDDIN, *Money and It's Function According to Al-Ghazali's and Ibn Khaldun's Thought (Comparative Study)* 50.

39 KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History* 285.

40 KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History* 286.

According to *Khaldun* thus gold and silver are considered as a monetary standard. Further, money can only be issued (minted) by the ruler, and the quantity of gold or silver in currency coins should not be changed once they are issued. This is to be sustained to maintain the standard of the money: “(The metal standard) is not something rigidly fixed but depends upon independent judgment. Once the inhabitants of a particular part or region have decided upon a standard of purity, they hold to it and call it the ‘guide’ or ‘standard’. They use it to test their coins. If they are substandard, they are bad.”⁴¹

He was also strongly against the falsification of money and any policies that attempt to fiddle with the value of currency, otherwise people will lose their confidence in it. The price of gold and silver is said to be relatively constant and not subject to frequent market fluctuations, thus, gold and silver money is seen not only as a medium of exchange but also as a store of value. This conception is natural law, as it corresponds to *Allah*’s presumed intention (*Maslaha*).

Picture 6: The imaginary portrait of *Ibn Khaldun* in a Tunisian 10 Dinar banknote⁴²

Although *Ibn Khaldun* mentioned that the government may regulate the market in some rare circumstances to uphold the justice, he did not specify to what extent and in what form the government may do this: “Supervision of all these things is the duty of the holder of the office (of the mint). In this respect, it is a religious office and falls under the caliphate. It used to belong to the general jurisdiction of the judge but now has become a separate office, as is the case with that of market supervision.”⁴³

41 KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History* 285–286.

42 GHAZI, *Ibn Khaldun’s Theory of Taxation and its Relevance Today*.

43 KHALDUN, *The Muqaddimah: An Introduction to History* 286.

4. Conclusion

According to *Ibn Khaldun* money is not a real form of wealth but a vehicle through which it can be acquired. He emphasized the use of gold and silver as a currency which has long been replaced with *Fiat Money*⁴⁴ made legal tender by an act or a government decree as opposed to commodity money which is created from precious metals. *Ibn Khaldun* might not have thought about this government issued currency when he wrote “*Al-Muqaddimah*”, hence, most of his points are only relevant for gold and silver money. Since the great economic crisis of 2008, we have known how dangerous speculative, unsecured *Fiat Money* and the global speculation that commercial banks carry out with these currencies are. It is clear that a financial regulation that does not allow speculation, where the value of money is materially guaranteed by itself, induces a high degree of contractual confidence and a prosperous economy. In such a financial law, money is included as a mediator, a catalyst of the economy, and not as a means of speculation. From this point of view, *Ibn Khaldun*’s theory of money is definitely a natural law approach – an advanced model of its time. It is therefore understandable why the French scholar *Lacoste* considered him “*like a jewel in the midst of medieval Muslim culture*.”⁴⁵

Sources and literature

- AQUINAS, Thomas: *A Summa Theologica kérdései a jogról* [Questions about law from the Summa Theologica]. Budapest 2011
- AVERROES: *The Philosophy and Theology of Averroes. Tractata*. Translated by Barod, Mohammad Jamil-Ub-Behman Barod. Baroda 1921, <https://oll.libertyfund.org/titles/rushd-the-philosophy-and-theology-of-averroes> (22. 09. 2024)
- BIN SATTAM, Abdul Aziz: *Shari’a and the Concept of Benefit: The Use and Function of Maslaha in Islamic Jurisprudence*. London 2015
- EMON, Anver M.: *Islamic Natural Law Theories*. New York 2010
- ENAN, Muhammad Abdullah: *Ibn Khaldun: His Life and Work*. New Delhi 1979
- FALUS, Orsolya: *Waqf as a Traditional Legal Institution for Social Responsibility according to Natural Law*. *Poligrafi*, Vol. 22/2017, 87–104.
- FALUS, Orsolya: *The Legal Institutions of Charity in the Traditional Islamic Law*. Sarajevo 2020
- FORBES MANZ, Beatrice: *The Rise and Rule of Timur*. Cambridge 1989
- GHAZI, Aal-e-Syed Abdullah Shah: *Ibn Khaldun’s Theory of Taxation and its Relevance Today* <https://aalequtub.com/2020/03/31/ibn-khalduns-theory-of-taxation-and-its-relevance-to-day/>: (16. 09. 2024)
- HAYEEHARASAH, Fadell – SEHWISES, Sakda – ROPHA, Hasem, *The Timeline of Zakah. Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 88/2013, 2–7.
- HERNAWAN, Wawan: *Ibn Khaldun Thought: A review of al-Muqaddimah Book*. *Jurnal Ushu-luddin*, Vol. 23/2017, 173–184.
- HOZIEN, Muhammad: *Ibn Khaldun: His Life and Works*. *IslamiCity*, 27 May, 2018, <https://www.islamicity.org/15548/ibn-khaldun-his-life-and-works/> (16. 09. 2024)

44 *Fiat Money*: it has no intrinsic value; all kinds of money that are made legal tender by a government decree as opposed to commodity money which is created from precious metals such as gold and silver.

SELGIN, *On Ensuring the Acceptability of a New Fiat Money* 808–826.

45 LACOSTE, *Ibn Khaldun: the birth of history and the past of the Third World* 194.

- IRWIN, Robert: *Ibn Khaldun: An Intellectual Biography*. Princeton 2018
- KHALDUN, Ibn: *His Life and Work*. Translated: Enan, Muhammad Abdullah. Lahore 1941
- KHALDUN, Ibn: *The Muqaddimah: An Introduction to History*. Translated: Franz Rosenthal. New York 1967
- KHALDUN, Ibn: *Bevezetés a történelembe [Introduction to History]*. Translated: Róbert Simon. Budapest 1995
- LACOSTE, Yves: *Ibn Khaldun: the birth of history and the past of the Third World*. London 1984
- LACOSTE, Yves: *Ibn Khaldun and the Myth of "Arab Invasion"*. Available at: Verso blog, 2017, <https://www.versobooks.com/blogs/news/3293-ibn-khaldun-and-the-myth-of-arab-invasion> (16. 09. 2024)
- MELVILLE, Charles: *Visualising Timur: History and its Image*. Iran, Vol. 57/2019, 83–106.
- MORGAN, David: *The Mongols*. Oxford 1986
- OPWIS, Felicitas: *Maslahah in Contemporary Islamic Legal Theory*. *Islamic Law and Society*, No. 12/2005, 182–223.
- RACHMAWATI, Andini – AWALIA, Fadhila Tianti Mudi – MIFTAHUDDIN, Miftahuddin: *Money and It's Function According to Al-Ghazali's and Ibn Khaldun's Thought (Comparative Study)*. *Al-Mu'amalat: Journal of Islamic Economic Law*, No. 4/2021, 41–57.
- RIZKIAH, Siti Kholifatul – CHACHI, Abdelkader: *The Relevance of Ibn Khaldun's Economic Thought in the Contemporary World*. *Turkish Journal of Islamic Economics*, No. 7/2020, 70–90.
- SAYRE-McCORD, Geoffrey: *Essays on Moral Realism*. Ithaca 1988
- SELGIN, George: *On Ensuring the Acceptability of a New Fiat Money*. *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 26/1994, 808–826.
- SIMON, Róbert: *Ibn Khaldun: History as Science and the Patrimonial Empire*. Budapest 1999
- STONE, Caroline: *Arab and Islamic cultures and connections. Ibn Khaldun and the Rise and fall of Empires*. *Saudi Aramco World*, No. 5/2006, 28–39.
- WEERAMANTRY, Christopher Gregory: *Islamic Jurisprudence – An International Perspective*. New York 1988
- WHEELER, Brannon M.: *Theme Issue: The Madhhab*. *Islamic Law and Society* Vol. 10/2003, 165–167.

Tribal Traditions and Shariah in the Legal Folklore of the Music at the Digo Tribe in Africa

The East African Digo tribe is a young Islamic group, just a hundred years old. In addition to their unique, folk Islamic religion, they have strong tribal traditions and customs, which can be felt in all areas of their society. This duality also appears in areas of regulations in culture and music. By studying them, on the one hand, we can help preserve these special legal customs, and on the other hand, they can help us to understand how Shariah functions in young Muslim groups.

Keywords: folk Islam, Legal customs, Shariah, music, Digo tribe

1. Introduction

In September 2024, I visited Mudzini, a village in Mombasa province on the south coast of Kenya. The village is inhabited by the *Digo* tribe, which belongs to the *Mijikenda* ethnic group. The *Digos* converted to Islam in the first half of the 20th century, so they are a young Muslim community. This fact piqued my interest, as my main research question was based on the specific case of the Islamic regulation of music at the *Digo* tribe. Since the relationship with Islam is still very young – just a hundred years old – it was not surprising that I could meet a special mixture of Islam and tribal culture.

This paper is based on empirical data collected during fieldwork in the village, as well as an interview with a *Digo* villager, which I recorded on September 9, 2024, in Mudzini in the presence of the tribal chief in English. I compared this data with several studies related to the *Digo* tribe and East African Islam. During their collection, however, I found remarkably few sources about the *Digo* tribe specifically, which indicates that the topic is under-researched and requires comprehensive research covering more *Digo* settlements in the future.

2. Mudzini – A visit to a Digo village

Starting from the estuary of the Congo River, we approached the settlement of Mudzini by boat with my interviewee, *Adam*, who lives in Mudzini and is of *Digo* origin, and who was also the boat's helmsman. After the river road, we reached the village on foot. Subsequently *Adam* showed me around the village, we settled on the porch of the tribal chief's house, where I interviewed him in the presence of the chief. After the general questions about the village and the tribe, the interview questions focused on their own faith, the present-day music practice of the *Digos*

* ORCID ID: 0009-0005-0655-7349.

(covering both vocal and instrumental practice), and potential Islamic regulations of music, in this young Muslim community. I also touched on the gender differences that appear in musical traditions and possible regulations, so I separately examined the possibilities of practicing for men and women, as well as together. The research discusses related activities, such as learning an instrument and dancing, and clarifies the terminology of music by the *Digos*.

Picture 1: Travel on the Congo river (the author's own photography)

3. About the Digo tribe and Mudzini village

From an ethnic point of view, the *Digo* tribe is a member of the larger *Mijikenda*, meaning 'nine cities' group, which includes nine related tribes belonging to the *Bantu* language family, named *Chonyi*, *Komba*, *Duruma*, *Kauma*, *Ribe*, *Rabai*, *Jibama*, *Giriama*, and *Digo*.¹ The residences of the *Mijikendas* can be found along the Kenyan coastline, from the Somali border to Northern Tanzania. The place of occurrence of *Digos* is concentrated in a much narrower area, which stretches from the areas south of the city of Mombasa in Kenya to the city of Tanga in northern Tanzania.

It is certain that the *Digo* tribe originally migrated from other areas to the Kenyan coast about a thousand years ago, but there is no clear evidence regarding their origin. Some researchers, referring to Tanzanian roots and *Digo* legends, recognize *Shungwaya* as the homeland of the *Digo* tribe, which was confirmed by my interviewee. So, the residents of the village of Mudzini also accept this view, which is preserved in their ancient stories.² However, other positions place the place of origin of the *Digo* tribe in Somalia or South Africa.³

1 MUKHWANA – AWADH – CHIDONGO, *Islamic Cultural Heritage at the Coast of Kenya* 155.

2 MUKHWANA – AWADH – CHIDONGO, *Islamic Cultural Heritage at the Coast of Kenya* 158.

3 *Digo of Kenya and Tanzania, Pray Africa*.

The Kenyan *Digos* typically live in the inland areas away from the coast.⁴ Some researchers assume that they used to live along the coast, but due to the appearance of the Portuguese⁵, they moved to their forests that provided security.⁶ This can be paralleled by the fact that the *Digo* tribe chooses forests it considers sacred – called in *chidigo* language⁷ ‘*Kaya*’ – for its settlements. These sacred forests were attributed magical powers that would protect them in the event of an outside attack. The settlement of Mudzini is also located in such a sacred forest, in *Kaya Diani*. However, the most important *Kaya* of the region is *Kaya Kinondo*, whose trees are highly respected among the *Digos*.⁸ The fortification of the villages also serves as a means of defence, so the tribe often surrounds these villages with completely continuous walls, forming the light building of the settlement into a strong unit. It should be emphasized, however, that both the settlement in *Kayas* and the tradition of fortified villages are probably elements of a longer history, more ancient customs.

Picture 2: Villages are fortified with walls (photographed by: Akos Zöldhegyi)

The external structural arrangement of the villages is connected to an internal element that determines the structure and shape of the houses and buildings. Based on this, it was previously possible to precisely determine the social stratum of the owner of the residential property. The

4 Digo, Africa 101 Last Tribes.

5 Between 1593 and 1698, the Portuguese were able to claim the Kenyan coast, which was then under the leadership of the Omani Imamate until 1728, when the Portuguese forces were able to extend their presence for another year.

6 MUKHWANA – AWADH – CHIDONGO, Islamic Cultural Heritage at the Coast of Kenya 157.

7 *Chidigo* is the language of the *Digos*.

8 The Kaya Kinondo Forest Conservation Group.

elders, as prominent and highly prestigious members of the tribe, lived in round buildings, while the younger residents lived in smaller, square buildings. So, the size of these buildings could also be indicative of social rank.⁹ During my visit to Mudzini from these architectural habits, I observed the wall that surrounds the village in smaller sections, which, however, cannot even be approached as a fortification. I noticed differences in residential buildings as well. Social rank is now clearly indicated only by the quality of the building material and the size of the residential property. The largest and most decorated house belonged to the chieftain, which was already a brick building and – contrary to tradition – angular. Mud bricks, reeds, palm leaves, but also stones, plates and bricks are often used as building materials for houses. In addition to the houses, there are also other buildings for economic purposes in the village, and a mosque with a *Qur'an* school. The buildings are scattered and separated from each other by the trees of the forest, thus providing some private space for the families. The size of the residential buildings varies greatly, but most buildings are between 10 and 25 square meters. The largest building is the chief's house, which is also the most colourful building in Mudzini.

According to my interviewee, the village has 1.260 people. However, the *Digo* tribe is much larger than that, according to the latest 2019 Kenyan census data, 409.595 Kenyans identified themselves as *Digo*.¹⁰ Their culture and customs – as with all African tribes – is considered a curiosity with the key to their mother tongue. The *Digo* language, *chidigo*, belonging to the *Bantu* language family, which is the tribe's own language, is however increasingly under threat. To preserve it, a language project was launched, where children can learn the *Digo* language from the basics, which is a significant element of knowing the tribe's culture, society and customs.¹¹ And the effects endangering the language – that caused by the daily use to Swahili, which is spoken as a common language, and English, which is used in public education, and the Arabic language in *Qur'an* schools – are getting stronger. These languages then distort ordinary using of native communication, thus destroying poems, songs, and traditions.

The *Digo* tribe is self-sufficient. They do not engage in agricultural activities. There are countless fruit trees in their *Kayas*, such as pineapples, mangoes, papayas, and palm trees such as coconuts and bananas, but they also grow cotton. In addition to collecting these, fishing ensures the village's food supply. The coconut is of particular importance, as it is used to make a kind of palm wine which they trade¹², despite the general Islamic legal prohibition of alcohol.¹³ This custom dates to the British colonial times before the *Digos* conversion, when the number of non-Muslims in the region increased and the factors determining consumption and trade changed. It was then that the tribes in the area began to tap the palms to make various alcoholic drinks from them.¹⁴ The money received from trade – as well as other budget items of the village – are

9 MUTHOKA, Pioneer Digo-Duruma Christian Converts 33.

10 2019 Kenya Population and Housing Census. Volume 4: Distribution of Population by Socio-Economic Characteristics 436.

11 Digo Language and Literacy Project.

12 MUTHOKA, Pioneer Digo-Duruma Christian Converts 34.

13 Although the derivation of the analogy started from the date wine found in the Noble *Qur'an*, after *Allah* directly considers alcoholic beverages to be 'the work of Satan', the *Qiyas* extended this to all alcoholic beverages. Of course, the consumption of palm wine can be based on certain logical arguments, but in this case it is more a sign of ignorance or complete disregard for Islamic law. HILLENBRAND, Az iszlám – Új történeti bevezetés 102–121.

14 COOPER, Colonial History 7.

managed by the chief, who is the oldest male resident of the village. The deliberative body of the tribe is the council, which is made up of older men, with whom the chief of the tribe jointly makes decisions affecting the village. The *Digo* villages are connected to each other. Although each has autonomy in its own affairs, the confederation of villages is headed by a common chief. The head of the confederation is responsible for the common affairs of the *Digos*, but in case of major internal problems or inability to decide, he also has a decision-making role. Our meeting was also recorded in the tribe's book.

Picture 3: Chieftain of Mudzini village (photographed by: Ákos Zöldhegyi)

4. The faith of the Digos

A kind of north-south separation can also be observed between the *Mijikenda* groups. The eight northern tribes are partly Christian, but many have preserved their own tribal beliefs. The southern one, the *Digo*, is the only Muslim tribe. In terms of their faith, they follow a specific type of folk Islam.¹⁵ Although their relationship with Islam has been continuous since the 10th century, their faith is young, as the true conversion of the tribe only began in the 1920s. At that time, only men embraced Islam, because they were not interested in the conversion of women. Their wives remained pagans, and their conversion only took place later.¹⁶

Their specific folk Islamic religion carries earlier features from countless traditional animist and ancestor worship beliefs, such as their mystical relationship with *kayas*. These forests not only protect them, but also help them keep in touch with their ancestors.¹⁷ Communicating with the spirits of the ancestors, asking for help and guidance from the deceased are still commonplace in the *Digo* tribe today, as is the practice of magic and witchcraft. Often these rites require the presentation of a blood sacrifice¹⁸, which, although in this form outside the orthodoxy sanctioned by Islam, is nevertheless parallel to it. This is found in the ritual order of the Pilgrimage (*Hajji*) to Mecca¹⁹, which includes the offering of an animal sacrifice on Mount Arafat.²⁰ These blood sacrifices are of particular importance in the life of the tribe, because they not only protect them from evil spirits²¹, but are also used by the witch doctors of the area, including the *Digos*, to treat various health, spiritual and mental problems.²² The healing practice of Islamic *Ruqyah* is similar to traditional African healing, so local Muslims easily transformed their practices in accordance with Islamic regulations. The local Muslim healers, called *mganga* in Swahili, were thus in contact with the tribe even before the conversion of the *Digos* and shaped its customs.²³

During my visit, while sailing on the Congo, *Adam* showed me a cave on the coast near the settlement of Mudzini. In this place, animal sacrifices are presented on occasions when help is expected, such as in case of illness or infertility. He named the cave the Miracle Cave, which villagers visit on days-long retreats to connect with the spirits. The regular human presence was also indicated by the garbage in the cave.

15 MUKHWANA – AWADH – CHIDONGO, Islamic Cultural Heritage at the Coast of Kenya 157.

16 SPERLING, The growth of Islam among the Mijikenda of the Kenya coast 104.

17 The Kaya Kinondo Forest Conservation Group.

18 MWANGI, Christian-Muslim Relations in Digo Land: A Historical Perspective 65.

19 FALUS, The Legal Institutions of Charity in the Traditional Islamic Law 22–23.

20 HEDIN, Muslim Pilgrimage as Education by Experience 165.

21 MWANGI, Christian-Muslim Relations in Digo Land: A Historical Perspective 65.

22 RUQYAH, A Remedy for Illnesses, Evil Eye, Magic and Jinn from the Qur'an and Sunnah 2.

23 MUKHWANA – AWADH – CHIDONGO, Islamic Cultural Heritage at the Coast of Kenya 159.

Picture 4: *The Miracle Cave (photographed by: Akos Zöldhegyi)*

There is a mosque in Mudzini, and a *Qur'an* school – called *Madrasat Neemah*. State education takes place between Monday and Friday, and the children also attend the *Qur'an* school on Saturday and Sunday. In this institution, they learn to read and write in Arabic by reading the *Qur'an*, and they also obtain Arabic vocabulary. This is well exemplified by the fact that during our brief conversation, the chieftain called the previously mentioned book of the tribe, as *kitab* and the pen, as *qalam*, which indicates that the words of the Arabic language have also been incorporated into everyday speech.

My interviewee declared themselves to be Sunnis, which corresponds to the currently available research results, as well as a common feature of the Muslim population of the Kenyan coast. According to *Adam's* answer regarding the following and knowledge of the *Shariah*, the tribe knows and follows the Islamic law, and specifically bases its religious legal practice on the tenets of the *Shafi'i Madhhab*.²⁴ I couldn't find any data to prove this, but the Kenyan coast basically follows the *Shafi'i Madhhab*, so I considered it as authentic information.

24 FALUS, A játékonyság és a közösségi gondoskodás jogintézményei a Shariában 16.

Picture 5: The Madrasat Neemah in Mudzini (photographed by: Ákos Zöldhegyi)

There are early sources of the Muslim community on the Kenyan coast, including the famous Moroccan traveller *Ibn Battuta*²⁵, who in his notes made in the 14th century, describes the local Muslim population as *Sunni, Shafi'i* in their rites, and pious and honourable in character.²⁶ He presented the following of the *Shariah* and the *Shafi'i* school of law in the way that they know and read the *Qur'an*, pray five times a day, and pray together on Fridays (*Jumu'ah*). Based on this, it can be assumed that although they have basic Islamic religious knowledge, including several Islamic concepts, but they are not aware of their meaning, or if they are, they understand it in a completely different way.

During the visit and from the interview, it was also revealed that women and school-age girls veil their hair and wear solid clothes that hide their figure. However, I did not investigate the basis of this custom, but during the subsequent research work I came across several articles in which it was labelled as a formality, a superficial act, which they do only out of respect for their husbands.²⁷

25 HRBEK, Ibn Battuta In. Encyclopaedia Britannica.

26 SPERLING, The growth of Islam among the Mijikenda of the Kenya coast 19.

27 Digo, Africa 101 Last Tribes.

Picture 6: Veiled women in Mudzini (photographed by: Ákos Zöldhegyi)

5. Musical traditions

5.1. Fundamentals of Islamic legal regulation of music

The focus of the study was on the possible Islamic legal regulation of music, because the perception of music in the Islamic world is very diverse. Even though there is no real basis for banning music – as a primary source of law – in the *Qur'an*, legal scholars who vote for the harmfulness of music used to argue with three different verses, *sūrah*s of the *Noble Qur'an* content.²⁸

These are *Al-Isra*²⁹, *Luqmān*³⁰ and *An-Najm*³¹, in order according to the *Qur'an*. None of these include the terminology of music. They tried to explain the prohibition of music through these *sūrah*s, so some of its elements were identified as instruments used in battles³², or vocal

28 SHAIKH MUHAMMAD, *Der Islam – Frage und Antwort*.

29 17:64. The referenced *Qur'anic* verses were processed from <https://quran.com/>.

30 40:31.

31 41:53.

32 WRIGHT – POCHÉ – SHILOAH, *Arab music*.

music known from legends.³³ The perception of music was aggravated by the Persian genre of *ghinā'*, appearing in urban customs. It was a vocal genre, a song performed by slave women for entertainment, often associated with prostitution.³⁴ *Qur'anic* explanations often refer to the immorality of *ghinā'* and try to extend their opinion to all musical activities.³⁵

The judgment of music in the *hadiths*³⁶ is also ambivalent, because although the real basis of the prohibitions originates from here – the previously mentioned *surahs* are also explained³⁷ – at the same time, we can also come across stories that specifically support and appreciate music. Moreover, in these positive *hadiths* about music, the figure who idealizes music and musical expressions is precisely the *Prophet Muhammad*. For instance, the completely accepted musical traditions at weddings are based³⁸ on just such a story.³⁹

5.2. Outline of regulation

The theoretical and practical regulation has different, often contradictory boundaries, which are drawn in the practice of vocal music regarding the genres, and in the context of several instruments. These appear in different ways in Islamic denominations, sects, and in the madhabs of different legal schools. The variants of regulations take on different dimensions, and although a consensus (*Ijmā*) has not been established regarding the Islamic legal judgment and regulation of music, it can still be said that all groups of Muslims and Islamic scholars have opinions about music, and these are mostly negative.⁴⁰ Only the mystical *Sufism* represents real exceptions⁴¹, where, however, the role of music is to be found in producing the transcendental effect that the purist view of Islam so despises. Still, the Islamic world is full of 'music'. Just think of the melodies sung during the call to prayer, the *adhān*, which show different stylistic features depending on the region; or the melody of reciting the *Qur'an*, which must always be performed⁴² with melodic vocal speech⁴³; and countless genres related to Islamic holidays, one of the most beautiful of which is the *Shia Ta'ziye*, commemorating the martyrdom of *Huassayn*.⁴⁴ Based on these, the next question is how is the assessment of Islamic orthodox musical practice different from secular music?

33 SIMON, A Korán világa 306.

34 NEUBAUER, Islamic religious music.

35 SHAIKH MUHAMMAD, Der Islam – Frage und Antwort.

36 FALUS, The Legal Institutions of Charity in the Traditional Islamic Law 24.

37 KÁRPÁTI, Kelet zenéje 57.

38 Dürfen Muslime Music hören?

39 Sources testify that on one occasion the Prophet told his daughter, *Aisha* about the importance of music played at weddings.

40 SHAIKH MUHAMMAD, Der Islam – Frage und Antwort.

41 HILLENBRAND, Az iszlám – Új történeti bevezetés 211–212.

42 In terms of the method of presentation, the 96th sura of the *Qur'an* already contains instructions, because the verb *qara'a* (أَرَقَّ) used in the original Arabic text, in a certain interpretation, specifically refers to melodious, recitative reading. To interpret the Arabic texts, I used "*The Hans Wehr Dictionary of Modern Written Arabic*" when writing the study.

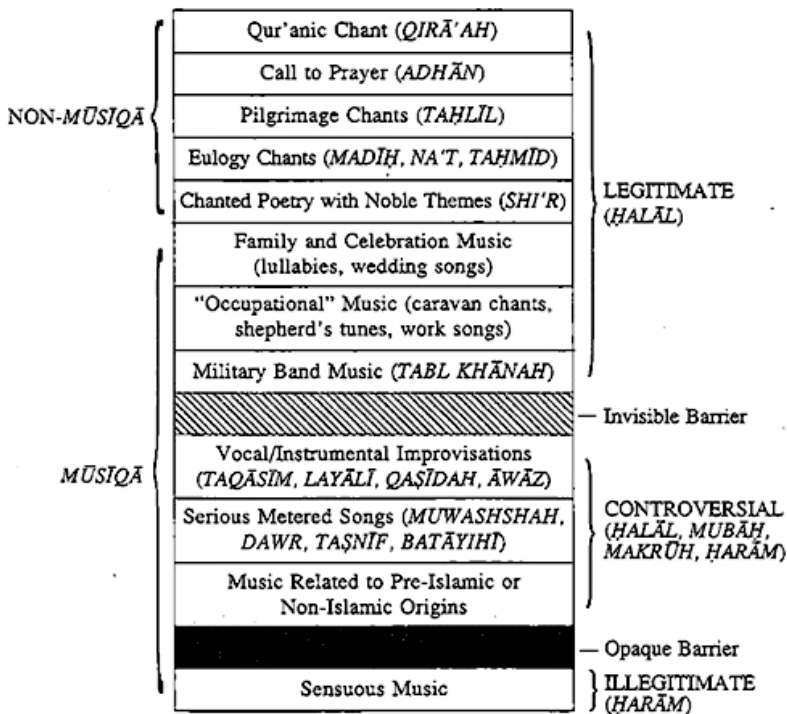
43 KÁRPÁTI, Kelet zenéje 61–62.

44 NEUBAUER, Islamic religious music.

Islamic scholars had to protect the system of musical traditions within Islam from attacks on music, and they did so with a very simple method. The word *mūsīqī*, as a foreign word, was endowed with a meaning that denoted aspects of music that they considered negative, and all orthodox and traditional genres outside of this, worthy of protection, were included in the category of *non mūsīqī*. However, there are genres that are semi-secular, but still organically connected to Islam such as the mentioned wedding songs and melodies, or military music, which related to the concept of *jihad*, a struggle or fight against the enemies of Islam.⁴⁵

A perfect summary of this is provided by the work of the Palestinian-American philosopher of religion, *al-Farūqī*, in 1985, which lists the musical genres of Orthodox practice in a hierarchy of legitimacy in relation to Islamic and secular genres.⁴⁶

Figure 1
Hierarchy of *Handasat al-Ṣawt* Genres
(The Status of Music in the Islamic World)²

Picture 7: Division of musical genres in *al-Farūqī's* work (the author's own photography)

45 FALUS, The Legal Institutions of Charity in the Traditional Islamic Law 77.

46 NEUBAUER, Islamic religious music.

5.3. The music of the Digo tribe

The *Digo* tribe has a strong musical tradition, both instrumental and vocal music, and enjoy playing music. This was indicated by the fact that my guide was being sung to along the river, and the children living in Mudzini also greeted us with loud singing. After that, I was not surprised when *Adam*'s answer to my questions about musical regulations and prohibitions was that musical activities are not prohibited. Men and women can play music and dance together, and even entertainment music and dance are allowed.

There are no regulations regarding musical instruments, so in addition to traditional tribal instruments, children attending school in neighbouring settlements can also learn modern, Western instruments, such as the piano.

In the interview, *Adam* emphasized that the entire tribe celebrates together with traditional music and dance during weddings from Friday evening until Sunday morning.

However, there is some musical regulation among the customs of the tribe. For example, in the case of vocal genres, melodies whose lyrics glorify or address other gods or spirits are prohibited. This can be interpreted as a kind of content limit. It is questionable whether these ancient melodies are really omitted during the practice of the mentioned animist ceremonies. In this regard, it is important to note that the preservation and recording of these texts and melodies would deserve due attention, since they are not only part of the universal history of music, but also part of our common human heritage. Folklore preserves the ancient knowledge and wisdom of peoples not only in their social system, but also in their culture. For this reason, in addition to collecting norms and beliefs, it is also important to carry out an artistic examination, as they complement each other.⁴⁷

Their rule, according to which it is forbidden to play or listen to music near mosques, marks a different, territorial boundary or scope. This and other prohibitions in force in the vicinity of mosques – such as the prohibition of alcohol and nudity – are indicated by signs that are often displayed not only in *Digo* settlements, but also in neighbouring cities. Another special custom is that they also play music and sing at funerals, which is otherwise not typical of Muslims. However, the consideration of Islamic legal rules is indicated by the following phenomenon, which I have also experienced. The *Digos* used to mark the graves with wooden columns with human faces, but in the village of Mudzini, I saw graves simply surrounded by stones in the village cemetery, which were not marked by any columns or headstones. The National Museum in the capital, Nairobi, has an extremely interesting collection of objects related to the earlier burial customs of *Digos*. Here you can still find the headstones modelled on the human figure that I mentioned.

A clear crossing of the borders of Islam is indicated by the clothing worn during traditional music and dance celebrations. In such cases, they exchange their solid clothing, which is appropriate for the Islamic faith, for their traditional attire, which for women means a short skirt and a short top. The women do not veil their hair, they leave it free and sometimes even decorate it, thus changing in a short period of time from Muslim women to *Digos*, who are in close contact with nature and their ancestors' traditions. Several videos of such celebrations can be found on the Internet.⁴⁸

47 MUKHWANA – AWADH – CHIDONGO, *Islamic Cultural Heritage at the Coast of Kenya* 161.

48 An example of the videos showing *Digo* dances that can be found on the Internet: <https://www.youtube.com/watch?v=Otuj6vmuEo4>.

6. Conclusion

Comparing the general Islamic legal position regarding music with the current musical practice of *Digos*, it can be concluded that regulation is quite permissive and superficial. It should be considered that anomalies appeared not only in music, but also as animistic elements, blood sacrifice, clothing, which do not fit with traditional Islamic religious values and rules. On the one hand, the last hundred years have not yet created a serious foundation for Islam, on the other hand, their strong tribal traditions – such as their isolated way of life in their *Kayas* – slow down the full development of Islam and even transform it. Thus, in addition to incomplete knowledge, we also must calculate with resistance to change.

The appearance of rules in the *Digo* tribe, as well as the slow transformation of its society, can serve as an example of how Islam spread and why it was so easily adaptable, which can explain its success. With its five easy-to-follow pillars, Islam not only spread rapidly, but also gained variety, which was necessary due to its territory covering large geographical distances. This variety is also reflected in the legal regulations.⁴⁹

Islamic law is so diverse that it is often not possible to reach a consensus even within a school of religious law. This is also the case with the *Shafi* school, which, although it lays down rules for music, one of its most prominent representatives, *al-Ghazali*, specifically defended the practice of listening to music.⁵⁰ In the case of the *Digo* tribe, however, it can be established that the weak regulation of music does not have a theological foundation, but is simply based on the strong traditions. The reason for this is that the otherwise general dress codes are also destroyed during musical ceremonies.

The examination of the *Digo* tribe can provide extensive information about the process of how building the Islamic law and is therefore worth studying. In addition, the special, unique cultural patterns of the *Digo* tribe are endangered due to Islamization, and their study and collection are also important.

Sources and literature

COOPER, Frederick: Colonial History. Leiden 2010, <https://www.ascleiden.nl/kenya-coast/reviews/cooper/colonial-history> (01. 10. 2024)

Digo. Africa 101 Last Tribes, <https://www.101lasttribes.com/tribes/digo.html> (16. 09. 2024)

Digo Language and Literacy Project, <https://chidigo.com/en/mother-tongue-education-program-digo> (16. 09. 2024)

Digo of Tanzania and Kenya. Pray Africa, <https://prayafrica.org/project/digo-kenya-tanzania/> (16. 09. 2024)

FALUS, Orsolya: The Legal Institutions of Charity in the Traditional Islamic Law. Sarajevo 2020
 FALUS, Orsolya: A jótékonyosság és a közösségi gondoskodás jogintézményei a Shariában [Legal Institutions of Charity and Community Care in Sharia]. Polomia 2022

HEDIN, Christer: Muslim pilgrimage as education by experience. Scripta Instituti Donneriani Aboensis No. 22/2010, 163–195, <https://journal.fi/scripta/article/view/67366> (08. 10. 2024)

HILLENBRAND, Carole: Az iszlám – Új történeti bevezetés [Islam. A New Historical Introduction by Carol Hillenbrand]. Budapest 2016

49 JANY, Klasszikus iszlám jog 174.

50 NEUBAUER, Islamic religious music.

- HRBEK, Ivan: Ibn Battuta. Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Ibn-Battuta> (03. 10. 2024)
- Islam Ist: Dürfen Muslime Musik hören?, <https://islam-ist.de/duerfen-muslime-musik-hoeren/> (25. 11. 2022)
- JANY János: Klasszikus iszlám jog – Egy jogi kultúra természetrajza [Classical Islamic Law – The History of a Legal Culture]. Budapest 2021
- KÁRPÁTI János: Kelet zenéje [Music of the East]. Budapest 1981
- Korán – Hungarian version (transl. SIMON Róbert). Budapest 1987
- MUKHWANA, Mohammed Amedo – AWADH, Ali Hemed – CHIDONGO, Munga Tsave Wa: Islamic Cultural Heritage at the Coast of Kenya: Focus on the Digo Community of Mtongwe. International Journal of Social Science Humanity & Management Research No. 2/2023, 155–164.
- NEUBAUER, Eckhard: Islamic religious music, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/display/10.1093/gmo/9781561592630.001.0 001/omo-9781561592630-e-0000052787?rsk ey=UnQzOt&result=4> (21. 02. 2023)
- RUQYAH, A Remedy for Illnesses, Evil Eye, Magic and Jinn from the Qur'an and Sunnah, <https://uwt.org/wp-content/uploads/2019/03/Ruqyah-Booklet.pdf> (24. 09. 2024)
- SHAIKH MUHAMMAD Salih Al-Munajjid: Der Islam – Frage und Antwort, <https://islamqa.info/ge/answers/5000/das-urteil-uber-die-musik-den-gesang-und-das-tanzen> (25. 11. 2022)
- SPELTING, David Colton: The growth of Islam among the Mijikenda of the Kenya coast, 1826–1933. Doctoral thesis. School of Oriental and African Studies University of London. London 1988
- The Kaya Kinondo Forest Conservation Group, <https://kayakinondo.com/> (16. 09. 2024)
- WALLACE, Sarah (ed.): The Digo Mission of the Anglican Church of Kenya: Essays in Commemoration of 114 Years of Mission Work in Kwale County (1904-2018). Wilmore, Kentucky 2020, <https://place.asburyseminary.edu/academicbooks/34/> (23. 09. 2024)
- WRIGHT, Owen – POCHÉ, Christian – SHILOAH, Amnon: Arab music, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/display/10.1093/gmo/9781561592630.001.0 001/omo-9781561592630-e-0000001139?rsk ey=UnQzOt> (27. 02. 2023)
- 2019 Kenya Population and Housing Census. Volume 4: Distribution of Population by Socio-Economic Characteristics, <https://www.knbs.or.ke/reports/kenya-census-2019/> (16. 09. 2024)

The Legal Status of Traditional Law in the Mongolian Legal System

This article explores the position of traditional law within Mongolia's current legal system by comparing it with the roles traditional legal systems play in other legal families around the world. It highlights how the influence and function of traditional law vary across countries based on their unique historical, cultural, and legal developments. The study notes that while traditional law served an essential regulatory function in Mongolia's past, today it is preserved mainly in symbolic and cultural forms within the Constitution and other legal documents, without holding binding legal authority. Furthermore, it discusses the challenges of translating legal terminology into English, which often leads to ambiguity among scholars. The findings suggest that traditional law, though no longer a normative source of regulation, continues to reflect Mongolia's national identity and historical continuity within the legal framework. Although the terms 'legal tradition' and 'traditional law' are often translated into Mongolian using the same or similar words – thereby creating ambiguity – the two concepts are clearly distinguishable in terms of their scope and meaning. In Mongolia's legal sources, there is no official legal terminology equivalent to 'indigenous law' or 'local law,' and customary law is not formally applied at the legal or regulatory level. Within the field of legal studies, customary norms are generally regarded as informal or non-codified sources of regulation.

Keywords: *customary law, indigenous law, informal law, religious law, legal tradition, traditional law*

1. Introduction

In each country's legal system, traditional law exists with a unique position shaped by historical characteristics, geographical location, legal family, system, and legal culture. According to *Jerg Gutmann* and *Stefan Voigt* in their article "Why Is Traditional Law So Common Across Nations?"¹, the standing of traditional law within a legal system can be evaluated based on three significant dimensions: legal status, the scope of its application, and the level of acceptance it enjoys. Additionally, it can be assessed through criteria such as how it establishes justice and protects fundamental human rights. This paper aims to examine the criteria and indicators by which the position of traditional law within legal systems, particularly those committed to the rule of law, is determined. Additionally, it seeks to understand current trends in how traditional law is perceived and integrated.

This end, the paper will explore answers to the following questions. (1) How is the term 'traditional law' understood and what are the distinctions and similarities between the English terms 'legal tradition' and 'traditional law'? (2) Regarding the terms this paper focuses on historical linguistic development and legal tradition: Given the topic of tradition, a brief look at the

* ORCID ID: 0009-0009-4520-4107.

1 GUTMANN – VOIGT, *Traditional Law in Times of the Nation State: Why Is It So Prevalent?* 445–461.

historical development of language and Mongolia's unique statehood history will be presented. Mongolia's distinctive historical tradition in law, legal sources, and thought will be highlighted, underscoring the fact that Mongolia has preserved a unique cultural and legal heritage in the history of humankind. (3) Identifying criteria for traditional law's position in Mongolia: Does Mongolia have specific criteria or standards to define the position of traditional law within its legal system? (4) From the perspective of the presence of traditional law in Mongolia's constitution and legal regulations: Has traditional law been retained within the legal framework of Mongolia's Constitution and other laws? (5) From the point of view of the endurance of national legal system amidst globalization: While examining the resilience and protection of Mongolia's national legal system against the influence of foreign legal systems through the perspective of traditional law, this paper will consider the statement, 'globalization is a process, and while that process concludes, sovereignty remains a core value'. (6) Taking into account the current role of traditional law in modern times: What is the contemporary standing of traditional law? This research will delve into these questions to clarify the role and significance of traditional law within Mongolia's legal system, along with a broader look at the global perspective.

2. Terminology and definition of traditional law

Traditional law, often referred to as 'informal law' in civil law countries, has a unique presence due to its relationship with state law, compliance with established norms and regulations, and level of recognition. This demonstrates that thorough research is needed to clarify its scope and application. In discussing traditional law, terms like 'customary law' or 'religious law' are sometimes used interchangeably, as customs and religious practices may be considered part of traditional law. Therefore, it's necessary to distinguish traditional law from other similar legal concepts.

The English terms legal tradition and traditional law are often used with overlapping meanings, but they carry distinct nuances. Legal tradition is a broader concept encompassing not only sources of law but also the principles, thought systems, institutional structures, and processes within a state's legal history. In contrast, traditional law is primarily focused on normative customs and principles and is a subset of the broader concept of legal tradition.

In fulfilling the functions of the state, various instruments are employed, among which law is a crucial and indispensable one. Before formal law, social relations were regulated by ethics, customs, and religion. Traditional law refers to the principles and practices of a society that arise from its customs and beliefs, often passed down through generations. These customs and practices define justice, resolve conflicts, and uphold social order. Traditional law usually exists alongside formal legal systems and plays a key role in local governance structures.

For Mongolia, terms like indigenous law, mixed law, informal law, or religious law are not commonly used at the legal application level. Instead, certain terms are used within the context of historical legal traditions, under the broader umbrella of traditional law.

3. Advantages and disadvantages of traditional law

Experts argue that the rule of law should not only involve implementing legislation but also considering the quality and impact of those laws.² The quality of legislation lies in its universal applicability, whereas traditional law, by its nature, can systematically exclude specific social groups (such as women, youth, and the poor), which conflicts with the concept of the rule of law.³ This issue raises the question of whether Western concepts of the rule of law align with the standards of social justice in other legal systems.⁴

Furthermore, scholars suggest that the traditional concept of the rule of law should be broadened, encouraging lawyers to look beyond the narrowly defined framework of law and consider the ‘real-life impact of legal practice’.⁵

In Mongolia, traditional legal norms rooted in patriarchal customs and practices still have influence, as evidenced by rulings of the Constitutional Court (Mong. *Tsets*) on whether certain legal provisions conflict with the Constitution. For example, in 2017, on June 30 the Mongolian Parliament passed the Law on Providing Allowances to Single Mothers and Fathers with Multiple Children. Article 1.1 of this law states, “*The purpose of this law is to regulate relations concerning the provision of allowances to pregnant mothers, mothers caring for children aged 0-3, mothers or fathers with twins under the age of four, and single mothers or fathers with three or more children.*” Article 3.1.3 specifies that a “*mother caring for her child*” refers to a woman who is on childcare leave as per Article 106.1 of the Labor Law or is unemployed and caring for a child aged 0-3 as per Article 3.1.3 of the Law on Employment Promotion. Article 6.2 further clarifies, “*A mother who is caring for her child under the age of 0-3 is entitled to receive monthly childcare benefits.*”

The Constitutional Court ruled that these provisions were unconstitutional, and from July 1, 2021, they were temporarily suspended and rendered invalid.⁶ Although the law’s title references mothers and fathers, certain clauses mistakenly granted benefits only to mothers, leading to an imbalance based on gender.

International documents discourage creating laws that favour one gender over the other, or that reinforce harmful social norms regarding gender roles and responsibilities. Such documents advocate against laws that perpetuate stereotypes, alter social perceptions of male and female behaviours, or lead to discrimination based on traditional gender roles.

4. Traditional law in Mongolia

Among the nomadic Mongols, the historical process of state formation evolved from clan and tribal unification to a structured government. The historical mission of uniting fragmented tribes, clans, and small states into a single unified nation was led by *Chinggis Khan*. He implemented legal norms that aligned with the nomadic lifestyle and livelihoods of the Mongols, establishing a code of conduct that was strictly enforced. This era marked the rise of the state and its legal

2 GUTMANN – VOIGT, *The Rule of Law: Measurement and Deep Roots*.

3 MORRISSON – JÜTTING, *Women’s Discrimination in Developing Countries*.

4 GUTMANN – VOIGT, *The Rule of Law and Islam*.

5 BOLDBAATAR – LÜNDEEJANTSAN, *State and Legal History of Mongolia* 15–16.

6 Regarding the resolution of the dispute as to whether certain provisions of the law on providing allowances to single mothers and fathers with multiple children violate the relevant provisions of the Constitution (2021), <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16123489875221>.

authority, making Mongolian law a powerful force globally. These legal norms are considered significant sources of Mongolia's traditional law.

The question of whether the development of traditional law began with *Chinggis Khan* can be partially answered by examining the evolution of the Mongolian language and script. Although the earliest surviving written records belong to the middle period of the Mongolian language, it is clear that the Uyghur-Mongolian script has ancient features. Scholars note that while the origins of this script lie in ancient Mongolian dialects, there is insufficient early linguistic material to study those characteristics fully. Given this, it seems appropriate to consider the sources of Mongolia's legal and governmental history alongside the development of its written language.

By the end of the 12th century, fragmented Mongolian tribes united under the name 'Mongol' to form a single state. This unification contributed to the consolidation of the Mongol ethnic identity, economic and cultural development, and linguistic unity. After establishing a centralized state, the need for a writing system to serve the empire became apparent. Consequently, *Chinggis Khan* adopted the Uyghur script to meet the needs of the Mongol Empire. Many scholars agree that a literary language as sophisticated as that used to compose "*The Secret History of the Mongols*" could not have developed within just two or three decades. This suggests that the Uyghur script might have existed as early as 100–200 years before the 13th century.

Hungarian scholar *L. Ligeti* and Soviet scholar *B. Ya. Vladimirtsov* suggest that *Chinggis Khan* adopted a well-established literary language in the Uyghur script for his empire's use. They further hypothesize that the old written language may have been influenced by the *Khitani* language, providing a possible explanation for its origin.

When examining the events and phenomena of governmental and legal history within their specific time and space, a well-rounded and accurate historical understanding emerges. Comparisons⁷ should consider governance, legal, social, and cultural issues as an integrated whole. This approach allows for a nuanced understanding of both common and unique characteristics across contexts. Thus, this study compares the chronological classification of legal history with the historical classification of Mongolian language dialects and written language.

This integrated view emphasizes that Mongolia's traditional legal system is deeply intertwined with its historical, linguistic, and cultural evolution.

7 NADMID, A brief overview of the historical development of the Mongolian language and its writing 34–35.

Periods	Mongolian language dialects & state-legal History	Written language and state-legal chronology	Sources of traditional law
Ancient period	<p>Dialects that formed the foundation of the old Mongolian script, along with earlier Mongolian dialects.</p> <p>Key historical eras: Xiongnu (209 BCE–93 CE) Xianbei (150–230 CE) Rouran (330–555 CE) Turkic (552–745 CE) Uyghur (745–840 CE) Khitan (913–1125 CE)</p>	<p>From unknown origins until the end of the 13th and beginning of the 14th century.</p> <p>State and legal development in Mongolia spans over 2200 years.</p>	<p>During the formation of ancient states, laws emerged alongside governance. Early written laws existed, such as those related to livestock in Xianbei, military regulations in Rouran, and laws on salt and alcohol in Khitan.</p>
Medieval period	<p>Dialects of Mongolian language from the 13th to 16th centuries.</p>	<p>14th century to the second half of the 16th century.</p> <p>The medieval Mongolian state and legal systems: In 1206, the Great Khuraldai established a unified Mongol state along the Onon River.</p>	<p>The Mongol Empire had both state-enforced written laws and customary law.</p>
Modern period	<p>Dialects of Mongolian language from the 17th century onward.</p>	<p>17th century to present.</p> <p>Numerous written sources exist.</p> <p>By the late 18th century, constitutional principles began to emerge, leading to preparations for the first Constitution.</p>	<p>Many written sources exist. Works such as “<i>The State’s Power</i>” reflect the spread of constitutional ideas in the late 18th century.</p>

Figure 1: Development of literacy and its connection to written law (developed by the author)

5. The role, comparison, and trends of traditional law in legal systems of common law, civil law, and mixed law countries

The choice between civil and common law systems is subjective and depends on various factors. Each system has its own strengths and weaknesses. Civil law and common law are two distinct legal systems with their own unique characteristics, principles, and approaches to law. Civil law is based on codified laws and rules, emphasizing legal clarity and the application of written statutes. Common law, on the other hand, is based on judicial decisions, legal precedent, and case law, allowing for more flexibility and development of the law through judicial interpretation. Despite their differences in interpretation, judicial roles, burden of proof, and legislative flexibility, both civil law and common law systems play crucial roles in establishing and implementing justice in various parts of the world.

Since the Middle Ages, English common law has been a custom-based legal system implemented through judicial decisions, reflecting a body of customary law established in court rulings. This system has continued to develop in the United States and most Commonwealth countries (formerly British Commonwealth nations). In this sense, common law is distinct from the civil law system, which originated in continental Europe and has since spread widely.

In the legal systems of England, America, and other jurisdictions, rules and laws may conflict. The United Kingdom comprises three major (and several minor) legal systems for England and Wales, Scotland, and Northern Ireland, as well as others. England's common law directly impacted Wales and Northern Ireland, while it influenced Scotland only partially and only in specific matters outside international issues. Starting in 1973, the UK legal system began merging with European Union law, which had a strong civil law influence on its domestic systems. This integration encouraged the development of interpretative methods in English common law, emphasizing the purpose of statutes over traditional customs. However, the UK left the EU in 2020. The European Convention on Human Rights (1950) influenced UK law in a similar way after the Human Rights Act was enacted in 1998.

The Roman-Germanic legal family mainly represents the civil law systems of European countries. This continental system includes countries such as Austria, Belgium, the Netherlands, Italy, Spain, Luxembourg, Russia, France, Germany, Switzerland, and several Scandinavian countries. Through colonization, civil law traditions spread to countries like China, Japan, and Thailand, which chose to adopt civil law systems. The prominent legal scholar *Chimed*⁸ has outlined common characteristics and key criteria for civil law, which align well with the content of this paper: legislation primarily uses codified laws (codes) and other written acts as the main source; courts and other institutions apply material and procedural laws rather than custom and precedent; legal principles (such as the rule of law, separation of powers, etc.) form the legal foundation; legislation is organized systematically and abstractly, based on logical thinking, natural law theory, and high-level methodology. These characteristics provide a clear view of traditional law's position within the civil law framework.

In addition to the examples from civil and common law countries, mixed legal systems also hold an important place for traditional law. Japan's legal system, for instance, provides insight into its approach to traditional law. In a mixed legal system, elements from both civil and common law combine, making traditional law's position especially noteworthy. Japan's legal system, for example, shows how it addresses traditional law. In Japan, legislation, especially regarding public and constitutional law, is closer to the United States model than the European one. However, in terms of private law norms and institutions, Japan's legal system remains more aligned with European civil law than with the U.S. common law system. Nevertheless, Japan's legal system differs significantly from Western legal frameworks in many respects. In Japan, law plays a relatively minor role in resolving disputes and regulating conduct. For many purposes, the Japanese family relies on the family unit rather than on individual spouses and children. The notion that businesses are treated similarly to family units illustrates that, although Japan adopted a version of the German Civil Code early on, it did not embrace the Germans' strong awareness of individual legal rights. It remains challenging to predict whether legal standards will govern dispute resolution in many areas of Japanese life, and individuals may be uncertain about their ability to exercise legally guaranteed rights. Concepts that are widespread in Western law have yet to deeply permeate Japanese legislation. In legal matters, the Japanese modeled their system after continental Europe, particularly Germany. The drafters of the 1898 Japanese Civil Code examined several legal systems, including those of France, Switzerland, and common law, adopting elements from each. However, their final product closely followed the initial draft of the German Civil Code. They often resolve disputes outside formal legal structures, favoring informal means such as mediation, which is based on irrelevant legal issues. In contemporary

8 CHIMED, Concept of constitution 64–65.

Somaliland and Puntland, survey participants rated their customary legal systems at an average of 4.2 on a scale of 1 to 5, similar to their assessment of the Islamic legal system. The state legal system, however, scored only 3.16. Among various traditional legal systems, Sharia law's role has been a topic of discussion in many Western countries. For example, the British Sharia councils are studied by Zee.⁹ Considering the recent influx of Muslim refugees, traditional law appears likely to gain increased relevance in Western Europe.

6. Examining the influence of traditional law on other countries' legal systems

When assessing the resilience and integrity of national legal systems in the face of foreign influence through the lens of traditional law, it is essential to consider the perspective: 'Globalization is a process. That process ends, but sovereignty remains a core value'.

Asian law largely reflects legal frameworks imported from the West. As colonial empires expanded in the 19th century, Western legal systems spread across Asia. Even countries never colonized, such as Japan and China, adopted Western legal systems to resist foreign pressure. It is evident that Western law, grounded in the protection of individual autonomy and rights, is rooted in certain aspects foreign to traditional Asian norms. A major feature of Western legal culture is its emphasis on individualism, defined as the need to protect individual autonomy and rights. This cultural difference partially explains why Western legal concepts that are widespread have not deeply permeated Japanese law.

Before 1921, Mongolia, with a history spanning centuries, had unified under a single flag, establishing a state with laws and governance, although it lacked a formal constitution until the early 20th century. Before Mongolia could adopt a formal constitution, a draft version of the constitution was created after studying constitutional monarchies around the world. However, the initial drafting committee was disbanded and influenced by the Revolutionary Committee of Soviet Russia or the Comintern's branch council, a socialist-style constitution was adopted in 1924.

In the years following (1940–1960), the late 1930s saw the emergence of a need to revise the constitution to pursue development along a non-capitalist path, leading to the adoption of a second constitution. From 1960–1990, Mongolia pursued the complete establishment of socialism and aimed to transition to communism. On July 6, 1960, the third constitution was adopted. Between 1990 and 1992, significant social reforms took place in Mongolia, bringing sweeping democratic changes across various sectors of life. This transformation aimed to develop the nation in line with global trends toward a market-based economy.

The global political landscape in the early 1990s led to a reexamination of traditional legal approaches within comparative law. A wave of legal reform spread through former socialist countries, focusing on adopting and localizing legal practices to protect human rights, drawing on Western legal experiences. While legal systems generally strived to preserve their traditional aspects, the protection of human rights increasingly became a unifying focus.¹⁰ In 1992, Mongolia adopted its fourth constitution, incorporating certain traditional legal norms. Thus, the historical evolution of Mongolian legislation has served as a foundation for subsequent laws. Some traditional norms have been preserved and integrated into Mongolia's legal system, contributing significantly to its development.

9 ZEE, *When Multiculturalism and Islamic Fundamentalism Coincide*.

10 BATSUURI, *A new approach in comparative law and legal formation in Mongolia*.

7. Determining the role and trends of traditional law in Mongolia's current legal system

Mongolia's legal system is based on the civil law system similar to that of the Russian Federation and the Federal Republic of Germany. The principle of *stare decisis*¹¹ (Latin for 'to stand by things decided'), a doctrine wherein judges follow previously established principles, is not recognized as a source of law in Mongolia. This means that in the modern Mongolian legal system, court decisions do not serve as formal sources of law. Judges in Mongolia apply the law but do not create it. While traditional law continues to play a significant role in the legal systems of various countries, in Mongolia, issues regarding indigenous populations or refugees, which are common considerations in mixed legal systems, are not pressing matters. The importance of traditional law within Mongolia's legal system can be observed through the following points.

7.1. Role of traditional law in the constitution

The Constitution includes symbolic norms that reflect the nation's historical characteristics and the unique aspects of Mongolian statehood. Certain historical symbols and customs that represent the nation's cultural heritage and traditions are codified within the Constitution, helping to preserve Mongolia's legal heritage and reinforce its national identity. For instance, the Preamble of Mongolia's 1992 Constitution reads: *"We, the people of Mongolia: strengthening the independence and sovereignty of our state; cherishing human rights, justice, and national unity; respecting our traditions of statehood, history, and culture; valuing the achievements of world civilization; set forth the objective of building a humane, civic, and democratic society in our motherland, and therefore proclaim this Constitution."*

Additionally, representations of state symbols incorporate elements of the Mongolian people's symbolic norms and customary legal standards.

БНМАУ-ын Төрийн сүлдний зураг
1960 он

Figure 2: Image of the 1960 state emblem of the Mongolian People's Republic¹²

¹¹ https://www.law.cornell.edu/wex/stare_decisis.

¹² Source: МОНГОЛ УЛСЫН ТӨРИЙН БЭЛЭГ ТЭМДЭГ 1960 ОНЫ СҮЛД - Search.

Figure 3: Image of the 1992 state emblem of Mongolia¹³

7.2. Traditional law as a historical source of Mongolian governance and legal tradition

The history of governance and law in Mongolia is a significant part of the vast cultural heritage created by the Mongolian people. Every Mongolian, through traditional practices, acquires knowledge of over 2000 years of Mongolian statehood and legal history, and they study traditional law to pass this heritage on to future generations.¹⁴

From the Great Wall in the East to Lake Baikal in the West, ancient Mongolian lands were home to powerful states such as the Xiongnu (209 BCE–93 CE), Xianbei (150–230 CE), Rouran (330–555 CE), Turkic (552–745 CE), Uyghur (745–840 CE), and Khitan (913–1125 CE) empires. Alongside the establishment of these ancient states, legal systems and governance emerged. These states adopted written laws or customary (traditional) laws. For instance, the Xianbei state established laws concerning horses, the Rouran state military laws, and the Khitan state laws concerning salt and alcohol. From the 6th to the 9th centuries, records on Mongolic tribes became sparse, and sources from this period are scarce.¹⁵

In 1206, at the source of the Onon River, the *Great Khuraldai* (Eng. Parliament) convened, declaring the establishment of a united Mongol state and bestowing the title of *Chinggis* upon *Temüjin*, who was then enthroned as khan.¹⁶ Thus, in the early 13th century, a powerful Mongolian state was established under *Chinggis Khan*, who enacted the *Great Yasa*, Mongolia's principal law. This medieval legal tradition endured for over 800 years, lasting until the 20th century, as described in previous sections on legislative history.

7.3. Traditional law as a source of law

Various Mongolian laws that were in force during different stages of Mongolian civilization are rightfully part of the heritage of Mongolian governance and legal sources. Significant historical laws developed on Mongolian soil include *Chinggis Khan's* famous *Great Yasa*, the *Ten Virtuous*

13 The State Emblem of Mongolia incorporates symbolic imagery that has been transmitted through historical tradition. For instance, blue background express Eternal Blue Sky that means eternal connection between the past, present, and future, the Precious Gem, and so forth. Source: МОНГОЛ УЛСЫН ТӨРИЙН БЭЛЭГ ТЭМДЭГ 1992 ОНЫ СҮЛД - Search Images.

14 DASHNYAM, State and legal history of Mongolia 24–27.

15 MINJIN, Through history 12–13.

16 NUM, State and legal basis of Mongolia 35–37.

*White History, The Yuan Code, The Law of Altan Khan of the Tumed, Religious Decrees of Khutagtai Setsen Khun Taiji, Law of Tumen Khan, Law on Birch Bark of the Khalkha, Khalkha Regulations, Mongol and Oirat Great Code, Law of Galdan Boshigt, Law of Ligden Khan, Mongolian Code, Legal Regulations of the External Mongolian Ministry of State, and The State Laws of the Mongolian Empire by Decree.*¹⁷ These illustrate how traditional law has served as a fundamental source of Mongolia's state and legal history.

7.4. Traditional law as a reflection of legal consciousness and legal culture

Legal consciousness is a form of social awareness, representing a comprehensive understanding of legal realities through knowledge, opinions, evaluations, implementation, and effects of law.¹⁸ Through the process of implementing traditional legal norms, this legal consciousness is expressed and influences society. For instance, traditional legal norms are realized through people's ordinary and theoretical consciousness, seen in historical legal sources that reflect theoretical ideas, beliefs, and principles.

Legal culture refers to the level of legal development, the evolution of state legislation, and how law is practiced and integrated into daily life. Legal culture is also a measure of social order and its development, and the growth of legal awareness among members of society is an important indicator of legal culture. The values, norms, and practices accepted and passed down through generations constitute culture, and traditional law remains a crucial cultural value within this framework.

7.5. Traditional legal terminology as a basis for modern legal regulations

Mongolia's current state and legal structure are a direct continuation of its historical traditions. This continuity is natural, as the present arises from the past – a fundamental principle of human development. Mongolian governance and legal tradition have evolved by learning from and integrating historical knowledge, customs, and lessons, creating a vital link between past and present legal developments.

For example, a noteworthy instance of traditional legal terminology forming the basis for modern regulation is the concept of the *marshal* or *tabhar* office. An interesting example is the *tabhar* office from earlier state systems, discussed in the famous Mongolian novel "*The Clear Tamir*", which reflects Mongolia's socio-political situation between 1914 and the 1930s. In this novel, a character named *Badarch* serves as a *tabhar*, a role involving the execution of judicial decisions. In that period, those appointed as *tabhar* were required to be strong, unafraid of confrontation, and quick to act – qualities that shaped the character *Tabhar Badarch* as an impulsive and brash figure.

When this role was later revived in modern times, *MP D. Lündeejantsan* explained¹⁹ that, while "*The Clear Tamir*" may have given *tabhar* a negative connotation, the term *marshal* actually corresponds to this role. After debate, Parliament decided to retain the original Mongolian term *tabhar* leading to the renaming of the *Law on the Office of the Marshal* to *Law on the Office of the Tabhar*.²⁰ The *tabhar* office was responsible for six main duties: ensuring the security of the court

17 DASHNYAM, State and legal history of Mongolia 30.

18 NYUAMSUREN, Theory of law 123.

19 Law to be implemented from the beginning of the year: *Tahar Office*, <https://news.mn/t/6526711>.

20 The law has been repealed, <https://legalinfo.mn/mn/detail/9286>.

and judges, protecting witnesses and victims, escorting and transporting detainees, searching for escaped detainees, extraditing convicts, and enforcing compulsory appearances for defendants and witnesses. However, due to overlapping functions with the police, the *tahar* office was eventually dissolved, marking an end to this historical institution.

8. The naming of the Constitutional Tsets (Court)

The term *Tsets* for the Constitutional Court of Mongolia was inspired by traditional Mongolian sports in the national festival, particularly wrestling and archery, two of the three ‘manly games’. In wrestling, if a dispute arises, a *Tsets* referee resolves the issue, while in archery, *Tsets* is associated with accuracy, symbolizing the wish for a precise shot to hit the target. Therefore, the Constitutional *Tsets* (Court) was named to represent making fair and wise decisions, echoing the symbolism of accuracy and impartiality.

According to Article 4.1.1 of the *Law on the National Naadam Festival*²¹, National Naadam Festival is defined as a national traditional celebration symbolizing Mongolia’s independence, sovereignty, national unity, statehood, history, culture, heritage, and customs. This aligns with the definition of traditional law as rooted in customs and beliefs, exemplifying legal regulation grounded in cultural traditions.

9. Traditional law as a mirror of legal thought and philosophy

For centuries, humanity has used reason to understand, interpret, and reveal the essence of legal phenomena. The theories and concepts of past legal thought reflect humanity’s cultural achievements and the intellectual pursuit of understanding social relations. Unfortunately, this rich heritage has often been neglected.²²

The legal philosophy of Mongolians, past and present, is shaped by Eastern cultural and legal traditions, as well as by natural, social, and intellectual influences. Understanding the unique characteristics and development of Mongolian views on governance and law reveals a distinct perspective that reflects the Mongolian approach to state and legal philosophy.

The evolution of Mongolian legal thought is assessed by examining its internal development, the factors influencing its transformation, and distinctive characteristics. This includes stages such as customary, natural, and the influence of the Manchu-Chinese state, followed by European legal culture, socialist ideology, and modern legal thought. Each stage’s unique aspects are analyzed through historical sources.

The period of the late 1980s to early 1990s was transformative, introducing new Western methodologies to Marxist historical approaches in Mongolian social sciences. This period marked a transition towards a pluralistic perspective, allowing Mongolians to embrace a broader range of philosophical viewpoints.

21 Law on the National Naadam Festival, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16530657329231>.

22 NYUAMSUREN, *Theory of law* 402–404.

10. Conclusion

As discussed, the position of traditional law can be assessed through three primary dimensions: legal status, the scope of its application, and its level of acceptance, as well as measures of how it establishes justice and protects fundamental human rights. However, these dimensions are insufficient for defining the role of traditional law in countries with civil law systems that prioritize the principle of rule of law. This raises the question of how to determine traditional law's role in protecting human rights and freedoms when moral or traditional legal sources are not applied. To explore this, it was considered appropriate to analyze traditional law separately in terms of common and civil law systems.

In countries that uphold the principle of rule of law, the significance and role of traditional law can be determined by examining its contributions to the state's legal history and its functions within the legal system. Furthermore, the historical development of traditional law is closely linked with linguistic and literary evolution. The timeline of written and unwritten sources of traditional law was studied in conjunction with the history and development of Mongolian language and script. The presence of written sources in historical records directly impacts the preservation and recognition of traditional law.

Studies suggest that societies heavily reliant on traditional law tend to score lower on measures of rule of law and per capita income.²³ In rule-of-law-based countries, traditional law does not typically serve as a basis for legal resolution, as demonstrated by Article 49.1 of the Constitution of Mongolia, which states, *"Judges shall be independent and be subject only to the law"*, reflecting the distinct characteristics of Mongolia's legal family.

The role and importance of traditional law in Mongolia's legal system can be summarized as follows: the role of traditional law in the Constitution (1); traditional law as a historical source of Mongolian governance and legal tradition (2); traditional law as a primary source of law (3); traditional legal terminology as a foundation for modern legal regulation (4). These points outline how traditional law continues to hold significance within the Mongolian legal system, both as a historical heritage and as a cultural value that shapes contemporary legal thought and structure.

Literature and sources

BATSUURI, M. A New Approach in Comparative Law and Legal Formation in Mongolia. New Mirror, No. 62/2008

BOLDBAATAR, Jigjid – LÜNDEEJANTSAN, Danzan: State and Legal History of Mongolia. Ulaanbaatar 1998

CHIMED, B.: Concept of the Constitution. Ulaanbaatar 2020

DASHNYAM, D.: State and Legal History of Mongolia. Ulaanbaatar 2005

GUTMANN, Jerg – VOIGT, Stefan: Traditional Law in Times of the Nation State: Why Is It So Prevalent? Journal of Institutional Economics, Nr. 16/2020, 445–461, <https://www.scribd.com/document/859091221/P-Traditional-law-in-times-of-the-nation-state-why-is-it-so-prevalent> (06. 02. 2026)

GUTMANN, Jerg – VOIGT, Stefan: The Rule of Law and Islam, <https://www5.austlii.edu.au/au/journals/ELECD/2018/620.html> (06. 02. 2026)

23 GUTMANN – VOIGT, Traditional law in times of the nation state: why is it so prevalent?

- GUTMANN, Jerg – VOIGT, Stefan: The Rule of Law: Measurement and Deep Roots, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/156097/1/ile-wp-2016-1.pdf> (06. 02. 2026)
- Law on the National Naadam Festival, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16530657329231> (06. 02. 2026)
- Law to be implemented from the beginning of the year: Tahar Office, <https://news.mn/r/652671/> (06. 02. 2026)
- MINJIN, TS. M.: Through History: From East to West. Ulaanbaatar 2011
- MORRISSON, Christian – JÜTTING, Johannes: Women's Discrimination in Developing Countries: A New Dataset for Better Policies, <https://gsdrc.org/document-library/womens-discrimination-in-developing-countries-a-new-dataset-for-better-policies/> (06. 02. 2026)
- NADMID, J.: A Brief Overview of the Historical Development of the Mongolian Language and Its Writing. Ulaanbaatar 1967
- NYAMSUREN, Ch.: Legal Theory. Ulaanbaatar 2017
- ZEE, Machteld E.: When Multiculturalism and Islamic Fundamentalism Coincide Sharia Councils in the United Kingdom, <https://www.wzb.eu/en/events/when-multiculturalism-and-islamic-fundamentalism-coincide-sharia-councils-in-the-united-kingdom> (06. 02. 2026)

The Role of Sworn Brotherhoodship in Nomadic State Formation

In the social relations of ancient steppe horsemen, kinship bonds played a defining role. However, there was an ancient customary law that allowed non-kin tribal leaders to enter into strong and long-term agreements with each other, that way the foreign, non-kin contracting parties could also become adopted siblings. Unfortunately, the study of Eurasian blood oaths is currently not a priority within the research, and over the past nearly one and a half centuries, only some papers or analyses have been published on this topic. There is no comprehensive monograph on the subject, although references to sworn brotherhood and alliances sometimes appear in studies concerning the steppe tribes and alliances.

Keywords: *alliance, anda, Mongols, Hungarians, blood oath, constitution, customary law*

1. Introduction

The historical significance of blood oaths and sworn brotherhood has attracted the attention of Hungarian legal historians firstly, who recognized their importance in private and public law in the 18th-19th centuries. The legal scholars realized that the ancient, classical, and medieval sources documented the steppe blood oath as the most important public act. Using this form Scythians, Huns, and other horse people could be united. Hungarian scholars believed that special legal custom contained the basis contracts of states, whose specific provisions served as the first constitutions for the steppe peoples such as the Scythians, Huns, Hungarians, and the Mongols.¹ Hungarian jurists found out that the oaths outlined by the parties at the time of the blood oath constituted the earliest constitutions of steppe states. This view has been widely accepted by Hungarian legal historians. However, foreign scholars – especially those from Western Europe and North America – failed to recognize the public law role of blood oaths and thus have not sufficiently appreciated this practice. Recently, Finnish scholar *Kuosmanen* suggested that some form of confederation must have existed in the Hun Empire, shaping the status of the Alans, Goths, and other peoples, although a specialist working solely with Greek and Latin sources was unable to identify what it could have been.² *Kuosmanen*'s insight proved correct: a functioning confederative system indeed governed relations among steppe peoples, and it could

* ORCID ID: 0000-0001-8654-1796.

1 Related literature: OBRUSÁNSZKY, Andaság és komaság.

2 Hungarian historians of law, who highlighted the significant of the blood contract in public law (*Ákos Timon, Imre Korbuly, József Illés, Bálint Hóman, György Bónis, Lajos Rácz, Emil Tallós, Zoltán József Tóth*).

have been the form of blood oath that unified peoples with a kin-based lifestyle – from ancient steppe horsemen.³ This legal act can also be traced in Inner Asian regions, such as among the Turkic form *anta* and Mongolian *anda*⁴, represented the primary force in unifying peoples in the Middle Ages. *Genghis Khan*, and even his father, concluded blood oath with their most loyal friends in present-day Mongolia.⁵ The sworn brotherhood, or blood oath – in which two or more individuals who are not relatives become kin through the merging of their blood and thereby accept each other as brothers – is considered by scholarly literature as a form of fictive kinship. The academic sources employ numerous terms to describe this practice, including ‘adoption as kin’, ‘blood oath’, ‘brotherly acceptance’, ‘blood siblings,’ and others. One of the oldest terms – ‘*atyafűség*’ (‘brotherhood’) – is mentioned by *István Werbőczy* in his legal collection *Tripartitum*, compiled in 1517.⁶ I will refer to this expression as ‘blood oath’. This act primarily serves as a ritual through which unrelated individuals become kin. In ancient societies, kinship ties were pivotal for holding certain official positions. As Chinese chronicler *Sima Qian* mentioned in his account the ruler of the Huns conducted leadership alongside his brothers and relatives.

Both historical sources and folklore materials reflect that individuals without kinship ties could become brothers through the union of their blood and this bond was only broken by death. There are no written records pertaining to the precise origins of this process. By the time written sources mention this special brotherhood ritual, it had already developed well-defined rules. These rules were employed during the period of tribal organization to strengthen friendly relations among tribes and played an important role in state formation.

Such a significant agreement was likely preceded by serious negotiations, as adherence to the oath’s stipulations later became obligatory for all parties forming the alliance – namely, the elected ruler and the representatives of the tribes themselves. The actual text of the blood oath was traditionally transmitted orally from generations to generations. Later, mainly the foreign sources record the texts. We can find documents, that steppe people themselves documented these oaths as well. These texts generally contain similar elements: rights and obligations assigned to the contracting parties, as well as decisions regarding penalties or consequences for those who violated the agreement or betrayed others. Among the Eurasian blood oaths, perhaps the most extensively documented is the Hungarian version, which has been referenced by Hungarian jurists since the late Middle Ages. Due to that, I am using these samples for comparison with other oaths across the Eurasian steppe belt.

The Hungarian scholar, *Dániel Cornides* pioneered studies on this topic, he developed a study about the ancient religion of the Hungarians, wherein he mentioned the Hungarian blood oath. He compared it with the blood oath of the Scythians described in ancient sources.⁷

3 KUOSMANEN, The Nature of Nomadic Power.

4 The Eurasian nomadic peoples use the word *antlanda* to refer to the blood oath, which means friend. The first written mention of this term appears in records from the Turkic period and became widely adopted across Eurasia. On an Avar period belt inscription uncovered in Zamárdi, the word *ant* appears, translated by *János Harmatta* as oath. This and other Turkic inscriptions refute earlier claims by Chinese scholar *Wang Kuo-wei*, who argued that the *and* or *ant* word was derived from the Chinese language, meaning friend. The term also appears in 13th-century Mongolian sources as *anda*.

5 See the latest English translation: RACHEWILTZ, The Secret History of the Mongols 96.

6 *Tripartitum* (1517) Part I. title 66. dealt with the legal customs related to adoption as a sibling. <https://archive.org/details/werboczyillustr00werb/page/12/mode/2up>.

7 *Cornides Vindiciae Anonymi Belae regis notarii Budae 300*.

Subsequently, other comparative analyses appeared in Hungary – almost all employing the same research method: comparing the Hungarian blood oath with those of the Scythians and Parthians recorded by ancient writers, revealing significant similarities.⁸

In the mid-19th century, *Arnold Ipolyi* referred to the blood oath as ‘blood sacrifice’ or ‘blood communion’.⁹ In 1860, the author of the “*Egyetemes magyar encyclopaedia*”, wrote about foundational contract laws: “*However, at a time when writing had not yet been invented, and there was no knowledge of printing: the agreements between the head of state and the citizens were made orally. The head of state pledged to protect the rights of the nation without diminution and to defend against enemies, and following this solemn promise, the people again swore obedience and fidelity, which they sanctified with a certain emblem... Later, after the spread of Christianity, if a ruler died and a new leader was chosen by the people, or if, by founding laws, the successor to the deceased ruler inherited the throne, the act of coronation and the coronation oath served as symbols of renewal and confirmation of the original state contract. As human culture progressed and natural and state laws became clearer, the traditional oral state agreements were replaced by written agreements or gradually by written laws, giving rise to constitutions.*”¹⁰

Following this, *Gedeon Ladányi* expressed that the Hungarian state based on blood oath, when the seven separate tribes (or tribal alliances) elected a common leader. He emphasized the importance of this act by noting that the oath points they expressed contained laws that defined the mutual relationship between the ruler and the nobles. The author added that such a provision was unparalleled among the nations of Europe at that time.¹¹

Research on blood oaths continued throughout the 20th century. Hungarian legal historians thoroughly examined the topic from both public law and historical perspectives, and *Károly Tagányi* included it among the subjects of legal customary practices. In his study, he highlighted that blood brotherhood and blood drinking played significant roles not only in private law but also in public law.¹² Hungarian legal scholars accepted that the blood oath might be an ancient steppe tradition, with numerous examples found in foreign historical chronicles. This view was supported by two prominent historians of the latter half of the 20th century, *György Györffy* and *Jenő Szűcs*.¹³ Some Hungarian researchers believed that this ritual also formed the foundation of the medieval Hungarian constitution, elevating the formerly loose allied relations to a higher, state-level organization. According to this interpretation, the Hungarian state – or, as *Gyula Kristó* described it, the Hungarian nomadic state – was established in Scythia, and *Saint Stephen* only carried out a state reform in the early 11th century. Historian *Hóman* and ethnographer *Károly Katona* noted that it is likely that several blood oaths were contracted among the Hungarian tribes, but the most definitive, state-forming agreement was the Scythian one.¹⁴ *Gyula László* emphasized the importance of the blood oath in state organization.¹⁵ *István Pál Demény* ethnographer also

8 BÓNIS, Magyar jogtörténet I-II; RÁCZ, Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiből 305–306.

9 IPOLYI, Magyar Mythologia.

10 TÖRÖK, Egyetemes magyar encyclopaedia 770.

11 LADÁNYI, A magyar alkotmány története 1.

12 The chapters of the blood contract were analyzed by *Illés* and *Bónis*. OBRUSÁNSZKY, Sworn brotherhoodship in the Georgian chronicle 83, 89.

13 HÓMAN, Magyar történet; GYÖRFFY, Krónikáink és magyar őstörténet; SZŰCS, A magyar nemzeti tudat kialakulása.

14 HÓMAN, Magyar történet. KATONA, A magyar honfoglalás mondanaköre.

15 LÁSZLÓ, Régészeti tanulmányok.

presented ethnographical parallels demonstrating the continuity of the tradition in Hungarian examples. He analyzed the blood oath from an ethnographical perspective in his treatise on the legends of the Hungarian conquest.¹⁶ Among legal experts, *Barna Mezey* stated that many trace the Hungarian historical constitution back to the blood oath; however, he himself did not conduct research on the topic.¹⁷ In the 20th century, some historians questioned whether this ritual took place, but from the perspective of subsequent public law understanding, this has little significance. Nevertheless, medieval Hungarian historical chronicles attest to the existence of the blood oath; historically, some organizing principle was necessary to govern the country and to select the rulers and leaders of dynasties, such as *Álmos*, *Árpád*, and other chieftains.

It is evident how meticulously Hungarian researchers have studied the tradition of the blood oath. The exploration of the ethnography and customary law of Central and Inner Asian people largely began in the second half of the 19th century. In the 20th century, research on the Mongolian *anda* (friend in Mongolian language) was undertaken, which *Vladimirov* and later *Gongor* regarded as an important element of Mongolian tribal organization and establishment of a nomadic state.¹⁸ *Vladimirov* was the first orientalist, who examined the social organization of Mongolian tribes and early states, mentioning the blood oath was a friendship alliance. The Russian researcher pointed out that blood oaths played a significant role in tribal and clan relationships, creating unity among small groups.¹⁹ Almost the same time *Owen Lattimore* also referenced blood oaths as one of the social organizational institutions among nomadic peoples, considering this practice as an extension of kinship systems through voluntary choice.²⁰ In the 1970s, *Henry Serruys* addressed the marriage customs of steppe peoples in two publications, where he presented various forms of blood oaths as well. The researcher identified seven types of oath methods in the 18th-century Mongolian legal code, the *Kalka Jirum*: skull-breaking, drawing blood from one's finger, walking between the carcass of a halved dog, tasting each other's blood together, digging a pole into the ground, holding a spear to the tongue or forehead, holding a sword to the head, or kissing the weapon.²¹

Some of these oath forms also appear in other early historical sources. Several have been preserved within modern Mongolian folk tradition. *Serruys* observed that each form of the oath involved a shared curse or declaration of what would happen to anyone who violated the pledge.²² Japanese researcher *Fujico Isono* also studied Mongolian *anda* customs, examining Chinese records from the 13th–14th centuries created during the Mongol period. Based on these, she concluded that the primary purpose of the blood oath was to establish military alliances.

During the 1970s, *D. Gongor* conducted the most comprehensive analysis of medieval Mongolian society, building upon *Vladimirov's* research. *Gongor* mainly worked with early and 13th-14th-century Mongolian sources, and he identified *anda* as an important form of alliance among tribes. He briefly touched upon a special variation of the blood oath called *anda-kuda*, which involved the contracting parties strengthening their alliance through marriage. *D. Tsedev*,

16 DEMÉNY, *Hósi epika* 64–66.

17 MEZEY, *Magyar alkotmánytörténet*.

18 VLADIMIROV, *Obsestvennii strov mongolov* 61. GONGOR, *Halh tovchoon*.

19 VLADIMIROV, *Obsestvennii strov mongolov* 61.

20 LATTIMORE, *Nomads and Commissars* 508.

21 SERRUYS, *Oath in the Qalqa jirum* 131–141.

22 SERRUYS, *Oath in the Qalqa jirum* 131.

continuing *Gongor's* research, identified elements of ancient blood oaths in Mongolian heroic epics, although these primarily served to forge military alliances. The reason is the latest layers of Mongolian heroic epics date from the 15th–16th centuries, when a Mongolian state already existed; thus, there was no longer a need for state-organizing agreements, and the friendships formed at that time were mainly military. Since the Mongol tribes were in almost constant conflict during that period, the most important task for tribal leaders and princes was to forge military alliances to protect the realm. *Enkhsetseg* studied numerous written sources from Mongolian history between the 14th and 17th centuries and found examples of friendly agreements between tribal leaders and *Manchu* nobles. These agreements no longer relied solely on the traditional blood oath formula (*anda bololtsob*), but also employed a new term (*urag barilda* – adopting kinship). These two terms carry similar meanings, with *urag* (kinship) replacing the old *anda* (friend), although the nature of the ritual and the oath text remain consistent with ancient blood oath ceremonies. *Enkhsetseg* also refers to the antiquity of these agreements.²³

In summary, it can be stated that among steppe peoples, the most common form of alliance was the blood oath, which regulated the functioning of the state and the relationships between tribal leaders and rulers. This practice was prevalent in the social relations of mounted nomadic horsemen. These agreements were made between two or more socially equal parties. Therefore, the blood oath was a legal institution that endured for many centuries, encompassing the selection and presentation of a suitable person, followed by their acceptance. The chosen individual then took an oath as a leader to honor the agreement.

2. Forms of blood oaths in historical sources

As mentioned earlier, descriptions of steppe blood oaths can be found in ancient sources. One of the earliest accounts was written by the Greek historian *Herodotus* in the 5th century BCE. In his fourth book described how the Scythians formed alliances. The author briefly summarized the elements involved in the oath-taking process: the oath-takers would puncture themselves with an arrow or cut a small wound with a dagger on their bodies and then pour their flowing blood into a large clay bowl, into which they had also poured wine. The liquids were then mixed together. The bowl was then dipped in a sword, arrow, battle axe, and spear, after oath recited, then drank the mixture of blood and wine together.²⁴ Not only does an external description exist, but also Scythian representations of this ceremony. Artifacts from Scythian kurgans in Eastern Europe depict scenes related to blood oaths: among them is a scene showing two men drinking from a shared cup, likely symbolizing the sealing of a friendship pact. Another depiction portrays two men turning their backs to each other, prepared for battle. Some interpret this as representing men who have sworn a blood oath and trust each other fully, which is why they turn their backs. Following *Herodotus*, other ancient authors also described this ancient ceremonial act. *Pomponius Mela* and *Solinus* recorded accounts of the Scythians' blood oath. *Tacitus* additionally documented the contractual ceremonies of the *Saka*, who were of Scythian origin.²⁵ *Lucian*, another ancient author, reported an ordinary *Saka man*, *Tokaris* about how, with whom, and in what manner the Scythians do blood oath agreements. This account is significant because it

23 ENKHTSETSEG, Mongolchuudin undesniy eb negdliyn asudal 105.

24 HERODOTUS, Greek-Persian Wars, Book IV. 70.

25 OBRUSANSZKY, Andaság és komaság.

provides confidential information on how the Scythians themselves viewed this practice.²⁶ The act of blood oath was known not only in the Black Sea region but also among the steppe peoples of Inner Asia. *Sima Qian* compiled his historical work, *Shi Ji*, in the mid-2nd century BCE, which mentions the blood oath custom practiced by the *Wusun* in their treaty with the Chinese against the Huns: “Fearing Hun attacks, the *Wusun* sent envoys with horses as gifts to the Han court and entered into a brotherly alliance.”²⁷ Later the *Han Shu* chronicle also describes how the Huns engaged in blood oaths. According to it, the Huns and the Chinese ascended a hill on the left bank of a certain *Nü-wei-shui* river, where they slaughtered a gray horse. The Hunnic leader, the *Shanyu*, cut himself with his sword, and poured his blood into a cup made from the skull of a *Yuezhi* nobleman,²⁸ mixing it with liquor. They drank the blood-infused liquor, thus sealing a blood oath.²⁹ The two parties agreed to extradite thieves and return stolen objects and further pledged not to deceive each other or to fight. The agreement was concluded with a threat that anyone breaking the pact would face divine retribution. Another account mentions that “*the Hu cut bones, and the Yue cut their arms*”, indicating the existence of a blood oath.³⁰ The *Han Shu* also states that when the two peoples living west of the Chinese – the *Xianling* and the *Qiang* – ended their hostilities, they sealed their new alliance with a blood oath: “*The Xianling and Qiang ceased hostilities, exchanged hostages, and entered into a sworn alliance.*”³¹ Around 220 AD, the *Han* dynasty collapsed, and various Chinese and non-Chinese kingdoms were established in the territories of present Northern and Central China. This period is known as the Sixteen Kingdoms of the Five Barbarians. Several oath texts similar to the texts above, which indicate that this ancient custom was well known to the Huns and their successors. The next Chinese chronicle or the *Wei-shu*, for example, mentions that the leader of the *Zhuangzhuang*, *So-lun*, and *Yao Hing* concluded a friendship treaty.³²

In any case, later examples prove that the people who followed the Huns knew and used this custom to strengthen friendship. The *Ashina* clan, of Hun origin, who founded the Turkic

26 But first I will tell you how we make friends; not while drinking, as you do, nor when someone is our friend or neighbor in our youth. But when we see a good man who is capable of great deeds, we all rush to him; and what you do at weddings, we consider it right to do for the sake of friends, following them a lot and doing everything so that we do not lose friendship and do not seem contemptible. And when we have chosen someone as a friend, there follows the covenant and the greatest oath, that we will certainly live with each other, and if necessary, die for each other. And so we do; for as soon as we cut our fingers and drip the blood into a cup and dip the tips of our swords in it, we both drink from it at the same time; nothing can separate us from then on. But it is only permissible to enter such a covenant with three at most; because we consider someone who has many friends to be similar to a common harlot, and we think that their friendship is not serious. TÉLFY, *Magyarok őstörténete* 106–107. For now this also: the Scythians hold nothing greater than friendship, and there is nothing for which a Scythian would be more proud than to work together and share hair with a friendly man; and there is no greater disgrace among us than to be thought of as having betrayed friendship. TÉLFY, *Magyarok őstörténete* 104.

27 WATSON, *Records of the Grand Historian of China*. *Wusun* lived at the western border of the *Xiongnu* (Hun) Empire, probably in the territory of *Xinjiang* Province, China and some parts of present *Kazakhstan*.

28 Probably it is about the *Yuezhi* people, who were mentioned as *Rongzhi* as well. The bowl made of human skull is written by another Chinese chronicles, as “*Records of the Grand Historian and Book of Han*”.

29 *Twenty-four histories*, *Book of Han* 94.

30 CSORNAL, *Négy égtájon barbár csillag ragyog*. *Huainanzi* scroll 11.

31 CSORNAL, *Négy égtájon barbár csillag ragyog* 289.

32 *Twenty-four histories*, *Book of Wei* 103.

state, also knew the customs of sworn friendship. On the western side of the runic inscription of the Turkic-era *Begrei stele* found in *Tuva*, the word *anta* is found, which refers to a blood contract. The inscription published by *Malov* contains the following text: “*I have parted from my own relatives in a foreign land, and from my countless friends. I have parted from you, my good companions.*”³³ Unfortunately, no contemporary record of the oath of the European Huns has survived, but we find this form of friendship among one of the Huns’ descendants, the Avars. Archaeologists found a runic inscription on a belt buckle found in an Avar cemetery near *Zamárdi*, the inscription of which was deciphered by *János Harmatta*. According to this, the inscription on the belt is as follows: “*Fulfill the oath, increase your friend, food, and booty!*”³⁴ This sentence concisely summarizes the obligations of the parties to the blood covenant. *Menander Protector*, also made a brief note about the special oath of the Avars. The contemporaries of the Avars, the *Lombard Paulus Diaconus*, and the *Eastern Roman Theophanes* note that the Avars and the Lombards entered into an ‘eternal’ alliance with each other, which perhaps involved concluding a blood covenant.³⁵ *Theophanes* even though he knew that all this was put in writing.³⁶ All three data prove the existence of blood contracts among the Avars (Uar-Huns), who were called Huns. The Bulgarians who migrated to the sub-Danubian region were familiar with blood contracts, as evidenced by the inscription of *Khan Krum*, who ruled at the beginning of the 9th century. In his inscription from *Madara*, he mentions the *Khanar* dignitary, whose task was to let the blood of the contracting party’s flow. Two Chinese dynastic sources, the *Jiu Tang-shu* and the *Xin Tang-shu*, also report on the *Uyghurs*, one of the descendants of the Huns in Inner Asia, who joined the *Tokuz-Oguz* alliance system. They were also familiar with the blood treaty. According to one source, the *Uyghurs* concluded a military alliance with the Chinese in the usual steppe manner. In 762, the *Tang* ruler and *Tengli Khan* made a brotherly oath,³⁷ and in 765 the *Xin Tang-shu* described the entire ceremony, a typical nomadic brotherhood ceremony.³⁸ *Jacques Gernet* notes that toward the end of the *Tang* Dynasty, various nomad-origin military leaders and rebels against the dynasty commonly adopted brotherhood bonds. The French sinologist adds: “*This type of oath involved more obligations than kinship by blood.*”³⁹ In the dynastic chronicle of Inner Asia, the *Liao-shi*, which records the history of the *Khitan* rulers following the *Uighurs*, several brotherhood ceremonies are also documented. In the year of 905, it states that two friends exchanged their robes and horses and agreed to become brothers.⁴⁰ In 983 another ceremony is mentioned where the ruler and one of his friends exchanged bows, arrows, saddles, and horses –

33 MALOV, *Yenisenskaya pismennosti* 31, row 7–8. We can find word *anta* two times in the text.

34 HARMATTA, *A Zamárdi avar nagyszíjvég rovásírásos és szogd feliratai* 107.

35 SZÁDECZKY-KARDOSS, *Az avar történelem forrásai* 47.

36 SZÁDECZKY-KARDOSS, *Az avar történelem forrásai* 33–34.

37 MACKERRAS, *The Uighur empire* 72.

38 “*Then Zu-Yi took his wine and asked Governor-General Ho to conclude the agreement and drink to it. Zu-Yi said: <Long live the Tang emperor! Long live the Uyghur Khagan! Let the generals and ministers of the two countries also have a similar greeting. If anyone violates this agreement, let him be killed and his entire clan massacred!> When the barbarian chief minister, Mo-tu mo-ho ta-kan, Tun and others heard this, their courage went away, and when the wine reached them, they immediately said: <We swear an oath to Your Grace without change>.*” MACKERRAS, *The Uighur empire* 81.

39 GERNET, *A History of Chinese civilization* 213.

40 LIAO-SI, *The history of the Chinese Society Liao* 239.

key equipment of nomadic warriors.⁴¹ *Abaoji*, the Khitan ruler and founder of the Liao Empire, took an oath of sworn brotherhood with *Li Keyong*, the leader of the Sha-tuo Turks serving on the Chinese border guard, in the early 10th century.⁴² In the 13th-century work “*The Secret History of the Mongols*”, the rituals of blood contracts, or *anda*, are also described. *Temüjin*, later known as *Genghis Khan*, entered sworn friendships with many individuals. As a child, he formed an alliance with *Jamuka*, which was reaffirmed multiple times. According to “*The Secret History of the Mongols*”, one notable instance involved the exchange of gifts. Another well-documented alliance was with the ruler of the Kereit. After the kidnapping of his wife, *Temujin* visited his father’s former sworn brother, *Tooril Khan*, bringing him as a gift the sable robe received as a wedding present and requesting the renewal of their blood oath. *Tooril* pledged not only to recover his wife but also to reunite *Temujin*’s scattered people, and he fulfilled this promise.⁴³ Historically, *Temujin*’s father, *Jisugei*, had similarly helped the deposed *Tooril*, illustrating the mutual support of sworn brothers. *Kereit Khan*’s oath has survived in poetic form, as follows:

*“For the black sable cloak,
Your unruly people have dispersed,
I will swiftly gather them.
For the beautiful sable cloak,
Your people have fled,
With all my heart, I will bring them together.”*⁴⁴

Later, *Temujin* also formed similar alliances with his son, *Sengum*. After he rose to power as *Genghis Khan* with the support of his friends and allies, he entered brotherhood with several tribal leaders. Although the Mongol chronicle does not record these agreements individually, the Great Khan often refers to military leaders as *anda*, which suggests that he previously established sworn brotherhoods with them. Contemporary sources confirm that Mongol rulers not only formed such alliances within Inner Asia but also with leaders of other nations. The Georgian chronicle *Kartlis Tskhovreba* records that Mongol rulers entered into blood contracts with members of the Georgian *Bagratid* dynasty on several occasions.⁴⁵

According to the records of “*The Secret History of the Mongols*”, this type of agreement was widely known within Inner Asia. Not only *Genghis Khan*, but also the tribes fighting against him, united their forces through such bonds, and even formed alliances. At the end of the 12th century, the tribes opposing the Mongols gathered, forged brotherhood, and elected *Jamuka*, who had been unfaithful to *Genghis Khan*, as their leader. The Mongol chronicle reports: “*They cut a stallion and a mare’s throat, and sealed the alliance with an oath.*” Furthermore, another coalition was formed against the rising power of the Mongols. The Naiman, Merkit, Dorben, Tatar, and Oirat tribes allied to create a coalition against *Genghis Khan*. They also chose a common ruler.

The successors of the European Huns, the Hungarians, also concluded blood oaths. The first such oath occurred when they set out from Scythia to reclaim their ancestor, King *Attila*’s,

41 LIAO-SI, *The history of the Chinese Society* Liao 261.

42 MOTE, *The Imperial China* 62.

43 RACHEWILTZ, *The Secret History of the Mongols* 96.

44 RACHEWILTZ, *The Secret History of the Mongols* 116.

45 OBRUSANSZKY, *Andaság és komaság*.

land. Not only does “*Gesta Hungarorum*” describe this single blood oath, but it also records that upon leaving Scythia, *Árpád* was later reaffirmed in his princely office.⁴⁶ In this account two acts of blood brotherhood were recorded, indicating that such alliances were a very common formula at that time.⁴⁷ This tradition is further supported by a foreign source attesting to a similar blood oath made by the Hungarians. The 10th-century letter of Archbishop *Theotmar* of Salzburg to Pope *John IX* laments that they were accused of having contracted a pagan-style oath: “*It has been alleged that the Slavs accused us of violating the Catholic faith by making a pagan oath – swearing on dogs, wolves, and other impious gods – and establishing peace in such manner...*”⁴⁸ This statement is particularly significant because it confirms that, at that time, the practice of blood brotherhood was indeed known among the Hungarians. Later it spread over the Cumans. Joinville documented a ceremony between the Byzantines and the Cumans: “*The Cumans poured water diluted with wine into a large silver vessel, making a wound on themselves and adding their own blood; the same was done by the Byzantine emperor and his court officials for the purpose of agreement, after which both parties mutually drank from the blood, and the Cumans swore that they would henceforth live in blood brotherhood with the Byzantines.*”⁴⁹ Joinville also adds that the dog they stabbed with a sword and cut into pieces, symbolizing that those who violate such an agreement shall perish in such manner. Not only did a foreign chronicler record this peculiar way of swearing, but Hungarian chroniclers also described it. After the Mongol invasion, King *Béla IV* contracted such an agreement with the Cuman aristocrats. It is likely that this custom was still well known at the Hungarian royal court at that time.⁵⁰

From the above list, it is evident how widespread and persistent the custom of blood brotherhood was among steppe horsemen from the ancient times.

It’s interesting that Hungarian legal historians have conducted thorough research on the legal nature of blood vows, yet few have dealt with the oath points recorded in the Hungarian historical source, the “*Gesta Hungarorum*”. Nearly, no researcher has compared the Hungarian oath points with those from the Eurasian steppes.

While we can never know exactly what was said or what transpired during these ceremonies, there is no doubt that such oaths existed, as they were common among Eurasian steppe horse peoples. These groups also established similar rights and duties for the parties in their treaties. To the best of my knowledge, no prior research has systematically compared the Hungarian blood brotherhood points with those recorded in Eastern and Asian chronicles or folklore. This is the first scholarly attempt to explore whether other peoples also adopted similar oath practices. In this paper, I aim to demonstrate that not only the act itself but also the oath points exhibit many similarities. Let me present the extract from the “*Gesta Hungarorum*”.

46 ANONYMUS, *Gesta Hungarorum* 5.

47 ANONYMUS, *Gesta Hungarorum* 10.

48 GYÖRFFY, *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* 220.

49 OBRUSÁNSZKY, *Andaság és komaság*.

50 GYÖRFFY, *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* 200. King *Béla IV*’s envoys reported about the oaths of the Cumans (around 1247–1248).

3. Election and suitability

This point asserts that tribal leaders, guided by a common will, elected *Álmos* and his successors as princes. They also declared that henceforth, the ruler would always be chosen from *Álmos*'s progeny. This implies that the Hungarian tribes elected their leaders democratically through voting, and the throne was not automatically inherited. *István Csekey* interpreted the Hungarian succession law as a combination of inheritance and election. Specifically, he understood *Anonymus*'s points to mean: “*The right to acquire supreme authority was based on descent from the bloodline of Árpád, and the method of selection was through election; thus, both inheritance and election jointly applied.*”⁵¹ *Győrffy* considers the motif of election as a tradition rooted in ancient customs.⁵² *József Illés* states that the act of election appears not only in *Anonymus*'s writings but also in the Zagreb and Nagyvárad chronicles. He believes that *Anonymus* was drawing from a longstanding tradition.⁵³ The anonymous author explicitly states that the purpose of the alliance was to conquer new territory, and the blood oath established the framework for responsible governance, providing the legal basis for removing a leader who acted against the community. Unfortunately, ancient chronicles do not mention how states were established through blood alliances. That is why data from “*The Secret History of the Mongols*” is invaluable, as it describes the election process: how *Temüjin*, later known as *Genghis Khan*, was elected as ruler.⁵⁴

Legal historians have established that our ancestors, during state formation, likely adopted provisions like those found in blood agreements. These principles are reflected in later public laws, contracts, and legal traditions, indicating a mindset consistent with blood brotherhood. This marked a transition from temporary, alliance-based arrangements to a permanent, close cooperation characteristic of eastern, steppe-type states. According to *Illés*, the points of the oath were essential constitutional provisions among the Hungarians. He regarded the blood pact as a distinctive Hungarian trait, which is understandable given that, in 1907, early internal Asian historical sources – necessary to prove that such agreements existed not only among Hungarians but also in other parts of the Eurasian steppes – were not yet available. Moreover, he explained that the entire tradition originated from the pure institution of election, which likely dates to tribal assemblies – called *eje* in Mongol chronicles – meaning agreement, symbolizing that important decisions required consensus among tribal leaders.⁵⁵

Only one significant detail remains regarding the account of the Hungarian royal succession, namely the ritual of raising *Álmos* on a shield. While many interpret this practice as having Byzantine origins, its true provenance may be more accurately traced to Inner Asian steppe civilizations. According to Chinese historical records, members of a maternal lineage coalition allied with the Huns – specifically, the *Tabgach* – elected their ruler through a particular method: seven men seated on a circular felt chose their leader. *Boodberg* posits that the election of a leader on felt, and the use of the number seven represent ancient Inner Asian customs, which persisted among Turkic peoples and continued through the Mongol period.⁵⁶ Only one significant detail

51 CSEKEY, A magyar trónöröklési jog.

52 GYÖRFFY, Krónikáink és magyar őstörténet 127.

53 ILLÉS, A magyar társadalom és államszervezet a honfoglaláskor 52.

54 RACHEWILTZ, *The Secret History of the Mongols* 123–124.

55 GONGOR, *Halh tovchoon*.

56 BOODBERG, Selected paper of Peter A. Boodberg 308. The renowned sinologist analyzed Inner Asian electoral practices in accordance with *Tabgach* rites.

remains regarding the account of the Hungarian royal succession, namely the ritual of raising *Álmos* on a shield. While many interpret this practice as having Byzantine origins, its true provenance may be more accurately traced to Inner Asian steppe civilizations.

Károly Tagányi pointed out that all historical and contemporary legal customs suggest that the Hungarian blood oath or blood alliance could only have occurred in a context where *Álmos* himself participated in mutual bloodletting and blood-drinking. The leaders, based on this bilateral contract, voluntarily pledged allegiance as sworn blood brothers.⁵⁷ This form of agreement obligated all parties – both rulers and nobles – to adhere to their oath. The principle of election combined with hereditary succession was embedded within the royal succession law of the *Árpád* dynasty. The throne was hereditary – belonging to members of the *Árpád* house – and was connected to the family, based on seniority or suitability, as determined by election following consecration. This process involved tribal chieftains and national leaders through nomination (*praesentatio*) and election by free soldiers or later nobility, often by *acclamatio* – popular acclaim – and through the king's oath-taking. *Zlinszky* affirms that: “*The transfer of power (translatio imperii) from a ruler freely appointed and accepted by the armed people in an ordered manner can be recognized in this.*”⁵⁸

The principle of *idoneitas* (candidate) played an important role in the accession to the throne. It was widely regarded as a significant element of public law, although some scholars have regarded it solely as a Christian principle. However, most sources related to eastern and steppe peoples reveal that this was also a customary practice among Eurasian nomadic animal-herding cultures. A famous story from Chinese chronicles illustrates this, in which an heir to the throne proves his suitability for rulership.

The great ruler of the Huns, *Tou man*, designated his son *Mao dun* (*Baatar*) as his successor (*shanyu*). However, for the sake of another wife, he changed his decision and ordered the execution of his mature son *Mao dun*. The boy narrowly escaped the danger, subsequently organized his own army, and ultimately killed his father, thereby taking control over the Huns and demonstrating his fitness for leadership.⁵⁹ Mongol chronicles embed this story within their historical narratives, recounting that *Genghis Khan*, for example, designated his third son *Ogedei* as his successor because he was considered the most skilled in state organization.⁶⁰ In Hungarian historical chronicles, there are several examples illustrating that the princes of the realm prioritized the principle of competence, always seeking to have the most capable ruler lead the Hungarians. Moreover, these examples date from periods when Christianity had not yet exerted such influence that it could have been used as a criterion for royal selection. It is unlikely that, in the 11th century, a country recently converted to Christianity – yet still characterized by old traditions – would have based such crucial decisions on foreign cultural influences, especially when facing external threats.⁶¹ It is more plausible that the principle was not explicitly Christian but rooted in ancient tradition, possibly derived from agreements contained within the blood contract. It was probably this customary practice, rather than Christian principles, that led *Péter Orseolo*, who disliked the Hungarians, to be deposed. Instead, *Aba Sámuel* – who was in marital alliance with the *Árpád* dynasty – was chosen as king. When *Aba Sámuel* also proved unsuitable, the

57 TAGÁNYI, A hazai élő jogszokások gyűjtéséről.

58 TAGÁNYI, A hazai élő jogszokások gyűjtéséről.

59 SIMA QIAN, Records of the Grand Historian 110.

60 See the Mongolian chronicle from the 17th century, which summarise the History of the Moingols: Altan tobchi 206.

61 KULCSÁR, Krónikáink magyarul. Pozsonyi krónika 56–57.

realm's princes, after further consultation, invited *Vazul's* sons to the throne. Even in the early 11th century, the elected successor of King *András*, *Salamon*, who had been designated as heir, was expelled on the same grounds as two previous unsuitable kings. Instead, "at the wish of the Hungarians", *Géza* was chosen as king. After *Géza's* death, *László* was also elected by consensus, even though the crowned King *Salamon* was still alive. This indicates that the power of collective election outweighed the legitimacy of the crowned king. As a result, *Géza* and *László* were not considered illegitimate rulers. Later, we also observe that the chronicles did not interpret the deposition of kings and the election of new rulers as a *coup* because these decisions were likely made by the realm's princes collectively. This demonstrates that the princes of the country were not necessarily attached to a specific ruler but sought a suitable monarch whenever needed. For this reason, within the *Turul* clan, they consistently chose a worthy candidate for the throne.

4. The common distribution of shared loot

The second point of the Hungarian blood oath concerned the allocation of jointly acquired possessions. This was a significant aspect because the Hungarian tribes, originating from Scythia, aimed to reclaim the lands of King *Attila*. According to the "*Chronicon Pictum*", the ruler of the European Huns, *Attila*, could also distribute the spoils and negotiate new campaigns in Thuringia. This is supported by the fact that local German traditions mention a council site near Augsburg, in Mering.⁶² *Anonymus's* chronicle states that *Álmos's* ancestors possessed and, through campaigns, regained lands and peoples, which he considered as shared spoils among the leaders, with each receiving a portion. According to that historical source, the division was carried out at the 'ser assembly'. *Bónis* suggests that the distribution was likely based on ranks and the order of accession,⁶³ considering the 'ser assembly' to be a 13th-century invention. *József Illés* contends that *Anonymus* sensed that such legislation must have existed and was aware that its foundations had been laid by the *Árpád* dynasty at the end of the 9th century. There may be debate whether an actual 'ser' assembly took place, but it is certain from eastern sources that since the time of the Asian Huns, frequent assemblies convened to discuss domestic and foreign

62 *Gunzenlee*, from the camp site near Mering, is mentioned in the medieval epic *Biterolf and Dietleib*, which was most likely composed in connection with the *Nibelungenlied*. The historical background of this legend is the conquest of the Burgundians by King *Attila* in 436. The work mentions that King *Attila* decided to take revenge on King *Gunther* and *Hagen of Burgundy*. Accordingly, in 435, the Hunnic ruler set out from the Pannonian Plain with his army towards the Burgundian capital, Worms. It is said that he encamped near *Gunzenlee* and stayed there overnight (*Biterolf and Dietleib* epic, section 5745). On the return journey, he also camped there again after successfully defeating the Burgundians at Worms (*Biterolf and Dietleib* epic, line 12825). It cannot be historically confirmed whether King *Attila* indeed spent the night at *Gunzenlee*, as the epic survives only in a 16th-century copy; however, it is certain that *Gunzenlee* has been an important camp site for Germanic tribes since the early Middle Ages. The name of the place means 'hill near water', indicating its excellent location. From the Merovingian period (430–750) through the 13th century, royal assemblies were held in the vicinity of Mering. At that time, there was no dedicated building for the diet; rather, open fields were generally used for such purposes. The identification of *Gunzenlee* with the field near Mering is also likely because high-ranking individuals were buried in a Barrow from the Hallstatt D period in a nearby area during the early Middle Ages. The territory was a royal estate, with a prime location along the Lech River. Fieldwork conducted on June 20, 2024, in Mering was led by *Johannes Kieweg*, a local historian, and *Dieter Bordon*, from the Mering archive and son of the director.

63 BÓNIS, Magyar jogtörténet I–II, 15.

policy and to decide on military campaigns. It is highly probable that similar assemblies were held during the conquest of the homeland, where everyone involved in the campaign received their share of the spoils. Similar distributions are documented in Mongol sources, where *Genghis Khan* also rewarded his soldiers. In fact, the Mongol blood oath itself includes rules for dividing shared spoils. “*The Secret History of the Mongols*” describes this: “*Those who helped establish the state with him and fought with him, he made commanders of the armies.*”⁶⁴ There is early evidence regarding the functioning of tribal councils and later national assemblies. It can be argued that such a system existed among the Huns⁶⁵ and the peoples that followed, including the Hungarian tribes. Based on eastern analogies and the opinions of Hungarian legal scholars, we can suggest that this was indeed part of the Hungarian blood oath.

5. Leaders who elected Álmos, should not be excluded from the council of leaders

This point addresses the status and protections afforded to the nobles who elected the ruler, explicitly stating that official positions are hereditary. It also emphasizes that these nobles and their successors are protected by law, thereby ensuring the continuity of office and authority. This principle of shared rule – alternating between hereditary succession and election – was already noted by *Sima Qian* in relation to the organization of the Asian Huns’ statehood.

In fact, both *Illés* and *Hóman* regard most of the blood oath points, including this one, as late additions from the 12th or 13th century. Given the incomplete sources and insufficient ethnographic analogies, this issue cannot be definitively resolved in either direction. It is true, however, that in nomadic states, officials were only deprived of their power if they proved unfit or failed to report on their duties to the ruler or did not appear at the national assembly.

The point that states the ruler and those who elected him govern jointly is particularly significant because it excluded the possibility that the ruler could govern alone and accumulate absolute power. Both foreign and domestic scholars agree that the Eurasian steppe states represented one of the most democratic political systems of their time within their social framework. It is possible that a similar point existed among the Hungarians, as the events of the 11th century demonstrate that Hungarian noblemen opposed the king when he governed on behalf of foreigners. However, a comprehensive understanding of this would require more evidence.

Unfortunately, very limited data is available regarding who contracted these blood oaths and how many individuals were involved. For the Asian Huns, it is known that, alongside the Shanyu, there was a Council of 24 advisors called *Da Chen*, according to Chinese sources. *Omelyan Pritsak* translated this term as ‘great men’, suggesting that these advisors may have been the highest officials assisting the ruler in governance or providing counsel at imperial assemblies. The council of 24 is mentioned not only in eastern and Asian Hun sources but also in the *Nibelungenlied*, which preserves memories of the Huns and refers to such officials. As ranks were hereditary, officials were only dismissed if found unfit or if they failed in their

64 RACHEWILTZ, *The Secret History of the Mongols* 224.

65 According to the *Sima Qian*, the Huns held three major assemblies annually – during the New Year, Spring, and Autumn. A later chronicle reveals that anyone who failed to appear at these assemblies was deprived of their office. Similarly, the “*Chronicon Pictum*” includes a provision stating that insurgents and those who resisted were stripped of their noble status. See: SIMA QIAN, *Records of the Grand Historian* (Shi Ji 110).

duties, such as neglecting to attend the annual state assembly. The point stating that the prince and the elected nobles govern jointly is particularly significant, as it explicitly excludes the possibility of a ruler governing alone and gaining absolute power.

6. The sanctions for breaching the blood oath

This point was not only present among eastern nomadic peoples but virtually in every state, as treason or sacrilege has always been regarded as a mortal sin everywhere. According to Illés, the last two points merely serve as the legal sanctification of the entire agreement.⁶⁶ In the Hungarian context, the symbolic act of splitting a dog was a punishment symbolizing that the offender would perish by death. It is highly likely that this point was included in the Hungarian blood oath points, as it was necessary to regulate what should happen to rebellious subjects. A similar custom can be observed among the Cumans, who, at the time of the oath, would cut a dog in half, thus indicating the punishment for oath-breakers. The Mongol chronicle recounts how two officials swore allegiance to *Genghis Khan*: “If we should rebel against your command, separate us from our property, our families, and our chosen wives. Cast our fallen black heads onto the bare ground.”⁶⁷ In “*The Secret History of the Mongols*”, numerous examples of oath-breaking are recorded. For instance, *Tooril Khan*, responding to *Temüjin (Genghis Khan)*’s election, warned: “Congratulate my and your alliance, and do not break your promise, do not tear your sash or your belt!”⁶⁸ This served as a warning to the contracting parties to uphold their oath.

7. Whoever violates the agreement should be cursed forever

The last two points specify what actions should be taken if a signatory breaches the agreement. While some analysts believe these are late additions, it is not impossible that some form of oath or stipulation already existed at the time of the agreement, as it was necessary to regulate the relationship between the ruler and the noble electors. *Tagányi* emphasizes that the essence of the blood oath was that every participant took part, and its points applied to everyone. This is crucial because it meant that not only traitorous nobles could be punished, but the ruler himself could also be held accountable. In the Hungarian context, the symbolic act of splitting a dog was a punishment symbolizing that the offender would perish by death. It is highly likely that this point was included in the Hungarian blood oath points, as it was necessary to regulate what should happen to rebellious subjects. A similar custom can be observed among the Cumans, who, at the time of the oath, would cut a dog in half, thus indicating the punishment for oath-breakers.⁶⁹

Not only in Hungarian history but also since the time of the Asian Huns do we find instances where nobles could unite against the ruler. The “*Qian-Han Shu*” (“*The History of the Former Han*”) records that *Woyanqudi shanyu* (60–58 BCE) planned to submit to the *Han* dynasty. The Chinese note that his rebellious ministers killed him before the agreement could be finalized.

“*The Secret History of the Mongols*” mentioned numerous examples of oath-breaking are recorded. For instance, *Jamuka*, *Genghis Khan*’s childhood friend and rival, repeatedly betrayed

66 ILLÉS, A magyar társadalom és államszervezet a honfoglaláskor 55.

67 RACHEWILTZ, *The Secret History of the Mongols* 123.

68 RACHEWILTZ, *The Secret History of the Mongols* 178.

69 OBRUSÁNSZKY, *Andaság és komaság*.

him because he also wished to rule. When he was captured and brought before *Genghis Khan*, his punishment for his treachery was death. However, the great Mongol khan ordered that he die in such a way that no blood would be shed, emphasizing the symbolic nature of the oath and its associated punishments. Due to the strict, all-encompassing regulations, some researchers suggest that the Eurasian steppe state was among the most democratic political systems of its time. *Bónis* explained the fifth point by suggesting that the leaders did not need to fear royal excess, as *Álmos*'s family was believed to be sent by the divine, composed of heroic figures. While the wording sounds idealized, the historical reality shows that similar provisions existed already in the 11th century, as noted above, and such points had been present since antiquity among the Inner Asian peoples, providing a basis for holding rulers accountable for their actions. *Zétényi* believes that the curse formula could have also implied losing the throne, yet it granted the populace the right to oppose unjust rule without repercussions. Together with *Tallós*, he argued that this oath point is connected to the resistance clause of the *Golden Bull* (1294), which allowed the nation to resist a ruler who violated its provisions. This point is an important component of the democratic thought characteristic of the Eurasian steppes, and it appears at the end of virtually every such treaty, stipulating what should happen to those who violate the agreement. The Hungarian curse formula implies divine punishment for the wrongdoer. Those struck by this divine curse were probably expelled from the community, which effectively meant that anyone could kill the offender without consequences.

From these points, the clauses of the agreement outlined the rights and duties of the tribal leaders and confederation leaders. Those entering the contract solemnly pledged, often orally, the reasons for the alliance and their commitments. Historically, such oral contracts were sealed with blood, with the participants drinking each other's blood to sanctify the oath. At the end of the oath, a curse formula stipulated that the violator of the alliance should perish.

8. Obligations of the contracting parties

Based on available evidence, let us consider what the blood-sealed oath meant for the signatories. "*The Secret History of the Mongols*", written in the 13th century, explains that the *andas* involved mutual tasks: to defeat their common enemy, recover stolen goods, and share the spoils. Elsewhere, it states that sworn brother *anda* loved each other so much that they would not betray each other during their lifetime, protecting one another's lives. The Scythian physician *Tokaris* regarded this friendship contract as the closest bond between two individuals.

The oral contract provided social protection for the signatories and their descendants, which may explain its popularity in the past and why this form of alliance has persisted in modern times. Those who contracted the oath also undertook the responsibility that, upon the death of their sworn friends, they would raise and care for orphaned children as their own. This type of care also helped *Temujin* (*Genghis Khan*) in uniting the tribes. For example, when the Tatars poisoned the future Mongol ruler's father, the allies abandoned the orphaned boy, leaving *Temujin* without support from his brothers and mother. To restore his father's former power, the boy entered into friendship agreements: first, *Boorchu* joined him, and together they reclaimed stolen horses; later, when his wife was kidnapped, he went to his father's sworn brother, *Tooril Khan*, to seek help, reminding him of the ancient alliance they had once established. At this point, the powerful steppes ruler, *Tooril Khan* of the Kereits, renewed the blood pact with *Temujin*, confirming it with the same oath as his father, *Yisugei*. He promised to regain the boy's people and restore him to the throne, as his own father, *Yisugei*, had done before him. "*The Secret His-*

tory of the Mongols” also mentions that when *Tooril Khan* was deposed and forced into hiding by his brothers, *Yisugei Bator* helped him reclaim his throne, and he in turn supported *Temujin*.⁷⁰ After jointly defeating the Merkites and restoring his wife, many tribes also joined *Temujin*’s cause. Some even proposed gathering a council to select a supreme ruler, which in 1189 resulted in *Temujin* being proclaimed khan, taking the name *Genghis Khan*. At this assembly, the new ruler rewarded his friends and granted them official positions.

The next major event occurred in 1206, when *Temujin* was again elevated by his allies to act as the unifying khan of the Mongol peoples – their Great Khan. According to Mongol historical records, this office was held by 80 *anda*, or sworn brothers, whom *Temujin* had formed friendships with during the prolonged civil war. After establishing the empire, he rewarded these tribal leaders with state offices. Beyond military alliances, social care was also vital. The Mongols maintained a strong tradition of caring for orphans. For example, in Chapter 171 of “*The Secret History of the Mongols*”, *Kuyildar-sechen*, one of *Genghis Khan*’s sworn brothers, requested that if he fell in battle, his friend would raise his children: “*I want to fight before the anda. Later, when my orphaned sons need a guardian, the anda shall care for them.*” The Mongol sources also show that within families, multiple blood oaths were sometimes contracted. A good example is *Genghis* himself, who not only made sworn brotherhood with his father, *Yisugei*, but also with his father’s son, *Sengum*, called *anda* in the Mongol records. This likely strengthened the existing friendship bond. Additionally, it was customary during the Mongol period for sworn friends to strengthen their bonds through marriage, a practice that provided a double guarantee that the parties would not betray each other. External and internal sources mention a complex alliance system involving a combination of blood brotherhood and marriage.

This relationship is referred to with the Mongol term *anda-kuda*, which established multiple, close bonds between the contracting parties. There are relatively few sources describing this type of alliance; from the early period of the Scythian and Hun eras, almost nothing has survived, and Hungarian chronicles do not mention such relationships either. Most references come from the Mongol period, specifically during the late 12th-century unification wars and the *Yuan* Dynasty (1271–1368). Mongol and Chinese sources mention the *anda-kuda* relationship but do not explain the origins of the dual alliance. *Genghis Khan* entered a blood oath with the leader of the *Onggirat*, *Terge Emel*, which was strengthened with a marriage alliance. *Genghis Khan* renewed the former alliance between his father and *Tooril (Ong) Khan* of the Kereit, intending to solidify this connection through marriage. He requested the hand of *Ong Khan*’s daughter, *Chaur-beki*, for his eldest son *Jochi*, and offered his own daughter, *Kojinbeki*, to *Sengum*, *Ong Khan*’s son. However, the Kereit leaders rejected this proposal, and the relationship among the former allies deteriorated. In the early 13th century, during his campaigns to unify the empire, *Genghis Khan* formed an alliance with the Ongut leader *Alakus Tegin*, who acquired the right to marry within the Golden Clan. The Great Khan established an *anda-kuda* relationship with the leader of the *Ongut*. There are also reports that the place where the blood oath was made was called *Anda City*. *Rashid-al-Din* notes that *Genghis Khan* also formed a similar alliance with *Qutuqa Beki*, the ruler of the Western Mongol Oirats. *Rashid-al-Din* further records that *Genghis Khan*’s youngest son, *Tolui*, and *Jadai Noyan* entered an *anda* contract, agreeing to marry within each other’s tribes. During the *Yuan* Dynasty, many administrative leaders and high officials commemorated their privileges by establishing *anda-kuda* relationships with the royal family, the Golden Clan.

70 RACHEWILTZ, *The Secret History of the Mongols* 96.

From the above list, it is evident how widespread and long-standing the custom of blood brotherhood was among steppe horse people across time and space. Friendship treaties were sometimes established for private reasons, sometimes for public purposes. Nevertheless, some Hungarian historians do not consider the study of the act of blood brotherhood as significant in the formation of the state. The examples above show that this custom was not only used to strengthen friendships but also employed by many peoples' leaders to establish the steppe horseman empires.

Sources and literature

- Altan tobchi by Luvsandanzan. Hohhot 1984
- ANONYMUS: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről [Gesta Hungarorum. The Book of King Béla's Clerk about the Deeds of the Hungarians]. Budapest 1975
- BÓNIS György: Magyar jogtörténet I–II. [Hungarian Legal History I–II]. Budapest 1944
- BOODBERG Peter: Selected paper of Peter A. Boodberg. Los Angeles 1979
- CORNIDES Dániel: Vindiciae anonymi Belae regis notarii. Editae, auctae a J. Christ. Engel. Budae 1802
- CSEKEY István: A magyar trónöröklési jog: jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmelléklettel [Hungarian Succession Law: A Study of Legal History and Public Law with Appendix]. Budapest 1997
- CSORNAI Katalin: Négy égtájon barbár csillag ragyog. Az ázsiai hunok a kínai forrásokban [Barbarian Stars Shine in the Four Corners of the Sky. The Asian Huns in Chinese Sources]. Budapest 2007
- DEMÉNY István Pál: Hősi epika [Heroic Epic]. Budapest 2002
- ENKHTSETSEG D: Mongolchuudin undesniy eb negdliyn asuudal (XIV–XVIIth zuun). Mongol ulsin tor, erkh zuin tuukhen ulamjial, shinechleliyn zarim asuudal. Ulaanbaatar 2001
- GERNET, Jacques: A kínai civilizáció története [The History of Chinese Civilization]. Budapest 2001
- GONGOR, D.: Halh tovchoon. II. BNMAU. Sindzslah uhaani akademi. Tüühin hüreele. Ulaanbaatar 1978
- GÖCKENJAN, Hansgerd: Eskü és szerződés az altaji népeknél [Oaths and Contracts among the Altai Peoples]. In: KOVÁCS László – PALÁDI-KOVÁCS Attila (eds.): Honfoglalás és néprajz [Conquest and Ethnography]. Budapest 1997, 333–345.
- GYÖRFFY György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról [About the Ancestors of the Hungarians and the Conquest of the Carpathian Basin]. Budapest 1986
- GYÖRFFY György: Krónikáink és magyar őstörténet. Régi kérdések-új válaszok [Our Chronicles and Hungarian Prehistory. Old Questions – New Answers]. Budapest 1993
- HARMATTA János: A Zamárdi avar nagyszíjvég rovásírásos és szogd feliratai [The Runic Inscriptions and Sogdian Inscriptions on the Zamárdi Avar Belt Buckle]. Somogyi múzeumok közleményei [Announcements from Museums in Somogy County]. Kaposvár 1996, 107–112.
- HERODOTUS: History of the Greek and Persian Wars. New York 1963
- HÓMAN Bálint: Magyar történet [Hungarian History]. Budapest 1928, <https://mek.oszk.hu/00900/00940/html> (23. o. 2026)
- ILLÉS József: A magyar társadalom és államszervezet a honfoglaláskor [Hungarian Society and State Organization at the Time of the Conquest]. In: CSÁNK Dezső (ed.): Árpád és az Árpádok: Történelmi emlékmű [Árpád and the Árpáds: Historical Monument]. Budapest 1907, 43–61.
- IPOLYI Arnold: Magyar Mythologia [Hungarian Mythology]. 1854 Pest

- KATONA Imre: A magyar honfoglalás mondaköre [The Legend of the Hungarian Conquest]. Horvátországi Magyarság, No. 7/1996, 16–21.
- Képes Krónika a magyarok régi és legújabb tetteiről [Illustrated Chronicle of the Old and Recent Deeds of the Hungarians]. Translated by GERÉB László. Budapest 1986
- KULCSÁR Péter: Krónikáink magyarul III/1. Történelmi források [Our Chronicles in Hungarian III/1. Historical Sources]. Budapest 2006
- KUOSMANEN, Päivi: The Nature of Nomadic Power. Contacts between the Huns and the Romans during the Fourth and Fifth Centuries. Turku 2013
- LADÁNYI Gedeon: A magyar alkotmány története [The History of the Hungarian Constitution]. Pest 1863
- LÁSZLÓ Gyula: Régészeti tanulmányok [Archaeological Studies]. Budapest 1977
- LATTIMORE, Owen: Nomads and Commissars: Mongolia Revisited. New York 1962
- LIAO-SI: The history of the Chinese Society Liao. Philadelphia 1946
- MACKERRAS, Colin: The Uighur empire. According to the T'ang Dynastic Histories. Canberra 1972
- MALOV, S. E: Yenisenskaya pismennosti. Tyurkov. Moscow 1952
- MEZEY Barna (ed.): Magyar alkotmánytörténet [Hungarian Constitutional History]. Budapest 2003
- MOTE, F. W: The Imperial China. Cambridge 1993
- OBRUSÁNSZKY Borbála: Andaság és komaság – Az eurázsiai vérszerződés vizsgálatára [Andas and Comradeship – An Examination of Eurasian Blood Covenants]. Székelyföld, Vol. 18/2014, 64–99.
- OBRUSÁNSZKY Borbála: Sworn Brotherhoodship in the Georgian Chronicle. Mongolica. An International Journal of Mongolian Studies. Secretariat of the International Association for Mongolian Studies, Vol. 54/2019, 80–86.
- RACHEWILTZ, Igor de (trans.): The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century. Leiden – Boston 2006
- RÁCZ Lajos: Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiből [The Nomadic Roots of our Symbols of Power]. In: MEZEY Barna (ed.): Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok [Legal Culture, Processes, Rituals, and Symbols]. Budapest 2006, 303–315.
- SERRUYS, Henry: Oath in the Qalqa jirum. Oriens Extremus, 1972, 131–141.
- SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: Az avar történelem forrásai [Sources of Avar History]. Budapest 1998
- SZÜCS Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása [The Development of Hungarian National Consciousness]. Budapest 1997
- TAGÁNYI Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről [On the Collection of Domestic Legal Customs]. Ethnographia, Vol. 29/1918, 24–193.
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Magyar jogi népszokások [Hungarian Legal Customs]. Budapest 2003
- TÉLFY János: Magyarok őstörténete. Görög források a scythák történetéhez [The Ancient History of the Hungarians. Greek Sources on the History of the Scythians]. Pest 1863
- TÖRÖK János: Egyetemes magyar encyclopaedia [Universal Hungarian Encyclopedia]. Budapest 2025
- Twenty-four Histories. University Of Macau. UM Houses. Macau 2024
- VLADIMIRCOV, B. Y: Obsestvennii strov mongolov. Leningrad 1934
- WATSON, Burton: Records of the Grand Historian of China. Translated from the Shih Chi of ssu-ma Ch'ien. II. London-New York 1961

A Mongol Moment in Islamic Jurisprudence: Did Ibn Taymiyya Excommunicate Errant Muslim Rulers for Failing to Implement Sharia?

Many Islamic fundamentalists today retrace their ‘law of war’ back to a medieval jurist called Ibn Taymiyya. One of the most controversial elements in the mufti’s legacy was when he issued the so-called Mardin fatwa against the Mongol leaders of the Ilkhanate. Ibn Taymiyya declares these leaders kafir (act of takfir) for not implementing Sharia law in the Ilkhanate despite their conversion to Sunni Islam. The question of this paper is whether this fatwa means that Ibn Taymiyya advocated for rebellion against wayward Muslim leaders or not. This paper does what only a few works on Ibn Taymiyya ventured so far: not only to shed light on the historical context in which the legal instrument of the Mardin fatwa was issued but also to concurrently elaborate on Ibn Taymiyya’s stance on Muslim authority. Thus, the research establishes that taking into account his other works as well, it is clear that the mufti did not wish to initiate an internal jihad against Muslim leaders, as he did not even regard the Ilkhans as Muslims. Therefore, what he did is to call for the basic form of military jihad against unbelievers. While vast research concentrates on the mufti’s longstanding influence on fundamentalists, our present comparative analysis also examines how the Mardin fatwa has been invoked by modern Islamists and jihadists to justify violent actions against their national leaders, based on a particular interpretation of Sharia derived from a medieval jurist whose formulation was sufficiently ambiguous to arguably permit such usage. Ideally, this contributes to the library worth of research regarding the mufti inasmuch as it sheds new light on the real impact Ibn Taymiyya has had on the development of Islamic law of war (Fiqh al-Jihad).

Keywords: *Islamic legal theory, law of war, jihad, takfir, excommunication, Ibn Taymiyya, Sharia, Islamic state, fundamentalism*

1. Introduction

1.1. A jurist for all ages

Since the fall of the last Islamic Caliphate, the emergence of Muslim-majority states gave ground to the resurgence of the internal debate within Islamic societies whether the leaders of these states should implement Islamic law. The role of *Sharia* is the pivotal issue in this paper. Many scholars

* ORCID ID: 0009-0008-7717-7388.

teaching in this regard on the thoughts and acts of a medieval scholar. Thus, one name seems to have become central in this debate: that of *Ibn Taymiyya*.¹

Taqi ad-Din Ibn Taymiyya (1263–1328) was born in troubled times, in the city of Harran, only 5 years after the destruction of Baghdad by Mongol forces in 1258. His childhood was marred by fleeing from new Mongol invasions.² Their conquest over Syria loomed over Islamic lands: it seems that in the middle of the 13th century the survival of the Islamic civilization was at stake. The initial radical breakthrough during the battle of Ayn Jalut in 1260 by the Mamluks shed the first light of hope for the Muslim world. In this context, the young scholar begins his work in Damascus, joining the most traditional *Sunni madhhab*, the *Hanbali* school. Soon he came under heavy criticism from his peers due to his radical teachings and actions. One of his disciples called him tactless and arrogant, while the explorer *Ibn Battuta* wrote in his journal that the scholar “*had a screw loose*.”³ Nevertheless, the crowds seem to have loved him, and this appreciation resurfaced even in modern times: “*Today, few figures from the medieval Islamic period can claim such a hold on modern Islamic discourses*”⁴ as *Ibn Taymiyya*.

The complex legacy of *Ibn Taymiyya* has been greatly dealt with, while efforts to untangle his person and personal motives have only been carried out fairly recently. There is no doubt that this unorthodox figure in his controversial struggle for Islamic orthodoxy became one of the most influential legal thinkers in Sunni Islam ever since the *Wahhabis* ‘resurrected him’ from the fog of history in the 18th century. Despite the fact that he was very much persecuted by the political elite and marginalized by the religious elite, he had many followers in his life who venerated him to an extent that was to his dislike.

There are several teachings to this formidable scholar of Islamic *fiqh* (jurisprudence) that made him important in Islamic legal thinking, but arguably one of his most significant (and controversial) adjudications was the so-called the *Mardin fatwa* issued, wherein the jurist proclaimed the Mongol Ilkhan an infidel (act of *takfir*) and thus a subject for *jihad*, even though the Ilkhan had converted to Islam by that time. This legal act is the subject of the present paper which will analyze the nature of this legal document and whether it contributes to internal *jihad* against wayward Muslims (most importantly rulers designated as apostates).

Modern *Islamist* thought is built from several elements, and it is interesting to see how scholarly literature creates links between *Ibn Taymiyya* and later formative fundamentalist figures (ranging from *Muhammad ibn Abd al-Wahhab* through *Al-Afghani*, *Muhammad Abdub*, *Rashid Rida* to *Abul A’la Maududi* and *Muhammad Abd al-Salam Faraj* or the factions behind al-Qaeda and Daesh/ISIL). We however have to limit ourselves, and only some of the most conspicuous references shall be addressed in a paper of this scope. The issue of the *fatwa*, the question of *takfir* and the teaching on *jihad* are closely linked, but their analysis shines light on the different aspects of Islamic struggle for both inner stability and external expansion over unbelievers. This paper ventures elaborates mostly on the issue of *takfir*, leaving ground for further research when it comes to its correlation with Islamic *jihad*.

1 See e.g.: MAHER, Salafi-Jihadism – The history of an idea 58, 84–86, 93–95; GERGES, ISIS – A history 37–38, 83; SIMON, Az iszlám fundamentalizmus 14–17; ALMOND, Strong Religion – The Rise of Fundamentalisms around the World 57; ZAMAN, Modern Islamic Thought in a Radical Age 265, 315; SHEIKH, Making Sense Of Salafism 177–196.

2 MICHOT, *Ibn Taymiyya* 290.

3 RAPOPORT, *Ibn Taymiyya and His Times* 4.

4 RAPOPORT, *Ibn Taymiyya and His Times* 4.

1.2. The literature on Ibn Taymiyya

Owing to his significant presence in *Islamist* literature, many have analysed *Ibn Taymiyya's* legacy. The first comprehensive works on the medieval scholar were written by the French Orientalist *Henri Laoust*⁵ but none of these early publications serve as an all-encompassing insight into his motives and complex personality according to *Róbert Simon*.⁶ In his Islamic history, *R. Stephen Humphreys* from the U.S. also misses a depiction of *Ibn Taymiyya* in early scholarship as “an activist Sunni scholar within the framework of an autocratic-military state.”⁷

The already mentioned Hungarian Orientalist, *Simon* presents fundamentalist movements from the Kharijites to the Muslim Brotherhood and *Ibn Taymiyya* in his view is the most important *neo-Hanbali* thinker who expressed many ideas in a scientific manner that later served as a questionable basis for less scientific visions of ‘global Islamism’.⁸

Simon regards the Muslim scholar one of the (if not the) most important medieval forerunner of modern fundamentalist movements. Due to *Ibn Taymiyya's* radical public protests and persecution, he became a role model especially to *Sayyid Qutb* and *Muhammad ‘Abd al-Salam Faraj* who saw him as the ideal embodiment of both theory and practice.⁹ Generally *Simon* detects three basic teachings of *Ibn Taymiyya* that have been invoked by Islamists: 1) the dichotomic worldview of *Dar al-Islam* and *Dar al-Harb*; 2) excommunication or *takfir*; 3) resistance to a ruler who does not keep *Sharia*. However, he acknowledges that all three have been contested as a legitimate reference by modern scholarship.¹⁰ We shall delve deeper in this ambiguity in the latter part of this literature review.

Emmanuel Sivan, a historian from the Hebrew University wrote extensively on Islamic radicalism. In *Strong Religion* (which he co-authored), it was asserted that “When modern Sunni radicals looked in the 1950s for a tradition to build upon, they naturally turned to *Ibn Taymiyya*.”¹¹ In other of his works, *Sivan* called the mufti as one of the “master theoreticians of the jihad in the late Middle Ages”,¹² which I will generally agree with when I expound his theology on the subject. He also adds, that a ‘modern twist’ was attached to *Ibn Taymiyya*, and a ‘revolutionary version’ of him was created in modern times.¹³ I will have to agree with his sharp avowal: “A firebrand he surely was, but hardly a revolutionary,”¹⁴ but it will need further substantiation than *Sivan* provided.

Muhammad Qasim Zaman from Princeton University also wrote about how *Rashid Rida*, *Yusuf al-Qaradawi* and other fundamentalists borrowed ideas from the medieval mufti.¹⁵ According to *Zaman*, “Radical Islamists have appealed to him in justifying rebellion against a putatively Muslim ruler.”¹⁶

5 See inter alia: LAOUST, *Le Traité de droit public d’Ibn Taimiyya; La profession de foi d’Ibn Taymiyya*.

6 SIMON, *Az iszlám fundamentalizmus* 115.

7 HUMPHREYS, *Islamic History* 193.

8 SIMON, *Az iszlám fundamentalizmus* 14–17.

9 SIMON, *Az iszlám fundamentalizmus* 120.

10 SIMON, *Az iszlám fundamentalizmus* 124.

11 ALMOND, *Strong Religion – The Rise of Fundamentalisms around the World* 57.

12 SIVAN, *Radical Islam* IX.

13 SIVAN, *Radical Islam* 94.

14 SIVAN, *Radical Islam* 95.

15 ZAMAN, *Modern Islamic Thought in a Radical Age* 262.

16 ZAMAN, *Modern Islamic Thought in a Radical Age* 315.

Naveed S. Sheikh from Keele University declared *Ibn Taymiyya* to be a *proto-Salafist* in his chapter on *Salafism* in *The Routledge Handbook on Religion, Politics and Ideology*,¹⁷ or someone who represented *creedal Salafism*. *Sheikh* refers to *Ibn Taymiyya*'s criticism of other creeds of Islam, especially that of the *Asharis*, but especially highlights his anti-Mongol fatwas against syncretic Mongol leaders who only partially accepted Islam (but rejected the *Sharia*), as these would later "set a precedent for the anathematization (*takfir*) of Muslim leaders who did not rule in conformity with Shariatic injunctions."¹⁸ He described how *Salafist* thinkers *Rashid Rida*, *Sayyid Qutb* and *Muhammad Abd al-Salam Faraj* relied heavily upon the medieval jurist. I will argue however, that contrary to *Sheikh*'s view, the practice of *takfir* against the Mongol rulers is less about inner rebellion against Muslim leaders and more about the *jihad* against foreign elements.

In a more critical fashion, *Daniel Benjamin* and *Steven Simon* called modern fundamentalists the "children of *Ibn Taymiyya*".¹⁹ *Fawaz A. Gerges* affirms that the thoughts of the 14th century theologian contributed to the worldview of ISIS and affiliates, and did not counter the bond between *Ibn Taymiyya* (calling him "radical Islamic scholar") and radical *jihadist* revolutionaries.²⁰

Shiraz Maher from King's College London accepts that *Ibn Taymiyya* did not precisely define who is exempted as a target from *jihad*, leaving enough room to basically target anybody who is perceived a threat.²¹ He, however, submits that the question of *takfir* and the anti-Mongol fatwa is far from the simplistic reading of modern *Jihadists*,²² and this probably falls closest to our argumentation in this paper.

In contrast, an opposing perspective by certain scholars maintains that invoking *Ibn Taymiyya* is largely unjustified. For instance, *Yahya M. Michot* basically denies all modern references by Islamists on *Ibn Taymiyya* as misinterpretations in his entry in the *Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*. In the end, I believe *Michot* questions too much, submitting that the mufti's *Sharia*-based policies have little in common with today's political Islam.

Another critical voice is of *Johannes 'Hans' Jansen*,²³ but his analysis of the anti-Mongol *fatwas* made me reach a somewhat more heedful conclusion due to the context in which they were produced and the insistence of the mufti against deposing the ruler.

The recent publication²⁴ of *Jaan S. Islam* and *Adem Eryiğit* provide an analysis of the texts written by *Ibn Taymiyya*; the coauthors also acknowledge the 'continuation' of *Ibn Taymiyya*'s thought in modern *Salafism*, but venture to shed new light on the original thinker. The Muslim authors provide much needed political context which is something we shall also carry out in a limited manner, reaching a somewhat different outcome than the authors.

Though a recent book edited by *Yossef Rapoport* deals mostly with *Ibn Taymiyya*'s life and age, the collected essays therein come to the apologetic conclusion that the mufti's writings were used arbitrarily and out of context by the likes of *Muhammad 'Abd al-Salam Faraj*, but rather

17 SHEIKH, Making Sense Of Salafism 177–196.

18 SHEIKH, Making Sense Of Salafism 180.

19 BENJAMIN – SIMON, The Age of Sacred Terror, chapter 2, iBook edition.

20 GERGES, ISIS – A history 37–38.

21 MAHER, Salafi-Jihadism 58.

22 MAHER, Salafi-Jihadism 84–86.

23 JANSEN, The dual nature of Islamic fundamentalism 32–33.

24 ISLAM – ERYIĞIT, Islam and the State in Ibn Taymiyya.

well understood by *al-Qaradawi*.²⁵ We partially relied on this reasoning when it comes to the fatwas against the Mongol invaders, but further critical analysis should be attached in another research on their findings regarding the *jihad* teaching of the jurist.

1.3. Methodology

First and foremost, the paper at hand presents a textual analysis on the *Mardin fatwa* and other relevant works of *Ibn Taymiyya*. Then it puts forward the comparative analysis of *Ibn Taymiyya's takfir* doctrine with the interpretations of some prominent modern Islamic theorists who had a predilection to refer to *Ibn Taymiyya* in one way or another, namely the more moderate *Abdullah Bin Bayyah* as well as Islamists: *Muhammad Abd al-Salam Faraji* and *Yusuf al-Qaradawi*. This analysis, combined with a synthesis of the historical context and related works of *Ibn Taymiyya*, seeks to offer a novel contribution to the broader scholarly examination of the mufti.

This medieval mufti's legacy is vast, but due to our focus here, we shall ignore important elements of his work, such as his criticism of the *Ashari* theology and *kalam* (speculative theology). We shall have no capacity here to touch upon his various confrontations with certain Sufi practices, nor to elaborate on all aspects of his extended struggle against *bidah* (innovation or reform that substantiates heresy such as the relativism of the *Mutazilites*), nor his teaching on the caliphate or the continuation of the *ijtihad* (individual legal reasoning by a scholar based on his interpretation of the *Quran* and the *Sunna*) or divorce (a teaching that is now incorporated into the laws of most modern Muslim nation-states²⁶). The Shia evaluation of *Ibn Taymiyya*, as well as the juror's criticism vis-à-vis Shiism are both omitted from this paper.

In this analysis of legal history, I relied on the compilation by *Jaan S. Islam* and *Adem Eryiğit* for the translated text of the *Mardin fatwa*.²⁷

Finally, it must be emphasized that the issue of the anti-Mongol *fatwas* and the question of *takfir* are closely connected to the doctrine of *jihad*, and their analysis illuminates the various dimensions of Islamic struggle, both in terms of internal consolidation and external confrontation with non-believers. Owing to the limited scope of this paper, only the question of *takfir* examined in depth; consequently, the jurisprudential dimensions of *jihad* remain underdeveloped. This limitation underscores the need for further research on this much-debated subject, a task I intend to pursue in subsequent research. This upcoming work will provide a parallel interpretation of these doctrines that affect our present day reality and a comparative analysis with modern *Salafist* theorist and propagators of *Sharia*-based societies. Thus, the completed project aspires to contribute to a more rigorous assessment of the authentic legacy and scholarly impact of this medieval jurist, while also fostering a deeper understanding of his modern self-proclaimed adherents.

2. The analysis of the Mardin fatwa

2.1. The takfir against Mongol leaders

After the brutal shock of the Mongol invasions and the surprisingly successful challenge that the Mamluks posed on them, *Ibn Taymiyya* became an ardent supporter of the Mamluk Sultan. First the victory at Ayn Jalut, then *Ghazan Khan's* defeat at Shaqhab and the fall of Crusader Acre

25 RAPOPORT, *Ibn Taymiyya and His Times* 17.

26 RAPOPORT, *Ibn Taymiyya and His Times* 17.

27 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya*.

convinced the mufti that the Mamluks were the ‘champions of Islam,’ despite all the internal strifes in the military dynasty.²⁸

During his lifetime, the mufti (an Islamic jurist who is entitled to issue *fatwas* – non-binding legal opinions – regarding Islamic law) produced material that would serve as theological justification in the fight against Mongols who were completely defeated by the turn of the century. He issued his most famous *fatwa* against the Ilkhanate in 1303. *Ibn Taymiyya* lobbied the Sultan to completely clear the region from Mongol presence.²⁹

It is worthwhile to examine the texts that reflect on *Ibn Taymiyya*’s theology regarding the struggle against Mongols. What makes this issue so peculiar and complex is that *Ghazan Khan*, head of the Ilkhanate (Mongol realm in the Empire’s southwestern territory, incorporating all Persian lands as well as Azeri and Turkish territories) converted to Sunni Islam after their defeat, therefore many came to the conclusion that the mufti gave permission to rebellion (*baghy* in Arabic) against Muslim leaders when they are not following *Sharia*. *Ghazan Khan* made Islam the state religion over the Ilkhanate, and his successor, *Öljaitü* experimented with Christianity, Buddhism, Sunni and finally Shia Islam as well.³⁰ While the Ikhanids’ deviation from the ‘right path’ was indeed a basis for *Ibn Taymiyya*’s strong condemnation against them, I intend to show that the teaching of the *takfir* against them reflects more his thought on external *jihad* rather than a teaching of internal revolt.

The problem for *Ibn Taymiyya* is best summarized by *Bernard Lewis*: “*Shari’a law was not merely neglected or tacitly disregarded; it was, in certain important areas, repealed and replaced by other systems of law, of non-Islamic and therefore, by Muslim definition, nondivine origin.*”³¹ Their adherence to their own *Yassa* legal system and other pagan (*kufri*) traits made them subject for *takfir* by *Ibn Taymiyya*. *Takfir* is to declare someone *kafir*, which is basically excommunication in Muslim terms.

The 1303 *Mardin fatwa* blames the Mongols of having pillaged Muslim lands and committed countless atrocities, nonetheless, after this devastation the Mongol leadership has the audacity to proclaim the *shahada* (testimony of the Islamic faith).³² *Ibn Taymiyya* puts forward (based on *Book and Tradition* that is the *Quran* and the *Sunna* which are the primary sources for Islamic law) that these people and the likes of them should be fought: “*Fighting them is an obligation until they adhere to its laws even if they outwardly state the two testimonies of faith and adhere to some of its laws.*”³³

He explains that the enemy’s adherence to certain Islamic regulations does not constitute a reason to stop fighting them if they are still in breach of *Sharia*.³⁴ In a rather harsh manner, the jurist exacts *takfir* on many transgressors: “*Any faction that withholds some of the obligatory prayers, fasting, pilgrimage, adherence to the protection of blood, adherence to jihad against the disbelievers, or implementing the poll-tax upon the People of the Book (and others from the obligations of the religion and its prohibitions) – an obligation nobody has an excuse to abandon or reject – the rejecter of its obligation is declared a disbeliever.*”³⁵

28 MICHOT, *Ibn Taymiyya* 239.

29 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 22.

30 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 22.

31 LEWIS, *The Political Language of Islam* 87.

32 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 153.

33 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 153.

34 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 154.

35 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 154.

Salafis and *Islamists* centuries later tend to refer to these lines when they declare the leaders of their nation-states infidel, but it is no accident that some scholars note here that *Ibn Taymiyya* is not clear whether he also means to anathemize a Muslim leadership itself or not. In the next paragraph the mufti himself seems to implicitly differentiate between an external *kafir* rule (against whom it is not a sin to rebel) and the ‘imam’s rule’. He exemplifies the *Kharijites* (an Islamic sect from the first century of Islam and which is generally regarded as heretic) as *kafiruna* (unbelievers) who were rightfully massacred by *‘Ali*, while the caliph himself rightfully dealt with others (disobedient Muslims) more leniently.³⁶ The measure by which he distinguishes is whether someone “withdrew obedience from the leader with an agreeable interpretation”, while the *takfir* is relevant to those “who do not adhere to the explicit, frequently narrated laws of Allah”³⁷ that is the *Sharia*. Mongols, as *Ibn Taymiyya* notes, can be more pious and devout in certain Islamic tenets than average Muslims, however their altogether rejection of the *Sharia* is what makes them *kafir*.

Then again, this still does not really help the one who intends to interpret *Ibn Taymiyya* in the context of internal revolt. Perhaps, juxtaposing all these lines to *Ibn Taymiyya*’s other works can shed more light on the dilemma, therefore we shall do so below. Since these declarations effectively declared the Ilkhans to be in the state of *kufri*, I argue that we can no longer view this as an internal theological feud within the Muslim world. This belongs to the classic realm of *jihad* against the ‘infidels’, a point in which I agree with *Bernard Lewis*.³⁸ It seems safe to assume this point from the words of the mufti himself from his nominal work “*Al-Siyasa al-Sharia*” (“*Government of the Religious Law*”): “As to whether he is, when put to death because of this [neglect of a religious duty], an infidel, a renegade or only a half a believer is a matter of difference of opinion among the jurists, like *Ahmad [ibn Hanbal]* and others. Most of the early [as-Salaf] learned men assert that he is an infidel, provided he admits that prayer [or any other religious obligation] is a religious duty. If he declares, on the other hand, that prayer is not a religious duty, he is considered an infidel by all.”³⁹

This is strongly in contrast with a situation when the ‘*ulama* confronts their own erroneous Muslim rulers, or even incite revolt against them. But of this latter, *Ibn Taymiyya* can hardly be accused of. *MaHer* also points out that the *Mardin fatwa* was used by later *Salafis* and *Islamists* “to license popular unrest and intra-Muslim violence even during times of political stability,”⁴⁰ however I shall underline that *Ibn Taymiyya* did not necessarily mean a revolt against the ruler. On the contrary, from *Al-Siyasa al-Sharia*, his insistence on a firm political ruler seems adamant. So much so that he reuses an old maxim (generally held to be related from *Muhammad*): “Sixty years (domination) of a despotic ruler are better than a single night (passed) without a ruler,” and “One day in office of a just ruler [imam] is better than sixty years of worship.”⁴¹ The reason for this is that *Ibn Taymiyya* regards the Sultan as the ‘shadow of Allah on earth,’ and the exercise of authority as one of the greatest religious duties that brings its subjects closer to Allah.⁴²

36 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 154.

37 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 155.

38 LEWIS, *The Political Language of Islam* 88.

39 IBN TAYMIYYA, *Siyasah al-shariyah* 147–148.

40 MAHER, *Salafi-Jihadism* 94.

41 IBN TAYMIYYA, *Siyasah al-shariyah* 33, 188.

42 IBN TAYMIYYA, *Siyasah al-shariyah* 187–188.

2.2. The problem with political power

Ibn Taymiyya is, however, not naïve, but clearly sees that power distorts its wielder. Many rulers, he admits, feign obedience to *Allah* in order to amass more power and wealth. “*The greatest wish of a man who craves for authority is to be like Pharaoh, and a man who is greedy for the accumulated money is to be like Korah [Arabic: Qarun].*”⁴³ He criticizes those who want exaltation as it breeds tyranny. But he clarifies that it is *Allah* who punishes them for this. In other works by *Ibn Taymiyya*, we can see that he interpreted the *Sunna* and early tradition to be patient with flawed rulers: “*This is why the Prophet (...) ordered patience in the face of mistreatment of the Leaders, and prohibited fighting them as long as they establish prayer, and he said ‘give them their right, and ask for your rights from Allah.’ As a result, it is an established principle among the People of Sunna and the Community to stick to the main body, to not fight against the rulers, and to cease fighting during civil strife.*”⁴⁴

The *mufti* put forward that it is hard to find the middle way in wielding power (for the common good, *jihad* etc.) and also fulfil one’s religious duty of faith. He assumes that there are two wrong paths which are exemplified by Christians and Jews: one on which is dedicated to religion without exercising sufficient authority (Christianity) and one on which one is entangled in authority and its shenanigans (war, wealth etc.) without sufficient devotion to religion (Jews).⁴⁵ *Ibn Taymiyya* advises the Muslim ruler not to follow these faulty ways, but instead to follow those of the Prophet *Muhammad*, his Companions, and the *Rashidun* caliphs.

In the meantime, nowhere in these teachings can we find incitement against authority. Thus, the *takfir* of Mongols is an especially intriguing subject as the *mufti* was “*faithful to the Islamic legal restriction preventing in any form of rebellion against a Muslim political authority.*”⁴⁶ Even in the case of an unjust rule, the jurist advises obedience and subjugation in his *fatwa* *On Caliphate, Monarchy, and Fighting Rebels*: “*The Two Authentic Books report, further, from ‘Abdullāh b. ‘Umar, Allah be pleased with him, that the Prophet upon him be blessings and peace said: ‘all Muslims are obligated to listen and obey, whether he likes or dislikes [the command], unless he is ordered to commit disobedience [to God] (...) you are required to listen and obey in hardship and ease, whether you like or dislike [the command], even when you are treated unfairly.’ The meaning of his statement (...) refers to a position of unfairness, i.e., that you must obey the Leaders of Affairs even if they are not equitable or give you what you deserve.*”⁴⁷

Again, *Ibn Taymiyya*’s advice for such unfair situations is not revolution or revolt, but patience – one must expect that *Allah* will exact justice (the transgressor leader will be branded with a flag on the Day of Judgement according to the extent of his betrayal⁴⁸). What is more, the *mufti* even threatens with *takfir* should someone rebel against authority: “*One who sees something his leader does should remain patient, as, if anyone were to disobey the Sultan even by the span of a hand and died upon it, he dies a death of the days of ignorance.*”⁴⁹ This means that someone who disobeys

43 IBN TAYMIYYA, *Siyasah al-shariyah* 189.

44 *Ibn Taymiyya’s Majmū’ al-Fatāwā* quoted in ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 104.

45 IBN TAYMIYYA, *Siyasah al-shariyah* 192–193.

46 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 23.

47 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 140.

48 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 141.

49 ISLAM – ERYİĞİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 141.

an imperfect, but otherwise Muslim ruler, dies a death as if he was a pagan of the *jahiliyya* (that is ‘ignorant’ and ‘barbaric’ pre-Islamic Arab society laden with polytheism).

This is the reason why for example the neo-traditionalist sheikh *Abdullah Bin Bayyah* is referred to have stated that these *fatwas* “can under no circumstances be appropriated and used as evidence for leveling the charge of *kufr* (unbelief) against fellow Muslims, rebelling against rulers, or acting treacherously towards those who live together with Muslims.”⁵⁰ (This is why he distanced himself from scholars with more radical interpretations after the turmoil of the so-called Arab Spring.⁵¹)

Therefore, there seems to be no other alternative from the analysis of *Ibn Taymiyya*’s writings that the Mongols were simply not Muslims in his eyes, their *takfir* therefore is more of a matter of factual declaration rather than a religious act of changing one’s religious status from Muslim to non-Muslim. Hence, this arguably serves no parallel to a situation when a Muslim who leaves the path of Islam is anathemized. The jurist sees the fight against Mongols as a religious obligation, which is, then none other than the obligation of *jihad*⁵² against infidels (or apostates/unbelievers) who are to be ‘fought into submission,’ just like during the *ridda* wars under *Abu Bakr*⁵³ or the Kharajites under *‘Ali*.⁵⁴

2.3. Assessment of the Mardin fatwa in Muslim circles

Muslim scholars today are still divided on how to assess this sensitive issue. To demonstrate this inner-Muslim debate, it is interesting to note that a 2010 conference held in Mardin aimed to reevaluate the *fatwa* and one of their tools for that was of transcription. The already mentioned Islamic scholar *Abdullah Bin Bayyah* avowed in the *New Mardin Declaration* that *Ibn Taymiyya*’s last sentence in the *fatwa* was mistranslated as to those who are fallen apart from *Sharia* are “to be fought (*yuqātal*)”, while in reality it is claimed he wrote “*yu’āmal* (*dealt with according to their status*)”.⁵⁵ On this basis he claimed that terrorist organizations fabricated an entire ideology based on a mistake that caused severe crisis for the *umma*. While worth mentioning, we shall not delve into this issue any further, except to note that even scholars of a more progressive leaning, like *Yahya Michot* criticized this new reading of *Ibn Taymiyya*.⁵⁶

More radical figures in Islamism used the anti-Mongol *fatwas* in order to justify their revolts against leaders within the Muslim world. *Islamists* found a suitable role-model in the person and teaching of *Ibn Taymiyya* who did not refrain from exercising violent *jihad* himself, having participated in some battles and committed public actions against the perceived enemies of Islam.⁵⁷

This problem made the issue of these *fatwas* particularly delicate. However, the assumptions of radical ideologues, e.g. that of the radical Jordanian-Palestinian cleric *Abu Qatada al-Filistini* seems dubious in light of the above when he uses the *fatwas* as a means for fighting against the

50 ISLAM – ERYIĞIT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 3.

51 AL-AZAMI, ‘*Abdullāh Bin Bayyah and the Arab Revolutions* 343–361.

52 HOOVER, *Makers of the Muslim World – Ibn Taymiyya* 24–26.

53 ISLAM – ERYIĞIT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 183.

54 ISLAM – ERYIĞIT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 23.

55 ISLAM – ERYIĞIT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 29.

56 ISLAM – ERYIĞIT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 29–30.

57 MICHOT, *Ibn Taymiyya* 239.

‘withholders of *Shari‘a*’.⁵⁸ But arguably one of the most notorious references to *Ibn Taymiyya* was made by *Muhammad Abd alSalam Faraj*.

In *The Absent Obligation*, *Faraj* declares that today’s rulers have become apostates from Islam, as they were all brought up (as *Faraj* put it) at the ‘colonialist tables’ of Crusaders (Christians), Zionists and Communists. Hence, such Muslim rulers are Muslims in name only.⁵⁹ He refers to *Ibn Taymiyya* for declaring bigger punishments over apostates than infidels. *Faraj* invokes the consensus among the *madhhabs* as per to *Ibn Taymiyya* that the suitable punishment for rebels is death, even if they proclaim the *shahada*.⁶⁰

Faraj relies on him (*Sheikh-ul-Islaam* as he called the *mufti*) for detailing out the apostasy on the Mongols’ part – and uses most of the quotes in the meantime that we have already presented from the *mufti*. But I agree with *Euben* and *Zaman* that the jihadist leader was “*Eager to drape his arguments in the authority of the illustrious fourteenth-century jurist*,” thus he set up a “*dubious historical parallel*” between the Egyptian presidency and *Genghis Khan*, highlighting how the modern “*crisis is far more dangerous*.”⁶¹

However, in his lavish quotes from the jurist, *Faraj* could not procure anything from *Ibn Taymiyya* that would support his actions specifically against the leader, as *Ibn Taymiyya* dealt more carefully when it came to authority. This actually was the basis for reputation against *Faraj* by the Egyptian government in the *al-Liwa’ al-Islami* and *Minbar al-Islam* journals.⁶² But *Faraj* states that imperialism is present in Muslim lands because of wayward local rulers, therefore *jihad* shall commence with them.⁶³ Though he acknowledges that one of the main targets for *jihad* was *al-Quds*, i.e. Jerusalem (the liberation of which is a ‘legal command’ compulsory to all Muslims⁶⁴), however, he warns that it is rational to begin with enemies who are closer. Thus, he prioritized the *takfir*-based *jihad* over external *jihad*.

He made it clear that he does not regard *jihad* as defensive only, and advocated for the use of the sword to spread the Islamic faith: “*Islaam was spread by the sword, but only against the leaders of kufr, who veiled it from reaching the people, and after that no one was forced to embrace it. It is obligatory upon the Muslims to raise their swords against the rulers who are hiding the truth and manifesting falsehood, otherwise the truth will never reach the hearts of the people*.”⁶⁵

In this reasoning, however, he relies more on the *Quran-tafsir* (interpretive commentary) of *Sayyid Qutb*⁶⁶ rather than *Ibn Taymiyya* as the following line of thought is not of the *mufti* even if most of the context is: “*As for the Muslim lands, the enemy resides in their countries. In fact the enemy is controlling every thing. The enemies are these rulers who have snatched the leadership of the Muslims. Thence Jihaad against them is fardh ‘ayn [individual obligation]*.”⁶⁷ One may argue that in his exuberant zeal, *Faraj* became the rebel himself who was anathemized by *Ibn Taymiyya*:

58 ISLAM – ERYİĞİT, Islam and the State in Ibn Taymiyya 26–27.

59 FARAJ, *The Absent Obligation*, 24.

60 FARAJ, *The Absent Obligation*, 24–25.

61 EUBEN, *Princeton Readings in Islamist Thought* 323.

62 SIVAN, *Radical Islam* 103.

63 FARAJ, *The Absent Obligation* 51.

64 FARAJ, *The Absent Obligation* 50.

65 FARAJ, *The Absent Obligation* 51–52.

66 Mostly found in his book *In the Shade of the Qur‘an*, see: JANSEN, *Faraj, Muhammad ‘Abd al- Salam* 172.

67 FARAJ, *The Absent Obligation* 61.

the apostate against Islam and authority who was suitably executed for his involvement in the assassination of Egyptian president *Anwar Sadat*.

Again, I concur with scholars such as *Rapoport* and *Ahmed* who assert that “*Faraj’s work purposefully disregards the socio-historical context of Ibn Taymiyya’s fatwās and even distorts its juridical integrity.*”⁶⁸ He did not examine the depth of *Ibn Taymiyya’s* adjudication and used the Mongol conflict to invoke verse 39 of the *Surah al-Anfaal*: “*And fight them until there is no more Fitnah, and the religion will be for Allaah Alone*”⁶⁹ – a teaching that *Ibn Taymiyya* incorporated in his own argumentation, albeit not in the setting of a revolt against Muslim rulers, but of a holy war waged against infidels that the Mongols were in his eyes.

This distinction may seem insignificant, but it has severe practical concomitants when it comes to inner strife within the Muslim world. Hence, it is no wonder that even radical *Islamist* ideologue *Yusuf al-Qaradawi* taught about falling into “*the abyss of takfir*”.⁷⁰ The varied (one might say arbitrary) use of *Ibn Taymiyya’s* teaching on this subject is further reflected by the fact that *al-Qaradawi* actually “*cites Ibn Taymiyya in support of peaceful participation in the political life of an unjust, non-Islamic state.*”⁷¹ This demonstrates how antithetical conclusions can be regarding the same teaching. So he asserts based on the *mufti* that it is outright vital for devout Muslims to take up positions in wayward Muslim administrations in order to help these systems finding their way back to the *Sharia*. He even translated *mufti’s* writing in this regard as the annex of his own book, stating that: “*Sheikh Al-Islam Ibn Taymia gave a very strong opinion on the permissibility of assuming some public offices in an unjust state, if the occupant of such office would seek to alleviate some of the injustice or curb evil and corruption.*”⁷²

Deducing from the above, I agree in this regard with *Johannes Jansen* and *Yahya Michot* that *Ibn Taymiyya’s* anti-Mongol *takfir* falls under the classic category of ‘war theology’ against an external enemy. In my opinion, *Michot* rightly asserted that those who use these *fatwas* as justification to revolt against the president of Egypt or the junta of Algeria etc. are forgetting that the *fatwas* were issued against an invader, and that the *mufti* always remained faithful to the Sultan.⁷³ *Emmanuel Sivan* also propounds that the *mufti* never challenged the legitimacy of any sultans, and his indictments were never due to insurgencies, but for perceived theological deviances.⁷⁴ Furthermore, *Islamist* references to the *mufti* are erroneous also because “*to question the Islamic status of a country following laws other than the shari’a is to ignore that, for Ibn Taymiyya, the status of a country varies according to ‘the states of the hearts of its inhabitants,’ not according to the nature of its regime, and that every law contributing to more justice, whatever its origin, scriptural or not, is per se a part of the shari’a.*”⁷⁵

On the other hand, *Johannes ‘Hans’ Jansen* invokes the hagiographies on *Ibn Taymiyya* as he was inciting for *jihad* on the streets of Mamluk Cairo against ‘unbelievers’.⁷⁶ It was because of the

68 RAPOPORT, *Ibn Taymiyya and His Times* 17–18.

69 FARAJ, *The Absent Obligation* 32.

70 AL-QARADAWI, *Islamic Awakening Between Rejection and Extremism* 31.

71 RAPOPORT, *Ibn Taymiyya and His Times* 17.

72 AL-QARADAWI, *Priorities of The Islamic Movement in The Coming Phase* 19, 116–117.

73 MICHOT, *Ibn Taymiyya* 240.

74 SIVAN, *Radical Islam* 95.

75 MICHOT, *Ibn Taymiyya* 240–241.

76 JANSEN, *The dual nature of Islamic fundamentalism* 35–36.

mufti's apparent condemnation of tyrannicide that made even this Dutch revisionist Islamic scholar dubious of such strong statements that the 13th century scholar would be the 'father of modern terrorism',⁷⁷ nevertheless he called him a 'war propagandist'⁷⁸ who used such vague and abstract terms that could easily be used for modern *Islamists* for declaring their worldly leaders apostates.⁷⁹ Though the dismissal of *Ibn Taymiyya's* rhetoric as mere war propaganda is lacking insofar as it seems clear that there was complex theological and juridical framework behind all of it, nonetheless, *Jansen* indeed appears to be justified in his postulation that the abstract language used by the scholar easily welcomes broad interpretation.⁸⁰ For instance *Daniel Benjamin* and *Steven Simon* wrote that "By asserting that *jihad* against apostates is justified – by turning *jihad* inwards and reforming it into a weapon for use against Muslims as well as infidels – he planted a seed of revolutionary violence in the heart of Islamic thought."⁸¹ If indeed he had done so, it would mean that *Ibn Taymiyya* practiced '*ijtihad*', i.e. individual interpretation of the *Quran*, something which the '*ulama* rejected at the time, as it was commonly accepted that the gates for '*ijtihad* were closed by the 10th century.⁸² *Ibn Taymiyya* was indeed advocating for opening these intellectual gates, but it is not clear from this context that he intended to do so with regard to the Mongol affair. *Catherwood* asserts that from the *Sunni* perspective, the *mufti's* actions in this realm of '*ijtihad* could be deemed illegal.⁸³

Sivan argued that since the *shahadatayn* (double testimony of faith) should suffice for one to be Muslim according to the *Sharia*, bringing in new criteria for belief (such as the adherence to the *Sharia* itself) is problematic, especially as the *mufti* did not clarify "how many nonapplied injunctions bring the ruler (or the individual believer) to the point of no return" in apostasy.⁸⁴ *Maher* also raises doubts: "How is an errant Muslim ruler to be judged, exactly? Is he a *kafir* [infidel], *zalim* [tyrant], or *fasiq* [wicked]?"⁸⁵, and what would these entail respectively?

Though the context of the Mongol invasion and his revulsion against tyrannicide in my opinion provides a more subtle understanding for *Ibn Taymiyya*, nevertheless it is arguable that his broad composition compelled *Rashid Rida* in the early 20th century and his *Salafist* followers to make the *mufti* a modern icon for *jihad* against perceived unbelievers (apostates) whom they probably evaluated differently than the medieval scholar would have. But that we will never know. This paper does not vie to settle this issue whether *Ibn Taymiyya* practiced '*ijtihad* in this sense. Likewise, we shall never know, how *Ibn Taymiyya* would have related to Mamluk rule had it not been the times of emergency, when the unity of *Dar al-Islam* was far more important to him than correcting the faults within.

What we do know is that *Salafi* and *Islamist* scholars did and still do not care about the historical context in which *Ibn Taymiyya* declared a *jihad* against a foreign threat, but adhered to a Mamluk Sultan who was very much wanting too when it came to perfect compliance with the *Sharia*. These modern radicals seem to be in ignorance of the fact that while *Ibn Taymiyya*

77 JANSEN, The dual nature of Islamic fundamentalism 32–33.

78 JANSEN, The dual nature of Islamic fundamentalism 35.

79 JANSEN, The dual nature of Islamic fundamentalism 38.

80 JANSEN, The dual nature of Islamic fundamentalism 38–40.

81 BENJAMIN – SIMON, The Age of Sacred Terror, chapter 2 (iBook).

82 CATHERWOOD, A Brief History of the Middle East 115.

83 CATHERWOOD, A Brief History of the Middle East 115.

84 SIVAN, Radical Islam 97.

85 MAHER, Salafi-Jihadism 91.

most definitely called for holy war against the withholders of *Sharia*, this did not entail an appeal for the removal of erroneous Muslim leadership as the power-vacuum could cause the downfall of *Dar al-Islam* in tumultuous times such as the medieval scholar had to endure. Then again, it seems he was a controversial figure not only in modern times but for his own contemporaries, since he was constantly ostracized and persecuted by the elite and even spent many years and eventually died in prison.⁸⁶

3. Conclusion

No matter the nuances we established regarding *Ibn Taymiyya*'s legal assessment of the Mongol leadership, fundamentalists of the modern era were largely in line with the *mufti* when it comes to the holy war against infidels. One thing that seems common between the classic form of fundamentalism and the modern form of Islamism, is the universal doctrine of *jihad*. That is why *Ibn Taymiyya* remains ever so polarizing. He wrote: "Indeed, those who disbelieve in Allah and His messengers and wish to discriminate between Allah and His messengers and say, 'We believe in some and disbelieve in others,' and wish to adopt a way in between – they are the disbelievers, truly, and We have prepared for the disbelievers a humiliating punishment" (Qur'an: Nisā' 4:150–151). *The Jews and Christians are included in this, as are the philosophers who believe in some and disbelieve in some.*⁸⁷

This leaves hardly any ground for interpretation: he speaks about the very obvious meaning of *jihad*, which is the armed struggle against the infidels, whose end according to the very core of Islamic teaching shall be some form of grave mortification, depending on how they relate to the subjugation. For this teaching alone, the *mufti* will remain a role model for *Islamists* whose aim is global *jihad*.

However, we found that *Ibn Taymiyya*, in his troubled historical context, did not aim for an internal revolt against a Muslim ruler in his *fatwa* against the Mongol Ilkhans. Rather, he deemed them as a foreign threat, as infidels for their syncretism and deviation from *Sharia* (even after their supposed conversion to Islam), therefore we argued that this is not to be translated as a call for a revolt against corrupt Muslim rulers, but a call for *jihad* against infidels or unbelievers (simple *kafir* or 'worse', apostates, the interpretations vary, as *Ibn Taymiyya* seems not preoccupied with the delineation). Even if the *mufti* waged (spiritual and/or physical) war on either infidels or apostates, he did not extend this message to Muslim leaders who did not abide with *Sharia*. Rather, he preferred firm authority, let it be corrupt, it is still preferable to no leadership at all, and he severely spoke against rebellion. Nevertheless, even if the *takfir* of certain figures by *Ibn Taymiyya* is not a sufficient basis for rebellions within the Islamic world, it (together with his stance on *jihad* itself) is more than an adequate point of reference for war against 'infidels'.

The controversy surrounding the jurist is clearly shown for example by the 2010 Mardin conference for 'reclaiming' *Ibn Taymiyya*. Prominent scholars such as shaykh *Abdallah bin Bayyah* and shaykh *Habib 'Ali al-Jifri* wished to cut the ties of radicalism to the medieval jurist. *Maher* however notes somewhat bitterly that "revisionist efforts have failed to disabuse militants of their misunderstanding"⁸⁸ of *Ibn Taymiyya*, which is reflected in e.g. the dismissal of the conference by *Anwar al-Awlaki* (a radical American Islamic scholar) as "an attempt at justifying the new world

86 AL-QARADAWI, *Priorities of The Islamic Movement in The Coming Phase* 60.

87 ISLAM – ERYİÇİT, *Islam and the State in Ibn Taymiyya* 157.

88 MAHER, *Salafi-Jihadism* 86.

order,” and that it is obligatory to rebel against a leader who has left the faith.⁸⁹ What remains as fact on the ground is that *Rashid Rida*, *Sayyid Qutb* and many others used *Ibn Taymiyya*’s law and theology on war to create a “coherent ideology which has shown itself able to inspire many people to face their own death calmly for the sake of Islam, and to kill in its name.”⁹⁰ In the modern setting, his self-proclaimed followers interpreted his thoughts to combat the ‘threats of Westernization’ from within the Muslim world.

Several events could be cited from the past decades that give urgency to the discussion of this topic. The terror attacks of the recent years (especially the October 7 Hamas attack on Israel in 2023 which is one of the deadliest terrorist attacks in history) make this issue all the more sensitive for the contemporary academic, and highlights the significance and urgency to research *Ibn Taymiyya* and other fundamentalist thinkers in detail and in context. Therefore, further research would be worthy to focus on the ideological roots that have contributed to such incidents ever since *Ibn Taymiyya*, for these fundamentalists were the ones who filled the space between *Ibn Taymiyya*’s lines and created a new ideology that partially resembles its predecessor. At the end of the day, however, it was the *mufti* who utilized a language that was vague enough for such interpretation by modern fundamentalists, though whether the medieval jurist phrased so intentionally or unintentionally, we might never know. What is widely known is that the radical interpretation of the *mufti* became a reality for so many people in the East and the West alike. It is the task of researchers to untangle the threads of legal interpretation and ideology in this vast ball of twine so that we can see clearer.

Sources and literature

- AL-AZAMI, Usaama: ‘Abdullāh Bin Bayyah and the Arab Revolutions: Counter-Revolutionary Neo-Traditionalism’s Ideological Struggle against Islamism. *Muslim World* 109:3, 2019, 343–361,
- AL-QARADAWI, Yusuf: *Islamic Awakening Between Rejection and Extremism*. London 2006
- AL-QARADAWI, Yusuf: *Priorities of The Islamic Movement in the Coming Phase*. Cairo 1992
- ALMOND, Gabriel A. – APPLEBY, R. Scott – SIVAN, Emmanuel: *Strong Religion – The Rise of Fundamentalisms around the World*. Chicago 2003
- BENJAMIN, Daniel – SIMON, Steven: *The Age of Sacred Terror – Radical Islam’s War Against America*. New York 2002 (iBook edition)
- CATHERWOOD, Christopher: *A Brief History of the Middle East – From Abraham to Arafat*. New York 2006
- EUBEN, Roxanne L. – ZAMAN, Muhammad Qasim: *Princeton Readings in Islamist Thought – Texts and Contexts from al-Banna to Bin Laden*. Princeton NJ 2010
- FARAJ, Muhammad ‘Abd al-Salam (as ‘Abdus Salam Faraj): *The Absent Obligation*. Birmingham 2000
- GERGES, Fawaz A.: *ISIS: A history*. Princeton NJ 2017
- HOOVER, Jon: *Makers of the Muslim World – Ibn Taymiyya*. London 2019
- HUMPHREYS, R. Stephen: *Islamic History: A Framework for Inquiry – Rev. Ed.* Princeton NJ 2020
- IBN TAYMIYYA – FARRUK, Omar A. (trans.): *Siyāsah al-shar‘īyah fi islāh al-rā‘ī wa-al-ra‘īyah (Ibn Taymiyya on Public Law and Private Law in Islam or Public Policy in Islamic Jurisprudence)*. Beirut 1966

89 MAHER, Salafi-Jihadism 86.

90 JANSEN, The dual nature of Islamic fundamentalism 48.

- ISLAM, Jaan S. – ERYIĞIT, Adem: *Islam and the State in Ibn Taymiyya – Translation and Analysis*. New York 2022
- JANSEN, Johannes J. G.: Faraj, Muhammad ‘Abd al- Salam (1954-82). In: BOWERING, Gerhard (ed.): *Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*. Princeton NJ 2013
- JANSEN, Johannes: *The Dual Nature of Islamic Fundamentalism*. Ithaca NY 1997
- LAOUST, Henri: *La profession de foi d’Ibn Taymiyya*. Paris 1986
- LAOUST, Henri *Le Traité de droit public d’Ibn Taimiyya (édition et traduction)*. Damascus 1952
- LEWIS, Bernard: *The Political Language of Islam*. London 1988
- MAHER, Shiraz: *Salafi-Jihadism – The History of An Idea*. Oxford 2016
- MICHOT, Yahya M.: Ibn Taymiyya. In: BOWERING, Gerhard (ed.): *Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*. Princeton NJ 2013
- RAPOPORT, Yossef – AHMED, Shahab: *Ibn Taymiyya and His Times*. Karachi 2010
- SHEIKH, Naveed S.: *Making Sense of Salafism – Theological Foundations, Ideological Iterations, and Political Manifestations*. In: HAYNES, Jeffrey (ed.): *The Routledge Handbook on Religion, Politics and Ideology*. New York 2022
- SIMON Róbert: *Az iszlám fundamentalizmus – Gyökerek és elágazások Mohamedtől az al-Qá’idáig [Islamic Fundamentalism – Roots and Ramifications from Muhammad to al-Qa’ida]*. Budapest 2014
- SIVAN, Emmanuel: *Radical Islam – Medieval Theology and Modern Politics*. New Haven CT 1985
- ZAMAN, Muhammad Qasim: *Modern Islamic Thought in a Radical Age – Religious Authority and Internal Criticism*. New York 2012

A soproni hospesek jogállása és helye a határőrzési feladatokat ellátó nyugat-magyarországi hospesközösségek között a 13. században¹

The Legal Status and Place of the Hospes from Sopron among the Hospes Communities Performing Border Guard Duties in Western Hungary in the 13th Century

In Hungary the 13th century was the era of the privileging of the hospes communities. Some of these communities – mostly in the western part of the country – also performed border guard duties. By comparing their letters of privileges with those of the other hospes communities, we can see some significant correlations especially in connection with duty-free trade and fairs.

Keywords: *western Hungary, hospes, community, privilege, border guard*

1. Bevezetés

Magyarország nyugati vidéke a honfoglalás óta fontos védelmi funkciókat látott el, a határ közelsége alapvetően befolyásolta a területen élő közösségek életét, gazdasági, politikai, társadalmi és – ami számunkra a legfontosabb – jogi szempontból is. Először a gyepük, majd később a várszervezet bomlásával párhuzamosan, a *hospesek* 13. századra felemelkedő közösségei (illetve mellettük a királyi várak) láttak el védelmi feladatokat Nyugat-Magyarországon. Miután a tatárjárás véglegesen bebizonyította a várszervezet korszerűtlenségét, *IV. Béla* a városok megerősítésébe, védelmi funkciókkal és kiváltságokkal való felruházásba kezdett, így „*a polgári elem tulajdonképpen statorának*” köszönhetően a 13. századból bőségesen áll rendelkezésünkre forrás a közösségi privilégiumlevelekkel kapcsolatban.² E kiváltságolt települések az ország nyugati és északi területeire koncentrálódtak, kiváltságaik tartalma alapján azonban felmerülhet a kérdés, vajon a határőr-feladatokat is ellátó közösségek többletkötelezettségei jelentenek-e többletjogosultságokat is számukra?

2. A hospesekről általában

A jelen tanulmányban vizsgált királyi okleveleket még nem jogi személynek tekinthető városok, hanem a kiváltságolt településen élő *hospesek* kapták.³ Ezek a *hospesek*, vagyis vendégek a későbbi

* ORCID ID: 0000-0003-0876-9714.

1 A 37. OTDK Had- és Rendészettudományi Szekciójának Had- és rendészettörténet tagozatában II. helyezést elért pályamunka rövidített változata.

2 HÓMAN, Magyar középkor 471.

3 KUBINYI, Városfejlődés a középkori Magyarországon 156.

városi polgárság egy fő alapját jelentik (a várnépek, udvarnokok, illetve kisebb részben a hozzájuk csatlakozó szabad parasztok, várjobbágyok, elszegényedett köznemesek, városban lakó nemesek mellett).⁴ A *hospesek* eredetileg külföldről betelepült népelemek, főleg németek, vallonok, szlávok és olaszok, kisebb számban bolgár, örmény, zsidó és izmaelita kereskedők voltak.⁵

A 13. századra azonban a *hospes* megnevezés származás helyett mindinkább státuszt kezdett jelölni.⁶ A kiváltságolásukat megelőzően a vendégek a várszervezet struktúrájába beépülve, a várjobbágyok alatt, de a várnépek felett elhelyezkedő függő szabadok voltak. Csoportjuk már nem csak a külföldről bevándoroltakat foglalta magában, hanem immár magyar népelemek (főleg várnépek) is csatlakoztak hozzájuk.⁷ Státuszuk azonban korántsem volt országszerte egységes. Ennek változására kiváló példa Győr esete: az 1240-es oklevelük még győri népekről (*populi*) beszél és *hospes* megjelölésük alatt idegen származásukra utal,⁸ míg az 1271-es oklevelük a *hospes* már mint státuszt jeleníti meg.⁹ A 13. század második felére általánosságban elmondható, hogy jogaik közé tartozott az egyéni szabadság, a szabad költözés, közösségeik bizonyos fokú önkormányzatisággal ruháztattak fel, esküdttársaival saját választott bírójuk ítélte felettük, hol csak kisebb, hol a nagyobb ügyekben is.¹⁰

Mivel pedig a vizsgált időszakban Magyarországon még nem beszélhetünk a nyugat-európai értelemben vett városokról,¹¹ illetve a legtöbb közösség még nem feleltethető meg a jogi értelemben vett város kritériumainak,¹² ezért e körben helyesebbnek tartom a közösség, mintsem a város megnevezést használni. Hadtörténeti szempontból pedig az erődített nyugat-európai városokkal szemben a magyarországi települések inkább falusiasak voltak, nem feltétlenül láttak el védelmi feladatokat, kivéve természetesen a határőrközösségeket (például Sopront, ahol már a 12. században kőfal vette körül a települést),¹³ illetve a *IV. Béla* által kifejezetten védelmi célból alapított vagy erősített településeket.¹⁴

3. A védelmi funkció megjelenése a közösségek okleveleiben

A védelmi funkció természetesen nemcsak a soproniak 1277-es oklevelében jelenik meg, hanem más közösségek kiváltságlevelei is utalnak rá, így először érdemes ezek összehasonlító vizsgálatát elvégezni.

4 HÓMAN, Magyar középkor 483.

5 HÓMAN, Magyar középkor 486–487.

6 LÁSZLÓ, Bíraskodási szabadság a XIII. századi közösségekben 41.

7 HÓMAN, Magyar középkor 489.

8 MA 448–451.

9 MA 526–529.

10 KUBINYI, Városfejlődés a középkori Magyarországon 154.

11 KUBINYI, Városfejlődés a középkori Magyarországon 153.

12 HÓMAN, Magyar középkor 459.

13 SZENDE, Otthon a városban 13.

14 HÓMAN, Magyar középkor 466., 473.

3.1. A soproniak 1277. évi privilégiumának hadászati vonatkozásai

A soproniak 1277. évi szabadságlevelé¹⁵ a városfalak karbantartása érdekében úgy rendelkezik, hogy a polgárok a tized huszadrészét örökké birtokolják a vár karbantartására. Valójában Sopron már a 12–13. században rendelkezett kőfallal, amely a tatárjárásnak is ellenállt.¹⁶ Sopron különös védelmi jelentőségét már ez a tény is alátámasztja.

Ugyancsak a város védelmi funkcióját kívánja erősíteni a király, amikor a fertői vámjövedelem felét a városban lévő torony megőrzésére és megjavítására a polgároknak átengedi. E rendelkezés azonban kétféle jelentéssel bírhat. A szövegben szereplő *turrium* szó ugyanis jelenthet szó szerinti tornyot vagy valamilyen várat, erősséget is.¹⁷ *Szende Katalin* az utóbbiként értelmezi, amikor azt írja, hogy „*ebből a pénzből 1297 és 1340 között háromszoros falgyűrűvel és vizesárokka l vették körül a várost*”.¹⁸ Ezzel szemben, ha toronyként értelmezzük a szót, úgy lehetséges, hogy a király a *turrium* alatt a johanniták Sopronban lévő lakótornyát értette. Ezt támaszthatja alá az a tény, hogy a johanniták már 1247-ben, a *IV. Bélával* kötött megállapodásukat követően megkezdték a működésüket Sopronban, majd a 13. század második felében megépült a rendházuk, az ispotályuk, a lakótornyuk és a kápolnájuk is,¹⁹ így a soproni *hospesek* kiváltságlevelének 1277-es kiállításakor már valóban állhatott az ispotályos lovagok tornya a városban.

A kiváltságlevél fenti pontjától eltekintve is fontos tényezők azonban a johannita lovagok témánk szempontjából. Az említett 1247-es megállapodás értelmében ugyanis 50 fegyverest kellett határvédelmi célokból kiállítani Sopronban (illetve Sopron mellett Pozsonyban, Mosonban, Vasváron és Németújváron is).²⁰ Mindez egyfelől megmutatja a johanniták jelentőségét a határvédelemben, másfelől alátámaszthatja azt is, hogy miért rendelhetette a fertői vám felét az ő lakótornyuk fenntartására a király.

Ezt követően a soproniak privilégiuma arról is rendelkezik, hogy „*hasonlóképpen megengedjük eme polgároknak, hogy bármely tornyot, amelyet e várunkban építettek vagy újként építeni akarnak, a király kezén kívül senki el ne vehesse vagy ne merje elvenni tőlük*”. Itt is megjelenik a korábban elemzett *turrium* szóalak, ám ebben a szöveggörnyezetben nagyon valószínű, hogy inkább valamilyen erődítést, városfalat jelent. Így feltehető, hogy a király ebben a pontban a soproni polgároknak teljes rendelkezést biztosított a városi védművek felett, azzal az egy kitéllettel, hogy a király az egyetlen, aki rajtuk kívül rendelkezhetett az erődítésekről.

A kiváltságlevél további érdekes rendelkezése szerint „*a Lővér falusi királyi tőszainaknak, akiknek egyik felét nagyapánk, Béla király és apánk, István ezen polgárok számának gyarapítására már e városba telepítették, egyszersmind másik felét is ezek földjére engedjük a vár megőrzésére és az előbb mondott polgárok számának gyarapítására*”. Ezek a *saggitariusok* fontos vár- és határvédelmi feladatokat láthattak el, hiszen valószínűleg a cseh *II. Ottokárral* folytatott háborúskodás miatt megfogyatkozott várvédők megerősítésére telepítették be őket Sopronba.²¹ Azonban arra a kérdésre, hogy pontosan kik és milyen jogállásúak voltak ők, nehezebb választ adni. *Rábel László* szerint

15 MA 545–548.

16 GÖMÖRI, A nyugati határvidék korai sánccváiról, különös tekintettel Sopronra 203.

17 FINÁLY, A latin nyelv szótára.

18 SZENDE, Otthon a városban 20.

19 KÖLNEI – VARJASSY, A jeruzsálemi Szent János Lovagrend ispotályai a középkori Magyarországon 14.

20 HUNYADI, The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary 126.

21 HÁZI, István, az első soproni városbíró 62.

például besenyők,²² ezzel szemben egy ismeretlen szerző a Soproni Szemlében 1940-ben arról értekezett, hogy egy „*keverék, pontosan be nem azonosítható*” csoportról van szó.²³ Ezt támasztja alá Váczy Péter is, aki szerint e *saggiariusok* a királyi várszervezetbe tartoztak, szemben a besenyőkkel, akik saját vezetőjük alatt álltak a király szolgálatában, ugyanakkor eme íjászok között volt olyan is, akinek *nobiles* rokonsága volt, tehát jogállásuk nem különbözhetett túlságosan a városi polgárokétól, ami magyarázhatja azt is, hogy betelepítésükkel szemben a városlakók részéről miért nem tapasztalunk ellenállást.²⁴ Hárs József soproni helytörténész mindezekkel szemben azt állítja, hogy az íjászokat nem a megfogyatkozott védők számának felduzzasztására, hanem éppen amiatt telepítették be, mert ekkoriban már nem is voltak íjászok, nem láttak el védelmi feladatokat, és így indokolt volt az egyszerű városlakók közé telepítésük.²⁵

3.2. A nyugat-magyarországi közösségek okleveleinek hadászati vonatkozásai

Annak megállapításához, hogy melyek azok a közösségek, amelyeket nyugat-magyarországi határőrizeti feladatot ellátó településeként azonosíthatunk, a kiváltságlevelek *narratio* (elbeszélés) és *arenga* részét érdemes megvizsgálni. Ezek alapján – Sopron mellett – Pozsonyt, Győrt, Vasvárt és Zágrábot tudjuk ebbe a kategóriába sorolni. Ezek közül Sopron esetében IV. László a korábbiakban már említett II. Ottokár cseh király magyarországi hadjáratával indokolta a kiváltságolást.

Zágráb esetében 1266-ban a település tatárjárás alatti részleges pusztulása miatt döntött úgy IV. Béla, hogy szükséges „Zágrábban, a Grech hegyen szabad várost létesíteni, és ugyanoda vendégeket hívni, és az ország ezen részét a határvidék és más érdekek biztonsága végett biztosítani és megerősíteni”, továbbá megengedte, hogy „az előbb mondott hegyen szabad várost létesítsenek, oda vendégek szabadon jöjjenek, általunk kijelölt és aláírt földjük, birtokaik, körülményeik és szabadságaik legyenek, azokat bírják és őrizzék háborítatlanul”.²⁶ Ezáltal a király a stratégiaileg kiemelkedő helyen fekvő Grech hegyi Zágrábot mint királyi várost megalapította, egyértelműen legfőképpen védelmi célokból.²⁷

Győr V. István alatt a II. Ottokár cseh királlyal történt hadakozás nyomán súlyos károkat szenvedett, ezért a magyar király 1271-ben a város megerősítése és az ország védelme érdekében Győrnek a győzelem kivívása után új kiváltságlevelet adományozott.²⁸

Vasvárt IV. László 1279-ben a gyakori megszállás és a teutonok és mások folytonos dúlásai miatt kiváltságolta,²⁹ valójában azonban a vasvári erősség már II. András uralkodása idején romlásnak indult, II. Ottokár támadásának pedig már nem is tudott ellenállni, később pedig a településnek (1270-ben) időlegesen V. Istvánt is el kellett szállásolnia.³⁰

Pozsony 1291. évi kiváltságlevelében³¹ a teutonok és Albert osztrák herceg dúlásairól olvashatunk. Itt ugyancsak gondolnunk kell II. Ottokár tevékenykedésére is, ugyanis a cseh király és

22 RÁBEL, A vármegyék múltja és a jövő hivatása 113.

23 ISM 284.

24 VÁCZY, A királyi serviensek és a patrimonialis királyság 357–358.

25 HÁRS, Löver-Lövé.

26 MA 507–512.

27 KRŠNJAVI, A nemzeti uralkodók és az Árpádok kora (online).

28 DÁNIEL, Mesélő tárgyak: az eltűnt kiváltságlevel.

29 MA 551–554.

30 SILL, Vasvár településtörténetének vázlata a 18. századig 11.

31 MA 623–627.

IV. Béla, V. István, illetve IV. László királyaink között többször cserélt gazdát Pozsony, a település sok hadakozás és békekötés színhelye volt. Az oklevélben nevesített *Albert* herceg pedig 1287-ben a vár ellenállása ellenére elfoglalta Pozsonyt, de III. *András* a Pozsony vármegyei had segítségével végül visszavette a várat, és ennek alkalmából kapta oklevelét a város.³²

Ami a fenti közösségekre vonatkozó konkrét rendelkezéseket illeti, a vasvári *hospesek* katonai kötelezettsége mégsem volt kiemelkedő. Az egész közösségnek mindössze kettő felszerelt katonát kellett kiállítania, azokat is csak akkor, ha a király személyesen vonult hadba, ami az egyik legenyhébb kötelezettség, még a szomszédos, de méreteiben kisebb Körmendénél is kedvezőbb. Ennek egyik oka az lehetett, hogy Vasvár mint az ispánság központi települése, komolyabb kiváltságban részesült, mint a körmendiek. A másik ok valószínűleg Vasvárnak a *narratio*ban is taglalt rossz anyagi helyzete és határőr-közösségi szerepe volt, amiért is a király nem terhelte e közösséget súlyosabb kötelezettségekkel, egyrészt, hogy anyagi helyzete megerősödjön, másrészt, hogy elsődleges katonai funkciójának – a határvédelemnek – eleget tudjon tenni.

A zágrábiak korábbi, 1242-es oklevele³³ alapján, ha a király a tengeri területek felé, vagy Karintiába, illetve Ausztriába indul, tíz felszerelt katonát kellett kiállítaniuk a részére, továbbá élelemmel ellátni ezeket. Ugyan a király által kiváltságolt közösségek (pontosabban az általuk kiállított fegyveresek) általában a király zászlaja alatt vonultak hadba,³⁴ itt mégis tett egy további kitétel az uralkodó, miszerint a zágrábiak ugyanezzel tartoznak a szlavón bán felé is, amennyiben az a király rokona. Ugyanez az oklevél előírta a zágrábiaknak, hogy a Grech hegyet saját költségükön megerősítsék. Az oklevél kiadásának időpontja mellett mindezek a rendelkezések, amelyek komoly katonai kötelezettségeket írnak elő, arra utalnak, hogy IV. Béla kifejezetten védelmi célból kiváltságolta a zágrábi *hospeseket*. Azonban talán túl nagy terhet is jelentett mindez a lakosoknak, hiszen az 1266-os oklevélben a király már mentesíti őket a katonai kötelezettsége alól, ahogyan a görögök is mentesülnek majd az 1271-es oklevelük alapján.³⁵ Mindezekkel szemben a pozsonyaiak 1291-es oklevelében nem található olyan rendelkezés, amely a katonai kötelezettséget vagy valamely más hadászati vonatkozású kötelezettséget előírná.

3.3. A további közösségek okleveleinek hadászati vonatkozásai

A hadászati rendelkezések nem a nyugat-magyarországi közösségek kiváltságleveleinek sajátjai, igaz ezek között szinte mindegyiknél megjelenik ilyen szabályozás. A többi korabeli oklevelet vizsgálva Bars, Besztercebánya, Iharosberény, Nagyszombat, Szatmárnémeti, Dobronya és Bábaszék, Boroskrakkó és Magyarigen, Korpona, Nyitra, Pest, valamint Körmend *hospeseinek* okleveleiben is fellelhetőek katonai kötelezettséggel kapcsolatos rendelkezések, míg a többi hasonló oklevélből hiányoznak ezek.

A körmendiek privilégiumának³⁶ rendelkezéseit érdemes részleteiben is megvizsgálunk. Ugyan az oklevél *narratio* része nem utal védelmi funkcióra, és éppen ezért nem is sorolom a települést a nyugat-magyarországi határőrzési feladatokat ellátó közösségek közé, de földrajzi helyzete, illetve a katonai kötelezettségre vonatkozó rendelkezések részletessége miatt mégiscsak érdekes

32 DEDEK CRESCENS, Pozsony vármegye története (online).

33 MA 451–455.

34 LÁSZLÓ, Katonaállítási kötelezettség az Árpád-kori közösségekben 68.

35 MA 526–529.

36 HO VI. 42–43.

adalékként szolgálhat jelen vizsgálathoz. Az oklevél meghatározza, hogy a körmendi vendégeknek tizenöt manziónként kell egy katonát kiállítaniuk, ha a király személyesen vonul hadba. Ez után részletezi, milyen legyen e katonák felszereltsége: „*lándzsás, vassisakos, tegzes, és más egyéb hasznos felszereléssel ellátott páncélost*” követel meg a király, még hozzá „*két felvértezett lóval*”.

A korponaiak oklevele³⁷ is érdekes kivételt képez, mivel nem határoz meg a király pontos létszámot a kiállítandó fegyveresekkel kapcsolatban, ugyanis úgy fogalmaz: „*ők pedig lehetőségük szerint, tudniillik mihez képest illően tudnak, tekintélyes számban és elegendő mértékben tartozzanak ellátni minket, midőn hadba vonulunk, és szolgálni nekünk hadjáratunkban*”. Továbbá azért is érdekes ez az oklevél, mivel a király öt évre, átmenetileg mentesíti őket katonaaállítási kötelezettségük és a hadba vonulás alól.

Más oklevelekben a katonaaállítás mértékét vizsgálva különböző létszámokkal és feltételekkel találkozunk, nyilvánvalóan a települések méretéhez, anyagi lehetőségeihez igazítva. A barsiak például száz telkenként kellett, hogy küldjenek egy felszerelt vitézt a királynak,³⁸ a boroskrakkóiak és magyarigeniek négy páncélost,³⁹ a nagyszombatiak száz manziónként egyet,⁴⁰ a nyitraiak tizenkettőt,⁴¹ a pestiek tízet,⁴² míg a szatmárnémetiek hat páncélost⁴³ kellett, hogy kiállítsanak.

3.4. A hadászati rendelkezések értékelése

Összességében kijelenthető, hogy a katonaaállítással kapcsolatos és egyéb hadászati rendelkezések tekintetében különbség fedezhető fel a határőrzési feladatokat is ellátó és az ilyen feladatot nem teljesítő közösségek szabadságlevelének tartalma között. A határőrzési feladatokat is ellátó közösségeknél részletesebb, több hadászati rendelkezés található, és ugyan a katonaaállítással kapcsolatos előírások kevésbé hangsúlyosak, illetve e terhek enyhébbek, mint a kontrollcsoportnál, ugyanakkor fontosabb szerep jut a védelemmel, védművek építésével, fenntartásával, karbantartásával kapcsolatos kötelezettségeiknek.

Ez egyrészt azért fontos, mert újfent bizonyítja e közösségek hadászati szerepét, másrészt pedig sokszor kifejezetten védelmi célból rendel az oklevél egyéb kiváltságokat az adott közösség számára (lásd Sopron példáját), illetve Győr és Zágráb esetében teljesen mentesíti is a vendégeket a katonaaállítás kötelezettsége alól. Mindez nagy könnyebbség volt a lakosoknak mind gazdasági, mind katonai értelemben, és elősegíthette azt, hogy e települések a saját maguk – és a térség, illetve az egész ország – védelmére koncentráljanak és saját határőrizeti szerepükben erősödjenek.

37 CD IV/1. 329–331.

38 ÁÚO VII. 103–104.

39 MA 447–448.

40 MA 444–447.

41 MA 498–499.

42 MA 466–469.

43 MA 505–506.

4. A gazdasági jellegű rendelkezések összehasonlítása

Annak megállapítását, hogy a felvázolt hadi többlet-kötelezettségekkel járnak-e többletjogosultságok a nyugat-magyarországi közösségek esetében, nehezíti az a tény, hogy sok, részleteiben különböző joghelyzetű közösségről van szó, a majdani szabad királyi városi jogállás éppen csak elkezdett kialakulni. A gyakran visszatérő elemek alapján mégis megkísérelhető a gazdasági jellegű, jelen esetben a vámentességgel, vámkönnyítéssel vagy a megállapított vámmal, adómentességgel vagy éppen a megállapított adókkal, beszállásolás alóli teljes vagy részleges mentességgel, illetve a földbért megállapító vagy az alól felmentő rendelkezésekkel történő összehasonlítás.

4.1. Adórendelkezések

A soproni közösség oklevele rendelkezik adózási kérdésekben is, méghozzá úgy, hogy a soproni polgárok minden kepe termény után tizenkét bécsi dénárral, továbbá a bor után tizeddel tartoztak, amit a korábbi szokásjog szerint vagy akár dénárokból. Lényegében tehát a soproniak pénzben is megfizethették adójukat, amely egy fontos könnyítés a csak terményben való adózáshoz képest.

A pozsonyiak kiváltságlevelében ezzel szemben azt láthatjuk, hogy a tizedet terményben kell megfizetniük, a teutonok szokása szerint. Ezt követően az oklevél azt részletezi, hogy mi után nem kell adózniuk a pozsonyiaknak: szőlők után és a vadászok kinevezett ispánjának sem tartoznak semmilyen szolgáltatással. Összességében tehát komoly kedvezményeket és részleges adómentességet kaptak.

A győriek két oklevele az adózással kapcsolatosan különböző rendelkezéseket tartalmaz. Az 1240-es oklevélben IV. Béla úgy rendelkezik, hogy a Sagh, Nyul, Cyrian és Ech falusi szőlőművesek csöböradóját csökkenti, de ez az adóteher megmarad a győri ispán és a pohárnokok ispánja felé. Ezen felül több adónem alól is mentesülnek, így szabadok dénárjaival, ökrökkel, füstpénzzel, valamint a száznagnak illetékekkel sem tartoznak, továbbá úgy rendeli a király, hogy „*a mi vagy vendégeink ügyintézése címén*” sem tartozzanak adni semmit. Az 1271-es oklevéllel V. István a győri püspök és káptalan egyes népeit is betelepíti a várba, de évi egyszeri adójukat meghagyja.

A zágrábiak az 1242-es oklevelük alapján a bán, vagy a vicebán felé semmivel sem tartoznak, egyedül annak a bánsgába történő bevezetésekor egy ökröt, száz kenyeret és egy átalag bort kell szolgáltatniuk. Ezen kívül a király öt évre felmenti a zágrábi *hospeseket* minden szolgálat alól. Az 1266-os oklevél alapján éves adóként negyven márkát kell fizetniük Béla hercegnek, aki ekkor Szlavónia hercege. A zágrábiak esetében is az utóbbi oklevél alapján pénzübeli adózásról beszélhetünk, azonban nem a király felé közvetlenül, hanem fia javára.

Vasvár oklevelében a többi határőrzési feladatot is ellátó közösséggel ellentétben nem találunk kifejezetten adózási rendelkezést. Ugyan a vasváriak a szabadságlevelük szerint a fehérváriak kiváltságaival bírnak, ezek oklevele nem maradt fenn, így annak esetleges vonatkozó tartalma sem ismert.

A 13. századból fennmaradt kiváltságlevellel rendelkező további közösségek okleveleinek többségében nincs szó semmilyen adómentességről, míg hat esetben (Gölnicbánya, Pest, Szatmárnémeti, Verőce, Petrinia, Szamobor) valamilyen részleges, két esetben (Dobronya és Bábaszék, illetve Boroskakkó és Magyarigen) pedig teljes adómentességről beszélhetünk.

A részleges adómentességre jó példa a pestiek oklevele, amely a következőképpen rendelkezik: „*hasonlóképpen szőlők után csöböradót semmi esetre se szedjenek tőlük*”. Ugyancsak a csöböradó megfizetése alól menti fel a király a szatmárnémeti vendégeket. Részleges adómentességnek te-

kintve az ideiglenes adómentességet is, erre jó példa a petriniaiak korai, 1225-ös oklevele, amely két évre minden szolgálat alól mentesíti a helybeli *hospes*eket.⁴⁴

A teljes mentességek körében a dobronyai és bábaszéki vendégek a zólyomi vár felé munka és szolgálat alól mentesek voltak, emellett „*semmilyen alaptalan behajtásra és tehertétele*” sem kötelezhette őket senki.⁴⁵ Hasonlóképpen a boroskrakkóiak és magyarigeniek oklevele is kijelenti, hogy semmivel sem tartoznak, továbbá külön kiemeli, hogy csöböradót sem kell fizetniük.

Néhány további érdekes rendelkezést érdemes kiemelni az eddig nem érintett privilégiumok tartalmából is. A beszercebányai közösségnek például aranyból tizedrészt, ezüsből és minden más fémből nyolcadrészt kellett fizetnie, ami nyilvánvaló összefüggésben áll azzal, hogy esetükben egy bányászközösségről beszélhetünk.⁴⁶ Az iharosberényiek esetében komolyabb adóterhekkel találkozunk. Egyrészt a király felé manzióként egy harmadot tartoztak adni, továbbá vázmabbal és évi egy ajándékkal is tartoztak. Másrészről az ispán felé manzióként két dénárt kellett fizetniük. Tizedüket pedig továbbra is takarmányban fizették.⁴⁷

Összességében az állapítható meg, hogy nagy arányaiban a határőrzési feladatot is ellátó közösségek terhei megegyeznek a többi közösség terheivel, előbbiek közül kettő (Sopron és Zágráb) nem kap adómentességet, kettő (Győr és Pozsony) részleges mentességet kap, míg Vasvár esetében – a fehérváriak oklevelének hiánya miatt is – az adózással kapcsolatban nem tudunk konkrét megállapítást tenni. Hasonló arányokkal találkozunk a kontrollcsoportnál is, ahol részlegesen és teljesen adómentes közösségeket is találunk, ennek ellenére mégis megállapíthatók bizonyos különbségek a két csoport között. A határőr-feladatokat is ellátó közösségek jellemzően inkább pénzben fizetik adójukat (kivételesen a Győr környéki szőlőművesek csöböradója), amely kedvezőbb, mint a kontrollcsoportnál, ahol főképpen terményben vagy kitermelt nemesfémben fizetnek.

4.2. A beszállásolással kapcsolatos rendelkezések

A gazdasági jellegű kiváltságok körében nem hagyhatók figyelmen kívül a beszállásolási alóli mentességekről szóló rendelkezések, hiszen egy-egy főúrnak, udvari méltóságviselőnek vagy akár magának a királynak és kíséretének ellátása, akár huzamosabb időn át komoly anyagi teher lehetett a közösségeknek, így pedig az ez alóli felmentés komoly szabadság volt számukra.

A győri népeknél az 1240-es oklevelük alapján az ispán nem szállhat meg. Ez azért is jelentős, mert a kiváltságlevélben említett győri népek ekkor még – szemben az 1271-es oklevél szerinti helyzettel – nincsenek teljesen kivonva az ispán hatalma alól, mint arról már a *hospes* kifejezés jelentésének átalakulásánál szó esett. Az 1271-es oklevél már egyik bárónak sem teszi lehetővé a megszállást. A vasváriak esetében a király arról rendelkezett, hogy sem az ispán, sem senki más ne szálljon meg náluk. A pozsonyiak kapták mind közül a legnagyobb kiváltságot, mivel maga a király sem szállhatott meg náluk.

A további közösségek szabadságleveleinek nagyjából a fele tartalmazza a beszállásolási alóli részleges felmentésről szóló rendelkezést. Egyik közösség sem kapja meg azonban a pozsonyiak legteljesebb kiváltságát (misperint magának a királynak sem jár a *descensus*), illetve a privilégiumok fele egyáltalán nem tartalmaz efféle mentességre vonatkozó rendelkezést.

44 LÁSZLÓ, Privileges of the ‘Hospes’ Communities on the territory of Croatia during the Middle Ages 79.

45 MA 482–484.

46 MA 489–491.

47 MA 506–507.

Önmagában tehát a beszállásolás szabályozása sem mutat kategorikus összefüggést a határőrzési feladatokkal, azonban a beszállásolás fordított irányban is mutathatja a nyugati határőrközösségek kiemelt jelentőségét. Miközben ugyanis a beszállásolás komoly gazdasági és logisztikai teher volt egy közösség számára, a király bizonyosan szívesebben szállt meg katonailag erősebb településen, hiszen nagyobb biztonságban volt ő és kísérete is, míg a kisebb közösségek talán nem is bírták el gazdaságilag ezt a terhet. Pozsony ez alól vélhetően azért lehetett kivétel, és azért kaphatott feltűnően nagy kedvezményt, mivel földrajzi helyzetéből adódó kiemelkedő hadászati, határvédelmi és gazdasági funkciója volt, így a király ezzel is próbálhatta a települést egyfajta kedvezményben részesíteni, támogatni a védelmi funkcióinak ellátásához szükséges javak felhalmozásában.

4.3. Vámmentesség

A *hospesek* kiváltságainak egyik sarkalatos pontját képezték a vámokkal, vámmentességgel kapcsolatos rendelkezések. A nyugat-magyarországi határőrzési feladatot is ellátó közösségek mind-egyikénél találkozunk valamilyen formában ezekkel.

Sopron esetében – amint arról már szó volt – a király átengedte a fertői vám felét a településnek. A győri *hospesek* 1271-ben országos vámmentességet kaptak, ennek ellenére kiváltságlevelük a győri vásár vámját meghagyták az ispánnak. A zágrábiak mindkét oklevelében azzal a rendelkezéssel találkozunk, hogy az ország határain belül vámmenteséget kapnak, az 1242-es oklevél megfogalmazása szerint: „*az ország határain belül vámot fizetni sehol ne tartozzanak*”. A vasváriak oklevelében korlátozottabb, de szintén fontos kedvezményt találunk, amikor Zala és Vas vármegyékben vámmentességet biztosított nekik az oklevél, kiegészülve azzal, hogy – nyilván saját vásárjuk forgalmának növelése érdekében – a vasvári vásárra tartók is vámmentesek. A pozsonyiak a győriekhez és a zágrábiakhoz hasonlóan országos vámmentességet kaptak, semmilyen adót és semmilyen beszedést sem tartoztak fizetni, de ők maguk sem szedhettek vámot a náluk áthaladóktól.

A kontrollcsoportból öt közösség, a németlipcseiek,⁴⁸ a zólyomiak, a dobronyaiak és a bábaszékiek, valamint a nagyszombatiak kaptak teljes vámmentességet. A nagyszombatiak oklevele ugyan mindössze arról rendelkezik, hogy „*a vámfizetés terén ugyanazon jognak örvendjenek, mint a fehérvári polgárok*”, mivel ez volt a városi kiváltságok etalonja, ezért minden okunk megvan feltételezni, hogy ez a kiváltság a teljes vámmentességről rendelkezett. A zólyomiak esetében árnyalhatja a képet, hogy a vámmentességet a *descensus* alóli mentességükkel egyetemben kifejezetten a rossz anyagi helyzetük – amelyet a tatárjárás pusztításai idéztek elő – miatt kapták,⁴⁹ így a király célja ezzel a rendelkezéssel a közösség megerősítése, talpra állítása volt. A körmendiek a vasváriakkal azonos kiváltságot kaptak, miszerint Vas és Zala vármegyékben vámot fizetni nem tartoznak. A pestiek az ország határain belül minden vám alól mentesültek, kivéve a budai egyház harmincadát és a sóból behajtható vámokat, míg a verőceiek csak az idegeneknek nem tartoztak vámot fizetni.⁵⁰

Számottevő különbségeket tudunk jelen esetben felfedezni a határőrzési feladatot is ellátó nyugat-magyarországi közösségek és a kontrollcsoport között. Míg előbbieik mindegyikénél találkozunk valamilyen formában a vámmentességgel, és a soproniak, valamint a vasváriak részleges vámmentessége csak kivételt jelent a teljes mentességhez képest, addig a többi településnél a részleges vagy teljes vámmentesség jelenti a ritka kivételt.

48 ÁKOKJ II/1. 57–64.

49 CD IV/1. 332–333.

50 MA 443–444.

4.4. A földbérrel kapcsolatos rendelkezések

A földbérről csak kevés *hospes*-privilegium rendelkezik, általában akként, hogy fenntartják annak fizetését. Erre példa a zalakomáriai oklevele, amely a kérdésről a következőképpen határoz: „*elrendeltük továbbá, hogy minden lakás birtoka után tizenkét dénár földbért tartozzanak fizetni Szent-György nap oktaváján*”.⁵¹ Az oklevelekből rendszerint az sem derül ki, hogy egyébként mi volt a földbér fizetése esetén a szokás az adott településen. Előfordulhat, hogy a kiváltságlevélben rögzített földbér kevesebb az addig szokásosnál, de lehetséges az is, hogy a korábbi rendszabást erősíti meg az oklevél. Ahol pedig az oklevél egyáltalán nem említi a földbért, ez jelentheti azt is, hogy az addig szokásos mérték fizetését tartja fenn a király, de azt is, hogy a *hospesek* teljesen mentesek annak fizetése alól. Éppen ezért nehéz konkrét következtetéseket levonni a földbérrel kapcsolatos rendelkezésekből.

A nyugat-magyarországi közösségek oklevelei közül csak a győriek 1271-es oklevele rendelkezik a földbéreként fizetendő fél *ferdonum* alóli felmentésről. Ugyanez az oklevél rögzíti, hogy a győri *hospesek*hez csatolják a győri püspök és káptalan egyes népeit, akik ugyanazt a szabadságot élvezik, mint amellyel a vendégek rendelkeznek, fenntartva mégis azt, hogy a földbért, amellyel a győri püspöknek vagy káptalannak tartoznak, elöljárójuk pünkösdi nyolcadán egészében fizettesse meg velük.

A kontrollcsoport települései közül mindössze a beszercebányai oklevele rendelkezik a földbérről akként, hogy „*földbér címén adót vagy egyéb szolgáltatást senkinek ne tartozzanak fizetni*”. Így aztán a földbérre vonatkozó további rendelkezések hiánya miatt nem lehet érdemi megállapításokat tenni a határőrzési feladatokkal összefüggésben.

4.5. Vásártartáshoz kötődő rendelkezések

A soproni *hospesek* privilegiumában a király úgy határozott, hogy szabad piacot enged nekik, méghozzá azzal a kitételrel, hogy – a forgalom növelése érdekében – az országon belülről jövő kereskedők számára e vásár vámmentes, csak a külföldiek tartoznak vámot fizetni.

A zágrábiak és a győriek is szabad vásártartási jogot kaptak. Előbbiek esetén heti két (hétfői és csütörtöki) ünnepélyes vásárról, valamint napi vásárokról rendelkezik a közösség mindkét oklevele, szó szerint megegyező módon. A győri népek kiváltságlevele szabad vásártartást engedélyez nekik mind a várban, mind azon kívül, ahol a győri ispán és az ő emberei egyáltalán semmi joghatóságot nem gyakorolhatnak, mégis annak a vásárnak a vámját, amelyet szombaton tartanak, teljes egészében a győri ispán kapja, ahogy korábban is kapta. A vasvári *hospesek* oklevele ugyan nem említi ezt a jogosultságot, azonban mivel az uralkodó a fehérváriak jogát adományozta nekik, ez alapján kijelenthetjük, hogy bizonyosan ők is szabad vásártartási joggal bírtak.

A pozsonyiak kiváltságlevelében nincs szó szabad vásártartásról, de azt engedélyezi az oklevél, hogy külföldi posztó-, marha- és halkereskedők szabadon árulhassanak a városban, ekként tehát itt is találunk utalást a város piacára. Nem valószínű, hogy a többi nyugati közösségtől eltérően éppen a fejlettebb és a vásártúvonalon (a hegyvidék és az alföld találkozásánál), folyóparton és a nyugati határ közelében elhelyezkedő,⁵² így feltehetően jelentős piaccal rendelkező városnak ne lett volna szabad vásártartási joga. Azt feltehetőleg már korábban, királyi kegyből vagy szokásjogi úton megszerezték a pozsonyi vendégek.

51 MA 503–504.

52 SZENDE, Otthon a városban 37.

A további közösségek szabadságleveleit vizsgálva megállapítható, hogy nagyságrendileg azok harmadában engedélyez a király szabad vásártartást, ezek a beregszásziak,⁵³ a gölnicbányaiak,⁵⁴ a késmárkiak,⁵⁵ a nyitraiak, a pestiek, a szatmárnémetiek, a zalakomáriak és a németlipcseiek privilégiumai. E települések legtöbbje az úgynevezett vásárvonalon⁵⁶ helyezkedett el, ahol az alföldekről érkező mezőgazdasági cikkek a hegyvidékekből érkező fémekkel, nemesfémekkel, készárukkal gazdát cseréltek. Pest esetében a Duna melletti kiemelkedő kereskedelmi funkciója indokolhatta a szabad vásár engedélyezését, továbbá a vámmentesség és egy ritkán előforduló, a kor viszonyaihoz képest rendkívül jelentős kiváltság, az árumegállító jog adományozását is. A barsiak oklevele így rendelkezik: „megengedtük azt is, hogy kisebb kereskedésben, miket ugyanitt, a barsi vásáron folytatnak, vámot semmiképp ne fizessenek”. A beregszásziak kiváltságlevele elrendeli, hogy vásáruk szombaton legyen, és megállapítja, hogy „sem a vevők, sem az eladók ne tartozzanak semmivel többet fizetni, mint egy dénárt szekerenként”. A gölnicbányaiak esetében a településük jelentőségét mutatja és biztosítja számukra a térségben elérhető vásárjövödelmek maximalizálását a konkurencia kiiktatásával az oklevelükben olvasható különleges szabály, miszerint a környező falvakban nem lehet piacot tartani, hanem az csakis Gölnicbányán lehetséges.

Összességében azt tapasztaljuk, ami a vámmentességnél is megállapítható volt, hogy a határőrzési feladatot is ellátó nyugati közösségek esetén a szabad vásártartás sokkal inkább főszabályt jelent, mintsem kivételt, míg a kontrollcsoportnál ennek a fordítottját látjuk. Itt azonban nem olyan egyértelműek az arányok, mint a vámmentesség esetén, mivel a kontrollcsoport oldalán – például Gölnicbánya esetében – is találunk hasonló (ha nem erősebb) jogokat, mint a nyugati határőrközösségeknél.

5. Szabad bíróválasztás és az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó egyéb rendelkezések

A szabad bíróválasztás és valamilyen fokú, formájú önálló igazságszolgáltatás a *hospesek* minden privilégiumában megjelenik. Ez egy olyan sarkalatos pontja a *hospes*- (majd később a szabad királyi városi) jogállásnak, hogy már ezek a korai oklevelek is kivétel nélkül rendelkeznek felőle, így e körben legfeljebb kisebb eltérésekkel találkozhatunk.⁵⁷ Példának okáért a győriek 1240-es oklevelében találunk eltérést a szokásos rendelkezésektől, mivel a király az ispán joghatósága alatt hagyta a városi bíraskodást, minthogy ekkor még ezek a győri népek nem szakadtak el a várszervezettől. Majd csak az 1271-es oklevél adja meg a győriek számára a szabad bíróválasztás jogát, amikor rögzíti, hogy a kisebb és a nagyobb ügyekben is saját bírójuk ítélni feleltük.

A soproniak 1277-es oklevele is mindjárt a rendelkezések elején deklarálja, hogy a többi közösséghez hasonlóan a várispán minden joghatósága megszűnik a közösség felett, és a választott bírójuk ítélni feleltük. Emellett azt is meghatározza az oklevél, hogy a bírót minden évben *Szent György* ünnepén kell választaniuk. Pozsony és Vasvár közösségeinek is szabad bíróválasztást, bírójuknak pedig minden felmerülő ügyre kiterjedő joghatóságot adott a király, Pozsony esetében továbbá azt is meghatározta, hogy tíz esküdtel ítéljen a bíró.

53 MA 471–472.

54 MA 613–614.

55 MA 517–518.

56 MAKÁDI, Földrajzi fogalomtár 61.

57 LÁSZLÓ, Bíraskodási szabadság a XIII. századi közösségekben 43.

A további települések közül csak Bars, Beregszász, Iharosberény⁵⁸ és Késmárk esetében találkozunk saját bírójuk korlátozott hatáskörével, ezen kívül általános kiváltságnak tűnik a bíró jogkörének nagyobb, így lopási és vérontási ügyekre való kiterjesztése is. A barsi hospesek ugyan maguk választhattak falunagyot, de oklevelük úgy rendelkezett, hogy „*azt az ügyet pedig, amely valaki számára vérontásra vagy szabadság elvesztésére mehet, a vár ispánja ítélje, jelen lévén majd a falunagy*”. A beregszásziak bírója vérségi, lopási és emberölési ügyekben nem ítélkezhetett. Az iharosberényiek között is csak csekélyebb ügyekben ítél a bírójuk, míg a késmárki hospesek bírója a lopásokat, tizeddel kapcsolatos ügyeket, vérségi és pénzverési ügyeket nem ítélhette, ezeket a király adott időre kinevezett bírója intézte.

Összességében azonban ezen a területen nagyobb horderejű különbség nem mutatható ki a közösségek vizsgált csoportjai között, a bíraskodási szabadságuk alapvető jellegéből kifolyólag.

6. Kitekintés: határvédelmi feladatokat ellátó egyéb közösségek a 13. században

Az eddig tárgyalt közösségek vizsgálata mellett érdemes röviden megemlíteni, hogy természetesen nem csak a – jogállásukat tekintve – hospesek közösségei láttak el határőrzési feladatokat. Az egyéb (részben) katonáskodó népelemek közül pedig kettőnek a kiváltságlevelei feltűnő hasonlóságot mutatnak a hospesek privilégiumaival.

Az 1224-es *Diploma Andreanum*, vagyis a II. András által az erdélyi szászok számára adott szabadságlevél⁵⁹ felépítése és rendelkezései is feltűnő hasonlóságot mutatnak a 13. századi közösségek kiváltságleveleivel, azok egyaránt az úgynevezett privilégium-formula klasszikus megjelenítői. A lényegi különbség itt abban áll, hogy a hospesek települési szinten, az erdélyi szászok pedig egy nagyobb területi-etnikai autonómiát élvező közösségként nyerték el szabadságaikat.⁶⁰

A Vas megyei őrimagyaródsi örök V. Istvántól kapott, 1270-ben kelt kiváltságlevelével is formai és tartalmi hasonlóságot mutatnak a közösségek oklevelei. A határőrzési feladatokat is ellátó nyugat-magyarországi közösségekhez viszonyított földrajzi közelség és az okleveleik kiadásának időbeli közelsége mellett azonban ezek az örök jogállásukat tekintve nem hospesek, hanem valamely várhoz tartozó, őrnagyaiknak alárendelt és szolgálatokkal tartozó várnépek.⁶¹

7. Összegzés

Összességében kijelenthető, hogy a 13. századi közösségek körében a határőrzési feladatokat is ellátó közösségek javára megfigyelhetők bizonyos többletjogosultságok, amelyek főleg a vámmentességben vagy vámkönnyítésben, kisebb mértékben a szabad vásártartással kapcsolatos rendelkezésekben, illetve a kifejezetten hadászati és védelmi célokból rendelt kiváltságokban érhetők tetten.

Amíg az adórendelkezések, a beszállásolások alóli felmentés vagy éppen a földbérrel kapcsolatos rendelkezések esetében ilyen határozott összefüggések nem állapíthatók meg, a legjellegzetesebb kiváltság, amellyel minden határőrfeladatot is ellátó nyugat-magyarországi közösség, továbbá az őrimagyaródsi határőrök és az erdélyi szászok is rendelkeztek, a vámmentesség. E kiváltsággal valamilyen formában mindegyik ide tartozó oklevélben találkozunk, ezért úgy tű-

58 MA 506–507.

59 MA 420–423.

60 LÁSZLÓ, 800 éves az erdélyi szászok arany szabadságlevele 1.

61 HO VIII. 127–130.

nik, hogy ez a katonáskodó közösségek általános kiváltsága lehetett, mintegy jutalmul a többlet védelmi kötelezettségeikért. A szabad vásártartással kapcsolatos megállapítások már nem ennyire egyértelműek, de egyfajta tendencia itt is felismerhető, ha azt nézzük, hogy a határőrzési feladatot is ellátó és az egyéb közösségeknél milyen gyakorisággal és milyen mértékben fordult elő ez a kiváltság. Mindez azt mutatja, hogy e települések gazdasági helyzete és kiváltságaik jelentősége összhangban volt határőrzeti szerepükkel. Az egyéb hadászati rendelkezések alakulása, terheik mérséklése is megerősíti a két csoport közötti különbségeket.

Felhasznált irodalom és források

- DÁNIEL Viktória: Mesélő tárgyak: az eltűnt kiváltságlevél. *Kisalföld* 2021. 01. 25. <https://www.kisalfold.hu/helyi-életstilus/2021/01/meselo-targyak-az-eltunt-kivaltsaglevel> (2026. 01. 01.)
- DEDEK CRESCENS Lajos: Pozsony vármegye története. In: BOROVSZKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai: Pozsony vármegye*. Budapest 1904 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/pozsony-varmegye-13AE4/pozsony-varmegye-tortenete-irta-dedek-crescens-lajos-dr-14B79/> (2026. 01. 01.)
- FINÁLY Henrik: A latin nyelv szótára, <https://latin.oszk.hu/cgi-bin3/index.cgi?function=index> (2026. 01. 01.)
- GÖMÖRI János: A nyugati határvidék korai sáncváraitól, különös tekintettel Sopronra. *Savaria* 2007/2. sz. 187–216.
- HÁRS József: Löver-Lövér, <https://sopronanno.hu/dokumentum/lover-lover> (2026. 01. 01.)
- HÁZI Jenő: István, az első soproni városbíró (1277). *Soproni Szemle* 1973/1. sz. 68–70.
- HÓMAN Bálint: *Magyar középkor*. Budapest 1938
- HUNYADI Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary*. Budapest 2010
- KÖLNEI Lívია – VARJASSY Péter: A jeruzsálemi Szent János Lovagrend ispotályai a középkori Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények: Communicationes de historia artis medicinae* 2014/1–4. sz. 5–23.
- KRŠNĀVI Izidor: A nemzeti uralkodók és az Árpádok kora. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen XXI*. Budapest 1901, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/horvat-szlavonorszag-554A/horvat-szlavon-es-dalmatorszagok-tortenete-5572/a-nemzeti-uralkodok-es-az-arpadok-kora-kršnjavi-izidortol-forditotta-acsady-ignacz-55B0/>
- KUBINYI András: Városfejlődés a középkori Magyarországon. In: GyÖNGYÖSSY Márton (szerk.): *Magyar középkori gazdaság és pénztörténet*. Budapest 2006, 153–175.
- LÁSZLÓ Balázs: 800 éves az erdélyi szászok arany szabadságlevele. *Jogtörténet. A HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blogja* 2024. 07. 12. <https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/10733/Laszlo-Balazs-Andreanum.pdf>
- LÁSZLÓ Balázs: Bíraskodási szabadság a XIII. századi közösségekben. In: DRINÓCZI Tímea – NASZLADI Georgina (szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum* 6. Pécs 2012, 39–56.
- LÁSZLÓ Balázs: Katonaállítási kötelezettség az Árpád-kori közösségekben. *Diskurzus* 2013/2. sz. 65–75.
- LÁSZLÓ Balázs: Privileges of the 'Hospes' Communities on the territory of Croatia during the Middle Ages. In: DRINÓCZI Tímea – LEGČEVIĆ, Jelena (szerk.): *Aspects of local and regional development*. Pécs-Osijek 2013, 71–91.
- MAKÁDI Mariann: *Földrajzi fogalomtár. A közoktatásban használt legfontosabb földrajzi fogalmak*. Budapest 2015

- RÁBEL László: A vármegyék múltja és a jövő hivatása. Jogtörténeti és politikai tanulmány. Sopron 1911
- SILL Ferenc: Vasvár településtörténetének vázlata a 18. századig. In: HORVÁTH Ferenc (szerk.): Vas megye múltjából: Levéltári Évkönyv 2. Szombathely 1982, 3–33.
- SZENDE Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest 2004
- VÁCZY Péter: A királyi serviensek és a patrimonialis királyság. Századok 1927/1–3. sz. 357–358.

Rövidítések

- ÁKOKJ = SZENTPÉTERY Imre (szerk.): Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Budapest 1923–1943
- ÁÚO = WENZEL Gusztáv (szerk.): Árpád-kori Új Okmánytár I–XII. Pest 1860–1871, Budapest 1873–1874
- CD = FEJÉR, Georgius (ed.): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Budae 1829–1844
- HO = NAGY Imre – PÁUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső (kiad.): Hazai okmánytár I–VIII. Győr 1865–1873, Budapest 1876–1891
- ISM = Ismeretlen szerző: Sagittarius – lövér. Soproni Szemle, 1940/4-5. sz. 284.
- MA = ENDLICHER, Stephanus Ladislaus (ed.): Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli 1849

Az angolszász trónöröklés és Hódító Vilmos trónigénye

The Anglo-Saxon Succession to the Throne and William the Conqueror's Claim to the Throne
According to the time-honoured Hungarian historiography the rights of William the Conqueror to the throne were well-founded and he truly came to the island because of the defence of his rights. The English historians and legal historians on the other hand says that the situation is much more nuanced and nowadays they believe that some details of the Bayeux Tapestry has a deeper meaning in accordance with the events of the Conquest. In my essay I am briefly outlining the events before 1066 and the state of the English Kingdom at that time, then I examine from legal historian perspective the Anglo-Saxon succession norms (or the lack of them), lastly I scrutinize the claims of William the Conqueror each one by one. This way – in Hungary – this essay will be the first legal historian work in relation with the claims of the Norman prince.

Keywords: Anglo-Saxon England, succession to the throne, William the Conqueror, claims to the throne, customary law, witan, 1066, Normans, Anglo-Saxons

1. In medias res

A 10. századra egységesült Angliát a 11. század elején a korábbinál komolyabb viking támadások érték – Villásszakállú Svend dán és norvég király (ur. 986–1014) fosztogatni kezdett a part mentén, ami a későbbiekben totális offenzívába ment át. A célja már nem csupán a sziget kiszípolozása volt, hanem sokkal több: Anglia meghódítása.¹

Tanáctalan Aethelred (ur. 986–1014) uralkodása mondhatni állandó háborúskodással telt. Egy polgárháború sújtotta ország élén találta magát, mikor a viking hódítók megjelentek a tengeren túlról és minden igyekezete ellenére is képtelen volt megvédeni országát. A több évtizede tartó harcok folyamán több tízezer fontnyi (hibásan *danegeldnek* hívott) *gafol*, vagyis hadisarc került dán kézbe,² ezzel jelentősen meggyengítve a királyságot, a pusztítás pedig megrengette a stabil lábakon álló kormányzatot.³

* ORCID ID: 0009-0007-7025-1322.

1 Kiss, Elfelejtett évszázadok. Az angolszász Anglia története 131., 139.

2 WAREHAM, Fiscal policies and the institution of a tax state in Anglo-Saxon England within a comparative context 920.

3 Kiss, Elfelejtett évszázadok. Az angolszász Anglia története 131–132.

A háború végül viking győzelemmel ért véget, mikor *Tanácsstalan Aethelred* fiát, *Vasbordájú Eadmundot* (ur. 1016) is legyőzte a később *Nagy Knut* (ur. 1016–1042) néven ismerté vált dán király.⁴ Innentől harminc évnyi intermezzo következett az angolszász történelemben, ugyanis az angol trónon skandinávok uralkodtak, a közigazgatást pedig jelentősen átalakították.

A korábbi *ealdormani* tisztség megszűnt, helyébe négy *eorl* lépett, akik több megye (ó.a.: *scír*, a.: *shire*) fölött váltak katonai és adminisztratív irányítókká. A király – mivel egy nagy kiterjedésű északi birodalom uralkodója volt – gyakran utazott országrészei között, így mikor nem tartózkodott a szigeten, a négy tartományúr egyre nagyobb és nagyobb hatalomhoz jutott az évek folyamán.⁶

Knut, hogy hatalmát megszilárdítsa, feleségül vette a néhai *Aethelred* király feleségét, a normandiai származású *Emmát*,⁷ tisztségükben megtartotta az angolszászokat, az együttműködésre helyezte a hangsúlyt, így voltaképpen évekkel később mind a négy *eorl* angol származásúvá vált. A probléma a trónutódlással jelentkezett, ugyanis *Knut* utódai nem bizonyultak olyan hatékonynak a birodalom fenntartásában, mint ő maga, így lassacskán ezen tartományurak egyre inkább beleavatkoztak a királyság életébe. Legkiemelkedőbb közülük az utolsó angolszász király, *Harold*⁸ (ur. 1066) apja volt, *Godwine*.⁹

Knutot fia, *Nyüllábú Harald* (ur. 1037–1040) követte a trónon, miután a wessexi *eorl*, *Godwine* támogatásáról biztosította, valamint megvakítottatta *Tanácsstalan Aethelred* fiát, *Aelfraed*¹⁰ *aethelinget* (aki belehalt sérüléseibe). Halála után féltestvére, *Hardeknut* (ur. 1035–1042) foglalta el a trónt, aki még életében visszahívta a szigetre (*Emma* királynő révén) féltestvérét, *Hitvalló Eadweardot*, (ur. 1035–1042) akit örökösének szánt. 1042-ben bekövetkezett halála után a korona ismét a *Cerdic*-házra szállt, és kezdetét vette a végjáték.¹¹

Hitvalló uralkodása ismét polgárháborús időket idézett: a nagyhatalmú *Godwine*-al kellett szembenéznie trónjának megtartása érdekében, később pedig fia, *Harold* jelentett ugyanekkora veszélyt. A korábban gyengekezűnek tartott uralkodó azonban nem engedte egykönnyen oda az ország irányítását: az uralmát el nem fogadó édesanyja, *Emma* ellen fordult, akinek birtokait elkobozta, majd később *Godwine*-al is leszámolt, az egész családot külföldre száműzte.¹² Mivel éveken át Normandiában vendégeskedett, magától értetődő volt, hogy a saját embereivel, „normannjaival” tölti fel a megüresedett pozíciókat a *Godwine*-liga leszámolása után, ez azonban a későbbiekben elhibázott döntésnek bizonyult: maga ellen hangolta az angol népet, akik nem voltak hajlandók idegen tisztviselők felügyelete alatt élni.¹³

4 Kiss, Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története 141–143.

5 Wessex, Mercia, Kelet-Anglia és Northumbria az új hatalmi kerületek neve.

6 Kiss, Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története 148.; STENTON, Anglo-Saxon England 398.

7 Két király anyja (*Hardeknut* és *Hitvalló Eadweard*) és két király felesége (*Tanácsstalan Aethelred* és *Nagy Knut*), a *Normandiai I. Richárd* lánya (élt: 985–1052).

8 *Harold Godwineson*, nagyhatalmú wessexi *eorl*, majd az utolsó angolszász király

9 Kiss, Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története 143.; *Wessexi Godwine* nagyhatalmú *eorl*, *Hitvalló Eadweard* ellenlábas (élt: ? –1053).

10 *Tanácsstalan Aethelred* és *Emma* fia (élt:1012–1036).

11 Kiss, Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története 151–153.; STENTON, Anglo-Saxon England 420.

12 STENTON, Anglo-Saxon England 565.

13 Kiss, Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története 158.

Ez idő tájt, 1052-ben történt *Normandiai Vilmos* herceg¹⁴ híres látogatása is a szigeten, ami a hagyományos történetírás szerint egy ígérettel zárult: amennyiben *Hitvalló* utód nélkül távozik az élők sorából, őt *Vilmos* herceg követi majd a trónon.¹⁵

A látogatást az angolok pedig nem tűrték: *Godwine* és családja visszatért, majd érvényt szerzett akarátának – a király kénytelen volt minden normann támogatóját meneszteni és angolokkal feltölteni az udvart, *Godwine*-t pedig visszahelyezni korábbi birtokaiba és méltóságaiba.¹⁶ Ezzel patthelyzet alakult ki ismét. Bár *Godwine* egy évvel később, 1053-ban meghalt, és a király *Harolddal* már nem volt ennyire haragos viszonyban, a helyzet világosabb volt a napnál. Adott egy nagyhatalmú tartományúr, aki megkerülhetetlen az országban, és apja nyomdokain lépdelve a trónra áhítozik.

1064-ben *Harold* látogatást tett Normandiában, ahol is furcsa dolgok történtek: az elbeszélések szerint hűségesküt fogadott *Vilmos*nak, valamint biztosította őt arról, hogy a király korábban tett ígérete még áll, a trón őt fogja illetni¹⁷ (erről kicsit részletesebben a 5. fejezetben még lesz szó).

1066-ban aztán végül Anglia a feje tetejére állt. *Hitvalló Eadweard* január 5-én elhunyt, a *Cerdic* leszármazott *Eadgar aethelinggel*¹⁸ szemben pedig egyidőben három trónkövetelő jelent meg, akik közül *Harold Godwineson* magához ragadta a hatalmat. Északon szeptemberben a norvég *Harald Hardrada*¹⁹ Fulfordnál legyőzött két *eorl*, *Morcart* és *Edwint*. Az új király 5 nap alatt az őrzött déli partokról északra vonult, és Stamford Bridge-nél tönkreverte a viking sereget, ezzel elhozva a legnagyobb győzelmet az angoloknak a vikingek felett. Pár nappal később hírt kapott arról, hogy a normann herceg partra szállt délen, és seregével fosztogatásba kezdett. *Harold* rohamtempóban haladt délnek, ahol Hastingsnél estére eldőlt a királyság sorsa.²⁰

2. Legfőbb hadúr

Tanulmányomban – úgy vélem – szükséges bemutatni a király legfontosabb jellemzőjét, ami önmagában határozta meg a királyról alkotott képet és döntő befolyást gyakorolt a trónutódlásra is. Ez az attribútum nem más, mint a király hadvezetési képessége, a harcban való jártassága.

A király a legfőbb hadúr a törzsön belül, aki tehetsége és származása folytán jutott ehhez a címhez, azonban ez nem jelent kizárólagosságot, egy adott törzsnek egyidőben több királya is lehetett (szokás vagy vészhelyzet miatt). A királyok éppúgy lehetettek egyenlőek, mint egymással hierarchiában állók, mint „főkirály” és „alkirály”, akik felosztották a királyságot egymás között.²¹

14 *Fattyú, Normandiai és Hódító Vilmos* (Normandia hercege 1035–1087, Anglia királya 1066–1087).

15 MORTON – MUNTZ, *The Carmen de Hastingae proelio* of Guy, Bishop of Amiens 62.

16 STENTON, *Anglo-Saxon England* 569.; MORRIS, *The Anglo-Saxons: The Making of England* 346–347.

17 KISS, *Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története 162–163.*; LICENCE, *Edward the Confessor and the Succession Question* 118.

18 *Száműzött Eadweard* fia, *Vasbordájú Eadmund* unokája, a hastingsi vereség után még királlyá választják, de behódol *Vilmos*nak.

19 Norvég király (ur. 1046–1066). Trónigényének alapja egy *Hardeknut* és *I. Magnus* (norvég és dán király, ur. 1035–1047) által 1038-ban kötött megállapodás, miszerint bármelyikük gyermek nélkül hal meg, a másik öröklí a trónt utána. A források alapján azonban *Hardeknut Hitvalló Eadweardra* gondolt utódként, ezt bizonyítja az is, hogy visszahívta őt a szigetre uralkodása alatt. Lásd: KISS, *Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története* 153.

20 KISS, *Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története* 165–167.

21 KEMBLE. *Saxons in England* 1. köt. 150–151.; LYON, *Constitutional history of the UK* 16.

A királyt a nép saját magából választja, és így egy mai értelemmel felfoghatatlan misztikus kapcsolat fűzi népéhez: „*A nép sorsa egyenlő hercegének sorsával*”.²² Ő a „szerencse elhozója”, az egység képviselője, az istenekkel való kapcsolattartó, egy a népből.²³ Óangol megnevezése is ezekre utal: a *cyning* a *cynn* szóból ered, ami népet jelent, a *theoden* pedig a *theod* szóra rímel, aminek nemzet a jelentése.²⁴ Hatalma nem korlátlan azonban, nem zsarnok uralkodó, maga is a szokásjognak alávetett és nem felelőtlen, tisztségéből elmozdítható, feladatát köteles teljesíteni.²⁵

Mint legfőbb hadúrnak, a királynak a legfontosabb feladata népének védelmezése, megóvása és hadba vezetése. A királynak kiváló harcosnak kellett lennie. A korai időkben ezen túl nem rendelkezett különös hatalommal.²⁶ Hogy tisztségét elnyerje és megtartsa, az nagyban függött hadvezetési képességétől: ez emelte őt a nép fölé, ezáltal tudta legyőzni riválisait. *Ann Lyon* szerint a nép hűsége nélkül nem biztosítható, ugyanis az új trónkövetelők könnyedén elűzhették őt, illetve két wessexi király is lemondott a trónról, miután a tulajdonságát elvesztette.²⁷ Vészhelyzet idején az öröklés kérdése is azon múlt, hogy ki képes megvédeni az országot az ellenségtől.

A hagyományos felfogás szerint a betelepüléssel megalakult az ún. *Heptarchia*. A szó a későbbi idők szüleménye, egyszerűsítés.²⁸ Bár valójában több királyság létezett,²⁹ ezek közül hét volt kiemelkedő: Wessex, Essex, Sussex, Kent, Mercia, Kelet-Anglia és Northumbria (Deira és Bernicia egyesüléséből), amelyek nem azonnal jöttek létre, a törzseket nem királyok, hanem vezérek vezették a szigetre, és katonai fennhatóságot gyakoroltak területek felett.³⁰ Idővel ezek a vezérek, *Bryce Dale Lyon* megfogalmazásával az „erős emberek” túlnőttek a szokásos szerepükön, és dinasztiát alapítottak.³¹ Ezek az ősi dinasztiák egészen az adott királyság bukásáig uralmon maradtak, így történetelt meg, hogy a Wessexi házat megalapító *Cerdic* – nevében és talán származásában is kelta – leszármazottjai ültek később Anglia trónján.³²

A herceg hatalmát ilyenkor még a zsákmány elosztásával és győztes csatáival igazolta és növelte, mint legfőbb hadúrnak másra nem volt szüksége. Népes kíséret vette körül, ők voltak a „társak” (*gesithas*), akikből később az előkelő réteg megalakult. A letelepedéssel és a kereszténység felvételével azonban a béke felértékelődött, ez pedig a megerősödő királyi hatalomnak új feladatot adott.³³

Az ún. *bretwaldák* (600–865) korában a különböző királyok állandóan hadban álltak egymással hatalmuk növelése érdekében. Ilyenkor a katolikus kereszténység már megjelent a szigeten, de ez nem változtatott a király legfontosabb szerepén. Ezekben az időkben nagyszámú király esett el egymás ellen csatákban, de ez nem meglepő, ők a „győzelem elhozói” a pogány idők óta.³⁴ Az

22 CHANEY, Paganism to Christianity in Anglo-Saxon England 209–210.

23 KEMBLE, Saxons in England 1. köt. 137.

24 KEMBLE, Saxons in England 1. köt. 153–154.

25 KEMBLE, Saxons in England 1. köt. 159–161.

26 TACITUS, Germania (7).

27 LYON, Constitutional history of the UK 10–11.

28 MORRIS, The Anglo-Saxons: The Making of England 56.

29 YORKE, Kings and Kingdoms of early Anglo-Saxon England 10: A *Tribal Hidage* minimum 35 törzsről tesz említést.

30 BABJÁK, Barbárság vagy germánság? 225.

31 LYON, A constitutional and legal history of medieval England 38.

32 BÁRÁNY, Britek, angolszászok, vikingek – Észak-Nyugat-Európa a korai középkor századaiban 30.

33 LYON, Constitutional history of the UK 11.

34 CHANEY, Paganism to Christianity in Anglo-Saxon England 211.

egész odáig ment, hogy *Beda* szerint mikor *Penda* merciai király³⁵ Kelet-Angliára tört, a mélyen vallásos, királyi kötelezettségeit maga mögött hagyó *Sigeberhtet* (ur. kb. 629–634) kivonszolták a kolostorból, mikor megtagadta hadvezetést, és seregének élére állították.³⁶

Ezekben a harcokban a 9. század elejére Sussex, Essex és Kent eltűnt, és Wessex területéhez került. Ennek az időszaknak a viking betörések vetettek véget, amikor a Nagy Pogány Sereg erejétől Wessex kivételével minden angolszász királyság összeomlott.³⁷ Wessex egy ilyen helyzetben a korábbi király (*Aethelred* (ur. 865–871), *Aelfraed*³⁸ (ur. 871–899) testvére) fiaival szemben *Aelfraedet* választotta királyává, mint felnőtt férfit, aki már csatában jártas, és képes megvédeni a királyságot.³⁹

Anélkül, hogy túlmisztifikálnánk a király és a népe közti kapcsolatot, érdemes kiemelni, hogy 878-ban *Aelfraed* vereséget szenvedett, és rövid ideig bár, de nem létezett angolszász királyság a szigeten: a király az erdőkbé menekült kíséretével. Fosztogató hadjáratba kezdett, időnként felfedve magát hűséges tisztviselői és ellenségei előtt, hogy érzékeltesse jelenlétét és erejét. Időközben felvette a kapcsolatot a hivatalnokaival Wessexben, és mikor eljött az idő, azok mind válaszoltak a hadba hívásra.⁴⁰ Olybá' tűnik, hogy a nép és a *witan* az utolsó pillanatban is királyt keresett az ország védelmére, és nehezen engedte őt el.

Anglia trónját 1016-tól hosszadalmas háborúskodás után a dán *Nagy Knut* foglalta el. 1016-ban azonban a *witan* egyik fele *Vasbordájú Eadmundot*, *Tanáctalan Aethelred* fiát választotta királlyá a vikinggel szemben: egyáltalán nem akartak idegen uralkodót elfogadni maguk fölé és szerintük a háború még folytatható lett volna. *Eadmund* végül vereséget szenvedett és halála után *Knut* és az ő utódai fognak uralkodni három évtizeden át.⁴¹

Az angolszász kor vége felé tartva 1042-ben a királyi cím visszaszállt *Hitvalló Eadweard* személyében a Wessexi házra, azonban *Haroldon*, az utolsó angolszász királyon nagyobb hangsúly van: *Harold* nem volt *Cerdic* leszármazott, de felmerült, hogy azért választották meg királynak *Eadgar*ral, a vér szerinti örökössel szemben, mert már felnőtt, harcban edzett férfi volt, aki képes lehet megvédeni az országot a trónkövetelőktől.⁴² Elődjeihez méltó módon ő maga is serege élén vonult csatába, és velük is vészett el 1066-ban Hastingsnél, az angolszász Angliával együtt. A *witan* ezután kétségbeesetten újra összeült, és a 14 éves *Eadgart* választotta királyának, bízva abban, hogy a háború még nem ért véget, és a király biztonságot nyújthat.⁴³ Az elvárás irreális volt, de jól látszik, hogy a népnek szüksége volt egy királyra.

A legfőbb hadúr szerep minden germán társadalomban jelen volt, azonban az óangol a folyamatos háborúzások miatt ezt fenntartotta és az utolsó pillanatig el is várta királyától. *Tanáctalan Aethelred* az uralkodása alatt nem személyesen vezette seregeit, és ezért megrendült a királyba vetett bizalom.⁴⁴ A királynak kötelezettsége a népéért hadba vonulni és őt megvédeni az ellenségtől, és ez elől nincsen kibúvó.

35 *A Bretwaldák* listáján nem szereplő királygyilkos pogány nagykirály (ur. 626/633/642–655).

36 GILES, *Bede's Ecclesiastical History of England* 172–173.

37 KISS, *Elfeleedett évszázadok. Az angolszász Anglia története* 90–93.

38 *Nagy Alfréd*, wessexi király, a Nagy Pogány Sereg megállítója, Anglia megalapítója.

39 LYON, *Constitutional history of the UK* 11.

40 KISS, *Elfeleedett évszázadok. Az angolszász Anglia története* 95.

41 KISS, *Elfeleedett évszázadok. Az angolszász Anglia története* 141–142.

42 STENTON, *Anglo-Saxon England* 577.

43 HIGHAM – RYAN, *The Anglo-Saxon World* 613.

44 MORRIS, *The Anglo-Saxons: The Making of England* 306.

3. Angolszász trónöröklési rend

Az angolszász király választás útján nyerte el a tisztségét. Szerényen fogalmazva, „[...] *senki nem teheti magát királlyá, mert a nép választása, hogy azt válassza királlyá, akit kíván; [...]*”⁴⁵. A valóság nem ilyen demokratikus, inkább arisztokratikus: a *witan* választ királyt, ez a tanács pedig nem reprezentatív, a tagok a király meghívása alapján nyertek tagságot. A *witan* az esetek nagy többségében – főleg vészhelyzet esetén, illetve, amikor nem egyértelmű a „sorrend” – összeült, és új királyt választott magának.

Eloszlatva a kétségeket, az óangol társadalomban nem volt bevett szokás az új király személyét illetően. Többféle próbálkozás mutatkozott azt illetően, hogy bizonyítsák, hogy volt valami formális rend a trónöröklést tekintve. *Ruszoly József* abból kiindulva, hogy *Aelfraedet* azért választották, mert idősebb volt unokaöccsénél, arra következtetett, hogy a *senioratus* érvényesült a korban.⁴⁶ A 3. fejezetben rámutattam arra, hogy vészhelyzet idején a nép védelme érdekében az vált királlyá, aki megfelelt a legfőbb hadúr minőségnek: *Aelfraed* felnőtt férfiként jobb választásnak tűnt kiskorú unokaöccsével szemben, azonban ez kivételesnek mondható.

A másik elképzelés, hogy *Offa*⁴⁷ (ur. 757–796) bevezette a primogenitura elvét,⁴⁸ és később Wessexben is ez volt a bevett szokás.⁴⁹ Az igazság az, hogy az öröklési rend valóban hasonlított az elsőszülöttségre, azonban ez csak béke idején érvényesült, vészhelyzetben megkerülhették a király elsőszülött fiát.⁵⁰ Nincsen bizonyíték arra, hogy a primogenitura létezett volna a korban. Az egyes királyok megpróbálták elsőszülött fiaikat elismertetni királynak, azonban ez nem jelenti ezen elv kizárólagosságát. A trónöröklési rend inkább pragmatikus, mintsem dinasztikus.⁵¹ Valóban, a király fiai, férfi rokonainak egy része rendelkezett az ún. *aetheling* („trónra alkalmas”)⁵² címmel, azonban ez nem keletkeztetett kézzelfogható jogot és sorrendet a trónra. Úgy gondolom, hogy esetünkben helyesebb a trónörökösöket inkább a trón várományosainak hívni, ugyanis nincs közöttük sorrend, és nem is követelheték a trónt ezen minőségükből, királlyá is csak az esetben váltak, amikor őket a *witan* megválasztotta.

A *witan* elvileg bárkit megválaszthatott királyának, azonban e tekintetben egy korlátot vélünk felfedezni: a királyságot alapító királyok vérvonalából került ki az utód, és ehhez a végsőig tartották magukat az egyes királyságok. Ezen dinasztikák az alapító királyokról lettek elnevezve, így Kentben *Oisc*⁵³ után *Oiscingas*, a Kelet-Angliában pedig *Wuffa*⁵⁴ nyomán *Wuffingas* néven ismertek.⁵⁵

A dinasztikák felmenői között megtalálható *Woden* főisten is, valamint különböző mitológiai alakok. A kereszténységgel szinkretizmus alakult ki, aminek következtében *Woden* – bár elvesztette isteni mivoltát – továbbra is felmenő maradt, azonban megjelent többek között *Noé*

45 LOYN, *The governance of Anglo-Saxon England* 84.

46 RUSZOLY, *Európai jog- és alkotmánytörténelem* 357.

47 Egy időben az egész szigetet domináló merciai király.

48 MORRIS, *The Anglo-Saxons: The Making of England* 150–151.

49 BÁRÁNY, *Britek, angolszászok, vikingek – Észak-Nyugat-Európa a korai középkor századaiban* 73.

50 LYON, *Constitutional history of the UK* 18.

51 WINKLER, *Æthelraed and Other Rulers in English Histories* 1000.

52 LICENCE, *Edward the Confessor and the Succession Question: A Fresh Look at the Sources* 119.

53 Ur. 5. században.

54 Ur. 6. században.

55 MORRIS, *The Anglo-Saxons: The Making of England* 64., 70.

vagy *Ádám* is.⁵⁶ Ez a leszármazás nem tette a királyokat istenné, csupán kiemelkedővé, egyfajta presztízst jelentett. A kereszténység felvételével a királyok már Isten kegyelméből uralkodtak.⁵⁷

Időnként felmerül a kérdés a nők trónjogát illetően. Korábbi kutatásaimmal összhangban továbbra is fenntartom, hogy bár a nőket formálisan nem zárták ki az öröklésből, a *witan* a gyakorlatban minden esetben férfi családtagot választott meg. Kivételként *Aethelflaed*,⁵⁸ (ur. 911–918) Mercia Űrnője említhető meg, aki férje, *Aethelred*⁵⁹ (ur. 881–911) halála után kvázi királynőként uralkodott Mercia felett. A helyzet több dologra is visszavezethető és egyik sem zárja ki a másikat, sőt. (1) *Aethelflaed* a mélyen tisztelt *Aelfraed* király lánya, akinek e tekintetben az uralkodáshoz való joga megkérdőjelezhetetlen.⁶⁰ (2) *Mercia* mindenáron el akarta kerülni akkoriban, hogy Wessexhez csatolják, ekképp egy női uralkodó is megfelelőbb, mint egy wessexi.⁶¹ (3) Merciaiban a királynők nagyobb befolyással rendelkeztek, oklevelek esetén tanúk voltak, jelen lehettek a *witan* ülésen, továbbá *Offa* királynőjének arcképe szerepelt néhány merciai *pennyn*.⁶² (4) Ő volt a legmegfelelőbb Mercia túlélése érdekében.⁶³ Ezekből kifolyólag jól látható *Aethelflaed* különleges helyzete: uralkodása kétségbevonhatatlan volt testvére, *Idősebb Eadweard*⁶⁴ (ur. 899–924) részéről, a merciaiak a végsőkig hűségesek voltak hozzá, valamint *Űrnőjük* megfelelően helyt tudott állni egy ilyen vészhelyzetben. Lánya sajnos nem tudta követni őt a trónon.⁶⁵

A király halálával az informális rend következtében káoszba fulladt a trónöröklések nagy része: a különböző *aethelingek* gyakran háborúztak egymással a trónért, nem feltétlenül fogadták el a másikat királynak. Ennek következtében a trónöröklés körüli időszak rendkívül instabillá tette a királyságot.⁶⁶

A pogány időkben a királyt megválasztását követően pajzsra emelték hangos elismerés közepette. A kereszténység felvételével sem szűnt ez meg azonnal, egy lassú átalakulásról beszélhetünk.⁶⁷ *Offa* fia, *Ecgfrith* (ur. 796) volt az első, akit felszenteltek királynak még apja életében 785-ben, hogy ekképp biztosítva legyen számára a trón.⁶⁸ A koronázási szertartás *Nagy Károly* mintájára honosodott meg a szigeten,⁶⁹ de 925-ben *Aethelstan*⁷⁰ (ur. 924–939) volt az első, akit

56 CHANEY, Paganism to Christianity in Anglo-Saxon England 200–202.; Angolszász Krónika, A.D. 854.

57 LYON, A constitutional and legal history of medieval England 39.

58 *Mercia Űrnője*, az egyetlen női uralkodó az angolszász korszakban, *Aelfraed* lánya.

59 *Merciai Aethelred*, *Aelfraed* megbízott *ealdormanja* Merciaiban.

60 WEHLING, Royal Daughters in Anglo-Saxon England 120–121.

61 WINKLER, *Æthelflaed* and Other Rulers in English Histories 969–970.

62 WINKLER, *Æthelflaed* and Other Rulers in English Histories 982.

63 WINKLER, *Æthelflaed* and Other Rulers in English Histories 997–998.

64 *Aelfraed* fia, egyesíti Wessexet és Merciait.

65 Angolszász Krónika, A.D. 919: „Ebben az évben Mercia Urának, *Aethelrednek* a lánya megfosztatott a merciaiak feletti uralmától és Wessexbe szállított három héttel Karácsony előtt, *Aelfwymnek* hívták.”.

66 LYON, Constitutional history of the UK 17.

67 LYON, A constitutional and legal history of medieval England 39.

68 STENTON, Anglo-Saxon England 218–219.; YORKE, Kings and Kingdoms of early Anglo-Saxon England 118. Ő volt az egyetlen, akit még az akkori király életében szenteltek fel, de a felszentelés utána hagyományá vált.

69 HIGHAM – RYAN, The Anglo-Saxon World 297.

70 Ő volt az első, aki az összes angolszász királyságot egyesítette, Anglia első tényleges uralkodója.

keresztény módon koronáztak meg,⁷¹ az *Ordo* pedig 973-ra, *Eadgar* (ur. 959–975) koronázásával szilárdult meg. A királyok nagy részét Kingstonban koronázták meg, de ez nem volt feltétel.⁷² A szertartás során a király esküt tett népe felé, majd ezt követően felszentelték, megkapta uralkodói jelvényeit, koronát helyeztek a fejére, trónra ültették, és később lakoma következett.⁷³

Idővel megjelent a *promissio regis*, vagyis a királyi eskü, ígéret. A nép és a király oda-vissza esküdött meg egymásra,⁷⁴ azonban *Edgar* korára egy kifejezett, háromszoros ígéretet is tett a király: köteles védelmezni az egyházat, megóvni népét az ellenségtől és fenntartani a jogot.⁷⁵ A király ezen ígéretét külön igazságba foglalta, ezzel jól láthatóan a szokásjog alá helyezve saját magát. Miután *Aethelredet* visszahívta a *witan*, a király ő feltételeiket is igazságában rögzítette, hogy azokat később megtartja. A lényeg a korábban adott jogok védelmezése.⁷⁶

4. Witan

A királyválasztással szorosan összekapcsolódik az ún. *witan*, így szükségesnek tartom felvázolni a működését, illetve ráhatását a trónöröklésre.

A *Witenagemót* kvázi egy királyi tanács volt, segítette a királyt különböző döntések meghozatalában, bizonyos kérdésekben vele együtt döntött, és akkor nem volt mellőzhető. Tanács- és döntéshozó „testület”. A lényege ekképp könnyen megragadható, azonban bizonyos dolgokat szükséges tisztázni.

Nevének jelentése „tanácsadó gyűlése”, rövidített alakban használatos neve a *witan*, magában csak tanácsadót jelent. Tagjai általánosságban *thegnek*, *ealdormanok*, püspökök, érsekek, alacsonyabb rangú papok, de nem volt meghatározott tagsága. Ülősei a király jelenlététől függttek, vagyis ahol a király tanácskozni kívánt „bölcs embereivel”, ott *witant* ülhetett. Funkciói sokrétűek voltak, éppúgy legfelsőbb bíróság, mint tanácsadó testület, akár zsinat is, azonban működése rugalmas: összetétele, helye és feladata mindig a királyon múlt, aki saját jogán elnökölt ilyenkor.⁷⁷ *Richard Abels* gondolatmenetét folytatva úgy gondolom, a *witan* megnevezés egy funkció, és nem testület.⁷⁸ A király embereivel bárhol, bármikor tanácskozhatott, azonban, ha különleges ügyről volt szó, *witant* ült, és ezzel különleges hatalommal ruházta fel a gyűlést.

A kategorizálástól függetlenül bizonyos esetekben csak az ún. *witan* járhatott el. A király tanácsával egyetértésben rendkívüli adókat vethetett ki, vele adományozott birtokot, mint legfelsőbb bíróság bizonyos ügyekben együtt jártak el (mint *Godwine* száműzése), tanúzott magánszemélyek szerződésénél, döntött szövetségkötésről, hadüzenetről és különböző szerződések megkötéséről, valamint a király csak vele alkothattott, illetve nyilváníthatott ki új jogot. Olykor a *witan* saját jogán is dönthetett, ugyanis az ő feladata volt a király megválasztása, valamint akár el is távolíthatta a királyt, ha elégedetlen volt vele.⁷⁹

71 MORRIS, *The Anglo-Saxons: The Making of England* 246.

72 LOYN, *The governance of Anglo-Saxon England* 92.

73 LYON, *A constitutional and legal history of medieval England* 39.

74 KEMBLE, *Saxons in England* 2. köt. 34.

75 LYON, *Constitutional history of the UK* 19.

76 STAFFORD, *The laws of Cnut and the history of Anglo-Saxon royal promises 179–181*.

77 LYON, *A constitutional and legal history of medieval England* 46.

78 ABELS, *Alfred the Great: War, Kingship and Culture in Anglo-Saxon England* 261.

79 LYON, *A constitutional and legal history of medieval England* 47–51.

Eredetét tekintve a korai germán népgyűlésből alakult ki,⁸⁰ továbbélése pedig a normann *Great Council*-ban fedezhető fel.⁸¹ Korábban megpróbálták bebizonyítani, hogy egyenesen a *Parliament* elődje, túlmisztifikálva a germán szabadságot, azonban a *witan* összetétele a legkevésbé sem volt demokratikus vagy népképviseleti alapokon nyugvó: a király által kinevezett és meghívott tagokból állt, akik a saját érdekeiket képviselték. Ez egy arisztokratikus gyűlés volt, hiába a korábbi népgyűlés jellege.⁸²

5. Hódító Vilmos trónigénye

Hitvalló Eadweard halálát követően káoszba fulladt a trónöröklés. Az *aetheling* még kiskorú, *Harold* a legerősebb földbirtokos a szigeten, és családja már régóta akadályozta a királyi hatalmat, *Vilmos* pedig „*jogai védelmének érdekében*” hajózott a szigetre. Bár a háború három trónkövetelő között zajlott le, *Harald* trónjoga elhanyagolható, ezért bővebben csak *Edgar*, *Harold* és *Vilmos* jogát vizsgálom.

Az elején szükséges megvizsgálni *Hitvalló* személyiségét. Korábban gyengekezű uralkodónak, tehetségtelennek írták le, akit kénye-kedve szerint irányított *Harold* apja, *Godwine*, valamint csakis az ő felelőssége az angolszász Anglia bukása.⁸³ *Tom Licence* esszéjében azonban helyesen rámutat néhány dologra: a 11. században senki nem okolta a néhai királyt a hódításért,⁸⁴ valamint a király nagyon erőteljesen lépett fel *Godwine*-al szemben.⁸⁵

Eadweard személyében 30 év után ismét *Cerdic* leszármazottat köszönthetett az angol nép. Bár Normandiából érkezett a szigetre normann kísérettel, származásával maga is tisztában van és a hagyományokkal is: utódjának egy *Cerdicet* fog megtenni. Amint megtudta, hogy van életben lévő leszármazott, követet küldött Magyarországra, és 1057-ben meghívta *Számúzótt Eadweardot* a szigetre. *Eadweard* azonban a partraszállást követően röviddel meghalt, ezzel az egyetlen életben lévő *aetheling* fia, *Eadgar* lett.⁸⁶

Eadweard két évtizedes uralkodása folyamán folyamatosan harcban állt a *Godwine* családdal, akik bár angolok voltak, a velük való szembenállás nem jelentette a király normann-pártiságát. Sokan úgy vélik, hogy *Eadweard* *Godwine* elűzése után 1051-ben azért hívta meg *Normandiai Vilmost* Angliába, hogy felajánlja neki a trónt.⁸⁷ A hagyományokat figyelembe véve azonban *Tom Licence* rámutat arra, hogy nem valószínű, hogy a király *Vilmost* választotta volna *Edgarral* szemben, ugyanis (1) neki volt a legertermészetesebb joga a trónhoz, (2) az angolok nem fogadtak el idegen királyt, (3) továbbá található olyan forrás, ami azt támasztja alá, hogy valójában őt nevezte meg *Eadweard* utódjának.⁸⁸ Az ígéretről csak a hódítást követő normann források írtak,

80 KEMBLE, *Saxons in England* 2. köt. 194.

81 BÁRÁNY, *A normann hódítástól a Magna Chartáig – Anglia a normannok és a Plantagenetek korában* (1066–1216) 38.

82 LYON, *A constitutional and legal history of medieval England* 46–47.

83 BÁRÁNY, *Britek, angolszászok, vikingek – Észak-Nyugat-Európa a korai középkor századaiban* 90–92.

84 LICENCE, *Edward the Confessor and the Succession Question: A Fresh Look at the Sources* 114.

85 STENTON, *Anglo-Saxon England* 563–565.

86 MORRIS, *The Anglo-Saxons: The Making of England* 360.

87 KISS, *Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története* 158.

88 LICENCE, *Edward the Confessor and the Succession Question: A Fresh Look at the Sources* 123–124.

azonban azok a látogatásról nem tettek említést,⁸⁹ bár az *Angolszász Krónika* szerint az megtörtént.⁹⁰ Érthetetlen, hogy egy ilyen fontos látogatást miért titkolt el a normann történetírás.

Az óangol források szerint *Hitvalló* halálos ágyán *Haroldot* jelölte utódjának, mert képes lehetett megvédeni az országot a trónkövetelőktől.⁹¹ A korban már mindenki tartott egy esetleges inváziótól,⁹² a legfőbb hadúrnak pedig csakis *Harold* felelt meg. A normann források sem tagadták a megnevezést, de némely szerint *Harold* csupán magához ragadta a hatalmat.⁹³ Hogy a királyt meggyőzték, hogy *Eadgar* helyett *Harold* jobb választás,⁹⁴ vagy *Harold* a maga szakállára dolgozott, annak esetünkben nincs relevanciája: a *witan* végül megválasztotta őt, és így királlyá vált.

A herceg esetében már bonyolultabb a helyzet. Több jogcímen igyekezett alátámasztani az igényét, de mindegyik rendkívül gyenge lábakon állt. A rokonságra való hivatkozása szerint ő *Emma* királynő révén *Eadward* rokona, de ez a vér a normann származású *Emma* vére, és ez nem tette őt *Cerdic* leszármazottá *Eadgarral* szemben. *Harold* rokoni jogával (*Eadward* sógora) szemben erősebb az igénye, de a hagyományoknak nem megfelelő a származása, így ennek nincs relevanciája.

A második, hogy pápai áldással érkezett a szigetre. A pápának jogtörténeti szempontból véleményem szerint semmi köze nem lehet az óangol trónöröklési rendhez, a pápai áldás nem keletkeztetett jogot a trónra a szokásjog szerint. Továbbá nem elhanyagolható, hogy a pápa szicíliai normann befolyás alatt állt, nem meglepő a támogatása *Vilmos* irányába.⁹⁵

A harmadik szerint *Eadward* 1051-ben neki ígérte a trónt. Fentebb említettem a kételyeket a látogatással, illetve céljával kapcsolatban és valószínűbb, hogy inkább *Vilmos* kért szívességet *Eadwardtól* és nem fordítva: a herceg háborút vívott és rokonával egyeztetett egy lehetséges szövetségről.⁹⁶ Jogtörténeti szempontból azonban egyértelmű a válasz. A királynak nem állt jogában efféle ígéretet tenni, a *witan* hozzájárulása nélkül a kinevezés semmis. Ha valaha volt is ígéret, az nem lehetett későbbi 1041-nél, de akkor *Eadward* még nem volt király, ami ugyanerre a végeredményre vezet: semmisségre.⁹⁷ Ismételten az ígéretet próbálja bizonyítani az, hogy a normannok szerint *Eadward* 1064-ben Normandiába küldte *Haroldot*, hogy biztosítsa *Vilmost* arról, hogy a király őt nevezte meg utódjának. *Harold* viszont túl nagy úr volt ahhoz, hogy *Eadward* irányíthassa őt, és a *witan* hozzájárulása nélkül ez ismét semmisségbe mutat.⁹⁸

A negyedik jogcím alapján *Harold* hűségesküt fogadott *Vilmosnak*, mikor ő nála tartózkodott. A *bayeux*-i kárpit is megörökítette, ahogy *Harold* a szent ereklyékre esküdött.⁹⁹ Az esküvel szövetséget kötöttek: kölcsönösen segítséggel tartoztak egymásnak. Az esküjüket valójában később mindketten megszegték: *Vilmos* mikor nem tudta *Harold* testvérét, *Tostigot* visszatartani a támadástól Anglia ellen, *Harold* pedig akkor, amikor megtagadta a házasságot *Vilmos* nőrokonával.¹⁰⁰

89 MORTON – MUNTZ, *The Carmen de Hastingae proelio of Guy, Bishop of Amiens* 62.

90 *Angolszász Krónika*, A.D. 1052.

91 KISS, *Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története* 163.

92 STENTON, *Anglo-Saxon England* 569.

93 MORTON – MUNTZ, *The Carmen de Hastingae proelio of Guy, Bishop of Amiens* 54.

94 LICENCE, *Edward the Confessor and the Succession Question: A Fresh Look at the Sources* 120.

95 BÁRÁNY, *A normann hódítástól a Magna Chartáig – Anglia a normannok és a Plantagenetek korában* 20.

96 MORTON – MUNTZ, *The Carmen de Hastingae proelio of Guy, Bishop of Amiens* 63.

97 MORTON – MUNTZ, *The Carmen de Hastingae proelio of Guy, Bishop of Amiens* 67.

98 MORTON – MUNTZ, *The Carmen de Hastingae proelio of Guy, Bishop of Amiens* 64.

99 LICENCE, *Edward the Confessor and the Succession Question: A Fresh Look at the Sources* 118.

100 MORTON – MUNTZ, *The Carmen de Hastingae proelio of Guy, Bishop of Amiens* 70–71.

Harold egész normandiai kiküldetése megfejthető ezen tények és a kárpit által: Angliába visszatérve Harold mélyen meghajolt a király előtt, amikor beszámolt küldetéséről, és *Eadweard* megintette őt. Gyakorlatilag azt mondta, „a herceg kezére játszottál, pedig tudod, hogy *Eadgart akarom*”.¹⁰¹ Magam is valószínűnek tartom, hogy *Eadweard* *Eadgart* kívánta utódjául. *Vilmosnak* így végül volt egy becsületbeli ügye, az esküszegésre való hivatkozás, de ez a trónigénytől messze van: *Harold* ígérete a *witan* hozzájárulása nélkül semmis volt.¹⁰²

Vilmos trónigénye valójában teljességgel alaptalan, a király, ahogy *Harold*ot halálos ágyán, úgy *Vilmost* bármikor előtte sem tudta joghatályosan örökösévé tenni (*Eadgart* se). Királlyá az ember csak és kizárólag a *witan* döntése alapján vált. Az, hogy a *witan* valóban választotta a királyt, vagy csak jóváhagyta, esetünkben nem releváns: mindaddig, ameddig legalább a jóváhagyás nem történt meg, senki nem vált jogszerűen királlyá, ekképp a tanácsnak legalább jogilag hatalmában állt ellenállni. Döntésének jelentőségét mutatja, hogy minden király kereste a *witan* jóváhagyását.¹⁰³ Ennek következtében *Harold* kétségbevonhatatlanul Anglia királya lett. A nap végén azonban a herceg maradt győztesen, ez pedig őt *Hódítóvá* és Anglia kizárólagos uralkodójává emelte. Az „erősebb jogán” később senki nem kérdőjelezhette meg a hatalmát.

6. Következtetések

Tanulmányomban egy rövid történeti ismertetés után igyekeztem bemutatni az angolszász trónöröklés jellemzőit és ezek alapján jogtörténeti (angolszász szokásjogi) szempontból megvizsgálni *Hódító Vilmos* trónigényét. Kijelenthető, hogy *Vilmos* a „békés” trónöröklési kritériumoknak nem felel meg, minden ígéret és eskü, amit az irányába intéztek semmis, ugyanis a tanács jóváhagyásán kívül semmi nem keletkezett jogot az uralkodásra, minden jogalap, amivel a szigetre érkezett szokásjogi szempontból nem releváns.

Megvizsgálva azonban az angolszász király jellemzőit, a legfőbb hadurat és a hódítás jogát egyértelmű az eredmény: *Hódító Vilmos* Hastingsnél aratott győzelmével erővel megszerezte magának Anglia trónját és rövidesen vetélytársak nélkül maradt (az uralkodási képesség pedig inkább ténykérdés mintsem jogkérdés a korban, aminek ő teljességgel megfelelt). A nap végén a *Witenagemót* megerősítette őt hatalmában, 1066. december 25-én formálisan is királlyá vált, ennél fogva pedig már szokásjogi szempontból sem lehetséges kétségbe vonni uralkodói mivoltát.

Felhasznált források és irodalom

- ABELS, Richard Philip: Alfred the Great: War, Kingship and Culture in Anglo-Saxon England. London 1998
- BABJÁK Ildikó: Barbárság vagy germánság? Budapest 2011
- BÁRÁNY Attila: A normann hódítástól a Magna Chartáig – Anglia a normannok és a Plantagenetek korában (1066–1216). Máriabesenyő 2011
- BÁRÁNY Attila: Britek, angolszászok, vikingek – Észak-Nyugat-Európa a korai középkor századaiban. Máriabesenyő 2008
- CHANEY, William A.: Paganism to Christianity in Anglo-Saxon England. The Harvard Theological Review 1960/3. sz. 197–217.

101 LICENCE, Edward the Confessor and the Succession Question: A Fresh Look at the Sources 126–127.

102 MORTON – MUNTZ, The Carmen de Hastingae proelio of Guy, Bishop of Amiens 71.

103 LOYN, The governance of Anglo-Saxon England 101.

- GILES, J. A.: Bede's Ecclesiastical History of England. Project Gutenberg eBook 2011
- HIGHAM, Nicholas J. – RYAN, Martin J.: The Anglo-Saxon World. New Haven 2013
- KEMBLE, John Mitchell: Saxons in England. Volume 1 and 2. Second Edition. London 1876
- KILLINGS, Douglas B. (szerk.): The Anglo-Saxon Chronicle. Project Gutenberg eBook 1996
- KISS Sándor: Elfeledett évszázadok. Az angolszász Anglia története. Gödöllő 2018
- LICENCE, Tom: Edward the Confessor and the Succession Question: A Fresh Look at the Sources. 2016 https://www.academia.edu/49534436/EDWARD_THE_CONFESSOR_AND_THE_SUCCESSION_QUESTION_A_FRESH_LOOK_AT_THE_SOURCES (2025. 04. 22.)
- LOYN, H. R.: The governance of Anglo-Saxon England, 500-1087. Stanford 1984
- LYON, Ann: Constitutional history of the UK. London 2003
- LYON, Bryce Dale: A constitutional and legal history of medieval England. New York 1960
- MORRIS, Marc: The Anglo-Saxons: The Making of England: 410–1066. New York 2021
- MORTON, Catherine – MUNTZ, Hope (szerk.): The Carmen de Hastingae proelio of Guy, Bishop of Amiens. Oxford 1972
- RUSZOLY József: Európai jog- és alkotmánytörténelem. Szeged 2011
- STAFFORD, Pauline: The laws of Cnut and the history of Anglo-Saxon royal promises. Anglo-Saxon England 1982/10. sz. 173–190.
- STENTON, Frank: Anglo-Saxon England. Third Edition. Oxford 1971
- TACITUS: Germania. <http://mek.oszk.hu/04300/04353/html/01.htm#2> (2025. 04. 22.)
- WAREHAM, Andrew: Fiscal policies and the institution of a tax state in Anglo-Saxon England within a comparative context. The Economic History Review 2012/3. sz. 910–931.
- WEHLING, Alice: Royal Daughters in Anglo-Saxon England. UNM Digital Repository, 11-15-2017, University of New Mexico. https://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1196&context=hist_etds (2025. 04. 22.)
- WINKLER, Emily A.: Æthelþlaed and Other Rulers in English Histories, c. 900–1150. English Historical Review 2022/587. köt. 969–1002.
- YORKE, Barbara: Kings and Kingdoms of early Anglo-Saxon England. Abingdon 1990

“The Honor of Justice and Humanity” Thoughts on the Responsibility of Scientists in Connection with the Portrait Volumes I-IV of Members of the Hungarian Academy of Sciences¹

1. The purpose of portraits

In the first volume of the series *Portraits of Members of the Hungarian Academy of Sciences*, Lajos Vékás writes about his former mentor, Miklós Világhy (1916–1980), a private law scholar and member of the Hungarian Academy of Sciences that following the purges after 1948, thanks to the work of Világhy “and a few of his fellow professors, generations of lawyers were able to learn the value of law, legality, justice, and humanity in a historical era that did not teach these values.” In the 21st-century European milieu, plagued by postmodern crises, the question remains relevant: are scientists willing and able to communicate their findings to their professional audience and to society at large in a way that also serves the cause of justice and humanity?

On November 3, 1925, the Hungarian Academy of Sciences (MTA) celebrated its centennial. In his opening speech as president, Albert Berzeviczy recalled the society’s mission: “Science is the common good of humanity, the promotion of which is the shared responsibility of all educated nations.” In the hundred years since its founding, neither financial difficulties nor the linguistic isolation of the Hungarian people have prevented Hungarian scientists from fulfilling this mission. Berzeviczy’s observation remains relevant in this bicentennial year, even if the challenges have changed somewhat. The defining historical turning points of the first century, such as the 1848–1849 revolution and war of independence, the 1867 Austro-Hungarian Compromise, and the collapse of the *Habsburg* Monarchy and its consequences in 1918, presented scholars with challenges that went beyond commitment to the common good and became measures of their human value. The second century was also full of such turning points. Between the two world wars were questions of national existence and the dismantling of the rule of law. Then came the years of World War II. After 1948, for some four decades, the scientific milieu of a party state with a monolithic ideology presented the members of the Hungarian Academy of Sciences with trials of a similar magnitude, albeit under different circumstances.

* ORCID ID: 0000-0002-9432-2478.

1 HAMZA, Gábor (ed.): *Portrét a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól I-IV*. [Portraits of Members of the Hungarian Academy of Sciences I-IV]. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2021 (ISBN: 978 963 454 705 1, 386 p.), 2024 (ISBN: 978 963 454 909 3, 256 p.), 2024 (ISBN: 978 963 664 067 5, 275 p.), 2026 (ISBN: 978 963 664 166 5, 350 p.).

Therefore, it is inevitable that we seek lessons based on these two aspects, scientific and human qualities, in the four-volume series published by Akadémiai Kiadó. This is encouraged by the fact that *Gábor Hamza*, professor of Roman law and comparative legal history, who also served as editor, states that the authors sought to provide an evaluative analysis of the work of scholars of outstanding importance in the volume, the vast majority of whom are connected to the scholars presented, at least in terms of their field of expertise, even if they did not have a direct student-teacher relationship, as referred to in the introductory lines.

2. About the background and compilation of the series

Volume I (2021) contains seventy portraits. The compilation was directly preceded by the online series entitled *Jubilee Commemorations*, launched in 2015, which sought to present distinguished, internationally recognized members of the scientific fields belonging to the Department of Economics and Law of MTA (law, economics, sociology, political science, military science) with the primary aim of increasing the visibility of the Academy's activities. The general principle behind the selection process for Volume I was to ensure that internationally renowned, prominent representatives of all academic disciplines were included in the volume, but attention was also paid to the internal structure of the Academy and its division into departments, which underwent several changes in the 19th and 20th centuries in line with developments in the social sciences.²

Volume II (2024) contains the biographies of fifty prominent, mostly Hungarian scholars and a comprehensive, evaluative analysis of their work. They are figures of outstanding importance who have made lasting contributions to the fields of law, economics, statistics, and sociology. Most of them have also played an active role in the development of public education, especially higher education, as university lecturers. This volume also includes portraits of foreign honorary members who have been associated with Hungarian scientific life, which is indicative of the exceptionally wide-ranging international network of the Hungarian Academy of Sciences.

What makes Volume III (2024) somewhat unique is that, following the favorable reception of the two previously published compilations, this time a collection of portraits of scientists who have left behind a lasting legacy in several fields of social sciences has been presented to readers in Hungary and beyond. In addition to biographical data and summaries of their work, the fifty presentations also include, in some cases, an analysis of their public activities.

The recently published Volume IV (2026) features predominantly Hungarian scholars who have made lasting contributions in the fields of legal science (Roman law, canon law, legal history, private law, international public and private law, legal philosophy, political science, constitutional law, administrative law, criminal law, procedural law), as well as economics, statistics, and sociology, but another criterion was that the selected scholars were mostly internationally known and highly regarded for their work.

In addition to reviewing the scientific and educational works of the selected scholars, the authors also used inaugural lectures, commemorative speeches, and eulogies as sources for drawing up the portraits. This was particularly important when personal contact was not possible due to age differences. The aim of *Gábor Hamza* and his co-authors in using this method was to bring the former scientists (regular, corresponding, or honorary members and directors of the

2 A jogtudomány akadémiai magvetői – Beszélgetés Hamza Gáborral [The Academic Pioneers of Jurisprudence – A Conversation with Gábor Hamza]. https://mta.hu/mta_hirei/a-jogtudomany-akademiai-magvetoi-111979 (09. 03. 2022).

Academy), who have served science and, through it, their fellow human beings with their work over the past 200 years, closer to today's readers through reader-friendly texts.

3. The scientist and the man

It is true of all four volumes that it is primarily the evaluative statements that catch the reader's attention. The turning points that have defined the approximately two hundred years since the Hungarian Academy of Sciences was founded have presented plenty of challenges for representatives of academic life as well.

We may recall the image of *Károly Szász*, who was sentenced to death in absentia for his role as state secretary in the Ministry of Religion and Public Education after the suppression of the 1848-1849 revolution and war of independence. He survived his period in hiding and, after being granted a pardon, remained on his feet, albeit sick and broken-hearted: for a year and a half, until his death in 1853, he worked as a substitute professor in Marosvásárhely. *Boldizsár Horvát* endured similar trials and tribulations, having been sentenced to imprisonment by a military court at the same time. After receiving amnesty in 1850, he opened a law office in Szombathely and, as a result of the Austrian export of law, was forced to learn and then apply the Austrian norms that had been enacted in Hungary with patents. Today, law students may remember his name primarily for his role in the work of the so-called *judex curiae's* conference, to which he was invited by highest judge (*judex curiae*), *György Apponyi*. *János Suhayda* was a contemporary of *Károly Szász* and *Boldizsár Horvát*, for whom the period following the defeat of the freedom fight, lacking a constitutional framework, could have been a time of advancement: while he taught canon law in Hungarian at the University of Pest from March 23, 1848, in May 1850, without his consultation or consent, he was appointed director and professor of private law at the Royal Law Academy in Pozsony. However, *Suhayda* did not wish to give lectures in German, so he chose to leave his beloved chair.

An example for posterity from the years before the Austro-Hungarian Compromise is the conduct of legal historian *Imre Krajner*, who was elected a corresponding member of the Hungarian Scientific Society (the former name of the Hungarian Academy of Sciences) in 1832. He held this honorary title for more than thirty years before resigning in 1864. The presumed reason for this may have been the activities of his brother-in-law, *Lajos Asbóth*, also a scholar, who, as a paid agent of the Austrian secret police, played a role in uncovering an independence conspiracy in March of that year. Although *Asbóth's* role remained hidden from the public until 1918, *Imre Krajner* may have learned of his brother-in-law's behavior, which was dishonorable to the family and unworthy of a scientist, and he himself chose to withdraw from the world of the Academy.

András Bertalan Schwarz, professor of Roman law, private law, and comparative law, belonged to the generation that experienced its defining challenge in the period following the collapse of the Habsburg Monarchy. He was forced to leave his chair at Freiburg after the National Socialist takeover in the summer of 1933. In his refuge in Oxford and then Cambridge, he still hoped to be able to teach again in his native Hungary, but no favorable turn of events materialized. However, by accepting an invitation from the University of Istanbul, he was able to serve, in *Berzeviczy's* words, the common good of humanity for some twenty years.

Unfortunately, *Ferenc Eckhart*, who interpreted Hungarian legal developments in a European context, and *Győző Bruckner*, a canon lawyer and legal historian, were stripped of their regular membership in the Academy for political reasons and classified as advisory members in 1949. *Ferenc Eckhart* was able to remain at his chair in Budapest until his death, but the Miskolc Law

Academy, *Győző Bruckner's* scientific home, ceased to operate in 1949. Neither of them lived to see the Academy rehabilitate them after four decades, but *Eckhart's* textbook *Hungarian Constitutional and Legal History* (1946) can still be read with confidence today, just as *Bruckner's* data-rich works on church history are still used by researchers.

Readers linger over *Károly Antal Balás's* portrait because his public activities coincided with a critical period, between 1939 and 1944, when he was a member of parliament and, among other things, chairman of the Parliament's Public Education Committee. Although his academic membership, which was revoked in 1948, was restored in 1991, the source-based exploration of the scholar's political activities may be a particularly interesting research topic for legal historians dealing with the aforementioned period. In contrast to him, *Lipót Baranyai*, president of the Hungarian National Bank, pursued a financial rather than a political career, and was also a member of the board and an honorary member of the Hungarian Academy of Sciences. In 1943, at the request of Prime Minister *Miklós Kállay*, he held secret negotiations in Switzerland with representatives of the Allied powers. During the German occupation of Hungary, he was arrested by the Gestapo on March 19, 1944, and although he regained his freedom one day before the Arrow Cross takeover, he was forced to go into hiding under an assumed name until the end of World War II. He put his professional knowledge to good use as an employee of the Bank of England, the World Bank, and then the Deutsche Bundesbank.

István Bibó represents another type of academic character. He studied international law, diplomatic history, and the history of political legitimacy under Professors *Guglielmo Ferrero*, *Hans Kelsen*, and *Paul Guggenheim* in the mid-1930s. After his scholarship years, he started as a clerk, then worked as a court judge, and finally rose to the position of secretary to the Minister of Justice, climbing the career ladder. Meanwhile, sensing the injustices of the social order of the time, he actively participated in shaping domestic social conditions as a politician, then turned to university teaching in 1940. The extent to which his Protestant background influenced the development of his political thinking and his habitus of saving people (in 1944, he issued letters of exemption from his ministerial position for Hungarian citizens of the Jewish faith) also raises interesting questions, especially in relation to his work entitled "*A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata*" ("*The Ten Commandments of a Freedom-Loving Man*", 1938–1940).

József Holub, professor of history and legal history at the University of Pécs, also fits into this category with his scholarly and humanistic disposition. During the critical years of World War II, his mentality was characterized by steadfastness. He was dean of the law faculty in the 1943–1944 academic year, and in the following academic year he also took on the responsibilities of rector: he succeeded in preventing the university, and above all the medical faculty, from being relocated to the "Third Reich". Committed to the quality of education, the professor undertook to write a textbook ("*A magyar alkotmánytörténelem vázlatja I.*", in English: "*Outline of Hungarian Constitutional History*", 1944) even amid the vicissitudes of war. Although his alleged 'bourgeois view of history' led to his retirement without explanation in 1952, this gentle scholar, who wrote in elegant Latin, is still worthy of the role envisioned for him by the Hungarian Academy of Sciences in 1825.

Based on the lifespans of the scholars featured in the series, the time span covered in Volume IV is particularly broad. The earliest born (1759–1831) was *Ferenc Kazinczy*, who studied theology, philosophy, natural law, and international law in Sárospatak during his student years. While he himself became acquainted with the latter field of law from the book published in Latin in 1625 by *Hugo Grotius*, his role in the renewal of the national language also indirectly contributed to making the Hungarian language suitable for teaching and practicing law. Although he was able to put his legal knowledge to good use in the work of the committee that

developed the Hungarian Scientific Society, his academic activities, in line with his vocation, extended to the criticism of plays after the Board of Directors, chaired by Count *Antal Cziráky*, elected him as a so-called regular salaried member of the history department at its first meeting in Pozsony on November 17, 1830. As a legal historian familiar with the development of Hungarian legal terminology from 18th- and 19th-century legal literature and judicial practice, I consider the academic work of *Kazinczy*, a literary translator, language reformer, writer, and poet, to be extraordinary, even though he only spent the last nine months of his career at the Society. The author of the portrait, *Attila Pókecz-Kovács*, reinforces this conviction in the reader with his evaluative and summarizing essay.

Among the scientists presented, the youngest was sociologist *Rudolf Andorka* (1931–1997), whose personal portrait was created by his colleague *Iván Szelényi* (1938–). The value of this portrait, compared to other biographical accounts, lies primarily in the fact that the various stages of *Andorka's* life are recounted by a representative of the same field of science who, albeit in a different way and at a different time, also suffered injustice in Hungary before 1989. *Andorka* began his legal studies at the same time as the party state was being established (1949), was then deported (1951) because of his father's diplomatic past during the so-called *Horthy* era. *Andorka* worked in manual labor for years and even served five months in prison in 1957, so he was only able to complete his law studies in 1963. Meanwhile, he had been employed by the Central Statistical Office since 1962. From there, his path led him to the Budapest University of Economic Sciences in 1984, as a result of his research in the field of social stratification and demography and, according to *Szelényi*, his cautious, conflict-avoiding attitude towards political power. The subject and author of the portrait were also connected by the fact that they were both elected as corresponding members of the Hungarian Academy of Sciences in 1990, which was an exceptional occurrence. However, what strikes the reader most is the conclusion that emerges from the portrait: *Andorka's* career was itself the best proof of some of his scientific claims in the field of social mobility research. Although he needed more time to achieve this due to the disadvantages mentioned above, he returned to a social position similar to that of the previous generation. In the early 1990s, law students learned the basics of sociology from *Andorka's* textbook, which, decades later, is still useful as recommended reading.

The pages of the fourth portrait collection mainly feature the life's work of legal scholars. However, within the scope of this brief introduction, my attention was drawn not to them, but to a lesser-known figure in this role, *Mór Jókai* (1825–1904). *Jókai*, who was committed to a liberal legal culture, was elected a full member of the Hungarian Academy of Sciences in 1858, even during a period when the requirements of constitutionalism were neglected, in recognition of his literary work. Although the practical legal knowledge of the 'single-issue' lawyer-writer, as he called himself, is evident even when reading his works, the former student of the Reformed Law Academy in Kecskemét (1842–1844) also contributed to certain areas of Hungarian legal modernization with his excellent speeches as a member of parliament for about four decades from 1861, as highlighted by his biographer, *Zoltán József Fazakas*. His eloquent, well-prepared, and far from unemotional speeches, particularly on the issues of religious freedom and denominational autonomy, still strike a chord with researchers today when they come across them in the contemporary House of Representatives Journals.

In the case of multi-authored, edited works, the style and approach of individual writings may differ somewhat, as is true of all four volumes in this series. Therefore, when reviewing the portraits, I focused my attention on finding the homogenizing factor. It is particularly refreshing that the authors have undertaken a comprehensive, evaluative analysis beyond simply

listing biographical data and scientific achievements. The duality of man and scientist shines through in almost every portrait, which allows me to summarize the message of this series for representatives of 21st-century postmodern academic life: it is not intellectual knowledge alone that makes a person human, but the spirit that flows from the ‘vessel’. I warmly recommend this series to readers.

FALUS Orsolya

Associate professor, University of Dunaújváros

Honorary professor, University of Pécs*

DOI: 10.15170/DIKE.2026.10.01.20

KHATANZORIG, Munkhbayar

Associate professor, Shihihutug University**

The Past and Present of the Mongolian Academy of Sciences

Established in 1921 as Institute of Literature and Scripts the Mongolian Academy of Sciences (MAS) is the main center of scientific thought and research institution in Mongolia. Despite the fact that several studies have been published in Hungary to date on the subject of specific academic relations, no attempt has been made to present the Mongolian Academy of Sciences in detail. The aim of this paper is to introduce the formation, historical development, organizational structure, current operation of MAS, as well as the most important opportunities and challenges it faces. The study is the result of research conducted in November 17–22, 2025 in Ulaanbaatar within the framework of the mobility grant of the Hungarian Academy of Sciences. The method used is document and legal source analysis.

Keywords: *Mongolian Academy of Sciences (MAS), Institute of Literature and Scripts, historical development, organizational structure, legal source analysis*

1. Introduction

The Mongolian Academy of Sciences (abbreviated as: MAS, Mongolian: *Mongol ulsyn Shinjlekh ukhaany Akademi*)¹ is the main center of scientific thought and research in Mongolia. Its mission is to promote academic research, support technological development, provide science policy advice, and examine the national cultural and natural heritage. Despite the fact that several papers

* ORCID ID: 0000-0002-8217-3065.

** ORCID ID: 0009-0001-4882-8283.

1 International Science Council, Mongolia, Mongolian Academy of Sciences.

and news have been published in Hungary to date on the subject of specific academic relations,² no attempt has been made to present the Mongolian Academy of Sciences in detail. The aim of this paper is to introduce the formation, historical development, organizational structure, and current operation of MAS, as well as the most important opportunities and challenges it faces.

Picture 1: The logo of MAS³

2. The historical development of the Mongolian scientific institutional system

The institutionalization of Mongolian scientific research can clearly be linked to the turn of the 19th–20th centuries.⁴ The history of MAS can be traced back to the Institute of Literature and Scripts (Mongolian: *Sudar Bichgiin Khureelen*). On 9 November, 1921, the 24th meeting of the National Council of the People's Republic of China approved the establishment of the Institute of Literature and Scripts in Article 3, and then, by defining the purpose of the institute, defining the organization and entering it into the government's office, on 19 November, 1921, it officially

2 APATÓCZKY – SZILÁGYI, The First Century of Hungarian Khitanology 65–82; BIRTALAN, Mongol népköltési gyűjtések: A magyar–mongol nyelvjárási expedíciók anyaga; BIRTALAN – BETHLENFALVY – SÁRKÖZI – SZILÁGYI, Mongol Dialects and Oral Traditions: Results of the Hungarian–Mongolian Linguistic and Ethnographic Expeditions 187–212; HARMATH – SZILÁGYI – TOLNAI, Khi-Land Project: Mongolian–Hungarian Archaeological Research; SZILÁGYI, Modern Mongolian Cultural and Social Changes: Characteristics and Lessons – Tradition, Heritage, and Modernization; TÖRZSÖK – DUGARJAV, Cultural Exchange and Academic Cooperation between Hungary and Mongolia; MONTSAME NEWS AGENCY, Mongolian and Hungarian Researchers to Cooperate in Ar Gunt Excavations; BIRTALAN, Mongolian Studies in Hungary: Tradition and Continuity; SZILÁGYI, Hungarian–Mongolian Academic Relations: Past, Present, Future; BETHLENFALVY, Magyar kutatások Mongóliában. See also the “*Memorandum of Understanding on Joint Archaeological and Cultural Research Cooperation*” of the Hungarian Research Institute and Mongolian Academy of Sciences; the activity of Department of East Asian Studies of Research Centre for Mongolian Studies of ELTE University in Budapest; the news about “*Hungary and Mongolia Expand Cooperation in Education and Science*” of Government of Mongolia; “*Hungarian–Mongolian Bilateral Relations in Education and Science*” of Ministry of Foreign Affairs of Hungary.

3 The source of the picture is the facebook website of the Mongolian Academy of Sciences. The source of similar academic data in the study is the website of The Interacademy Partnership (IAP).

4 SZILÁGYI, Nézzük meg a nomádokat! A mongol néprajzkutatás történetének rövid áttekintése 295.

established the Institute. It was approved by *Agvaan Luvsan Choijinnyam Danzan Vanchüg, Bogd Khan, Bogd Gegen* (8th incarnation, 1869–1924)⁵, as the last ruler of the Mongolian monarchy on November 22 – making it the first modern scientific organization in Mongolia.⁶ The head of the institute was *S. Jam'yan gūn*, and its secretary general was *Tseveen Jamsran (Tseveen Jamsranov)*,⁷ who remained in office until 1932. That same year, *Tseveen* wrote the ten-point program of the Mongolian People's Revolutionary Party, which clearly committed itself to the development of Mongolian scientific life and the research of Mongolian culture - in the spirit of breaking with old social structures, modernization, and within the framework of the new, Soviet model.⁸

Picture 2: *Imperial Seal of Bogd Khan, using from right to left the mongol writings Soyombo, Bichig (traditional) and Phags-pa (here mirrored due to seal technic) (1911)*⁹

-
- 5 SANDERS, Historical Dictionary of Mongolia 364.
 - 6 БАТДОРЖ, Mongol ulsiin шинжлэх ухаанii баигууллагаас угсаатан судлалин чиглеер явуулсан судалгаа 35.
 - 7 *Tseveen Jamsran (Tseveen Jamsranov)* (1881–1942): He was one of the great representatives of Buryat intellectuals, who supported the independence of Mongolia and made efforts to build the new Mongolia on its feet and make it a country. After the Mongols regained their independence, he came to Bogd Khanate Mongolia and acted as a cultural administrator of the Ministry of Foreign Affairs and as a teacher at a school attached to the ministry. He worked as a translator for the 1912 Russia-Mongolia Treaty, 1913–1914 Prime Minister *Sain Noyon Khan Namnansuren*'s visit to Russia, and the 1915 Treaty of Kyakhta. Mongolia's first periodical newspaper *A letter called New Dictionary* (Mongolian: *Shine voli khemeekh bichig*) was published in 1913, and *City newspaper* (Mongolian: *Niislel Khureenii sonin bichig*) was published in 1915, with which he founded the field of Mongolian journalism. He was a prominent figure of the state and society of Mongolia who participated in the National Democratic Revolution of 1921 in Mongolia and was appointed as the Deputy Minister of the Ministry of the Interior of the People's Government. In 1921, he founded the Institute of Scripture, worked as its academic secretary, and made a significant contribution to the expansion of the institute's foreign relations. He was one of the founders of the Mongolian National Library with his own 2.000 books at the Institute of Scripture (the current Mongolian Academy of Sciences). World Mongols: Tseveen Jamsranov, Buryat intellectual.
 - 8 SZILÁGYI, Kánságtól a köztársaságig. Mongólia modern története a mandzsu kortól napjainkig 152.
 - 9 Imperial Seal of Bogd Khan.jpg, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Imperial_Seal_of_Bogd_Khan.jpg (05. 10. 2025).

This institute initially dealt with issues of Mongolian writing, language, and culture, and then gradually evolved further in other areas of scientific infrastructure as well. One of the main original research areas of the institute was the study of Buddhism. In the late 1920s, the Mongolian *Danjuur* (*Bstan-gyur*)¹⁰ catalogue was collated with source texts and published as the *Complete Catalogue of the Danjuur*. This publication in the form of scripture contributed to the development of Buddhist religious literature and includes 227 pages in Tibetan and Mongolian script. The founding of Mongolia's first museum can also be linked to this institution. After the People's Revolution, the Institute of Scripture (Decree No 9/9/1924 on the Protection of Antiquities) began to collect valuable objects related to the history and culture of the Mongols, but the event was first shown to the public in December 1924.

Picture 3: An original, framed copy of the 1924 Mongolian Constitution in the upstairs hallway of the Mongolian Academy of Sciences in Ulaanbaatar. (Photo by Orsolya Falus)

The Protection of Antiquities issued by the Institute of Scripture was the first basic legal source issued in Mongolia regarding the assessment, analysis and preservation of ancient history and cultural values. At that time, *Erdene Jonon van Shirendamdin*¹¹ bought a house, collected the display items, and opened the first exhibition. It is believed that the foundations of the first modern museum and the Mongolian National Museum were laid here.¹²

Between the 1930s–1950s the initial institution evolved through various names, including the Institute of Sciences (from 1930) and Institute of Science and Education (from 1957). By the decision of the Presidium of the Lower House of the Mongolian People's Republic on December 20, 1930, the Mongolian Institute of Scripture was reorganized into the Mongolian Institute of Sciences. Decree No. 94 of the Presidium of the Great Khural of the Republic of Mongolia on the unification of some ministries and special departments: On the unification of the State University with the Institute of Sciences and the establishment of the Institute of Higher Sci-

10 *Bstan-gyur*: The second great collection of Buddhist sacred writings in Tibet, comprising more than 3.600 texts filling some 225 volumes and supplementary to the canonical *Bka'-gyur* ("Translation of the Buddha-Word"). See: Encyclopaedia Britannica, *Bstan-gyur*.

11 BROWN – ONON, History of the Mongolian People's Republic 88.

12 BUDBAYAR, The National Museum of Mongolia Has 8 Percent of Its Exhibition in Its Hall Government of Mongolia.

entific Education on June 22, 1957. On 16 May, 1961, Decree No. 118 of the Presidium of the Supreme Soviet of the Mongolian People's Republic On the reorganization of the Institute of Science and Higher Education into the Academy of Sciences was issued.¹³ From the 1960s and thereafter, the fields of science gradually expanded: institutes for Chemistry, Physics, Geology, Biology, Geography, and Social Sciences were established. These institutions were brought under the Academy so that scientific research could be conducted on multiple fronts.

3. Legal status and organization

In 1996, the Mongolian Parliament adopted the Act No. 09 of May 23, 1996, the Law on the Legal Status of the Mongolian Academy of Sciences, which established the legal entity of the MAS, defined its autonomy, tasks and operational framework. The 1996 law regulates its status, including government relations, funding conditions, and the utilization of research results and support for technology transfer.

Nowadays MAS operates 17 basic research institutes and centers where some 700 scientists work. Members of the Academy are elected at its General Assembly, and scientists from abroad can be members as well (Article 3.2 of the Law on the Legal Status of the Mongolian Academy of Sciences). Until 1991 there were two categories of membership: those of corresponding member and full member, but since 1991 there is only that of full member (Article 3.2 of the Law on the Legal Status of the Mongolian Academy of Sciences).

The Academy has a policy to encourage the scientific activity of young scientists. In the framework of the Association of Young Scientists established in 2002 annual seminars for young scientists are held regularly. Every year, one or two young scientists are nominated for the prize of the President of Mongolia. However, there is no special policy to increase the number of female members. They are elected simply by their merit. There is only one female member out of 57 members of the Academy. The organizational structure of MAS consists of the following main elements.

The General Assembly, which all members of the Academy are part of is the supreme body, which meets at least twice a year. Its tasks include defining strategic guidelines, electing leaders, and developing scientific-political recommendations. The General Assembly addresses the following issues: enhances the development policy of science and technology, outcomes of scientific projects, methods for technology transfer and assisting the Government in science and technology policy, assesses and evaluates the economic and social development issues of Mongolia, advises the Government, the Parliament, and the President of the country on decision-making, determines the principal directions and priorities of MAS fundamental research, approves the MAS Presidium Report on scientific achievements by MAS, and scientific research work done by the Presidium since the previous election of the academy members. It elects the President, the Vice Presidents and the Secretary-General for a term of four years (Section 5.3 of the Law on the Legal Status of the Academy of Sciences).

13 SANJDORJ, Achievements of Mongolian Historical Studies During the Past 20 Years 13–16.

Picture 4: *The boardroom of the Mongolian Academy of Sciences before the conference in honor of the 200th anniversary of the founding of the Hungarian Academy of Sciences, November 20, 2025, in Ulaanbaatar. (Photo by Orsolya Falus)*

The President of the Academy is the head of the institution (Section 8.1.4 of the Law on the Legal Status of the Academy of Sciences), whilst the Presidium (Section 6.1 of the Law on the Legal Status of the Academy of Sciences) is the permanent body that carries out operational tasks between the General Assembly. The current President is *D. Regdel Duger*, who was re-elected in 2025. The Academy has also Vice-Presidents and a Secretary General (Section 6.2 of the Law on the Legal Status of the Academy of Sciences). The Presidium of MAS is a permanent collegiate body of MAS management. The Presidium presents to the General Assembly a report on the most important resolutions adopted during the period between the General Assembly sessions. The President of the Academy acts as the scientific and technology adviser to the Prime Minister, and the President of Mongolia (Section 8.1.1 of the Law on the Legal Status of the Academy of Sciences): *“the President of the Academy has the full right to develop proposals and recommendations on improving the country’s economic, social, and political relations and developing science and technology and submit them to the State Great Khural (English: Parliament), the President, and the Government.”* There are two affiliated Academies to MAS. They are the Academy of Medical Science and the Agricultural Academy due to Article 4.2 of the Law on the Legal Status of the Academy of Sciences states that *“the Academy may establish within its structure academies specializing in specific fields of science.”*

The Academic Sub-Assemblies are subject-specific sub-bodies that oversee the professional value of research, coordinate regional strategies, and oversee scientific publications in these fields. There are six academic Sub-Assemblies: Sub-Assembly of Physics, Mathematics and Informatics; Sub-Assembly of Chemistry and Biology; Sub-Assembly of Geology, Geography and Environmental; Sub-Assembly of Technician and Technology; Sub-Assembly of Social Sciences; and Sub-Assembly of Humanities. The Academic Sub-Assemblies discuss the progress and the results of scientific research conducted within each scientific sub-assembly; discuss, assess and evaluate project final reports and submit them to the appropriate organizations; discuss and

evaluate scientific publications, proceedings, books and research materials to be submitted for publication (Section 5.5 of the Law on the Legal Status of the Academy of Sciences).

MAS includes 16 research institutes covering several scientific fields: Institute of History and Ethnology; Institute of Philosophy; Institute of International Studies; Institute of Mathematics and Digital Technology; Botanic Garden and Research Institute; Institute of Archaeology; Institute of Geology; Institute of Physics and Technology; Institute of Paleontology; Institute of Geography and Geoecology; Institute of Astronomy and Geophysics; Institute of Chemistry and Chemical Technology; Institute of Biology; Institute of Language and Literature; also Brain and Mind Research Institute (Section 4.1 of the Law on the Legal Status of the Academy of Sciences).

4. Activities

Among the publications of MAS, the *Proceedings of the Mongolian Academy of Sciences* (journal abbreviation: Proc. Mong. Acad. Sci.,¹⁴ print ISSN of 2310-4716 and online ISSN of 2312-2994) is important, which is a peer-reviewed, open access journal and covers the natural, social, and humanities sciences.¹⁵ It is one of the oldest journals of Mongolia, launched in the year 1961, by the Mongolian Academy of Sciences. The criteria for selection are: work of outstanding importance, scientific excellence, originality and interest to a wide spectrum of natural sciences, social sciences and humanities. The Academy's institutes also publish their own annual and special journals and study volumes. The number of papers published by Mongolian scientists in international journals is constantly increasing: in 2024, more than 8.000 articles were disclosed.¹⁶

MAS is a member of various international scientific networks, such as the International Council for Science (ICSU), the Science Council of Asia, the Association of Academies of Sciences in Asia, and The World Academy of Sciences. It has collaborations with Russian, Chinese, European institutions in the field of joint researches, expeditions, and scientific exchange programs. MAS also cooperates with the Ural Federal University in geological, social science and technical fields. In 2024, the Mongolian government decided to establish the University of the Mongolian Academy of Sciences. This new university structure will build on the human and infrastructural resources of the MAS, providing scientific and technological training in priority areas.¹⁷

5. Closing thoughts: Hungarian – Mongolian academic cooperation

Eötvös Loránd University in Budapest (ELTE) is home to the Department of Mongolian and Inner Asian Studies and the Research Centre for Mongolian Studies. It is one of the European centres with a significant research and training capacity for the language, culture and history of Mongolia. A joint research project is also underway: Modern Mongolian Cultural and Social Changes: Characteristics and Lessons. Tradition, Heritage, and Modernization. The HUN-REN Social Sciences Research Center of the Hungarian Academy of Sciences, and the Institute of History and Ethnography and Institute of Philosophy of the Mongolian Academy of Sciences are participating

14 Mongolia Journals Online, Proceedings of the Mongolian Academy of Sciences – About the Journal.

15 Mongolia Journals Online, Proceedings of the Mongolian Academy of Sciences – About the Journal.

16 Mongolian National News Agency, Mongolian Scientists Publish over 8.000 Papers in International Journals.

17 Mongolian National News Agency, University of Mongolian Academy of Science to Be Founded.

in this project.¹⁸ A memorandum of understanding was signed in 2021 between the Mongolian Academy of Sciences and the Hungarian Research Institute in archaeology, archaeogenetics, linguistic history, ethnography, folk music, and similar fields. Hungarian researchers work with Mongolian institutions on the preservation and study of museum materials, archaeological finds, and historical texts.¹⁹ The ELTE library collection, for instance, contains Mongolian manuscripts and historiographical sources, which are part of the academic and cultural partnership.²⁰ The governments of the two countries are also strengthening their scientific and educational cooperation at the diplomatic level: at meetings of foreign ministers, raising the importance of joint research projects, archaeological expeditions, and the preservation of cultural heritage.²¹

Picture 5: *The international scientific conference organized by the Dezső Márkus Research Group for Comparative Legal History, University of Pécs, Faculty of Law with its Mongolian partner universities on November 19, 2025 on the occasion of the 200th anniversary of the Hungarian Academy of Sciences and the 75th anniversary of Hungarian-Mongolian diplomatic relations in the boardroom of the Mongolian National University, in Ulaanbaatar. On the edge of the picture, on the right, sits Prof. Dr. Budeebazar Avid DSc., vice-president of the Mongolian Academy of Sciences, the speaker is Damdin Tsoigbaatar, the chairman of the Legal Affairs Committee of the Mongolian Parliament. (Photo by Gendenjamtsyn Khishigbadam)*

The international scientific conference organized on 19 November, 2025 on the occasion of the 200th anniversary of the Hungarian Academy of Sciences and the 75th anniversary of Hungarian-Mongolian diplomatic relations, as well as the newly initiated cooperation between the Uni-

18 HARMATH – SZILÁGYI – TOLNAI, Khi-Land Project: Mongolian–Hungarian Archaeological Research.

19 SZILÁGYI, Hungarian–Mongolian Academic Relations: Past, Present, Future 211–226.

20 Montsame News Agency, Mongolian and Hungarian Researchers to Cooperate in Ar Gunt Excavations.

21 See: “Memorandum of Understanding on Joint Archaeological and Cultural Research Cooperation” of Hungarian Research Institute and Mongolian Academy of Sciences.

versity of Pécs and the two major law universities in Ulaanbaatar, mark the first major milestone in the road of legal research between the Academies of the two countries.

Sources and literature

- APATÓCZKY, Ákos – SZILÁGYI, Zsolt: The First Century of Hungarian Khitanology. *Acta Mongolica*, Vol. 22/2022, 65–82.
- BATDORJ, Ch.: Mongol ulsiin shinjilekh ukhaanii baiguullagaas ugsaatan sudlaliin chigleeler yavuulsan sudalгаа [Ethnographic Research Conducted by Mongolian Scientific Institutions]. In: CHULUUN, S. – TSERENKHAND, G. (eds): *Mongol ugsaatan sudlaliin tүүкхен toim* [Historical Overview of Mongolian Ethnographic Research]. Ulaanbaatar 2022, 35.
- BETHLENFALVY, Géza: *Magyar kutatások Mongóliában* [Hungarian Researches in Mongolia]. Budapest 1983
- BIRTALAN, Ágnes – BETHLENFALVY, Géza – SÁRKÖZI, Alice – SZILÁGYI, Zsolt: Mongol Dialects and Oral Traditions: Results of the Hungarian–Mongolian Linguistic and Ethnographic Expeditions (1991–2010). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 2/2011, 187–212.
- BIRTALAN, Ágnes: *Mongol népköltési gyűjtések: A magyar–mongol nyelvjárási expedíciók anyaga, 1991–2000* [Mongolian Folk Poetry Collections: Materials from the Hungarian-Mongolian Dialect Expeditions, 1991–2000]. Budapest 2001
- BIRTALAN, Ágnes: *Mongolian Studies in Hungary: Tradition and Continuity*. Budapest 2017
- BROWN, William, A. – ONON, Urgunge: *History of the Mongolian People's Republic*. Cambridge 1976
- BUDBAYAR, I.: The National Museum Of Mongolia Has 8 Percent Of Its Exhibition In Its Hall Government of Mongolia. Ministry of Culture, Sports, Tourism and Youth in Mongolia. 2021, <https://mocsty.gov.mn/en/news/LZlp6Z9spmlly6wSZAGlmMDx8EvwyFl6E> (06. 11. 2025)
- Encyclopaedia Britannica: *Bstan-'gyur*. July 20, 1998, <https://www.britannica.com/topic/Bstan-gyur> (06. 11. 2025)
- HARMATH, András – SZILÁGYI, Zsolt – TOLNAI, Katalin (eds.): *Khi-Land Project: Mongolian–Hungarian Archaeological Research*. Budapest 2019
- SANDERS, Alan J. K.: *Historical Dictionary of Mongolia*. Lanham 2010
- SANJDORJ, M.: *Achievements of Mongolian Historical Studies During the Past 20 Years*. *Mongolian Studies*, Vol. 7/1981, 13–16.
- SZILÁGYI, Zsolt: *Hungarian–Mongolian Academic Relations: Past, Present, Future*. In: REGDEL, D. (ed.): *Proceedings of the 100th Anniversary of the Mongolian Academy of Sciences*. Ulaanbaatar 2021, 211–226.
- SZILÁGYI, Zsolt: *Kánságtól a köztársaságig. Mongólia modern története a mandzsu kortól napjainkig* [From Khanate to Republic. Modern History of Mongolia from the Manchu Era to the Present Day]. Budapest 2024
- SZILÁGYI, Zsolt: *Nézzük meg a nomádokat! A mongol néprajzkutatás történetének rövid áttekintése* [Let's Look at the Nomads! A Brief Overview of the History of Mongolian Ethnography]. *ethno-Lore*, Vol. 41/2024, 293–321, <https://doi.org/10.58449/eL.2024.10> (06. 11. 2025)
- SZILÁGYI, Zsolt (ed.): *Modern Mongolian Cultural and Social Changes: Characteristics and Lessons – Tradition, Heritage, and Modernization*. Budapest 2024
- TÖRZSÖK, Judit – DUGARJAV, Altangerel: *Cultural Exchange and Academic Cooperation between Hungary and Mongolia (1976–2021)*. In: REGDEL, D. (ed.): *Proceedings of the 100th Anniversary of the Mongolian Academy of Sciences*. Ulaanbaatar 2021, 23–34.

Legal Sources

- Decree No 9/9/1924 on the Protection of Antiquities
Decree No. 94 of the Presidium of the Great Khural of the Republic of Mongolia on the unification of some ministries and special departments
Decree No. 118 of the Presidium of the Supreme Soviet of the Mongolian People's Republic On the reorganization of the Institute of Science and Higher Education into the Academy of Sciences
Act No. 09 of May 23, 1996, the Law on the Legal Status of the Mongolian Academy of Sciences
Statutes of the Mongolian Association of Young Scientists, 2002 cdn.greensoft.mn/uploads/users/1977/files/mysa/durem.pdf (07. 11. 2025)

Websites

- Government of Mongolia: Hungary and Mongolia Expand Cooperation in Education and Science. 2024, <https://www.gov.mn/en/news/all/df3dc521-cd5a-44f1-b633-c45fcf02e6f8> (06. 10. 2025)
- Hungarian Research Institute and Mongolian Academy of Sciences: Memorandum of Understanding on Joint Archaeological and Cultural Research Cooperation. Institute of Archaeology of MAS, December 2021, <https://archaeology.ac.mn/post/23124> (06. 10. 2025)
- Imperial Seal of Bogd Khan.jpg https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Imperial_Seal_of_Bogd_Khan.jpg (05. 10. 2025)
- The Interacademy Partnership (IAP): Mongolian Academy of Sciences (MAS). interacademies.org. <https://www.interacademies.org/organization/mongolian-academy-sciences-mas> (05. 10. 2025)
- Ministry of Foreign Affairs of Hungary: Hungarian–Mongolian Bilateral Relations in Education and Science. About Hungary, April 2024, <https://abouthungary.hu/news-in-brief/foreign-minister-hails-close-hungary-mongolia-cooperation> (17. 10. 2025)
- Mongolia Journals Online: Proceedings of the Mongolian Academy of Sciences (PMAS) – About the Journal. Proceedings of the Mongolian Academy of Sciences, <https://www.mongoliajol.info/index.php/PMAS> (05. 10. 2025)
- Mongolian Academy Of Sciences (MAS), <https://mas.ac.mn/en/> (05. 10. 2025)
- Mongolian National News Agency (MONTSAME.MN): Mongolian Scientists Publish over 8.000 Papers in International Journals. April 24, 2024, <https://montsame.mn/en/search?keyword=mongolian+academy+of+sciences> (05. 10. 2025)
- Mongolian National News Agency (MONTSAME.MN): University of Mongolian Academy of Science to Be Founded. May 16, 2024, <https://montsame.mn/en/search?keyword=mongolian+academy+of+sciences> (05. 10. 2025)
- Mongolian National News Agency (MONTSAME.MN): Mongolian and Hungarian Researchers to Cooperate in Ar Gunt Excavations. October 12, 2022, <https://montsame.mn/en/read/296838> (05. 10. 2025)
- World Mongols: Tseven Jamsranov, Buryat intellectual 2022, <https://worldmongol.org/en/3656/> (04. 10. 2025)